BLIKKEN IN DE OPENBARING.

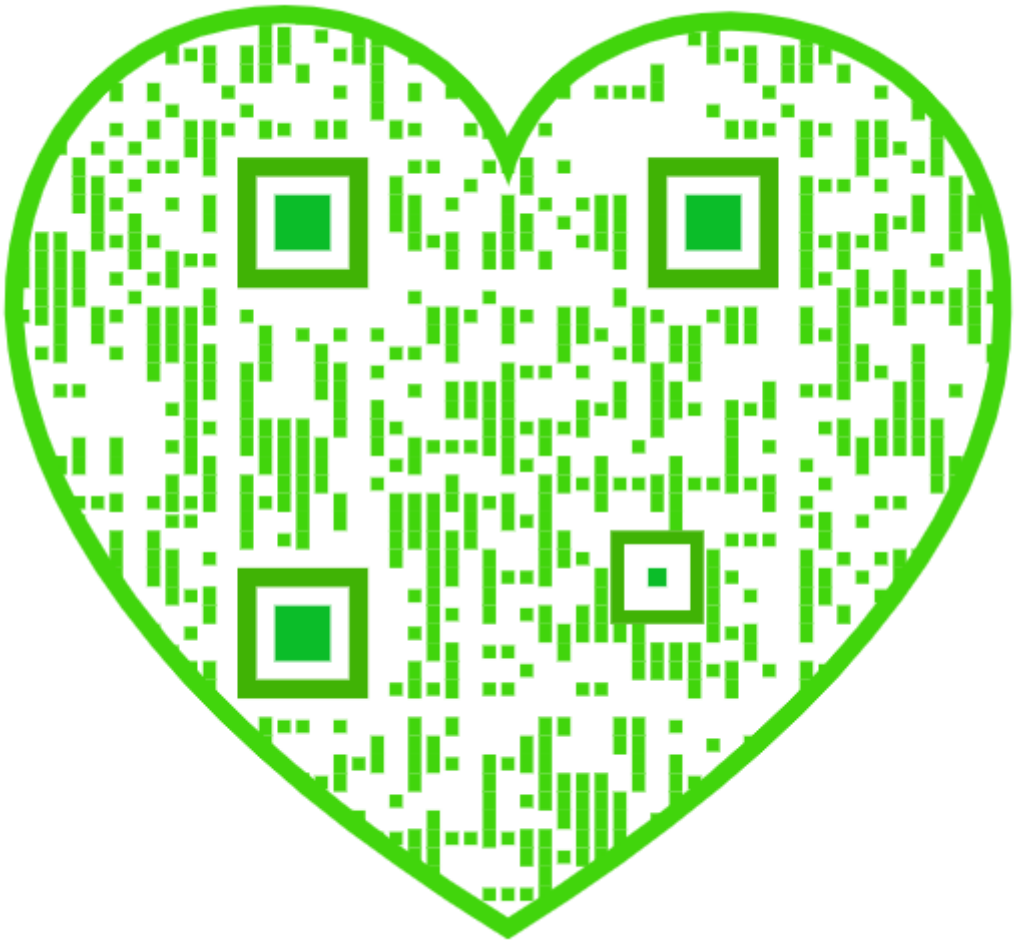

BLIKKEN

IN DE

OPENBARING,

DOOR

J. H. GUNNING Jr.

TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM,
H. HÖVEKER.
1868.

Gedrukt bij Gebr. van Asperen van der Velde, te Haarlem.

INHOUD.

Voorrede ..... Blz. VII.

Het leven der natuur ..... „ 1.

Het wonder in de natuur ..... „ 29.

De majesteit Gods.

De Almachtige, Alwetende, Alomtegenwoordige ..... „ 77.

De Eeuwige, Onveranderlijke, de levende Heer ..... „ 117.

De Heilige Liefde ..... „ 141.

God is Geest ..... „ 205.

De Voorzienigheid, of: God de Schepper der Vrijheid.

(Eerste gedeelte) ..... „ 265.

(Tweede gedeelte) ..... „ 313.

VOORREDE.

Met een hoog gevoel van blijdschap besluit ik dit tweede deel mijner Blikken in de Openbaring, om zoo God wil ten volgenden jare het derde te beginnen. In deze twee deelen liggen de grondslagen der christelijke Gods- en wereldbeschouwing, gelijk het mij gegeven is, ze te kennen. Thans ging ik gaarne geleidelijk over tot de beschrijving van den Christus, die ons dezen God vertoont en deze wereld verklaart, en die tevens het wezen des menschen ons opensluit in Zichzelf. Maar wellicht wordt het mij later gegeven, een ander geschrift, dat de grondlijnen dezer prediking bevat, uitvoeriger om te werken [1]); daarom wijd ik het derde deel liefst aan een nadere beschouwing van het geestelijk leven zelf in zijn voornaamste openbaringen; daar ik toch, gelijk meermalen in de vorige deelen herinnerd is, geen volledig en geordend stelsel der christelijke waarheid schrijf, maar slechts Blikken in de Openbaring, al zijn ze, naar ik hoop, met eenige geleidelijkheid saamgevoegd. Welnu ik mag den Geest, die ook mij, gelijk allen kinderen

[1] Christus de Gekruisigde vóór ons en in ons, uitg. bij M. J. Visser.

Gods ieder in zijn vormen, deze waarheid leerde, de getuigenis niet onthouden dat Zijn vrucht een onuitdrukbaar heerlijke blijdschap is. Ik weet niet of zij die dit Evangelie bestrijden, in hun binnenste blijdschap en zekerheid hebben. Maar op de heilige hoogten, waarop Gods Woord ons plaatst, gevoelen wij die dat Woord belijden, een kalm en uit de binnenste diepte geweld besef van overwinning, dat zich in luiden jubel zou willen uitspreken. Juist nu, in deze gespannen, diepgeschokte tijden, nu overal op maatschappelijk gebied onvrede en onzekerheid heerscht, nu de zich noemende wetenschap met toenemenden overmoed zich als het algemeen toegestemd vooroordeel van den tijdgeest vooropstelt, juist nu acht ik het meer dan ooit een heerlijke taak, een rijke genade, dat Evangelie te mogen verkondigen. Meer dan ooit gevoel ik nu, na twee jaren lang alle grondslagen van dat geloof op nieuw onderzocht en met de ontkenningen, die onze tijd er tegenover stelt, vergeleken te hebben, hoe dat geloof zichzelf bewijst, gelijk de zon geen kaarslicht noodig heeft ter aanwijzing waar ze staat en hoe ze schijnt. Hoe dat geloof niet slechts rust op vasten grond en de onweerlegbaarste bewijzen voor zich heeft; maar hoe het, naar de verklaring des Woords, zelf een vaste grond is der dingen die men hoopt, een bewijs is der zaken die men niet ziet. Gelijk het feit dat een mensch ademt en leeft, op zichzelf reeds bewijs levert voor het bestaan buiten en boven hem en voor het ingaan in hem, van een voedende atmosfeer (om met Moleschott te spreken), die hem draagt en de voorwaarde zijns bestaans en zijner kracht is, zoo bewijst Gods waarheid haar werkelijk bestaan buiten ons door hare kracht in ons. Mijn

gansche godsdienst is niet anders dan zulk een frissche levenslucht, een onuitdrukbare blijdschap, een lofzingende hoop. Vraagt gij rekenschap van die hoop? Hoor: Jezus Christus, de waarachtige God en het eeuwige leven, Jezus Christus mijn Broeder en mijn Hoofd, heeft onze zonden en die der gansche wereld gedragen. In die gansche wereld is de werking van den val, de vijandschap, de antipathetische drukking op ons, de verteerende smarten onder duizend en nogmaals duizend namen. De ellende, vermoeienis, bestrijding van dit aardsche leven doodt ons. Want het is alles sedert den val onder de heerschappij van den Booze, den god dezer eeuw, den beheerscher dezes aeons [1]). Sedert Christus gezegd heeft: ga weg, Satan! Ik wil u niet dienen, heeft deze Hem geandwoord: nu, dan zult Gij met de Uwen ook mijn macht als vijand ondervinden. Maar Christus, den weg des kruises in plaats van de onmiddelijk aangeboden heerschappij kiezende, heeft daarmede dan ook voor al de Zijnen, die Hem in dezen weg volgen, de verandwoording op zich genomen. Gelijk Xenophon, toen hij den tienduizend Grieken ried om Tissaphernes' noodiging om zich te onderwerpen

---

[1] Aeon is een bijbelsch woord, beteekenende een geordende levenssfeer, een gesloten kring binnen wien een zekere ontwikkeling voortgaat, een in zich zelf bepaald tijdperk. B. v. er is een tegenwoordige aeon, de tijd waarin wij leven, de wereldontwikkeling die onder den invloed van den zondeval ligt. Er is een toekomende aeon, die der verheerlijking, met de opstanding van Christus begonnen, en zich voortontwikkelende te midden van de worsteling des tegenwoordigen tijds, om eens volkomen te zegepralen. Want de aeonen volgen niet werktuigelijk op elkander, door scherpe begrenzing van elkaar gescheiden: zij ontwikkelen zich uit elkander, en zijn in elkander geweven, aan elkaar verbonden als de schakels van een keten.

met verachting af te slaan, en midden door verbitterde vijanden en wilde volken, in honger, winterstormen, overstroomingen en duizend gevaren, over ongebaande steile bergpassen en door woestenijen heen achthonderd uren voort te trekken, — door dien raad en voorgang dan ook de verandwoordelijkheid van den tocht op zijn rekening nam. En heerlijker dan éénig aardsch legerhoofd heeft ons Hoofd en Voorganger deze taak volvoerd. Van Zijn plaatsbekleedend lijden is dit de zalige werking, dat al die smart des levens, al die vijandschap der wereld, in welke zich Satans bestrijding openbaart, nu een overwonnen macht is, welke dienen moet. Zij moet dienen tot het te niet doen des vleesches, tot de dooding des doods. Het nieuwe leven, door Christus' opstanding en Geestesmededeeling gewekt, bloeit juist uit den ondergang des natuurlijken levens op. In dat nieuwe leven staande zien wij dat de dood des natuurlijken levens, het doelwit des vijands, slechts voleinding is van datgene wat in ons begon toen wij het geestelijk leven ontvingen. Zoo wordt de natuurlijke levensgang, die overstelpende stroom, die onontkoombare overmacht der gevallen natuur, juist in en dóór die macht de voltooiing van ons geestelijk leven. Gelijk een felle storm uit het Noorden, tegen wien ik eerst vruchteloos worstelde, mij plotselings van vijand in vriend is veranderd, sedert ik heb ingezien dat de haven van mijn bestemming in het Zuiden ligt. In het licht van dat doel verkrijgt nu elk gebied des levens zijn waarde. Verlost zijnde door des Heilands offerande, ben ik niet slechts met God maar ook met de geheele wereld verzoend. Ook haar zondemacht toch is gedragen, opgeheven, overwonnen. Nu verwerp ik alle piëtistische engheid. Ook

de wereld toch mag niet meer als wet tegenover mij staan, mij tot onvrijheid dwingende. Ook over haar gaat de overwinning, d. i. niet dooding maar levendmaking, mijns Hoofds. In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed, Ik heb de wereld overwonnen. Wij hebben dan altijd goeden moed. De wereld is geen wet meer; wij zijn vrij. De dienst van God is niet anders dan de vrijheid. Geloof en vrijheid, zeggen sommige welmeenende menschen. Wij andwoorden: neen, geloof als vrijheid, vrijheid als geloof. Is dit een woordenspel? Ons geheele tweede deel, dat hier volgt, moge andwoorden. Het behandelt niets anders dan de vrijheid. De vrijheid in de natuur, in het wezen Gods, en in den mensch die zich aan Gods leiding overgeeft.

Deze zelfde vrijheid nu eischen wij ook voor de wetenschap, die de verklaring van het bestaande is, het afbeeldsel van Gods schepping en scheppingsgedachten in onzen geest. Vrijheid is levensvoorwaarde der wetenschap op zichzelve; een gebiedende eisch, maar die alleen door het geloof vervuld wordt. Niet door het denken, dat zich onvooringenomen noemt, doch inderdaad in de sterke banden des vleesches, der zondige neigingen van het onwedergeboren hart als in de blindste vooringenomenheid gevangen ligt; maar door het geloof, dat die banden slaakt. Homerus vergelijkt zijn zegevierenden held als hij des vijands borstweeringen nederwerpt, met het kind dat, aan het strand zijn zandhoop bouwende, vroolijk lachend opspringt en met handen en voeten alles weder omverwerpt. Stel hier in plaats van de kinderlijke willekeur den eenvoud des geloofs, en gij leest onze meening. Wij leven allen in een over-

levering van volksgewoonten, gedachten, vooroordeelen die van onze jeugd af als sterke muren ons omgeven. Nu eischt de Heer, dat wij zullen kinderen worden. Wat beteekent dit anders, dan dat wij bereid zijn moeten, het gansche gebouw dat daar opgetrokken staat, elk oogenblik omver te werpen, zoo dit de eisch des geloofs mocht blijken te wezen. Hierin ligt de eenvoudigheid, die zich voor alle indrukken en invloeden openstelt, die gaarne elke bedenking, elke vermaning wil aanhooren en, in blijde gewisheid omtrent het onwankelbare der grondslagen, elk oogenblik zoowel die grondslagen zelve als het geheele gebouw dat er op rust, wil herzien. De groote waarheid van de "rechtvaardiging uit het geloof" is in haar toepassing op de wetenschap: een vreugdevolle losheid van alle bindende antecedenten. De waarlijk geloovige spreekt nimmer op dit terrein, zoo min als op éénig ander: dit of dat heb ik in vroeger tijd gezegd, dus moet ik mijzelf gelijk blijven anders verlies ik de waardigheid mijner houding. O neen, hij weet zich alleen in het geloof gerechtvaardigd en in geen enkel werk, d. i. in geen enkele daarop gebouwde gevolgtrekking. En zoo is hij bereid, telken morgen als eenig nieuw licht hem opgaat, de antecedenten van den vorigen dag te verzaken, gelijk David in den psalm, die zijn regeeringsprogram bevat, daarvan zingt: alle morgen zal ik de goddeloozen uit den lande verdelgen.

Dit geloof, deze frissche onbevangenheid, moet heerschen over de wetenschap zoo zij waarlijk vrij zal zijn. Hieromtrent nu is (als wij de ten onzent heerschende kerk der moderne beschouwing, de in de laatste jaren gevestigde staatsgodsdienst met haar ouderwetsche bevangenheid in de rationalistische vooroordeelen nu daar-

laten) onder hen die samen den Christus der Schriften belijden, een niet onbelangrijk verschil, dat wij nader willen bespreken. Het welmeenend conservatisme, de beschouwing die zich gaarne het van uitersten afkeerige "juiste midden" noemt, erkent wel het noodzakelijke der vrijheid voor de wetenschap, maar het bedoelt die vrijheid in denzelfden zin, althans van dezelfde rationalistische grondstellingen uitgaande, als het ongeloof. Op dien grond spreekt het gaarne minachtend van de strakke orthodoxie, die de vrijheid der wetenschap aan lettergezag en oude overleveringen binden wil. Want het vertrouwt min of meer argeloos, dat de vrijheid, wel gebruikt, niet verder gaan zal dan tot verbreking van deze orthodoxe vooroordeelen; terwijl zij voor het eigen "redelijk, gematigd" geloof, dat immers zoo verstandig is, niets ducht. Wanneer nu echter, gelijk doorgaans vrij spoedig gebeurt, die vrijheid verder gaat, veel verder dan de door het conservatisme gestelde grens, en die grensstelling op hare beurt minachtend als letterknechterij bespot, dan wordt het conservatisme verlegen. Want het gevoelt dat het die grenzen willekeurig gesteld had, en dat de zich volkomen vrij noemende ongeloovige wetenschap, die van dezelfde wetenschappelijke grondstellingen met het conservatisme uitgaat, daarop echter de meerdere kloekheid en consequentie vooruit heeft. Hoor b. v. hoe de beminnelijke Hagenbach, in zijn Kerkgeschiedenis der 18e en 19e eeuw, de bezorgdheid der Theologische faculteit over de "zoo ver gaande" wijsbegeerte van den stoutmoedigen Fichte mededeelt: "nu reeds ontstond de verlegenheid, die zich sedert dikwerf herhaald heeft, en die dan ook in de tweevoudige natuur van het Protestan-

tisme gegrond is; de verlegenheid of men in het belang der wetenschap aan het vrij onderzoek en de vrije verkondiging van het gevondene onbepaald zijn loop laten, of wel in het belang der kerkelijke gemeenschap, tot welke ook de zwakken, onvasten, onmondigen behooren, beperkingen zou daarstellen. Wij noemen dit een verlegenheid, want wij zouden zelf niet gaarne of de eene of de andere handelwijze onbepaald aanraden. Wat hier goed is, kan elders berispelijk wezen. Waar de akten niet gesloten zijn, kan men licht of der eene of der andere partij te veel toegeven." Bij deze karakteristieke woorden behoeven wij niets verder te voegen. De daarin uitgesproken beschouwing wordt nog honderdmaal ten onzent door achtbare stemmen herhaald, en wij begrijpen licht, hoe de vijandschap van dit "juiste midden" tegen orthodoxen en modernen veel grooter is, dan die van de twee laatstgenoemden onderling.

Maar er is een andere beschouwing van de vrijheid der wetenschap tegenover die des geloofs, welke wij evenmin kunnen deelen. Het is die welke meent, op het empirische standpunt dat de moderne wetenschap kenmerkt, te kunnen staan en evenwel het Christendom te kunnen handhaven. De wetenschap, zegt zij, zoekt al wat zich laat waarnemen, in zijn verband en oorzaak te begrijpen als één geheel van natuurlijke gevolgen uit natuurlijke oorzaken. Alzoo is het natuurlijk, dat men op het gebied der wetenschap geen plaats laat voor wonderen, d. i. feiten die geen natuurlijke oorzaak hebben. Maar die feiten kunnen er daarom wel bestaan. De wetenschap heeft geen recht ze onmogelijk te achten, evenmin als zij vermogen heeft om hun bovennatuurlijke oorzaken te erkennen. Deze oorzaken hebben wij niet

te weten, maar voor dit geloof moeten wij, opdat het redelijk zij, een grond kunnen aanwijzen in datgene wat wetenschappelijk vast staat, uitgemaakt is.

Volgens deze beschouwing is dus het geloof gegrond in hetgeen wetenschappelijk uitgemaakt is. Zij scheidt ter eener zijde geloof en wetenschap streng van elkaar, doch laat ter andere zijde toch wederom het geloof op de uitkomsten der wetenschap gegrond zijn, dus van verstandelijken, wetenschappelijken aard. Dit stelsel is voorzeker het onze niet. Onze beschouwing, in deze twee verschenen deelen onophoudelijk ontwikkeld, gaat van een andere zielkunde uit, daar zij het gelooven niet op het weten grondt, maar omgekeerd het weten op het gelooven. Deze zielkunde is de alleen schriftmatige. Want afgezien van de vele plaatsen, waar gezegd wordt dat de bronnen des levens, en dus ook van het verstand dat een onderdeel van het geheel des levens is, in het hart liggen: dat men door den wil Gods te willen doen, tot de kennis van Jezus' leer komt, dus dat het verstandelijke gebied in het zedelijke gegrond is, afgezien van dit alles ligt deze waarheid reeds in het bijbelsch verhaal van 's menschen eerste wording. De geest des levens namelijk, door God den mensch ingeblazen, en door welken hij tot een levende ziel werd, is daar zoowel de voorwaarde tot 's menschen zelfstandig persoonlijk wezen als tot zijn verbinding met God. Want die geest is de adem van God zelf, niet uitgevloeid (dit ware een onbijbelsche emanatie-leer), maar ingeblazen. Is nu naar de Schrift de bestemming des menschen deze dat hij van "levende ziel" tot "levendmakenden geest" worde, van geest hebbende tot geest zijnde, van eersten Adam tot tweeden (want het Hoofd deelt

zijn heerlijkheid met de leden) dan wordt die bestemming slechts bereikt, of m. a. w. het wezen des menschen wordt slechts alleen naar eisch uitgedrukt, verwerkelijkt, naarmate de mensch met God in gemeenschap leeft. De "levende ziel" kan in geen enkel opzicht, ook niet in het denken, waarlijk in orde zijn zonder gemeenschap met God, d. i. zonder dat steeds meer de Geest van God in den mensch overga, en deze gemeenschap, als door een steeds werkzaam kanaal, in stand blijve. Het zedelijk-godsdienstige is dus de grond van het zielkundige. Wie bij de wetenschappelijke beschrijving van den mensch nalaat, als grond van zijn wezen God te noemen, wie meent dit niet te mogen doen omdat men in de wetenschap van God niets weet, die beschrijft 's menschen wezen tegen de Schrift, want hij scheidt het godsdienstige en het zielkundige, wetenschappelijke; welke twee, naar wij zagen, volgens de Schrift één zijn.

Wie een Schepper en een schepping met ernst erkent, moet tot deze samenvatting komen. Het zedelijk-godsdienstige, het gebied des gewetens, der geestelijke aanschouwing, is niet iets dat van de wetenschap afgezonderd moet blijven; niet een afzonderlijk terrein, dat onder den naam van "geloof" zou moeten onderscheiden worden van hetgeen de wetenschap ons doet kennen. De geest des menschen is één; "verstand" en "hart" laten zich wel in het afgetrokkene van elkaar scheiden, maar niet in de werkelijkheid. Deze scheiding behoort tot den vóór-christelijken leeftijd (of tot hen die, als de modernen, tot het vóór-christelijke terugspringen) gelijk de hersenpan onzer kinderen tot op zekeren leeftijd in tweeën gedeeld is, daarna zich samensluit. Omdat voor het besef van den natuurlijken mensch "gelooven" beteekent

"minder zeker weten," daarom mag de Christen, die weet dat de waarheid Gods, de zedelijk-godsdienstige waarheid, oneindig vaster staat dan de zichtbare berg en rots rondom ons, zich in die arme beschouwing niet voegen. Het is eigenlijk louter genade van de geloovige gemeente, zoo zij de woorden: wetenschappelijke zekerheid, ervaring, en dergelijke, aan de wereld die den Christus ter zijde stelt, overlaat. Deze taal klinkt, wij weten het, ongerijmd in de ooren der mannen van "de wetenschap." Maar het is ons immers niet er om te doen, om met onze beschouwing erkend te worden. Het is ons immers niet om den naam van "wetenschappelijk" te doen.

Wij mogen onze schatten niet wegwerpen, omdat "de wetenschap," gelijk zij dien naam zich aanmatigt, verkiest arm te zijn. Wij mogen ons oog niet uitgraven omdat een ander blind wil wezen. Zoo mogen wij, ook op het gevaar af van gehouden te worden voor verkondigers van onzinnige orakeltaal, en van geheel onbruikbaar voor de wetenschap te heeten, onze zalige gewisheid des geloofs nergens verzwijgen of ter zijde stellen; nergens onder de beweering: "dit weet ik nu wel als geloovige, maar in de wetenschap geldt het niet," aan de ontkenningen, de beperkingen van de gebruikelijke taal der "wetenschap" onze sanctie geven.

Het is eigenlijk enkel genade, zeiden wij zoo even, indien de geloovige aan den man der "wetenschap" zijn aanspraak op volle zekerheid overlaat. Die uitdrukking vloeide uit de pen in herinnering aan een bladzijde uit de Christliche Ethik van Ph. Theodor Culmann, een heerlijk meesterstuk vol geest en leven. Laat ons het boek en de bladzijde opzoeken. Hier is zij: moge zij velen mijner lezers aansporen om zich het uitnemend

genot der bestudeering van dit geschrift niet te laten ontgaan.

"Hier zou het de geschikte plaats zijn om tegen een zeer algemeene dwaling betrekkelijk de gewisheid der christelijke waarheid op te komen. Een valschelijk dusgenaamde wetenschap der natuur beweert, dat de christelijke waarheden slechts geloofd, maar niet geweten kunnen worden, omdat men van haar niet de empirische ervaring heeft gelijk van de natuurvoorwerpen. Of die beweering gegrond of ongegrond is, kan slechts hij beoordeelen, die door bekeering den bodem der christelijke empirie betreden heeft. Zulk een mensch weet dat hij van zijn voorwerpen een veel meer gewisse ervaring bezit, dan ooit een natuuronderzoeker van eenig natuurvoorwerp hebben kan. Het scheikundig proces der keurverwantschap kan ik wel van buiten beschouwen en dan constateeren, dat water op kalk, of zwavelzuur op marmer uitgestort, gisting, sissen en damp voortbrengt. Doch daar ik bij dat proces zelf niet er binnen in sta en niet aan mij zelf voelen kan hoe de lichamen zich ontbinden en verbinden, zoo is mijn kennis hiervan een zwakke en uitwendige, een bloot historische, en ik kan slechts naderhand de vastgeworden resultaten, het caput mortuum der nieuwe verbinding beschrijven. In de bekeering wordt nu echter het hooger analogon van dit natuurproces in de ziel ingeplant. Hier is de mensch tegelijk tooneel, toeschouwer en medewerkende persoon. Hij gevoelt hier duidelijk, welk een diepe trek naar de genade heen, krachtens zijn geschapen zijn naar Gods beeld in hem woont en begint te werken zoodra die genade op hem toetreedt. Even duidelijk gevoelt hij, hoe de inhoud die tot nog toe

zijn wezen vervulde, in besliste tegenspraak verkeert zoowel tegen dien grondtrek zijner natuur als tegen de genade zelve. En niet alleen duidelijk, maar tegelijk met smart en blijdschap ondervindt hij het, hoe de verbindingsdraden tusschen het eene en het andere in hem losgeknoopt en andere aangehecht worden, en dat wel onder sterke gisting van 't geheele wezen zijner ziel. Ja wat bij geen scheikundig proces mogelijk is, de mensch heeft het duidelijkst bewustzijn van de werking der gistende krachten, van de genezende, insnijdende, uitdelgende kracht der genade, van de ontbindende macht der zonde, van het streven, zuchten, hongeren en dorsten van zijn beter ik. Dit alles nu geschiedt niet buiten ons, niet op de oppervlakte onzer huid, ook niet op het netvlies van ons oog, maar in het eigen wezen onzer ziel, in welke alles zenuw, gevoel, ervaring en weten is. En nu beweert gij, jongeren der natuur! dat de voorwerpen der christelijke theologie niet geweten kunnen worden, niet empirisch vast en zeker zijn! Wijst ons eerst aan dat éénig natuuronderzoeker van zijn voorwerpen een even onmiddelijke ervaring verkrijgen en evenzoo geheel daar in zijn kan, als de godgeleerden. En als gij dat niet kunt, zoo houdt het voor enkel genade als wij minder streng zijn dan Plato, die uwe wetenschap niet eens als wetenschap wil laten gelden.

"Voorzeker doen ook wij godgeleerden denzelfden eisch als gij, namelijk dat ieder de ervaring eerst zelf make eer hij oordeelen wil, omdat hij anders spreekt van dingen die hij slechts van hooren zeggen kent. Slechts naarmate gij de christelijke bekeering zelf doorleven wilt, ontvangt gij zekerheid omtrent de vatbaarheid onzer

feiten om waargenomen te worden. Wij loochenen niet dat de proefneming zeer moeielijk is. Zij is echter ook meer beloonend dan al de uwe, want het christendom alleen is nog in 't bezit van de tinktuur, die zwarte koolstof in de kristal-doorzichtigheid des diamants en roestig ijzer in goud verandert."

De bedoeling met welke wij deze voortreffelijke, door ons ten innigste beaamde woorden van Culmann aanhalen, zal, hoop ik, niet worden misverstaan. Het komt niet bij ons op er door te willen te kennen geven, dat de geloovige godgeleerden, die op empirisch standpunt geloof en wetenschap op de boven vermeldde wijze van elkaar scheiden, of zelf niet bekeerd zouden zijn of voor zichzelf, als geloovigen, minder verzekerd zouden wezen dan wij omtrent onzen gemeenschappelijken éénigen troost in leven en sterven. Wat wij in hen bestrijden is slechts dit, dat zij der wetenschap, die zich tegen het geloof stelt, krachtens hun methode een eere geven, die zij aan de ware, op het geloof gegrondde, wetenschap onthouden. Zij willen, uit beginsel, niet dwaas zijn in de oogen dergenen, die zich "de wetenschap" toeëigenen. Wanneer zij dus den Heer Jezus Christus naar de ervaring huns harten prediken, dan kan hun toon warm en bezield zijn. Maar wanneer zij op het veld van "de wetenschap" treden, zoo dempen zij hun toon door hem van allen gloed der geloofservaring, enkel omdat die door den tegenstander niet verstaan wordt, te ontdoen.

Dit nu mag niet zijn. Den hoogsten prijs mogen en moeten wij er, voorzeker, op stellen om door den tegenstander verstaan te worden. Doch dit doel moeten wij bereiken dóór den blaam der dwaasheid, des hoogmoeds,

der onwetenschappelijkheid heen: opdat wij zóó eerst het geweten des tegenstanders raken, en dan naderhand, als God het geeft, zijn van het geweten afhanklijk verstand. Sla en scheld mij, maar hoor mij aan, sprak Themistokles: en er kwam een dag, na welken ook Eurybiades overtuigd was, dat hij had gedwaald, al had hij eerst de verdedigingsmiddelen van Themistokles voor bespottelijk zwak verklaard.

Zoo mogen wij dan nimmer b. v. de wonderen, ook voor de rechtbank der wetenschap niet, slechts noemen "feiten die geen natuurlijke oorzaak hebben." Ook dáár noemen wij ze "feiten, die God tot oorzaak hebben." En zulks niet om de bloot negatieve reden van het ontbreken eener natuurlijke oorzaak. Dan zouden wij het verwijt verdienen, door Hegel aan Leibnitz toegevoegd: "God heeft het voorrecht, dat Hem op de schouders gelegd wordt wat niet begrepen kan worden; maar het woord God is dan slechts een uitvlucht." Wij kunnen dit onbegrepene en het begrepene, God en de natuur, het bovennatuurlijke en het natuurlijke, niet aldus tegenover elkander stellen. Wij kunnen dat niet meer, sedert wij aan de opstanding van Christus, of liever in den opgewekten Christus, gelooven. Dat deze opstanding onmogelijk op grond van historische, empirische kritiek in den gewonen zin kan bewezen worden, toonden wij in ons 1e deel bladz. 119 e. v. aan. Dit feit is ons intusschen de meest gewisse van alle werkelijkheden op grond van de ervaring des geloofs. Het leert ons alle dingen, ook die der wetenschap, onder een nieuw licht zien, en heeft een zeer grooten invloed op ons zedelijk-godsdienstig en daardoor ook op ons wetenschappelijk leven, omdat het onze beschouwing

van de natuur verandert. Het leven der natuur staat, gelijk wij boven opmerkten, nu niet meer als wet tegenover of boven ons, zoodat ons zedelijk-godsdienstig leven zich schuw terugtrekken en daarvan afzonderen zou (I bladz. 218); maar de natuur is, in Christus als kern en middelpunt en voorts dóór Hem, aan den geest onderworpen. Zij is daarmede tot haar eigenlijk wezen teruggekomen; het waarlijk natuurlijke is nu voor het gevallen-natuurlijke, valsch-natuurlijke, in de plaats gesteld. En zoo eveneens de menschheid, die de kroon der natuur is, de mond, die haar streven, haar verzuchten uitspreekt. De menschheid heeft in dezen uit het graf verrezen Christus haar bestemming, haar doel bereikt. De menschheid streeft nu niet meer slechts naar God even als de natuur, maar heeft God werkelijk in zich; de natuurlijke immanentie, inwoning Gods is tot de zedelijke gestegen. Zoo is het geheele denkbeeld van natuur meer geestelijk geworden, en alle verdere wonderen kunnen begrepen worden als organische deelen van het geheel des Christendoms in samenhang met de wereldbeschouwing, door die opstanding, die overwinning des doods, gegeven. Immers nu blijkt het wonder niet te zijn iets alleen bovennatuurlijks, in den eigenlijken zin; maar een openbaring van den geest in en door de natuur; omdat de natuur gebleken is, vatbaar te zijn om geestelijke invloeden te ondervinden. Volgens ons is het dus niet natuurlijk zoo men op het gebied der wetenschap geen wonderen erkent; het is onwetenschappelijk in den hoogsten zin. Iemand die de wonderen loochent, ziet in de natuur het persoonlijk-geestelijke, het nieuwe leven der aangevangen verheerlijking niet, dat er door de opstanding van

Christus in leeft. En dat hij dit niet in haar ziet, is (behoudens allerlei misverstand) geenszins omdat hij, als een nuchter man der wetenschap, zich voor fantastische bespiegelingen vrijwaart, maar omdat zijn wetenschap een verminkte is. Zijn wetenschap toch is ontstaan uit een afgetrokken vooropstellen van één deel der menschelijke vermogens, het verstand, dat in deze afgetrokkenheid altijd faalt bij zijn onderzoek der hoogere dingen. De wetenschap, die waarlijk het bestaande verklaart, moet ontstaan uit een geesteswerkzaamheid van den geheelen mensch, en dus moet, gelijk wij zagen, het godsdienstige, het leven des gewetens, tot grond van alles gesteld worden, zoodat daarop dan al het verdere verstandelijk kan worden opgebouwd. Anders is er geen werkelijke wetenschap gevormd, maar in een blind geloof (in den zin van: vertrouwen zonder zekerheid) volgt de mensch de uitspraken van zijn verstand, na het van het hoogste, eigenlijke licht, dat der rede, beroofd te hebben. **Geloofflooze wetenschap is geen wetenschap, maar slechts blind bijgeloof.** Is het wetenschappelijk, naar den werkelijken eisch der ware wetenschap, te zeggen dat men "niets weet van God en de wijze waarop Hij werkt?" Neen, slechts de dwaas zegt, en wel in zijn hart, dat er geen God is. Laat hier Göthe ons herinneren, dat de worsteling tusschen geloof en ongeloof het diepste thema der wereldgeschiedenis (en dus ook harer verklaring, der wetenschap) is; ja, laat zelfs de "Vicaire Savoyard" ons betuigen, dat een die God en den geest loochent, een mensch is wien het aan een noodzakelijken (inwendigen) zin ontbreekt, en dat de ongeloovige een doove is, die slechts het trillen der snaar ziet, maar geen besef heeft van de betoovering

der toonen, die uit deze trilling voortkomen. Het rijk der natuurlijke en dat der zedelijke wereld zijn één van strekking en levensbeginsel; het eerste is gegrond in het tweede. De zedelijke wereld, de uitdrukking van Gods heiligheid, is de grond der natuurlijke wereld, die de uitdrukking van Gods almacht is; gelijk almacht en heiligheid in God één zijn (zie bladz. 158.) De wet van Sinaï is uitdrukking der eeuwige ordeningen Gods, die ook de gansche wereld regeeren: daarom is de God van Israël tevens de God van de einden der aarde. Maar om diezelfde reden kan dan ook de geest des menschen, die één is in zijn wezen, al heeft hij verschillende werkzaamheden, de zedelijke en de natuurlijke wereld in éénheid samenvatten. Met andere woorden: des menschen geloof, zijn bewust wonen in de zedelijke, geestelijke wereld, is één met zijn wetenschap, zijn bewust wonen in de natuurlijke wereld.

Het baat ook weinig, dit te ontkennen. De wetenschap des Christens zal altijd, hoe sterk hij ook beweere objectief, onvooringenomen te zijn zoowel als zijn tegenstander, niettemin den invloed van zijn geloof ondervinden: en dit is hem geen schande, maar eere. De uitlegkunde der Schrift was ten allen tijde door de leerstellige overtuiging beheerscht. Wat ons betreft, wij loochenen geenszins, hierin, gelijk in alles, vooringenomen te zijn door het vooroordeel van Jezus, d. i. van "de waarheid." Wij zien Hem overal in de Schrift, en Hij is ons het beginsel van alle uitlegging (zie 1 bladz. 92) en kritiek. Onze geloovige tegenstanders nu verwijten aan het ongeloof, dat het zich altijd door vaststaande vooroordeelen laat leiden. Met recht: nog juister ware gezegd, dat het ongeloof onder den invloed

zijner dogmatiek staat en in elke uitlegging beheerscht wordt door het inspiratie-begrip van den natuur-samenhang. Maar nu deze onze geloovige tegenstanders zelve, zouden zij onvooringenomen zijn? Zouden zij buiten het geloof om hun wetenschap vormen? Hun exegese des heelals, zou ze staan buiten den invloed van 't inspiratie-begrip des levens, van 't welk hun hart leeft? O neen. Zou ieder hunner afzonderlijk het voor zichzelf willen beweeren, dan nog zou de geschiedenis der wetenschap, die duidelijker den algemeenen geest doet uitkomen, door welken een reeks van persoonlijkheden bezield is geweest, klaarlijk toonen, dat het geloof der christelijke mannen van de wetenschap zich altijd ook op het gebied van die wetenschap, al was het huns ondanks, heeft doen gelden in voorliefde voor het spiritualisme, voor het zedelijk-reine, voor het geëleveerde, kortom voor alles wat uitvloeisel en tevens bewijs was van de groote overtuiging, dat de mensch geschapen werd naar Gods beeld.

De gisting onzer dagen is gevaarvol, waarlijk niet voor het geloof, maar voor de wetenschap. Een vorstin stortte dezer dagen nevens haar zoon in de golven, en riep met kloekheid: redt, redt mijn kind, ik zal mijzelve wel helpen. Zoo heeft ook het geloof te roepen ten opzichte van zijn kind, de wetenschap. Red haar: de golven harer eigen zelfverheffing gaan boven haar hoofd. Of liever, gij moeder! zoo gij in de kracht Gods behouden blijft, gij zult zelf uw kind met u behouden. Gij christelijk geloof, behoud de wetenschap, gelijk de goede herder het tegenspartelend schaap. De wetenschap wil haar vrijheid niet ontvangen, omdat zij kortzichtig meent, die vrijheid reeds te bezitten.

Red haar, o christelijk geloof, door u te toonen den éénig veiligen en vruchtbaren bodem van die deugden der vrijheid, der frissche wereldomvatting, der kloeke grondigheid van onderzoek — kortom van al die geestelijke vereischten, in naam van welke de wetenschap dezer dagen in haar verdwaasdheid meent met u te moeten breken.

Men meene niet dat wij ons inbeelden, deze beschouwing thans bij velen te zullen kunnen aannemelijk maken. Het is er de tijd nog niet voor. De geschiedenis toont dat de weg der menschheid in de wetenschap altijd van het algemeene tot het bijzondere is voortgegaan. Dat is: de bijzondere menschen, de afzonderlijke personen, hebben zich altijd door algemeen heerschende denkrichtingen laten bepalen. Wie met dezen algemeenen geest niet in overeenstemming is, die kan met zijn denkbeelden geen ingang vinden, hoe waar ze ook zijn mogen. Dit is ook het geval met elke niet-empiristische overtuiging in onze dagen. Zij wordt als nevelachtige bespiegeling, als droomend mysticisme, ter zijde gesteld. De algemeene aandacht is tot nog toe slechts gericht op de vraag: wat is er in de wereld, dat waargenomen worden moet? Maar de vraag: hoe moet het oog gesteld zijn opdat men met juistheid waarnemen kunne? Welke is de gesteldheid des geestes, in welke hij tot het vormen van waarachtige wetenschap geschikt is? de zielkundige grondvraag in één woord, is nog veel te weinig aan de orde. Wordt zij aan de orde gesteld, dan zal, althans door de geloovigen, erkend worden hoe de wetenschap, ten gevolge van het innig verband tusschen 's menschen hart en zijn verstand, ten allen tijde en noodzakelijk met het geloof in dezen samenhang

staat, dat het geloof de grond, de wetenschap het daar op gebouwde is. Zoodat het er slechts op aankomt, niet om een onmogelijke scheiding tusschen geloof en wetenschap vol te houden, maar om, ter vorming van de waarachtige wetenschap, het waarachtig geloof ten grondslag te leggen. Namelijk het christelijk geloof, het geloof in Jezus als den Christus naar de Heilige Schriften, in plaats van het naturalistisch geloof aan den wereldsamenhang.

De tegenstand der moderne atmosfeer rondom ons mag de verzekerdheid, de blijdschap des geloofs inmiddels niet dempen. Ja zelden was zelfs een tijd geschikter om met opgeheven hoofde de waarheid Gods te belijden, dan de onze. Want een groote sterking onzes geloofs is, te midden van de hedendaagsche bestrijding, het opmerken van de klaarheid, door het Evangelie Gods gegeven over alle levensbetrekkingen der menschen. Aladin en zijn moeder in de Duizend-en-één-nacht, (dien schat van diepe wijsheid onder den vorm der tooververtelling) komen van lieverlede tot gewisheid, dat de door hem verworven wonderlamp, zoodra ze gewreven wordt, den geest doet verschijnen, die alle gevraagde schatten ter hunner beschikking stelt. Ja die lamp, in haar eenvoudige, schijnbaar nietsbeduidende pronkloosheid. Want als zijn verdwaasde echtgenoote, door de schitterende schoonheid van een andere lamp bekoord, Aladin's schat miskent en verruilt, moet zij bitterlijk ondervinden, dat alle wondermacht verdwenen is! Zoo is het Evangelie; niet het door menschelijke wijsheid versierde of misvormde, maar het eenvoudige, bijbelsche Evangelie Gods. Gestadig belasterd, dat het ons van de aardsche dingen vervreemdt, en in tegen-

spraak is met de uitkomsten der hedendaagsche wetenschap en de eischen der maatschappij waarin wij leven, toont het zijn belijder gestadig op nieuw, dat in Christus alle schatten der wijsheid ook voor dit leven verborgen zijn. Dat elke Abraham, als hij het schoone Sodom hetwelk oogenblikkelijk voor de hand ligt, in de dwaasheid des geloofs durft verzaken, juist dan de Godsstem hoort: zie over het gansche land en trek het dóór naar Oost en Zuid en West en Noord, het is u w. Dat elke Salomo, die eerst Gods koninkrijk en gerechtigheid begeert, alle andere wenschelijke schatten daarenboven zich toegeworpen ziet. De hooge blijdschap der oriëntatie, door Alberdingk Thijm zoo schoon voor de bouwkunst beschreven, is het loon des geloofs, dat zich op elk gebied georienteerd, in de juiste richting geplaatst vindt. Zoo is b. v. een uitweiding op staatkundig gebied, bladz. 315 e. v. niet zonder doel noch te onpas ingevoegd. Wij gelooven dat ook staat en kerk, even als maatschappij en godsdienst, als wet en evangelie, evenmin met elkaar vermengd als in afgetrokken onmogelijke scheiding uit elkaar gerukt of tegen elkaar over gesteld mogen worden. Wij zien staatkundigen, die het Evangelie in zijn rechtstreeksche prediking verwerpen, toch onophoudelijk op hun terrein, door hetgeen zij op staatsgebied prediken en onmisbaar achten, dat Evangelie bevestigen. Want de menschelijke wetten behooren afbeeldselen te zijn van Gods scheppings-ordeningen op aarde: en zoo moet een juist inzicht omtrent den constitutioneelen (d. i. den niet willekeurigen, maar wettiglijk geregelden) regeeringsvorm mede bevestiging zijn van de waarheid, dat de oppermacht, de Voorzienigheid Gods de schepping der

vrijheid is. Dat de goddelijke zoowel als de menschelijke regeeringsmacht niet dáár het hoogst is, waar zij in absolutistische willekeur zich alles mogelijk en geoorloofd zou achten; maar slechts dáár, waar het gezag de waarborg der vrijheid is in plaats van, gelijk zoo velen beweeren, haar vernietiging te wezen, dat is: waar de vrijheid langs historischen weg in evolutie van boven naar beneden komt, in plaats van, in revolutie van beneden naar boven klimmende, de van God gestelde historische ordeningen voor den dwang der afgetrokken theorie te doen zwichten. Om deze reden hebben wij de reeds op bladz. 97 e. v. gemaakte vergelijking tusschen het godsdienstig en het maatschappelijk gebied nog eenigzins verder willen ontwikkelen. Niemand ergere zich daarbij (op den klank af) over het woord constitutioneel, en achte daardoor de goddelijke souvereiniteit gekwetst. Het is de vraag, van wáár de constitutie komt, van boven, van de door den Schepper gestelde historische orde der dingen, of van beneden, uit het afgetrokken begrip der menschen. Is de regent tevens wetgever, dan kan Hij natuurlijk zich niet beperkt gevoelen door de wet, tenzij er een onheilige wil in Hem ware. Dan heeft Hij die wet ook persoonlijk te handhaven, te bezielen als uitdrukking van Zijn wil, die met des volks belang samenvalt. Maar komt Hem de opdracht van 's volks wege, van beneden, dan mag Hij, gelijk Solon, zonder schade wegtrekken nadat de wet is gegeven. Zoo spreekt dan ook de moderne beschouwing liever van de wetten dan van den wetgever. Zij maakt God tot een constitutioneel koning in revolutionairen zin, namelijk een die door de ijzeren noodzakelijkheid der wetten beperkt, tot niets gemaakt is!

Wij zouden dezelfde waarheid nog in menige andere toepassing kunnen doen gelden. Want op elk terrein, hoe ook genoemd, is eveneens het geloof het licht der wetenschap, of zij het erkenne of niet. Op de vraag b. v. wat heeft de wiskunde met het geloof te doen? waarmede het platte "gezond verstand" zoo ongezond en oppervlakkig over deze waarheid meent te triomfeeren, is reeds in ons 1e deel bladz. 25 geandwoord. Hier nog eenige woorden daarbij. De zendingsbemoeiingen van den bekwamen Jezuit Ricci bij de Chinezen beschrijvende, zegt Ranke: hij ving met mathesis aan en eindigde met de godsdienst. Welnu, wij meenen dat de omgekeerde weg niet alleen beter is, maar de eenig ware. Wij beginnen met de godsdienst en gaan dan voort tot mathesis en alle andere wetenschappen. "Is er dan een christelijke wiskunde of sterrekunde?" Nadat uw zegevierende schaterlach bij deze vraag bedaard is, andwoorden wij u: ja, zij is er werkelijk, en wij zijn bereid u te zeggen waar zij in bestaat. Het is die, welke al uwe leerboeken over deze terreinen der kennis dankbaar aanneemt en nauwgezet bestudeert. Die niet, gelijk gij spottend meent, het "christelijke" hierbij laat bestaan in een gebed voor of na het onderzoek (al is Kepler's hoofdwerk er niet minder heerlijk om, dat het met een hartaangrijpend gebed eindigt) of in tusschen de redeneering gestrooide stichtelijke opmerkingen. Maar het is een wis- en sterrekunde, die de prachtvolle wetten, op dit gebied heerschende, in haar wonderschoonen samenhang en haar verrassende resultaten niet als afgetrokkenheden beschouwt, neen, ze in het wereldsamenstel, dat van God geschapen is, dus in den levenden God zelf ge-

grond ziet. Die het licht des hemels en de beweging zijner lichamen van het leven Gods afleidt, en op deze wijze niet een nevelachtig-vrome bespiegeling slechts aan het begin stelt, om dan verder, God op zijde zettende, tot de exacte wetenschap over te gaan, maar dit leven Gods in al die wetten en verschijnselen ziende, de kennis tot wetenschap, d. i. tot waarachtige verklaring en dus hoogste uitdrukking van het bestaande, verheft. Zoo is de wetenschap met het geloof verbonden. Ook voor de wetenschap zal ten laatste het woord der volmacht, aan de gemeente gegeven, zijn gelding hebben: wat gij, o gemeente des Heeren! op aarde gebonden en ontbonden hebt, dat zal in den hemel gebonden en ontbonden wezen. Friedrich Schlegel onderscheidt in de wereldgeschiedenis de vier volgende machten: die van geld en handel; die van het zwaard (des krijgs en des gerichts) of de staat; ten derde de genadekracht der goddelijke wijding; op welke alle priesterschap rust, of de kerk; en ten vierde de wetenschap of de school. Deze laatste is nu eens met den staat, dan weder met de kerk verbonden, en kan ook met de geldmacht zich samenvoegen en zoo aan de bedoelingen der nijverheid dienstbaar worden. Schlegel nu wil, dat de wetenschap en de school mogen afhankelijk zijn van de kerk. Wij Protestanten roepen dikwerf wraak over dergelijke Roomsch-Katholieke beschouwing. Maar is deze verstoordheid toch in den grond niet een kortzichtig voorbijzien van onze eigene schande? Behoorde niet de kerk een zoodanige te zijn, dat men voor wetenschap en school niets beters kon bedenken dan dat zij door deze macht gekoesterd, beschermd, tot haar bestemming gebracht werden? Behoorde niet het geloof zoodanig te zijn, dat

het heerlijkste wat men der wetenschap geven kon, de bezieling met den levensadem des geloofs ware? Ja, waar het geloof waarachtig bestaat, daar is het dan ook zoo. Het geloof, hoe ook gesmaad en miskend, is de waarborg voor vrijheid en grondigheid der wetenschap. Het geloof, en het geloof alleen, is de verklaring der wereld in haar eigenlijken levensgrond. Door het geloof, en door het geloof alleen verstaan wij de wereld, de aeonen, als door een Woord Gods toebereid. Hoe zullen wij de wereld waarlijk verstaan, indien wij niet kennen het in elkaar grijpen, het uit elkaar ontwikkeld worden, van dezen tegenwoordigen aeon der gevallen wereld en van den toekomstigen aeon der verheerlijking, gelijk die in de opstanding van Christus gegrond is? Een andwoord op deze vraag hebben wij getracht te stamelen in de eerste hoofdstukken van dit deel, over het leven der natuur en het wonder in de natuur. En met vertrouwen vragen wij: waar heeft ooit of ooit de wetenschap, buiten het geloof om, zich kunnen verheffen tot de leer der schepping, d. i. dat "de dingen die gezien worden niet geworden zijn uit hetgeen onder de oogen verschijnt," dus niet uit niets, gelijk de gewone spreekwijze onwaar en onbijbelsch luidt, maar uit het allerwezenlijkste dat er is, namelijk uit God en Zijn almachtig levenwekkend scheppingswoord? Deze leer, dit geloof, dat (naar onze uiteenzetting van het laatste hoofdstuk des eersten deels) de grond van alle vaste wereldbeschouwing, van alle waarachtige wetenschap is, het is van de schepping der wereld aan in der menschen harten betuigd, in zijn waarheid verstaan en doorzien (Rom. 1.) De bijzondere roeping van Abraham en Israël staat niet tegen deze

eerste, meest algemeene openbaring Gods over, maar toont slechts dat dit geloof, door de zonde verduisterd, deze bijzondere openbaring Gods noodig had om te blijven bestaan. En als deze bijzondere openbaring in de voleinding der eeuwen weder de algemeene zal zijn geworden, dan zal, gelijk in het heelal zelf, zoo ook in zijn verklaring, de menschelijke wetenschap, de voltooiing bereikt zijn in hetgeen het allereerste, het elementairste, het meest oorspronkelijke was. In den verhevensten zin zal Jezus' eisch, dat wij kinderen moeten worden om Gods koningrijk in te gaan, vervuld worden. Want het einde zal teruggekeerd zijn tot het begin, gelijk het paradijs van Genesis zal voltooid wezen in dat der Openbaring; en de volmaaktheid der wetenschap zal zich uitdrukken in de allereerste, maar dan eerst ten volle begrepene, belijdenis des geloofs: ik geloof in God den Vader, den almachtigen Schepper des hemels en der aarde.

Een kort woord nog over de Blikken in de Openbaring.

Voor de opmerkingen, mij hier en daar door bevriende en vijandige kritiek gemaakt, ben ik dankbaar, en hoop ze nauwgezet ter harte te nemen. Ben ik soms in diepten ingegaan, die gewoonlijk in voor de gemeente bestemde stichtelijke geschriften niet aangeraakt worden, ik heb gerekend en blijf rekenen op zulke lezers, die zich voor de heiligste onderwerpen eenige inspanning van gedachten willen getroosten. Ja voor de heiligste en gewichtigste vraagstukken. Men zegge niet: ik ben maar een eenvoudig geloovige, en heb al deze diepe dingen niet noodig! Voor hen, die dit beweeren, heeft onlangs een jeugdig geleerde een waar woord geschre-

ven: "de vraagstukken van het dieper onderzoek bestaan voor u niet? Gij vergist u; gij vooronderstelt stilzwijgend de oplossing er van."

Een juiste kennis van deze schijnbaar afgetrokkene en onvruchtbare vraagstukken zou ook voor menigeen uitnemend praktisch belang hebben. Want met recht schrijft Felix Mendelssohn Bartholdy in zijn Brieven: "Een godgeleerde, die aan de tegenwoordige kerke-

[1] Ph. J. Hoedemaker, in zijn akademisch proefschrift Het probleem der vrijheid en het theïstisch Godsbegrip: een geschrift, dat verdient vermeld te worden als ernstig getuigenis voor de waarde van die afgetrokken wijsgeerige vraagstukken, over welke zoo velen in onze dagen als over ijdele bespiegeling de schouders ophalen. Daar het onderwerp van dit proefschrift ook in deze onze bladzijden de hoofdzaak is, deel ik er nog iets uit mede. Vrij is, volgens Dr. H. datgene, welks grond als werkende oorzaak verschijnt en werkzaam is in het overwinnen van tegenstand. Maar nu (vraagt hij) hoe staat die grond, welke verschijnt, in betrekking tot den grond die ons verborgen blijft? De laatste grond aller dingen, hoe is hij te vinden? In zijn slotsom komt het boek met onze ontwikkeling van de beteekenis der vrijheid voor de hoofdzaak overeen. Het bevat een aantal belangrijke opmerkingen, b. v. over de teleologie (wat wij in ons eerste hoofdstuk van dit 2e deel "het leven der natuur" noemen: of over de ledigheid van het begrip "zijn" als hoogste en laatste grond gedacht. Eéne bedenking hebben wij echter, die zich tot een aantal der in dit geschrift voorkomende redeneeringen uitstrekt. De schrijver noemt al onze kennis anthropocentrisch, daarmee bedoelende dat wij van de menschelijke persoonlijkheid tot de idee der goddelijke komen. Volgens ons moet al onze kennis Christocentrisch zijn: d. i. wij moeten noch van den mensch tot God, noch van God tot den mensch, maar van Christus, den Godmensch, tot beide God en mensch komen. Deze hoofdgedachte van al onze beschouwingen ontwikkelden wij in ons 1e deel bladz. 281. Wij zullen niet noodig hebben in het breede te ontvouwen, hoe op deze wijze het geloof, de christelijke geloofservaring, als uitgangspunt gesteld wordt om tot de juiste verklaring van het feit der vrijheid te komen. Dit uitgangspunt moet zich getroosten onwetenschappelijk te heeten naar de thans meest geldige beteekenis van dat woord. Maar in overeenstemming met al het bovenstaande houden wij het niettemin voor het éénige, dat in waarheid wetenschappelijk mag genoemd worden.

lijke bewegingen geen deel neemt, kan ik wel is waar niet begrijpen, maar ook niet zoo menigen niet-godgeleerde, wien ik zie arbeiden, en die van hervormen en verbeteren spreekt, terwijl hij noch het heden, noch het verleden grondig vermag te kennen en te overzien en die, met een woord, het dilettantisme in deze hoogste vragen invoeren wil." Doch wat hiervan zij, één wensch bovenal heb ik bij deze uitgave — dat het levensgevoel, de blijdschap, de vrijmoedigheid des geloofs ook door mijn zwakke taal bij sommige lezers vermeerderen moge. Den toon dier blijde zegepraalsverwachting ook in de wetenschap (al zullen wij ook met haar nog door groote verdrukking heen moeten gaan) dien toon zijn wij onzen Heer in wien alle schatten der wijsheid en der kennis liggen, onzen Heer den Almachtige schuldig tegenover de wereld die Hem verwerpt. In de inleiding tot ons 1ste deel vroegen wij den geloovigen die "de kritiek" op onrechtmatige wijze duchten (pag. 19): durft gij, als Hiskia toen hij twijfelmoedig werd, de tempeldeuren in het sieraad harer heiligheid besnoeien om des dreigenden Sanheribs wille? Laat ons hier het hoofdstuk waar wij toen op doelden, nogmaals tot dezelfde overbrenging zijner beteekenis voor ons nemen, 1 Kon. 18. Wij kunnen er nog verder uit leeren welke houding ons tegenover de "moderne" wetenschap voegt. Die wetenschap is de Sanherib, die tegen Juda en Jeruzalem opkomt. Reeds vroeger heeft zijn voorganger Salmaneser het afvallig Israel, de halfchristelijke maatschappij, die zich, met behoud van den ouden gewijden naam, van den tempel en het wettig Hoofd heeft gescheiden, als een gemakkelijke prooi overwonnen. Nu komt Sanherib ook tegen Juda

en zijn Hiskia die hem de schatting weigert — de belijdende gemeente die den tijdgeest geen cijns wil betalen — dreigend op. Hij maakt aanstalten ter belegering, en zendt zijn woordvoerders. Hoort ze spreken: vertrouwt niet op Aegypte, het zal u niet baten! (vs. 21) O ja, gemeente des Heeren! neem dien nuttigen wenk van uw vijand aan, verbind u niet met al wat buiten Gods licht staat: het is een rietstaf die breekt en de handen doorboort. De wederpartijders gaan voort (vs. 22): op uw God kunt gij ook niet vertrouwen, nadat gij de vele hoogten en altaren weggenomen hebt om u alleen tot den tempel te Jeruzalem te beperken — gij gemeente met uw kale, eenzijdige godsdienst die overal de altaren voor den cultus van 't genie, voor de veelzijdigheid des levens heb afgebroken om u alleen tot uw afgetrokken, transscendenten God te bepalen en ten gevalle van uw Christus (zoo als Göthe aan Lavater verweet) alle andere grootheden des levens te verzaken, gij kunt van deze uwe godsdienst geen hulp tegen mij meer verwachten! Voorts, ook ik (zegt deze vijand) ook ik kom in den naam des Heeren, (vs. 25) ook ik heb een godsdienst, ja een betere dan gij; ook ik volbreng Gods last als ik tegen u optrek om uw verouderd bijgeloof te verstoren. Ja dit zegt hij in de taal der gevestigde godsdienst — hij neemt alle christelijke termen over. En als hem van uit Jeruzalem toegeroepen wordt: spreek toch in uw eigen taal (vs. 26) opdat het volk niet verward worde — zoo zal hij juist in de grootspraak zijner christelijke termen nog hooger toon aanslaan. Welnu, wat voegt nu aan Gods volk? O nu is het tijd om eerst in ootmoed te bidden en schuld te belijden, maar dan ook om in de verzekerd-

heid des geloofs den honenden vijand Israels taal (19, 21) toe te voegen: dit is het woord dat de Heer over u gesproken heeft: de jonkvrouw, de dochter Zion, veracht u: zij bespot u, de dochter Jeruzalem schudt het hoofd achter u. Wien hebt gij gehoond en gelasterd? en tegen wien hebt gij de stem verheven, en uwe oogen omhoog geheven? Tegen den Heilige Israels.

Ja deze vrijmoedigheid past aan het geloof tegenover den vijand die thans zijn dreiging verheft. Doch onder één voorwaarde die Hiskia niet vervullen kon, maar wèl het geloof dat zijn eigen eisch en dien dezer tijden verstaat. Die voorwaarde, die eisch is uitgedrukt in het 23ste vers van het 18de hoofdstuk. De vijand zegt tot Israel: wed toch met mijn heer, den koning van Assyrie, en ik zal u tweeduizend paarden geven zoo gij voor u de ruiters daarop zult kunnen stellen. Dat is: het ongeloof stelt de duizenden eischen, de belangrijke problemen van dezen tijd. Het eischt een waarachtige kritiek, een geloof dat inderdaad de wetenschap niet kwetst, een waarlijk menschelijke godsdienst, enz. enz. Maar het stelt die eischen zonder ze te kunnen vervullen, als paarden zonder ruiters die er de ware richting, de wezenlijke beteekenis, bruikbaarheid, bezieling aan kunnen geven. Welnu, gemeente die Gods Woord gelooft, gij hebt, krachtens uw geloof, aan die eischen hun wezenlijke vervulling, aan die paarden hun ruiters te geven. Gij hebt de programmen des ongeloofs over te nemen, daar bij u alleen, niet bij het ongeloof, de kracht is om ze tot uitvoering te brengen. Reeds is het daartoe meer dan tijd. Vertoef niet langer, en toon der wereld, dat de

geestelijke mensch, als een machtelooze belegerde gehoond, inderdaad de maatschappij, de kunst, de wetenschap, kortom alle geestelijke machten die thans meenen tegen hem op te kunnen staan, alle die machten oordeelt en zelf van niemand geoordeeld wordt!

Ik wil eindigen met nog één woord over sommige beoordeelaars, die mijn gedachten oorspronkelijk hebben genoemd. Die eer mag ik mij (reeds in het 1e deel heb ik het opgemerkt) in geenen deele toeëigenen. Die mij zag arbeiden met hulp van allerlei aanteekeningen uit den tijd toen mij een meer geregelde studie vergund was: wie mij dan dezen dan genen uit de oude bekenden in mijn bibliotheekjen zag opslaan, om vroegere herinneringen te verlevendigen, of omtrent een of ander punt tot klaarheid te komen: wie na kon gaan hoe de weinige gedachten, die met eenig recht oorspronkelijk zou kunnen heeten, doorgaans gevolgtrekkingen zijn, tot welke anderen den grondslag hebben geleverd — hij zou, geloof ik, niet veel meer van mijn oorspronkelijkheid spreken, en mij hoogstens eenige combinatie-gave toeschrijven. Van tijd tot tijd heb ik wel is waar nog iets ander voelen door de pen vloeien. Dit ontken ik niet: maar voor zoo iets herinner ik aan hetgeen Göthe ergens tot zijn Eckermann zegt: Elke productiviteit van de edelste soort, elk beteekenisvol aperçu, elke vinding of vruchtbare gedachte staat in niemands hand en is boven alle aardsche macht verheven. Dergelijke dingen heeft de mensch als onverhoopte geschenken van Boven, als zuivere Godsgaven te beschouwen, die hij met vroolijken dank ontvangen en eeren moet.

I.

HET LEVEN DER NATUUR.

Van waar komt gij, en waar zult gij heengaan?

Die vraag des Engels aan Hagar doet ons de Geest, die alle diepten onderzoekt, op den Nieuwjaarsmorgen, waarop ik aanvang deze bladzijden te schrijven. Het is juist die vraag, wij zagen het in het voorgaande, die door de van God losgemaakte wereldbeschouwing niet kan beandwoord worden. Alleen het geloof kent den aanvang, den Schepper, en het einde, het doel, de heerlijkheid der voltooiing. Alleen het geloof leert waarlijk ernst maken met deze wereld. "Wij die van de wereld zijn" — zoo roept het ongeloof in blijde erkenning, dat het reeds lang het christelijk geloof achter zich heeft. Wij andwoorden: ja van de wereld zijt gij, doch alleen in dien zin dat gij haar slaaf zijt, niet in den zin dat gij haar beter zoudt kennen, krachtiger aanvatten, volledíger gebruiken, dan zij, die met den Apostel getuigen: wij zijn niet van deze wereld.

Het geloof aarzelt ook niet, deze onze kleine aarde werkelijk, met de beschouwing van den geheelen grijzen voortijd en met de Heilige Schrift, voor het middelpunt van

't geschapen heelal te houden. En zulks, gelijk het negende vertoog van 't vorige deel ons geleerd heeft, geenszins in weerwil van de sterrekunde, maar met en ook om de sterrekunde. Had de sterrekunde, gelijk het vrij algemeene vooroordeel beweert, den mensch onttroond als middelpunt van den sterrenhemel, dan nog zou hij geen onbeduidend wormpjen zijn. Dan nog zou hij boven zijn aardkluitjen uitvliegen, ja boven aller zonnen zon, niet door zijn weten slechts, maar vooral door zijn willen, d. i. door zijn geloof. Maar er is niets van aan. Deze kleine nietige aarde is werkelijk en waarachtig het middelpunt des hemels, en de mensch haar middelpunt, de mensch gelijk hij in Christus, zijn Hoofd, weer waarlijk mensch is geworden. Zoo is Christus ook het Hoofd der schepping. In Hem zijn alle dingen gegrond. Deze zichtbare wereld is gevallen. Op haar zucht het gansche schepsel en is als in barensnood tot nu toe, in een dienstbaarheid die in een algemeenen machteloozen weerstand tegen een algemeen heerschenden druk zich voelbaar maakt. Zij verwacht haar verheerlijking als de kinderen Gods openbaar worden. Dan wordt haar zware, logge stoffelijkheid overwonnen, door welke nu alles slechts naast elkander en het een het ander uitsluitende bestaat. Dan wordt al het werktuigelijke, mechanische, door het heerlijk levende, organische verband vervangen. Gelijk het gezicht der Openbaring spreekt van een glazen zee, en van doorzichtig goud in de straten van het nieuw Jeruzalem. Gezondheid van een organisme bestaat daarin, dat alle deelen, b. v. van uw lichaam, niet slechts naast elkander staan, maar in elkaar grijpen en geheel vóór elkaar werken. Een lid van uw lichaam is ziek wanneer het in zijn afzonderlijkheid den invloed van het gezonde leven des geheels van zich afhouden wil. Maar is uw geheele lichaam gezond, dan is voor al zijn deelen in onderlinge betrekking de ruimte als het ware vernietigd, of opgelost in het hooger verband des

levens, waarin zij alle tot elkaar staan, zoodat de invloed van 't leven des geheels onmiddellijk in elk der deelen gevoeld wordt. Op dergelijke wijze zal ééns de geheele natuur verheerlijkt zijn. Dan is de aarde weêr vereenigd met den hemel, met de ideale wereld van welke zij nu nog gescheiden is, en die voor onzen door de zonde verduisterden blik een bloot gedachtending is tegenover de "werkelijkheid" hier beneden, terwijl toch integendeel die hoogere wereld de eigenlijk levende is, en deze zichtbare altijd slechts tusschen het leven en den dood zweeft.

In het licht van deze Toekomst zien wij de wereld eerst in waarheid gelijk zij is. Thans willen wij haar dan beschouwen niet meer, gelijk tot nog toe, in haar worden, haar aanvang, maar in haar bestaan. Ook dit bestaan echter is wederom een worden, een streven naar de Toekomst, naar het doel waartoe zij bestaat, de verwerkelijking van haar eigen leven, de volle ontwikkeling van 't geen in haar is. Dit is de zin van het woord: Natuur, hetwelk wijst op de geboorte, den voortgang des levens, die in de wereld is en naar een doel streeft. In het voorgaande beschouwden wij de wereld als schepping, d. i. onze blik keerde zich naar heur aanvang, oorsprong. Nu gaan wij haar beschrijven als natuur, d. i. onze aandacht vestigt zich op het doel waarheen haar leven zich richt, en dat het uitdrukt in de opstijgende linie zijner gestalten en vormen. Er is een opstijgen in het leven der natuur, van het onbewerktuigde tot het bewerktuigde, organische, van stof en steen tot plant, dier, mensch. En het lagere is steeds middel voor het hoogere. De plant doet het anorganische leven tot het organische overgaan, als zij in dertig- zestig- of honderdvoudige vermeerdering de stoffen der aarde tot haar leven omhoog trekt en daarin oplost, verheerlijkt. Het dier voedt zich met de plant, de mensch met plant en dier, die hij voorts op honderd wijzen in den kring

van zijn persoonlijk en huiselijk leven intrekt, er den stempel zijns levens indrukkende door kweeken en temmen. En de Godmensch maakt door den mensch de gansche wereld tot de stof, waaruit zich het prachtgewaad Zijner heerlijkheid weeft, en trekt ze allen tot zich door Zijn eigen verhooging van de aarde, die eindelijk ook mede de verhooging der aarde, haar verheerlijking worden zal. In Hem is de mensch het middelpunt der geschapen wereld, het middellid tusschen den Schepper en de schepselen. Tot hem, den naar Gods Beeld geschapene, wil de eeuwige Godheid, zoodra hij daarvoor zal ontvankelijk wezen, zelf ingaan, om door hem met alle overige schepselen zich te vereenigen en saam te leven. De stoffelijke natuur en ook de Engelenwereld dragen zekerlijk den stempel van Gods wezen in zich; doch slechts gedeeltelijk en éénzijdig: in den mensch is de stoffelijkheid der natuur en de geestelijke heerlijkheid der Engelen vereenigd, en hij daarom in veel volkomener mate afbeeldsel, beelddrager Gods. De onbewuste natuur kan Gods volle openbaring niet ontvangen; want Gods liefdebedoeling is, zich te doen kennen, in den diepen zin welken de Schrift aan dat woord hecht. Daarom is de mensch hoofd, hart en mond der schepping tegelijk, tot kennis en verheerlijking Gods.

Hij kent en erkent God in al het bestaande, in de gansche wereld als haar grond. Zie Israëls heerlijke Psalmen, b. v. 147, 104, 95, 19. Hoe schoon wordt daar Gods bijzondere openbaring aan Zijn volk gesteld op den grondslag Zijner heerschappij over al het geschapene, Zijner scheppende en onderhoudende almacht, die alles in hemel en op aarde bezielt. Hoe diepzinnig spiegelt zich de éénheid Gods in de eenheid, den gesloten samenhang die alle geschapen dingen tot een schoone harmonie, tot een Kosmos vereenigt. Hoe ernstig herinnert de orde des heelals aan de heiligheid der met haar uit dezelfde bron gevloeide wet Gods, die als een

geestelijke zon de diepste schuilhoeken des harten verlicht en oordeelt! Datzelfde toonen ook de gelijkenissen des Heilands. Iedere van haar is een stuk van het leven der wereld waarin zich, als in het kristal, de gedachte des geheels weerspiegelt. Immers de geheele wereld is, in haar rust beschouwd, als een zinnebeeld, in haar beweging gezien als een gelijkenis van het goddelijk wezen aan te merken. En zoo als de gelijkenis dient om de gedachte des Heeren zoowel voor het onheilig onontvankelijk hart te verbergen, als om die voor het ontvankelijk hart te openbaren, evenzoo de wereld zelf in haar geheel.

Hetgeen van God kennelijk is, dat is ook den heidenen openbaar, want God heeft het hun bekend gemaakt. Hij heeft door Zijn werken in de natuur het aan den mensch aangeschapen vermogen om Hem te kennen opgewekt en tot werking gebracht. De onzienlijke dingen Gods worden van de schepping der wereld af (dus niet door aprioristische verstandsredeneering, maar door openbaring Gods) uit de schepselen verstaan en doorzien, beide Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, zoodat er geen verontschuldiging overblijft. Neen geen verontschuldiging voor wie beweert dat de schepselen zelf, de samenhang der wereld zelf, hem van God zou hebben afgebracht. Ik was (zegt Augustinus in het tiende boek zijner Bekentenissen) ik was verdwaald als het verloren schaap: ik zocht U daar buiten terwijl Gij toch binnen zijt. Ik heb mij door het zoeken zeer vermoeid; ik heb rusteloos door de buurten en straten van deze wereld gezworven, en vond U niet. Ik heb al mijn zintuigen op kondschap uitgezonden, maar te vergeefs. Want de oogen zeiden: Indien hij geen kleur heeft, dan kan Hij tot ons niet zijn ingegaan. De ooren zeiden: als Hij geen geluid geeft, dan kan Hij niet door ons zijn ingedrongen. De smaak zeide: als Hij naar niets smaakt, dan heeft Hij mij niet aangeroerd. Het gevoel sprak: wanneer Hij niet iets lichamelijks is, dan weet ik niets van

Hem. Ik vroeg de aarde of zij mijn God was, en zij zeide: neen! en al wat op haar is legde dezelfde bekentenis af. Ik vroeg het aan de zee en den afgrond, en aan de dieren welke daarin zijn, en zij andwoordden: wij zijn uw God niet, zoek Hem boven ons. Ik vroeg het aan de stille lucht, en zij andwoordde met al haar bewoners: Anaximenes dwaalt, ik ben uw God niet. Ik vroeg het aan den hemel, aan de zon, aan de maan, aan de sterren. Ook wij zijn uw God niet, was hun andwoord. Toen zeide ik tot alle dingen die mij van buiten omringden: gij hebt mij gezegd dat gij mijn God niet zijt, zegt mij dan iets van Hem. En alles riep met machtige stem: Hij heeft ons gemaakt! En ik keerde tot mijzelven in, en zeide: wie zijt gij? Ik andwoordde: een redelijk en sterfelijk mensch. En ik begon daar dieper over na te denken, en sprak: van waar dit mijn wezen, Heer mijn God? van waar anders dan van U? Gij hebt mij gemaakt en geenszins ik. Wie zijt Gij, door wien ik leef, en door wien alles leeft?

Hadden de schepselen tot den grooten denker een andere taal gevoerd, hadden zij hem willen zeggen dat zij zelve God waren, zoo zouden zij God daarmede niet hebben geopenbaard, maar verdonkerd. Maar dat zij van zichzelf af naar God als hun oorsprong wijzen, beteekent dat in alle natuurwerking de heerlijkheid, de heiligheid, de majesteit Gods doorblinkt voor wie ze met een geestelijk verlicht oog aanziet. En dat wel met dien verstande, dat de natuurwerkingen niet op zichzelf en door zichzelf ons als het ware een dusgenoemde "natuurlijke godsdienst" zouden leeren. Neen, de verschijnselen zijn niet zelfstandig met een licht begaafd dat men er zou kunnen zien uitstralen. Slechts dienen ze om het hart, dat God reeds kent uit Zijn eigen openbaring (die van den beginne, ook onder de heidenen, van het paradijs her bestaat) om dat hart opwekking te geven door de dingen der zichtbare wereld, en aanleiding

om zich tot God op te heffen. Want voor de blijdschap, de zekerheid harer kennis heeft de menschelijke natuur, in dezen haar verduisterden toestand, aan de waarneming van het uitwendige behoefte. Zien wij dit in eenige voorbeelden.

Neem het onweder. Ieder kent den majesteitelijken donderpsalm, den 29sten: Geeft den Heere, gij kinderen der machtigen, geeft den Heere de eer Zijns naams, aanbidt den Heere in de heerlijkheid des heiligdoms. De stem des Heeren is op de wateren; de God der eere dondert: de stem des Heeren breekt de cederen en doet de woestijn beven. Maar in Zijn tempel zegt Hem een iegelijk: eere! De Heere zal Zijn volk sterkte geven: de Heere zal Zijn volk zegenen met vrede. Hier is veel meer dan een "natuurprediking" over het onweder. Dit ontzaglijk verschijnsel wordt slechts tot aanleiding genomen om de macht en majesteit des Heeren te verkondigen, gelijk ze Zijn volk ten dienste staat en het voorwerp der aanbidding van de engelen en Troongeesten is. Heerlijk wordt hier ook op den aanvang en het einde van alle natuurontwikkeling als in God gegrond, en op de zevenvoudigheid Zijner gerichten van den laatsten tijd, als in de zevenmaal herhaalde "stem des Heeren" voorafgebeeld, gewezen. (I, bladz. 312.) Desgelijks bij Job: Kan men ook verstaan de uitbreidingen der wolken, en de krakingen Zijner hutte? Zie, Hij breidt rondom zich Zijn licht uit, en de wortelen der zee bedekt Hij er mede. Want daardoor richt Hij de volken: Hij geeft spijze ten overvloede. Hij bedekt zijn handen met het licht, en doet daarmede verbod aan Zijn wederpartijder. Van Hem verkondigt Zijn geklater: ja ook het vee getuigt van Hem die daar opstijgt. Hier wederom is het niet om een natuurschildering te doen, maar om de almachtige Majesteit des Heeren, naar Jesaia's woord: Ziet, de Heere zal met vuur komen, en Zijn wagenen als een wervelwind, om met grimmigheid Zijn toorn hiertoe te wenden, en Zijn schel-

ding met vuurvlammen. Want met vuur en met Zijn zwaard zal de Heer in het recht treden tegen alle vleesch, en de verslagenen des Heeren zullen vermenigvuldigd zijn. Alzoo is het onweder de natuur-type des gerichts; want het gericht Gods heeft onder velerlei vormen steeds deze werking, dat het reine van het onreine gescheiden, de goddelooze geoordeeld, de boetvaardige van zijn zonden en hare straffen verlost wordt. Het geweten des zondaars wordt wakker geschud, en vangt aan gelijk een door den storm geschudde zee zijn schande op te schuimen; en wat voorbeseft wordt in schier alle kosmogoniën der volken, die de wereld doen ontstaan door het vriendelijk-verlossende Licht, en vergaan door bliksemvuur, dat zal worden vervuld als kort vóór de wederkomst van Christus de voorspelde teekenen aan hemel en aarde geschieden, de rechtvaardigen het hoofd in blijde verwachting opheffen en de goddeloozen van angst versmelten zullen.

Neem de woestijn. Met huiveringwekkende trekken wordt zij in de Schrift geteekend als de wildernis waar geen water is, noch gewas, het land van kuilen en dorheid en schaduwe des doods, waar geen mensch woont; die groote en vreesselijke woestijn, waar vurige slangen en schorpioenen en verschroeiing is. Wil dit alles alleen de treurige onvruchtbaarheid der woestijn schilderen, haar onherbergzaamheid en ongeschiktheid voor den mensch? Neen, het wil meer aanduiden. Deze verschrikking is niet slechts iets ontkennends maar iets stelligs. Niet alleen de afwezigheid van plantengroei en vrolijkheid, maar ook de aanwezigheid van dood en oordeel. Naar de woestijn wordt de bok Azazel heen gedreven, en in de woeste plaatsen zwerven de booze geesten, zoekende rust en vinden die niet. Oorspronkelijk niet van God geschapen, zal de woestijn op de vernieuwde aarde niet meer zijn, zoo min als de zee.

De zee, de bodemlooze, ontzaglijke zee! Ook in haar

ziet het natuurlijk gevoel des menschen, wanneer het aan de fluisteringen van hooger Wijsheid gehoor geeft, een beeld van diepe dingen des geestes. Maar hoogst opmerkelijk is het verschil dat wij zien tusschen de beschouwing der zee bij de volken, aan wie de heiligheid Gods bekend is, en bij die volken, welke deze heiligheid en de menschelijke zonde niet kennen of niet in aanmerking nemen. Zie bij de Grieken. De vrolijke frissche golfslag, die schuimend tegen de veelvuldig verbrokkelde kusten brandt; de oeverlooze onmetelijkheid met de wonderverhalen uit de verte aan haar andere zijde: de wilde poëzy van het zeerooversleven, op de kleine rotsachtige eilanden der Aegeïsche zee schuilende: de schatten, uit Aegypte en Phenicie op den rug der blauwe golf aangebracht, dat alles schemert dóór in het welbehagen, waarmeê Homerus de wonderschoone Thalassa [1] beschrijft, en in de oudste mythen der Grieken, die altijd of op de zee zelve haar tooneel hebben, b. v. de Argonautentocht, of aan den oever der zee, b. v. de Trojaansche oorlog. Uit de golven bij Cyprus stijgt Aphrodite, de uit het schuim geborene Anadyomene naar het land op. Andromeda, het onschuldig slachtoffer van den beleedigden trots der Nereïden, wordt door een zeemonster bedreigd. De toorn van Poseidon, den zee-god, houdt Ulysses tien jaren van zijn geliefd Ithaka terug, en roept de wonderbaar aantrekkelijke tafereelen der Odyssee in het leven. De geheele aardschijf wordt door Oceanus den ondoorgrondelijke, den eeuwigen Vader, omgordeld; de wijsgeer Thales leert dat alle dingen uit het water voortgekomen zijn; de dichter Pindarus bezingt het als het beste en edelste. Een dergelijk gevoel spreekt zich uit in het toover-heldendicht der Finnen, de Kalewala, waarin Weinemoenen met zijn koperen boot tot aan den

[1] De zee.

rand van den gezichteinder voortzeilt; in de Angelsaksische mythe van Beowulf, die in een heldhaftigen strijd onder het water het zeemonster Grendel en diens moeder overwint; in de Noordzee-sage van de ontvoerde en gelukkig weder bevrijdde koningsdochter Goedroen; in de naïf-katholieke voorstellingen van Camoëns in zijn Lusiadas, het groote zeeheldendicht, waarin Venus en Maria, Neptunus en Mercurius en alle heiligen der Roomsche kerk in ongestoorde harmonie met elkander optreden. Een dieper besef van het schrikwekkende des achtergronds van deze natuurverschijnselen treft ons in de schilderingen van de ruwe onstuimigheid der zee in de gedichten van Ossian, die weemoedige verheerlijking van een verdwijnend volksbestaan. Maar eerst in de Heilige Schrift wordt, gelijk overal zoo ook in dit opzicht, het onbepaalde duistere voorgevoel der menschheid tot klare bepaaldheid en duidelijkheid verheven. Naar de Schrift is de zee de oorspronkelijke chaotische diepte, die door Gods machtwoord, door Zijn schelden (wat altijd alleen tegen booze machten geschiedt) binnen haar oevers is gebannen. Om de overhand nemende zonde des menschen heeft zij wederom in den grooten vloed de aarde overstelpt, en zal dat voortaan niet meer mogen doen naar Gods belofte. Maar zij blijft altijd het onrustig woelende element, en als zoodanig, met de ongekende huiveringwekkende monsters en diepten, die zij in haar schoot bergt, een beeld van de goddeloozen die niet rusten kunnen, van de macht der woedende heidenen in de wilde ordeloosheid van hun opstand tegen God. Daarom stijgen ook de dieren bij Daniel en het Beest in de Apokalypse uit de zee op; en van haar geldt even als van de woestijn, dat zij er van den eersten aanvang af niet was, en ook, naar de uitdrukkelijke belofte in Johannes' visioen, eens in de verheerlijkte schepping niet meer zijn zal.

Een verkwikkend tegenbeeld leveren ons eindelijk, om

nog één voorbeeld te noemen van de waarheid die wij bespreken, naar de Heilige Schrift de bergen der aarde, door onzen Hasebroek met zooveel warmte beschreven. Zij steken hun toppen op als beschermers des lands, als beveiligende machten, en zien als een beeld van het blijvende, eeuwige, op de laagte rondom hen neder. Zoo vergelijkt Jakob den zegen van zijn zoon Jozef met de vruchtbaarheid der eeuwige heuvelen; aan Moria, aan Sinaï, aan Karmel, aan den Olijfberg zijn de heerlijkste herinneringen vastgeknoopt. En tegenover den bultigen Basan en den prachtvollen Libanon, is de Berg des Heeren, het heilig Sion bestemd om eens verheven te worden boven alle hoogten der aarde, als de woonstede van Jehova's heerlijkheid en rust.

In dit alles is, gelijk wij opmerkten, de natuur op zichzelf geen openbaring Gods. Slechts in verband met Zijn Woord dat haar verklaart, kan zij ons van God spreken; hetzij dat Woord in duidelijke openbaring den mensch bekend en door hem geloovig erkend is, hetzij de mensch wel de nawerking van de oorspronkelijke openbaring, van het oudste spreken Gods met den mensch in het Paradijs blijft ervaren maar er geen bepaalde herinnering van wil of kan behouden, en dus meent op zichzelf te staan, alleen door zijn eigen verstand gesteund. Indien de mensch de sporen dier heilige overlevering zooveel mogelijk uit zijn geest uitdelgt, en dan meent door zelfstandig nadenken tot God op te klimmen door beschouwing der natuur, bereikt hij echter niets verder dan een omtrekloos nevelbeeld, een zwevend besef van God zonder zekerheid en kracht, een onbekenden God gelijk aulus Hem te Athene aangebeden vond. De redeneeringen van het gewone "gezond verstand" dat b. v. uit de orde en wetmatigheid des heelals tot de wijsheid van den Schepper meent te kunnen besluiten, worden dikwerf door dieper wetenschappelijk on-

derzoek gewraakt. Waar, om een voorbeeld te noemen, onze Kaiser bij de lichamen van ons zonnestelsel sommige storingen van de mathematische regelmatigheid doet opmerken, voegt hij er naar waarheid bij: "de natuur heeft [wanneer men haar aldus beschouwt] voor onze kennis van den Schepper meer ontkennende dan stellige uitkomsten opgeleverd, en in al het raadselachtige en schijnbaar wanordelijke, dat zij ons heeft overgelaten, wijst zij ons slechts op ons onvermogen bij Hem, wien alles in de schepping zijn aanwezen heeft te danken. Ook de inrichting van ons zonnestelsel, waarin wij zooveel onverklaarbaars opmerken, zooveel dat wij anders verordend zouden hebben, bewijst ons dat de volmaaktheden van den Schepper ver boven ons verstand verheven zijn. Wij mogen enkele malen, waar de genius der wiskunde ons in de geheime werkplaatsen der schepping heeft ingeleid, een blik op een hemelsche wijsheid kunnen vestigen, en door zijn fakkel voorgelicht, ons kunnen overtuigen dat wij niet dwalen, waar wij de getuigenis van een aanbiddelijke Godheid lezen, slechts zelden is ons een zoo diepe blik vergund." De behoeften des menschen zijn dan ook te diep, om door een verstandsbesluit, door de slotsom eener redeneering, gesteld zij ware juist, te kunnen bevredigd worden. De lagere schepselen zijn voldaan, hun behoefte is bevredigd, wanneer zij slechts, zonder als kinderen Gods in Zijn nabijheid en gemeenschap te leven, regelmatig hun roeping vervullen. Zoo zij als huurlingen slechts overvloed van brood hebben, aan hun eisch is voldaan. Maar de mensch vergaat van honger buiten de persoonlijke, waarachtige gemeenschap met God, juist omdat hij zoon, verloren zoon is. Zoo heeft het Bunyan gevoeld als hij in zijn "Genade uitgebreid tot den grootste der zondaren" zijn toestand buiten God met de volgende dieproerende woorden beschrijft: "In dezen staat wandelde ik eens naar een bijgelegen stad,

en zette mij neder in een der straten, waar ik in een diep gepeins viel over den ellendigen toestand daar mij mijn zonde toe gebracht had. En na lang denken hief ik mijn hoofd op; maar mij dacht het was alsof de zon aan den hemel mij haar schijnsel misgunde, en de steenen in de straat en de tegels op de huizen zich tegen mij opstelden, en samenspanden om mij uit de wereld te bannen, als een die onwaardig was het minste genot daarvan te trekken, en hun goed deelachtig te worden; en dat alles omdat ik tegen den Zaligmaker aangegaan had. O hoe hoog schatte ik ieder schepsel boven mijzelve! want zij hielden hun standplaatsen, en waren bevestigd, daar ik verging en tot den ondergang neigde."

Zoo men God niet met zich brengt, kan men Hem in de dingen der wereld niet vinden, en Laplace behoudt recht met zijn woord: overal in het gansch heelal heb ik God gezocht, maar nergens heb ik Hem gevonden. Wat helpt het of zelfs Mozes door een handtastelijke reeks van wonderen Jehova's almacht bewijst? De Aegyptische toovenaars zullen toch, als zij niet willen gelooven, daarop zeggen: dit is een vinger van goden: dit is een bijzonder, onverklaarbaar werk — maar van dien Jehova, die ons gepredikt wordt, van Hem is het niet!

Hoe troosteloos is het oppervlakkig deïsme, de erkenning van een God zonder Christus, waarbij men zich met deze bewijsvoering vergenoegt, en meent, God voldoende uit de natuur te kennen, zonder Zijn bijzondere persoonlijke openbaring te behoeven! Ook in dit arme stelsel, gelijk in alle stelsels, zijn velen met hun hart boven hun gedachten verheven. Terwijl zij God den Vader eeren, maar niet den Zoon, dien Hij gezonden heeft, willen erkennen, eeren zij toch zonder het te weten den Zoon in zóóverre als zij toch iets van Hem kennen uit de schepping en uit de menschenwereld, welke, als in den Zoon gegrond, be-

stemd zijn om tot Hem op te leiden. Maar niettemin blijft Johannes' woord in zijn tweeden brief waarachtig: een iegelijk die overtreedt, en niet blijft in de leer van Christus, die heeft God niet. Onder alle volken, ook buiten Christus, is elk wie God vreest en gerechtigheid doet Gode aangenaam; maar niet om dan te blijven waar en wat hij is, als ware zijn toestand reeds voldoende. Neen, juist om dan te hooren van de zaak belangende Jezus Christus, die een Heer is over allen. Gelijk de bruid (zegt Raymond) zich meer verheugt over de stem des Bruidegoms, dan over al zijn geschenken. Het deïsme dat de namen, aan de christelijke waarheid ontleend, wel behoudt, maar de waarheid zelve verwerpt, en aldus, gelijk Belsazar en zijn geweldigen, uit de geroofde vaten des heiligdoms zwelgt, verzwakt alle godsvereering tot vernietigens toe. Voor levende werkelijkheden stelt het overal doode afgetrokken begrippen in de plaats; zoo als Epimenides te Athene, door zedelijke begrippen tot Godheden te verheffen en b. v. de stichting van een tempel voor den Smaad en de Onbeschaamdheid aan te raden, den godsdienstzin des volks bedenkelijk verzwakt heeft.

Is er dan geen natuurlijke Godskennis? Voorzeker; maar in alle levende godsdienstbeschouwing staat zij (gelijk b. v. onze volschoone Nederlandsche Belijdenis der 37 artikelen doet) niet nevens (en dan straks boven) de geopenbaarde godskennis, maar is haar grond, het uitgangspunt der godsdienst zelve. En zij is ook eigenlijk geen kennis, slechts een voorgevoel, een duister besef zonder eenige zekerheid. Of zou men mogen beweren dat, door den invloed van het Christendom als beschavingsmiddel sedert achttien eeuwen, en verder door den voortgang der menschheid in kennis en wetenschap, de kennis van een schepping thans als gevestigde slotsom eener onafhankelijke wetenschap kan beschouwd worden? Zou men in dat opzicht

zijn vooruitgegaan boven Hesiodus, die ook de goden van den Olympus, wel verre van ze als scheppende macht te kennen, zelve nog uit een donkeren natuurgrond laat ontstaan? boven Plato, die slechts een Ordenaar der eeuwige Hyle (stof) maar geen Schepper des hemels en der aarde kent? boven Aristoteles, die geen werkelijke onderscheiding tusschen God en de wereld vermag te bereiken? Die dit meent, hoore Alex. v. Humboldt in het eerste deel van zijn Kosmos verklaren: "van het eigenlijk scheppen, van het ontstaan als aanvang van een zijn na het niet-zijn hebben wij noch begrip noch ervaring" — en hij zal moeten erkennen, dat ook nu nog de gedachte die, gelijk de adelaar tot de zon vliegen wil, alzoo der goddelijke majesteit te gemoet wil streven om haar aan te zien, in het ledig luchtruim geen rust kan vinden eer zij, de vleugels inplooiend, zich op het kruishout van Golgotha nederlaat.

De zoo even genoemde Nederlandsche Belijdenis spreekt in haar tweede Artikel zeer juist van de schepping, onderhouding en regeering der geheele wereld, als zijnde voor onze oogen als een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods te aanschouwen geven. Inderdaad: de letteren op zichzelf geven nog geen woord. Laat uw klein jongske ze samenleggen: hij zal er geen woord uit vormen. Eerst als de geest er bij komt, die het woord in de gedachte gevormd heeft, dan wordt de hand bestuurd en de samenvoeging der letteren geeft een woord. Die geest, die gedachte is het geloof in Jezus Christus. Eerst door dat geloof wordt de geest des menschen vrij, en nu kan hij door zijn Rede het oneindige, bovenzinnelijke vernemen, en door zijn Verstand het eindige, natuurlijke begrijpen. Maar bewijzen te leveren voor het bestaan van God, aan het wezen des geestes of

de natuur of aan iets, wat dan ook, buiten God zelven ontleend, dat is een ijdel pogen. Een grond aan te wijzen voor den diepsten grond van alle dingen, dat is een ongerijmdheid. God zelf, God alleen, de verkiezende Vrijmacht, kan de gedachte en de gewisheid omtrent God in onzen geest verwekken. En Hij doet dat door Jezus Christus. Op dien grond staande, kunnen wij dan uit alle dingen der wereld zoowel als uit onzen geest, tot het bestaan en de volmaaktheden Gods terug besluiten. Gelijk Lucilio Vanini, toen hij als godslasteraar ter dood gevoerd werd, eer hij den brandstapel beklom, een strootjen daaruit trok, het omhoog hief en tot het volk sprak: indien ik het bestaan van God betwijfelde, deze stroohalm zou mij van Zijn bestaan overtuigen. Voor het geloof, maar ook voor het geloof alleen, wordt over de gansche schepping de heerlijkheid uitgegoten, van welke Jesaia profeteert: "De woestijn en de dorre plaatsen zullen vrolijk zijn, en de wildernis zal zich verheugen en bloeien als een roos. Zij zal lustig bloeien en zich verheugen: de heerlijkheid van Libanon is haar gegeven, het sieraad van Karmel en Saron; zij zullen zien de heerlijkheid des Heeren, het sieraad onzes Gods. Alsdan zal de kreupele springen als een hert, en de tong des stommen zal juichen. Want in de woestijn zullen wateren uitbarsten, en beken in de wildernis. En het dorre land zal tot staand water worden, en het dorstige land tot sprinkaders der wateren. En aldaar zal een verheven baan, en een weg zijn welke de heilige weg zal genaamd worden. De onreine zal er niet doorgaan, maar die dezen weg wandelt, zelfs de dwazen zullen niet dwalen." En welke is die weg? Hij die de Weg, de waarheid en het leven is, en zonder wien niemand tot den Vader komt. Wie zullen daarop wandelen? De verlosten, de vrijgekochten des Heeren zullen tot Sion komen met gejuich, en eeuwige blijdschap zal op hun hoofd wezen. Tot dezulken

roept dezelfde profeet met recht: heft uw oogen op tot de sterren des hemels, en ziet wie al deze dingen geschapen heeft; die in getal hun heir voortbrengt, en ze alle bij name roept. Want dan helpt de aanblik, de zinnelijke aanschouwing ons gevoel zich los maken van hetgeen van beneden ons drukt en bezwaart, en zij ondersteunt, kleurt, verlevendigt daardoor het geloof. Zoo als Luther, getroffen door de bloesemgeuren van een schoonen lentemorgen, in zijn tuin uitriep: o hoe zou een mensch, als Adam niet gezondigd had, God in alle creaturen erkend, geloofd, geliefd en geprezen hebben, zoodat hij ook in het kleinste bloempjen Gods almacht, wijsheid en goedheid zou hebben verheerlijkt!

Wanneer wij gezegd hebben dat de zichtbare schepping Natuur is, omdat zij een beweging, een doel heeft waarheen zij streeft, dan hebben wij met andere woorden aan het zichtbare geschapene een leven toegekend. Ja de natuur leeft. God heeft niets geschapen of het leeft, ieder schepsel op zijn eigen wijze. Daarom beschouwde ook Gods oude volk deze aarde met godsdienstigen eerbied. Het hoorde haar zuchten, juichen, beven, deelen in de vreugd en de smart der menschen. Het gaf haar het sabbathjaar om te rusten en het jubeljaar om tot haar oude ordening terug te komen; het liet haar de tienden harer opbrengst den Heere aanbieden, en haar eerstelingen Hem heiligen, Wiens zij is met al haar volheid. De natuur staat niet in tegenstelling met den geest: integendeel is zij geestelijk in haar diepste kern. Gelijk de bestemming der stof om tot middel te dienen, waardoor de mensch tot de keuze tusschen geest en stof komt, was aangeduid in den boom der kennis des goeds en des kwaads, zoo was eveneens de bestemming der stof om in den geest te worden opge-

nomen, in het Paradijs door den boom des levens aangeduid. De aarde leeft. Haar adem is de dampkring, die haar omgeeft en uit haar opstijgt. Haar bevingen zijn koortsen en krankheden, of een sidderend opspringen van vreugd, gelijk bij 's Heilands opstanding (zoo als de hemel een aangezicht heeft, vroolijk en helder, of droevig rood en beneveld); haar zuchtingen zijn barenssmarten in de hope van eindelijke verheerlijking, wanneer Gods kinderen zullen openbaar worden. Een schemering van die waarheid ligt in de oude Grieksche mythe, zoo schoon in de straks genoemde Odyssee verhaald — van het eiland Aeaea, waar Circe door haar tooverkunst een deel der lotgenooten van Odysseus in dieren verandert. Als de held zelf later haar hof komt bezoeken, dringen zich al die dieren rondom hem, en zien hem met een onuitsprekelijken weemoed aan; hun stomme blik schijnt te willen zeggen: er is een gebonden geest in ons, red ons, ontboei ons. Zoo is als het ware de natuur een gebonden geest. In zijn "geest der menschelijke dingen" vergelijkt Saint-Martin haar met een slaapwandelaarster, die in alles naar een onbewusten drang, een boven haar staande en haar medevoerende noodzakelijkheid werkt. Van daar b. v. de taal, de beteekenis der bloemen, of van sommige vogels, van den adelaar, den nachtegaal, den Halcyon e. a. Schijnt deze gedachte ons fantastisch? Ach het is omdat die oorspronkelijk ons bekende natuur-taal door de zonde ons onbekend is geworden. Na deze spraakverwarring, die met ons geschied is, hebben wij dan ook een bijzondere openbaring noodig. Maar een verscholen dichter in ons binnenste verstaat die taal nogtans. Ons geweten is een aanleg voor die taal. Doch door de zonde is een Babylonische spraakverwarring ontstaan. De ons omgevende zinnelijke wereld behoorde ons te zijn zinnebeeld van het Hoogere, en dit Hoogere behoorde het eigenlijk voorwerp onzer geestelijke neiging

te wezen. Helaas! door een gezichtsbedrog van wege de zonde is datgene wat slechts afbeeldsel, afschaduwing is, het zinnelijke, tot het oorspronkelijke geworden voor onze dwalende gedachte. En het eigenlijk en waarlijk Oorspronkelijke, het Geestelijke, is ons daarentegen tot schaduw, tot een bleek gedachten-ding geworden. Het heeft voor ons bij lange na niet de klaarblijkelijkheid van het zinnelijke — ach het geestelijke is voor onze voorstelling slechts de schaduw van het zinnelijke, dus de schaduw van hetgeen eigenlijk en waarlijk zijn schaduw is. Deze zinnelijke wereld moest ons slechts een gebied zijn, waar onze gedachte wel in alle kalmte over navorschte om het te kennen, een beeldelijke taal, wier beteekenis ons naar Boven wees: maar onze eigenlijke neiging der ziel, onze liefde des harten, behoorde aan de dingen die Boven zijn zich te hechten. Maar nu is omgekeerd, deze zinnelijke wereld voor ons het voorwerp onzer neiging, onzer liefde; zij is ons het voorname gebied der warme genegenheid, des gevoels. En daarentegen is de geestelijke sfeer ons het terrein der koude gedachte geworden: de overpeinzing heft zich slechts met moeite, ja altijd ten koste van eenige inspanning, van eenige opzettelijke aftrekking van den indruk der zinnelijke dingen, tot haar op! Ja sedert die oorspronkelijke taal van natuur en gevoel, wier inhoud liefde tot het Goddelijke was, onverstaanbaar werd voor den mensch, heeft hij haar uitdrukkingen ten onrechte op zijn eigen ontaardde neigingen toegepast. Het terrein des gevoels is thans voor den mensch dat van het bloot-zinnelijke geworden. Alle bewegingen van hartstocht, geestdrift, innige ontroering der ziele bewaart hij voor het lagere, zinnelijke, al is het dan dat dit een edelen vorm (in kunst, wetenschap, enz.) aanneemt. Maar voor God en de goddelijke dingen heeft hij slechts een koude achting, een met moeite zich naar boven heffende, afgetrokken gedachte zon-

der gloed. De oorspronkelijke taal der poëzy is tot proza, het eigenlijke, oorspronkelijke, Godverheerlijkende lied der natuur (I bladz. 232) is tot wijsbegeerte, koele redeneering geworden!

De natuur leeft. Er bestaat geen oorspronkelijke stof, van welke de materialisten droomen. De beschouwing der natuurlijke dingen leert ons, naarmate het steeds verbeterd en versterkt vergrootglas in de wereld van het eindeloos kleine verder mag indringen, ook telkens beter hoe alles organisch, bewerktuigd, levend is. Elk deeltjen heeft wederom zijn onderdeelen, en ook deze laten zich al wederom splitsen zonder einde. Nergens vinden wij de doode massa, overal kracht en leven. Wij zijn gewoon, vorm en stof aldus te onderscheiden dat wij den vorm houden voor iets onwezenlijks, iets dat eigenlijk tot de zaak-zelf niet behoort. Maar dat is onjuist. De vorm is juist de aanduiding van het leven-zelf; als het ware de maatbepaling, hoe ver de opzwelling van den inhoud gaat, hoe ver het leven dat in de zaak is, zich uitbreidt. De vorm der golf, der plant, des menschelijken lichaams toont aan welke mate van levenskracht dien inhoud bezielt. Welnu men kan zich geen stof, ook de allerkleinste niet, zonder eenigen vorm denken. Zoo vergezelt ons dan bij onze nasporing de vorm, d. i. het geestelijke leven, tot in het kleinste, diepste, tot in het innigste wezen der stof: ja de vorm is in waarheid één met de stof, de stof is eigenlijk slechts een hoeveelheid kracht, geest. Laat ons deze gewichtige waarheid vasthouden, om ons te dienen waar wij later van de schepping als in God gegrond zullen te spreken hebben. Zij zal ons helpen om het wezen der geschapen dingen zonder bedenking in God zelf te plaatsen, zoodat het wonder der schepping ons, wel niet begrijpelijk, maar toch voor ons geestelijk besef meer voelbaar worden kan.

Maar waarheen strekt zich nu dat leven der natuur uit?

Welk doel beoogt het? Of liever, daar wij als dat doel reeds de verheerlijking, de volkomen doordrongenheid met den geest hebben leeren kennen, — langs welken weg bereikt de natuur dit doel? Die weg is geen andere dan de ontwikkelingsweg van hem die haar hoofd is, van den mensch. Hier openbaart zich ons dan de hooggewichtige waarheid, dat de natuur deelneemt aan, vereenigd is met de ontwikkeling der menschenwereld. En zulks, om het hier dadelijk voorop te stellen, niet in de oorspronkelijk van God bedoelde harmonie, ach veelszins langs den weg der tegenstelling, die echter op een oorspronkelijke éénheid terugwijst. De natuur is een symbool van het Oneindige, een hieroglyphische taal, waarin de eeuwige Idee van welke ook de mensch leeft, zich uitspreekt. Maar zij is evenmin een onbeneveld symbool van het Oneindige, als de mensch een ongeschonden Beelddrager Gods. Om den val des Satans en der menschheid draagt de natuur den weduwlijken sluier, en haar indrukken op ons zijn zelden geheel harmonieus. Het verhevene in de natuur vooral doet ons sidderen, en drukt ons door het besef onzer kleinheid, onzer machteloosheid neer, daar wij toch gevoelen oorspronkelijk tot heerschappij over haar bestemd te zijn. Ware bewondering toch kunnen wij slechts hebben voor datgene wat wij ook liefhebben: en daarom verwekt de Almacht Gods, van wege onzen val, in ons doorgaans geen liefde maar een sidderende neerbuiging, hetzij wij haar gedachte vóór ons stellen, hetzij wij haar uitdrukking in de natuur voor ons zien. Eerst wanneer de Almacht ook als Liefde te voorschijn treedt, kan ons gemoed bewonderen; gelijk wij alzoo op het Kersfeest bij de kribbe van Bethlehem hebben gestaan.

Die samenhang en samengang van de natuur met de menschenwereld spreekt zich overal in de Heilige Schrift uit. Als Mozes, voor het geval dat Israël doen zal wat

kwaad is in de oogen des Heeren, den hemel en de aarde tegen hen tot getuigen oproept, dat zij welhaast zullen omkomen van het land hunner erve, dan is dit geen bloot figuurlijke spreekwijze, maar het beteekent dat de geheele creatuur den afval Israëls van zijn en haar Schepper zal wreken. Als hij zijn lied voor Israël zal doen hooren, noodigt hij de hemelen uit om op te merken, en de aarde om te hooren de redenen zijns monds. En Micha roept: hoort, gij bergen! den twist des Heeren, mitsgaders gij sterke fondamenten der aarde, want de Heere heeft een twist met Zijn volk. Te Sichem richt Jozua den steen op tot getuige, die gehoord heeft alle woord des Heeren dat Hij tot Zijn volk gesproken heeft. De natuur-ontwikkeling heeft twee zijden, een geestelijke, een lichamelijke. En gelijk het lichaam den geest moet dienen, zoo de geschiedenis der aarde die der menschheid, en de wereldsche geschiedenis die van het volk Gods en van den mensch Gods. Zoo vallen de Aegyptische plagen te samen met de verlossing van Israël, en de Heilige Geest leert met recht, dat Israël door het geloof de Roode zee is doorgegaan als door het drooge, even als door het geloof de muren van Jericho gevallen zijn. Gelijk de reinste en hoogste opheffing des geestes in de poëzy dikwerf dit kenmerk heeft, dat zij nabij komt aan hetgeen in de gemeente Gods een van God gegeven eenvoudige werkelijkheid is, zoo raakt Schiller bijna aan de hoogte dezer waarheid als hij Columbus toeroept: vaar gij der onbekende nieuwe wereld stouthartig te gemoet — zoo zij er niet ware, zij zou nu om uwentwille uit de golven omhoog stijgen: en deze dichterlijke, diep ware profetie omtrent de macht des geestes, die de natuur oproept om hem te gehoorzamen, wordt vervuld in Christus als Hij op het meer van Gennesareth den storm stilt. Gelijk de sterren in heur banen vóór Israël tegen Sisera streden, zoo hebben wij bladz. 329 e. v. den strijd des Lichts en des Woords

beschreven, waardoor in zevenvoudige worsteling de scheppingskracht Gods zich tegen den chaos en zijn werkingen baan breekt, en de herstelling der schepping toebereid wordt. Toen Israël uit Aegypte toog en Juda den Heere ten heiligdom werd, zag het de zee en vlood; de Jordaan keerde achterwaarts. De bergen sprongen als rammen, de heuvelen als lammeren. Wat was u, gij zee, dat gij vloodt? gij, Jordaan, dat gij achterwaarts keerdet? Gij bergen, gij heuvelen, dat gij opsprongt? Beef, gij aarde! voor het aangezicht des Heeren, die den rotssteen veranderde in een watervloed, den keisteen in een waterfontein. Of zou het land van den bewoner onafhankelijk zijn? Het tegendeel heeft, ook op het onzijdig veld der wetenschap, de beroemde grondvester der vergelijkende aardkunde, Carl Ritter, geleerd; daar hij niet, gelijk het vroeger geschiedde, den mensch als produkt der aarde in zijn verschillende rassen en soorten bij de verschillende landen indeelt, maar integendeel de landen en voortbrengselen der aarde rangschikt volgens hun betrekking tot het hoofd der schepping, den mensch. Daarom is, gelijk Israël het hoofd der volken, alzoo ook zijn land alle landen vóórgaande in teere ontvankelijkheid voor den zegen en den vloek, die op zijn bewoner rust. Geen onvruchtbarer woestenij in onze dagen, dan het land dat eertijds van melk en honig vloeide. Gelijk Hosea sprak: het land zal treuren om de bloedschulden des volks, en een ieder die daarin woont, zal versmachten met het gedierte des velds, en met het gevogelte des hemels: ja ook de visschen der zee zullen weggeraapt worden. Zelfs het heidensch besef des konings van Niniveh begreep op Jona's boetprediking, dat het schepsel met zijn Hoofd, den mensch, mede heeft te treuren en te zuchten, als hij verordende dat mensch noch dier zou eten noch drinken. En om zijn bekeering wederom verheugt zich het gansche schepsel mede, gelijk de vader des verloren zoons zijn knechten

oproept om het feestgewaad aan te brengen en een maal der vrolijkheid aan te richten. Maar als de kinderen Gods volkomen zullen openbaar worden, als de gerichten Gods het reine en het onreine zullen hebben van elkaar gescheiden, dan zal ook volkomen blijdschap het zuchten der creatuur en haar barensweeën vervangen. Wat de voorbeseffende poëzy der volken zingt, als b. v. de oud-Perzische spreuk beschrijft, hoe de vlam des vuurs naar boven stijgt en de wateren naar alle landen op kondschap uitgaan, en de bergen hun toppen in smachtend verlangen omhoog steken, als om te vragen of de groote Wereldrichter dan niet eindelijk komen zal — dat wordt wederom in Gods Woord ten volle bevestigd. Dat de hemelen zich verblijden, en de aarde zich verheuge: dat de zee bruise met haar volheid. Dat het veld huppele van vreugde met al wat er in is: dat dan al de boomen des wouds juichen voor het aangezicht des Heeren. Want Hij komt, want Hij komt om de aarde te richten. Hij zal de wereld richten met gerechtigheid, en de volken met Zijn waarheid. Zoo is het met de oordeelen Gods over een enkel land of volk evenzeer als met die over de geheele aarde. Steeds wordt in de natuurlijke dingen een zekere verwantschap, voorbeduiding gevonden. Men denke aan Thucydides' uitvoerige beschrijving van de pest in den Peloponnesischen oorlog, die aan Athene's vrijheid een einde maakte, uit de verte herinnerend aan de bloeddroppelen, die Homerus' diepe geest op de wanden der feestzaal van Penelope's paleis ziet verschijnen als Odysseus ter eindelijke wraak zijn geduchten boog tegen de indringers spant. Met een dergelijk gevoel schildert Flavius Josephus in zijn geschiedenis van den Joodschen oorlog de siddering des ongelukkigen volks onder werkelijke of vermeende hemelteekenen. Op dit gevoel wordt door de redenen des Heilands over Jeruzalems verwoesting en Zijn eigen toekomst met de daarbij voorspelde teekenen op aarde

en aan den hemel, het zegel der goddelijke bevestiging gedrukt. Dit bijgeloof te noemen, is niets dan bijgeloof aan den eeuwigen duur der aardsche dingen: een bijgeloof waarvoor men zich met betrekking tot ons lichamelijk leven schamen zou. Uw lichaam wordt krank, lijdt aan gedurige koortsen en schuddingen. Maar door Gods goedheid herstelt gij telkens van iederen schok. Dit brengt u geenszins tot de gedachte dat gij altijd zult blijven leven. Integendeel, gij neemt het aan als vermaning, die u op het einde wijst dat eenmaal komen moet, daar toch na vele of weinige schuddingen, die gij nog overwinnen zult, er eindelijk toch eene zal moeten komen die u overwint. Waarom dan ten opzichte van het leven der wereld niet even zoo gedacht? Wáárom dáár telkens de oppervlakkige en goddelooze geruststelling: reeds zoo vele schuddingen zijn overwonnen, ook deze en de volgende zal wel voorbijgaan: van den tijd af dat de vaderen ontslapen zijn, blijven alle dingen in stand gelijk tot heden toe —?

Zoo is dan al het aardsche slechts een symbool, gelijk wij het noemden, een zwak, verontreinigd, onvolkomen symbool van het ware, het geestelijke, goddelijke. Daarom heet, met het oog op de onvolmaakte afschaduwing der hemelsche werkelijkheid in de dingen hier beneden, de Heere Jezus het waarachtige licht, dat een ieder mensch verlicht, het ware brood, de ware wijnstok, de Koning der waarheid, d. i. der eeuwige wezenlijkheid. In den brief aan de Hebreën worden de dingen des aardschen heiligdoms voorgesteld als slechts afbeeldselen van het ware, hemelsche heiligdom. Om dezelfde reden is de taal der Heilige Schrift schier overal en altijd zinnebeeldig in de verhevenste opvatting des woords. Vele der profeten, door welke God veelmalen en op velerlei wijze tot ons sprak, zagen met hun geest grootere dingen dan welke zij in menschelijke taal vermochten uit te drukken. Zij moeten dus, om

zich verstaanbaar te maken, hun aanschouwingen als het ware in 't lagere overzetten; en van daar zeer dikwijls bij hen noodzakelijk een zekere apokalyptische gespannenheid. Maar de taal des eengeboren Zoons is ook, als Hij, ééngeboren. De afval des menschen van God heeft tegenstelling (I bladz. 354), scheiding doen ontstaan tusschen het zichtbare en het onzichtbare, het tijdelijke en het eeuwige. Die tegenstellingen zijn dus door de zonde: daarom heeft Hij die de zonde overwon, ook deze tegenstellingen overwonnen. Nu is het lagere, aardsche, in harmonie met het hoogere, hemelsche. Ja het is er een afschaduwing van. Tusschen beide, het hemelsche en het aardsche, is de parallelie, de gelijkheid van ontwikkelingsloop, hersteld. Alzoo is de gansche schepping voor Christus een gelijkenis: en dit is de eigenlijke grond der onvergelijkelijke schoonheid van Jezus' gelijkenissen van het Koninkrijk der hemelen. Den Zoon des menschen is, in afwachting van de almacht in hemel en op aarde die Hem na Zijn verheerlijking zal eigen zijn, reeds hier op aarde die macht in beginsel verleend, gelijk dit zich uitspreekt in de taal. Zijn woord is met macht, aanduidende dat Hij zelf eenmaal de volle macht werkelijk zal ontplooien. In Hem is de wereld tot verheerlijking, tot schoone, van den Geest doordrongene eenheid bestemd. De Grieksche geest, die de zonde en haar verstoring der wereld niet kent, durft die éénheid vooruitgrijpen, en de wereld Kosmos, schoone éénheid noemen. Maar hij kent den weg niet, langs welken dit doel alléén bereikt worden kan. Die weg is Christus, die dus het Midden zoowel als het Begin en het Einde, de Alfa en de Omega is. In Hem is de wereld gegrond, onder Hem wordt ze eens als onder één Hoofd teruggebracht. Dan eerst zal de wereld datgene zijn, waar zij van den aanvang toe bestemd is, één heerlijk organisme, in al zijn ordeningen door den Geest tot éénheid verbonden. De Heer drukt het

uit als Hij in de gelijkenis van het zuurdeeg ééns de geheele wereld tot Koninkrijk Gods geworden ziet. En waar Hij in de gelijkenis van het onkruid op den akker verklaart: de akker is de wereld, daar behoorde men niet, gelijk zoo dikwijls gebeurt, dit woord tot een eng-sektarische verachting, onheiligverklaring der wereld te misbruiken, maar veeleer te bedenken dat de Heer in het begin der gelijkenis uitdrukkelijk dien akker als zijn akker, op wien Hij zaait, heeft beschreven; gelijk in het eind van Johannes' Openbaring de belofte tot Gods kinderen komt: die overwint, zal alles beërven! Het scheppingsdoel is, in en door Christus, God-zelf. Niet zóó, dat de wereld zich in God zou verliezen. Maar aan Zijn heerlijkheid, in Christus voor de wereld opengesloten, aan Zijn goddelijke natuur zal zij, door haar hoofd den mensch, deelnemen. Zijn heerlijkheid zal daarin haar lof, de schepping zal in het heiligdom der rust Gods haar einddoel vinden, gelijk God Zijn rust vindt in de schepping, in haar middelpunt, naar Zijn woord: Sion is de plaats Mijner ruste. In den beginne schiep God den hemel en de aarde, de hoogere en de (thans) lagere schepping in saamgesloten éénheid. Door de zonde is tusschen hemel en aarde een geopende klove gekomen. In Christus is die afgrond gedempt, die tegenstelling opgeheven. Daarom is Hij de Heer der Natuur, gelijk het Hoofd der menschheid, de samenvattende éénheid van mensch en wereld, die in Hem blijken tot elkaar te behooren, zoodat in Hem de mensch, uit de aarde genomen, over haar en al de werken Gods heerschappij heeft.

Hier nog gisten de elementen op des Meesters machtig woord;
's Werelds stormen zijn de weeën van der menschheid weêrgeboort.
Tweelingszielen moeten scheiden waar de heilge strijd ze schaart:
Vóór de hemelvaart der vreugde gaat des lijdens hellevaart.
Maar daar Boven treedt de waarheid zegevierend aan het licht:
't Wezen breekt uit de aardsche vormen: 't reine ziet Gods aangezicht.

Ieder triomfeert met allen: de ééns gebroken cirkel sluit,
En 't verwinningsfeest der Liefde galmt zijn eerst Hozanna uit.
Zoo als de Eeuwge ééns de geesten met Zijn geestes-oogen zag,
Zoo als eenmaal, vóór haar wentlen, in Gods plan de wereld lag,
Zóó zal 't einde hem aanschouwen, niet vermengd en niet gedeeld,
Vrije leden van één Lichaam waar des Scheppers Licht door speelt.
Voort, mijn ziele, voort, naar Boven! 't heden is uw wordenstijd.
Laat d' Almachtige u hervormen tot en in en door den strijd!
Loop ze dóór, de ontwikkelingstrappen, voerend naar Gods heiligdom,
't Aardsche ga voorbij met de aarde, keere uw geest tot God weêrom.

Gij kent dit schoone lied van Lange, vertolkt door onzen ten Kate, die onlangs, door zijn Schepping, getoond heeft dat hij omtrent de harmoniën der natuur niet noodig heeft een anderen dichter na te zingen. Alleen de laatste regel worde niet misverstaan. Het aardsche en de aarde gaat, ja, in dezen vorm voorbij: deze hemelen en deze aarde zullen voorbijgaan. Maar heur kern is de kiem der verheerlijking. Die gaat niet voorbij, maar wordt bevrijd en tot heerschappij gebracht. En zoo ook keert niet slechts de geest tot God weêrom. Neen, wij zelve in de geheelheid van ons wezen, in de heerlijkheid dóór den dood des vleesches heen. Doch hierover later. Wij zijn thans, door deze beschouwing van de wereld in haar bestemming, in haar streven tot een doel, in haar Natuur-zijn, er toe voorbereid om na te denken over het Wonder in de Natuur, gelijk het ons den eeuwigen grond der schepping openbaart.

II.

HET WONDER IN DE NATUUR.

De natuur leeft. Dit leven der natuur, in de voorgaande bladzijden door ons beschreven, wordt door geen ander oog dan dat des geloofs aanschouwd. Door het geloof verstaan wij dat de wereld door het Woord Gods is toebereid, zoodat de dingen die men ziet, niet geworden zijn uit dingen die gezien worden. Het geloof is ten allen tijde, gelijk bij Abraham, een uitgaan uit het land der natuurlijke geboorte, om over te gaan in het onbekende land dat God alléén aanwijst. Daarin zijn dan ook reeds de Ouden, die door het geloof getuigenis bekomen hebben dat zij Gode behaagden, den aartsvader vóórgegaan; en daarin zijn allen die later geloofd hebben, hem nagevolgd. Het is het geloof aan de schepping der wereld, d. i. aan de niet-zelfstandigheid der stof: het geloof dat de natuur niet gedragen wordt door zichzelve, maar door krachten die in haar werken en die haar beweging, haar eigenheid bepalen; m. a. w. het geloof, dat de natuur leeft. Zij leeft uit God. Zij is in God gegrond, die alle dingen door den Zoon geschapen heeft. Alzoo in den eeuwigen Zoon ligt de grond der schep-

ping. Door het geloof verstaan wij dat de wereld door een spreken Gods is toebereid, zoodat de dingen die gezien worden, niet geworden zijn uit dingen die men ziet. Niet uit het zichtbare, niet uit zichzelve is het zichtbare voortgekomen. Uit niets ontstaat niets. Het is daarom niet juist, te zeggen dat de wereld uit niets geschapen is door God. Neen, niet het Niets, maar de eeuwige grond van alle werkelijkheid, de Zoon zelf is de onzichtbare grond der wereld. Alle dingen zijn door Hem gemaakt, en zonder Hem is niets gemaakt dat gemaakt is. In Hem ligt de volheid der Ideeën (I bladz. 27) die door het scheppingswoord tot verschijnselen gemaakt worden. In de H. Schrift beteekent waarheid het vaste, zekere, het eigenlijk-zijnde in tegenstelling met het niet-eeuwige, vergankelijke, zinnelijke, dat slechts een voorbeeldig of wel een na-gebeeld bestaan heeft; en hieruit is de diepe zin te verklaren in welken de Heer Jezus zichzelf de Waarheid noemt, nl. den grond van alle dingen, en den "Geest der waarheid" belooft, die den geloovige het wezen, den eigenlijken grond der dingen doet kennen, en hem, niet slechts met zijn gedachte, maar met zijn geheele wezen daarin vestigt, zoodat de geloovige zelf mede aan die eeuwigheid deel verkrijgt. Onberekenbaar veel ligt er opgesloten in deze nog veel te weinig in de gemeente erkende, althans in haar rechte beteekenis erkende waarheid van de schepping aller dingen door den Zoon. In die waarheid ligt uitgedrukt de eenzelvigheid, de éénheid van het scheppend beginsel met dat der verlossing. De schepping toch blijkt hieruit een daad der Almacht te zijn ja, maar eener Almacht die in haar binnenste wezen Liefde is. De schepping is een daad dier Liefde, die in de vleeschwording, in de volkomen vereeniging met haar schepsel, haar hoogste zegepraal viert. Een oneindige rijkdom van de heerlijkste vertroostingen, een onoverwinnelijke kracht tegen het materialisme,

de stofvergoding onzer dagen ligt in die verkondiging, zoo ze wel wordt verstaan. Denken wij hierover dan nog verder na.

Ook zij die de schepping aller dingen door en in den Zoon op grond der Schrift erkennen (zonder die waarheid echter eigenlijk te gebruiken of lief te hebben) zullen toch doorgaans zeggen: God heeft de wereld geschapen "uit niets, door Zijn alvermogen." Aan deze spreekwijze "uit niets" kan ook inderdaad een gezonde zin gehecht worden. Namelijk wanneer men er mede bedoelt, dat de schepping niet uit het wezen Gods zelf is voortgevloeid op onbewust-noodzakelijke wijze. Men wijst dan daarmede alle gedachte aan emanatie, uitvloeiing uit een onpersoonlijken, noodzakelijken oorspronkelijken grond, en alle hylozoïsme, eeuwige bezieling der stof door zichzelve, van zich af. En met recht. Maar toch is de uitdrukking "schepping uit niets," nauwkeurig overdacht, even verwarrend als onschriftuurlijk. Immers dit "niets" zou dan toch in allen gevalle het mogelijke moeten zijn, want de schepping kan er uit voortkomen. Maar niet al het mogelijke kan werkelijk worden, want onder alles wat wij als mogelijk ons denken kunnen, is zeer veel onheiligs en verkeerds, aan welks schepping, verheffing tot werkelijkheid, de heilige God nooit zou kunnen denken. Zoo is er dan op het onmetelijk gebied der mogelijkheden toch reeds een onderscheid: uit slechts een deel daarvan kan de schepping voortkomen. En dit deel, van het overige "mogelijke" onderscheiden, heeft dus zijn bepaalde kenmerken, waardoor het zich onderscheidt, m. a. w. is niet meer het Niets.

Wij beweren niet, in tegenspraak met wat wij I bladz. 349 omtrent de onbegrijpelijkheid der schepping in het midden brachten, dit boven al ons denken verheven vraagstuk op te lossen. O neen: zoolang men zich hier op het gebied van het afgetrokken denken beweegt, houdt Kant recht als

hij in zijn beroemde optelling van eenige antinomiën, tegenstrijdigheden voor ons denken, ook deze vermeldt en bewijst, dat de wereld in betrekking tot den tijd, even goed begrensd als wel onbegrensd gedacht worden kan. Wel heeft de christelijke Kerk Origenes' leer van een eeuwige schepping verworpen, maar de heilige grootheid van dezen geest is ook in dit punt, gelijk in zoovele andere, miskend geworden. Althans de Kerk heeft het Augustinus naderhand niet kunnen verhinderen, die stelling in zuiverder vorm weder op te vatten. Augustinus leert, dat een begin der schepping in den tijd niet kan worden aangenomen: nog beter met den tijd. Want immers is de tijd de vorm van de verandering der geschapen dingen. Dat er een tijd is, kan dan alleen worden opgemerkt en beweerd, wanneer er dingen zijn die door dien tijd gemeten worden. Indien men dus zegt: ééns was er nog geen wereld: ééns is zij begonnen te bestaan; dan zegt men m. a. w. er bestond eens een tijd, een oogenblik, waarop in 't volgende oogenblik de wereld in het aanzijn zou treden: dus een tijd, een oogenblik, nog zonder tijd: iets wat zich niet denken laat.

Doch men misversta deze gedachte niet. De uitdrukking "eeuwige schepping" wil alleen zeggen, dat de schepping met zedelijke noodzakelijkheid, met de noodzakelijkheid der liefde, der vrijheid, in God gegrond is. Er wordt volstrekt niet mede bedoeld, dat er een eeuwige stof zou zijn. De stof is door Gods wil voortgebracht, volstrekt afhankelijk van Hem. Hij spreekt en het is er: Hij gebiedt en het staat er. Het eerste woord der Schrift, gelijk de eerste waarheid des geloofs, is dat er een begin is, waarin God den hemel en de aarde schiep. Hierin onderscheidt zich terstond de geheele wereldbeschouwing der H. Schrift van alle andere die bij de wereldvolken voorkomen. Hoogst merkwaardig toont zich in alle mythologiën der volken deze

eenstemmigheid, dat zij zonder uitzondering een nevelachtigen, meer of min onpersoonlijken God als het oorspronkelijke stellen, die later niet meer aangebeden wordt. De goden die aangebeden worden, zijn bepaalder van gestalte, maar jonger. Brahma bij de Indiërs is ouder dan Vischnu. Zeus, de Grieksche oppergod, is jonger dan Uranus en het Noodlot, dat boven hem en de andere goden staat. In de oud-Germaansche mythologie is, even als in de Perzische godsdienst, het alleroudste waartoe de gedachte opklimt, een dualisme, een tweeheid tusschen de wereld der koude en der warmte, der duisternis en des lichts. En ook de reus Ymir die uit samenvoeging dezer twee voortkomt, is nog veel ouder dan de Asen, die als de eigenlijke wereldvormende en regeerende goden werden aangebeden. Wat is dit? men ziet duidelijk dat hier het goddelijke van beneden af, van den mensch uit, gezien wordt; gelijk voor onze aanschouwing het ver af zijnde zich in nevelachtige omtrekken vertoont. Maar er volgt ook uit dat bij de heidenen, daar de chaotische oppermacht in den aanvang niet overwonnen is, daar de duistere macht der stof aan het eerste begin zich vertoont, diezelfde macht ook gedurende den geheelen voortgang der geschiedenis ongebroken, onoverwonnen blijft heerschen. De volle blijdschap des geloofs, gegrond in de volstrekte oppermacht des Scheppers over de stof, zoodat derhalve de gansche wereld in Zijn hand is en Zijn kinderen geen hair kan krenken zonder Zijn wil, die verheven blijdschap, dit zalige licht des levens is den heiden onbereikbaar. De leer der schepping is met onze blijdschap, dus met ons geestelijk leven en kracht, ten allernauwste verbonden. Het geloof ziet in den Schepper alle duisternis, alle ondoordringbaarheid der stof, des wereldsamenhangs, der levensbedeeling, der geschiedenis van de menschheid overwonnen. God is licht, zegt het, en gansch geen duisternis, neen volstrekt geene, is in Hem.

De schepping is dus zedelijk-noodzakelijk. Dit is met betrekking tot de wereld de groote heerlijke waarheid der eeuwige voorbeschikking, zoo terecht door onze vaderen het hart der Kerk genoemd. De schepping is bestemd om het Beeld Gods te dragen, omdat zij van eeuwigheid in den Zoon Gods gegrond is. In Hem is de wereld van eeuwigheid voorbestemd. De eeuwige praedestinatie is niets anders dan de ontkenning van alle toevalligheid in het ontstaan der schepping, gelijk in het bereiken van haar einddoel. Beide zijn in Gods soevereine vrijmacht gegrond, van allen vrijen wil der schepselen onafhankelijk. Het raadsbesluit der schepping is eeuwig in Gods wezen, dat liefde is, gegrond. Hier zien wij dat de eeuwigheid der schepping, welke wij vasthouden, iets geheel anders is dan het eeuwig bestaan der wereld, hetwelk wij ontkennen. Het eeuwig raadsbesluit der liefde is verwerkelijkt, uitgevoerd in den tijd. God is de Koning der eeuwen, der aeonen, der wereld-tijden en harer ontwikkelingen. De Koning, d. i. Hij staat er zoowel boven als er mede in het innigst verband der vrije liefde. Hoe heeft God de wereld lief? Alzóó, dat Hij haar Zijn eengeboren, eeuwigen Zoon gegeven heeft. Dat is, die liefde is een eeuwige liefde: de verkiezing der geloovigen, die de kern der wereld zijn, is een eeuwige verkiezing. Er is — opdat wij naar de leiding des Woords nog een weinig dieper in deze heilige geheimenis indringen — er is een onderscheid tusschen het goddelijk weten en het goddelijk willen, gelijk tusschen voorkennis en voorverordineering. Een onderscheid, wel bepaald en ernstig in het oog te houden, opdat deze onze Bijbelsche belijdenis niet verward worde met een bedriegelijke voorstelling van de oppermacht Gods gelijk zij ook in de christelijke Kerk onzer dagen voorkomt. Het Pantheïsme toch, dat in den grond alle godsdienst te niet doet maar gaarne de uitdrukkingen des geloofs behoudt, spreekt ook van

Gods albeschikkende souvereiniteit, maar het bedoelt dat Gods weten met Gods willen hetzelfde is, er mee samenvalt. Dat God niets weet, of Hij wil en werkt het ook. De stelling dat God eigenlijk niets anders is dan de natuur, wordt aldus verborgen achter een vereenzelviging van Gods weten met Zijn willen, waardoor in den grond beide vervallen. Want één van beide: men moet, naar den eisch der menschelijke taal, van een weten spreken dat geen willen is, en van een willen dat geen weten is, of wel men moet van geen van beide spreken. Spinoza zegt dan ook openhartig, dat Gods weten en willen (door hem pantheïstisch opgevat) met het weten en willen des menschen alleen den naam, en niets verder, gemeen heeft, niets verders dan wat het sterrebeeld de Hond met het evenzoo genoemde dier op aarde gemeen heeft. De grond van deze dwaling is het zedelijk onvermogen om zich tot het Eeuwige, Oneindige te verheffen. Men stelt dan voor deze geheel zedelijke, geestelijke denkbeelden dezulke in de plaats, die aan het gebied van den tijd en de ruimte ontleend zijn. Men zegt: eeuwig, en bedoelt een tijd, eindeloos ver zonder ophouden naar voren en naar achteren uitgestrekt. Men zegt: oneindig, en bedoelt niet het bovenzinnelijke, in God gegrondde, eeuwige, maar een eindelooze ruimte zonder grens hoegenaamd. Dáárdoor toch komt men er toe om te zeggen dat, aangezien God oneindig is, er ook niets buiten Hem kan zijn, dus ook niets dat Hij zou weten zonder het te willen. In God is van eeuwigheid de Idee der wereld, hoewel de wereld zelve niet van eeuwigheid is. Maar God geeft aan de wereld het tijdelijk aanzijn, en zoo is er ook een ander weten dan het zoo even genoemde in God: namelijk Hij weet, kent de wereld niet alleen in haar eeuwige Idee, maar ook in haar tijdelijk bestaan. Dit tweede, andere weten van de wereld is, gelijk Gods wezen zelf, voor ons een ondoorgrondelijke geheime-

nis. Het rust, gelijk de geheele overgang van Gods wezen tot Zijn scheppingswerkzaamheid, geheel op Gods wil: dáárop, dat Hij gewild heeft, de wereld van eeuwige Idee tot werkelijkheid over te brengen, haar te scheppen. En zoo zien wij dan in welken zin de wereld een begin heeft. Indien het goddelijk weten zich onmiddellijk en vanzelf tot willen maakte, of indien weten en willen in God één waren, dan zou de wereld ook zonder begin moeten zijn; want God heeft de wereld als eeuwige Idee ook eeuwig geweten. Maar neen, Gods willen is iets anders; het bewerkt de positieve daad Gods, die de wereld schept en haar binnen bepaalde grenzen besluit. De wil Gods is zonder twijfel op zichzelf ook eeuwig. Maar deze op zichzelf eeuwige wil is tevens de wil dat de wereld een bepaalden aanvang hebbe. Deze bepaaldheid, deze tijdelijkheid van den aanvang en van het bestaan der wereld is in Gods eeuwigen wil gegrond. Zulks is, wij herhalen het, voor onze menschelijke bevatting een ondoorgrondelijke geheimenis. Maar een tegenstrijdigheid is het niet. Evenmin als er tegenstrijdigheid is in de voor ons ondoorgrondelijke geheimenis, die toch in de Heilige Schrift geleerd wordt, dat het raadsbesluit der verlossing in God eeuwig is, en toch eerst uitgevoerd, tot werkelijkheid gebracht is in de volheid des tijds.

Zoo zien wij dan, dat wij een eeuwigen grond der schepping in God hebben aan te nemen. Dat de schepping, deze daad der vrijmacht Gods, geen daad van willekeur is, en het eindige door den grondslag, den achtergrond van het Oneindige wordt gedragen. Maar welk belang heeft ons geloof bij deze schijnbaar afgetrokken bespiegeling? Dit, dat er in de natuur en in haar leven aldus niets toevalligs blijkt te zijn. Want deze waarheid hebben wij noodig vast te stellen, als wij over het wonder gaan spreken.

Immers, wat is tegen de wonderen de groote bedenking

van de wijsheid dezer eeuw? Men voert aan, dat er "natuurwetten" zijn, wier vastheid, onverbrekelijkheid, het wonder uitsluit en onmogelijk maakt.

Op die bedenking andwoorden wij, met het oog op het zoo even ontwikkelde: Ja ongetwijfeld, er zijn natuurwetten, wier heerlijke vastheid wij niet ontkennen, maar bewonderen en zoo veel mogelijk trachten te doorgronden en te eeren. Maar die wetten zijn niets anders dan de beschrijving van het leven der natuur. Gelijk de geloofsleer niet is de grond van het leven, maar omgekeerd het leven de grond der leer, zoo is eveneens de wet niet de grond, de oorzaak van het leven, maar het leven is de grond der wet, en de wet is beschrijving van dat leven. En dat leven der natuur, het is: het leven Gods in haar, — niet willekeurig, maar vrij gelijk Gods wezen het eischt. Wat is een natuurwet? Niet een wet, welke de natuur aan haar God heeft opgelegd, maar welke God aan de natuur heeft voorgeschreven. De wetten zijn de regels, naar welke de krachten der natuur, van God in haar gelegd, werken. Wat er geschiedt, dat geschiedt geenszins door de wet, maar door de krachten der natuur, volgens den regel der wet. Reeds door deze eenvoudige opmerking vervalt (I bladz. 60) de gewone bedenking, dat het wonder strijden zou tegen de natuurwet. Immers die wetten hebben tot het wonder hoegenaamd geen betrekking, noch een bevestigende noch een bestrijdende, omdat het wonder niet door de krachten der natuur, maar door een Hooger kracht geschiedt. Het eeuwige, of liever de Eeuwige, die zich in het tijdelijke openbaart, dat is de God die wonderen doet, de Heer in Israël geprezen. Ook het heidensch besef denkt aan Hem. Het reusachtig wereld-ei, waaruit de Indische mythe al het bestaande laat voortkomen, leert deze zelfde waarheid, dat de natuur zich niet ontwikkelt uit natuurwetten, maar uit levende kiemen, beginselen, naar na-

tuurwetten. Wanneer dus het wonder ontkend wordt op grond van een zoodanige volstrekt wiskunstige regelmaat in alle dingen der natuur, als door welke het wonder wordt uitgesloten, dan wordt en aan de wetenschap en aan het godsdienstig geloof te kort gedaan. Aan de wetenschap. Aldus toch wordt aan het hoofd der schepping geplaatst een (al of niet persoonlijk) "oneindig Verstand", dat alle dingen naar ijzeren noodzakelijkheid, naar logische denkwetten regelt, welke vóór alle waarneming, naar den eisch eener afgetrokken redeneering, worden vastgesteld. Dit is het apriorisme in het denken, de ontkenning van de schepping, welke wij reeds in het laatste vertoog van ons 1e deel als met gezonde wetenschap onbestaanbaar hebben moeten terugwijzen. De natuur, het is reeds meermalen opgemerkt, de natuur werkt van binnen naar buiten door ontwikkeling van kiemen; het verstand daarentegen van buiten naar binnen door samenstelling van deelen, door het een naar logische noodzakelijkheid aan het ander te hechten. Daarom kan in een verstandsgewrocht alles geheel en volkomen begrepen worden; ja als er iets ontmoet wordt dat onbegrepen blijft, zoo moet het juist daarom uit het gebied van het verstandelijk-doordachte worden uitgeworpen. Daarentegen in het kleinste natuurgewrocht, gelijk de ontwikkeling der mikroskopie ons telkens treffender leert, is eindeloos veel dat onze bevatting te boven gaat. Maar door de genoemde redeneering wordt, even als aan de wetenschap, zoo ook aan het godsdienstig geloof te kort gedaan. Want zij heft het Pantheïsme ten troon. De erkenning van een God, die geen wonderen doet, al bemoeit men zich ook om Hem persoonlijkheid toe te kennen, brengt het in den grond toch nooit verder dan tot het Pantheïsme. Lees, om dit met een voorbeeld te verduidelijken, "de Volmaaktheden van den Schepper", enz., het bekende werk van Uilkens, op de tegenwoordige hoogte der wetenschap

gebracht. Hoe bemoeien zich de kundige en welgezinde mannen, die dat werk hebben samengesteld, om hier en daar, kennelijk gedwongen en plichtshalve, een stichtelijke opmerking omtrent Gods almacht en wijsheid tusschen hun natuurbeschrijving te voegen. Hoe is het ons, bij de leerzame lezing van deze vijf boekdeelen, alsof de schrijvers gedurig, te midden van de wetenschappelijke betoogen, zich plotseling den titel "ter verheerlijking van God" herinneren, en door eenige tusschengestrooide regelen dan aan dit doel hun tol gaan betalen. Zulk een beschouwing doet wat zij kan om theïstisch te wezen, maar zij kan haar pantheïstischen aard niet verloochenen. Pantheïsme nu of Materialisme, dat zijn twee namen voor één en dezelfde zaak. Want of men zegt: er is niets dan God, of wel: er is niets dan de stof, het komt geheel op hetzelfde neder. De God van het Pantheïsme is een gloed, die over de natuur gespreid ligt, maar die bij nauwkeuriger beschouwing als een nevelbeeld terugwijkt, om niets dan de stof over te laten. Er is in onze dagen, gelijk een realistische schilderkunst, zoo ook een poëzy, welke den gloed harer bewondering als een hermelijnen mantel rondom de natuurbeschouwing der materialisten van deze eeuw wil heenslaan. Maar zij is mat en gedwongen. Gelijk Israël in de ballingschap aan de kronkelende boorden van den Eufraat nederzat, aldus zij langs de strakrechte rails der spoorwegen; en gelijk Gods volk in die ballingschap aldaar de harp treurig aan de bladrijke wilgen hing, aldus deze dichters de hunne aan de telegraafpalen naast die rails. Want alle dichterlijke gedachte is gevangen genomen onder de gehoorzaamheid des geloofs in een onbekende, duistere macht, die troost noch leven aan de ziel vermag te schenken. Naar onze beschouwing daarentegen is de wereld door de scheppingsdaad Gods ontstaan. Het wonder is niet zoozeer een verhoogde natuurwerking, als wel dat de natuur eigenlijk

een tot stilstand gekomen wonder is. De tegenwoordige gelijkmatige wetten zijn niets anders dan de gelijkmatige wil Gods over de natuur. Wanneer Hij deze gelijkmatigheid voor bepaalde bedoelingen naar een hooger plan doorbreekt, om te openbaren dat Hij niet slechts in de natuur, maar ook boven de natuur is, wie zal het Hem beletten? Maar is alles wat er is, in zijn eersten oorsprong door de daad Gods, dan is het er door wonderen. Zoo is dan het wonder niets tegennatuurlijks, maar juist de natuurlijke wijze van werking Gods. Tegennatuurlijk is het veeleer, dat er geen wonderen zijn, dat God zijn persoonlijkheid en daad, wat deze onmiddellijke zichtbaarheid betreft, uit de wereld heeft teruggetrokken. In den beginne was er schepping: God riep de dingen die niet zijn, opdat ze zouden zijn — waarom kan er dan ook niet verder voortaan schepping wezen? Waarom kan God ook niet voortaan in den mensch en in de natuur krachten te voorschijn roepen, die er niet waren? Deze stilstand der schepping, dit eenvormige sedert duizenden van jaren, deze kringloop van geboorte en graf, van wasdom en ontbinding, deze onvolkomenheid en gedruktheid der natuur en des menschen, en het eeuwig vergeefsche worstelen om voltooiing, is niet het natuurlijke, maar juist het tegennatuurlijke. En als tegennatuurlijk beschouwt het ook de christelijke leer. Volgens haar is het slechts het gevolg dáárvan, dat de mensch gevallen en de natuur in zijn val, ja in des Satans val, mede betrokken is. Dit is naar het woord des Apostels de gedwongen onderworpenheid der kreatuur onder de dienst der ijdelheid, haar smachten als met opgestoken hoofde naar de openbaring der kinderen Gods.

Het arme dorre naturalisme is gedwongen, bij monde van een zijner uitstekendste woordvoerders, deze onze beschouwing (hier hoofdzakelijk met woorden van Stahl uitgedrukt) tooverachtig schoon te noemen. Maar is zij ook

wáár? Ja voor hem die een schepping erkent, gelijk wij doen op gronden waarvan wij rekenschap gaven. Het theïsme of deïsme, dat wel een schepping op den eersten dag der wereld erkent, het scheppingswonder van het Begin, maar daarna niet meer, is inconsequent en willekeurig. God wordt naar dit stelsel als de Ninus van het oud Assyrisch verhaal, wiens koninklijk machtwoord Semiramis ten troon verhief en haar de volle heerschappij gaf, van welke zij gebruik maakte om terstond hem, van wien zij hare macht had, het hoofd te doen afslaan en daarna in zijn plaats te regeeren — schoon 's konings dood verstandig zoo lang mogelijk voor het volk verborgen houdende. Doch naar de christelijke overtuiging is het anders. In God rust de mogelijkheid van telkens nieuwe krachten en wetten, die door den voorafgaanden toestand der schepping wel voorbereid en voor-afgebeeld, maar uit haar niet verklaard kunnen worden. De natuur is een wondermaagd, die het heil, het hooger Leven wel in zich ontvangen, maar niet uit zichzelf voortbrengen kan. Indien iemand in Christus is, zoo is er in hem een tweede schepping, een nieuwe schepping. Derhalve is het wonder geenszins een storing der natuur, der schepping, maar verlossende voltooiing. In het wonder, dat met de vleeschwording des Woords voleindigd wordt, is dus de eenheid van het natuurlijke en het bovennatuurlijke, de toebereiding van het Koningrijk Gods. Want de natuur is, naar de eigenlijke bedoeling Gods, niet bestemd om een hinderpaal voor de vrijheid te zijn, maar om der vrijheid tot werktuig te dienen, tot bodem waarop zij zich kan ontplooien. Het rechte denkbeeld der vrijheid is, ook in het menschelijk samenleven, gebondenheid aan den zedelijken inhoud des levens zelf, aan de geestelijke goederen die tot dat leven behooren. Bij voorbeeld: vrijheid van godsdienst is niet: verlof om al of niet, naar men verkiest, godsdienst te hebben (schoon ook

dit noodig is) — maar eerbied voor de godsdienst-zelve en de godsdienstige opvoeding des volks; vrijheid van overtuiging is niet een met elkaar gelijk schatten van alle mogelijke, goede en slechte meeningen, maar het onbelemmerd-stellen van degelijke, grondige ontwikkeling der overtuigingen. Zoo ook in de zaak die wij bespreken, is de vrijheid Gods niet daarin bestaande dat zij der natuur geweld aandoen, haar verbreken zou, maar juist daarin dat zij haar tot voltooide ontwikkeling opvoert.

De natuurwetten zijn beschrijving van het leven der natuur. Geen afgetrokken gedachten-dingen, want alles leeft in de natuur. Op de ladder die den hemel en de aarde verbindt, ziet het gemoed, dat tot de hoogere werkelijkheid ontwaakt is, (door de wereld een droom genoemd) de engelen Gods, gelijk te Bethel, opstijgen en nederdalen. Ook dit is voltooid in den Zoon des menschen, die de Zoon Gods was, gelijk Nathanaël Hem zag. Van nu aan zult gij dat zien, sprak Hij in den beginne Zijner openbaring aan Israël, tot Zijn eerste vrienden. Gelijk aan het einde Zijner aardsche dagen tot den Joodschen Raad: van nu aan zult gij zien den Zoon des menschen, zittende ter rechterhand der kracht Gods, en komende op de wolken des hemels. Dan zullen de engelen Hem weder dienen om de herschepping der natuur te bereiden. Over de engelen, als openbaringen van den persoonlijken, levenden grond aller natuurkrachten, spreken wij later. Hier leggen wij er slechts wederom, gelijk in ons voorgaand opstel, nadruk op, dat de natuur in al haar werkingen leeft. Ja ook in dezen tegenwoordigen, gevallen, verduisterden toestand leeft zij.

De atomistische natuurbeschouwing, die alles uit de samenwerking van atomen, laatste overblijfselen eener altijd voortgezette deeling der zelfstandigheden, wil verklaren, wordt door nauwkeurige redeneering en door dieper natuurgevoel beide ten sterkste gewraakt. Als Pascal haar

bestrijdt, vraagt hij in zijn Pensées met recht: indien gij met uw voortgezette splitsingen eindelijk tot deeltjes zoudt komen, die inderdaad niet verder te deelen waren, dan zou een nog verder voortgezette deeling, in uw gedachten beproefd en voorgesteld, u twee niets-en moeten doen overhouden. Maar hoe kan nu een niets, tweevoudig saamgevoegd, ooit een iets opleveren? Maar ook het dieper natuurgevoel verwerpt de beschouwing die, b. v. de bewegingen en verhoudingen van den onmetelijken sterrenhemel enkel uit samenwerking van een doode middelpuntzoekende en middelpuntvliedende kracht, ééns door een scheppenden stoot aan deze lichamen medegedeeld, wil verklaren. Tegen haar zingt Göthe: "wat ware een God, die slechts van buiten zou stooten en het Al aan Zijn vinger den kringloop zou laten maken? Hem betaamt het, de wereld inwendig te bewegen: de natuur in zich, zich in de natuur te bezitten; zoodat, wat in Hem leeft, zich beweegt en is, nooit Zijn kracht, nooit Zijn Geest ontbeert." Zóó beschouwt ook de vrome Keppler den sterrenhemel, terwijl la Place er slechts een mécanique céleste in vinden kan. Reeds de Ouden zagen in den wereldbouw geen dood uurwerk maar iets levends (een Zooön), en in de sterren levende geesten, gelijk Aristoteles, de nuchtere natuuronderzoeker, den hemel noemt het middenlid tusschen de aardsche natuur en de Godheid, door welke Zij op de natuur werkt. Heeft ook niet deze aarde een onmetelijke levenskracht, als wij haar alle rotsen en bergen, alle lucht- en waterstroomen naar heur middelpunt zien heentrekken? Laat zij niet, volgens de Schrift, van zich uitgaan het gras en kruid, en uit haar water het wemelend gedierte? Werpt zij niet van binnen naar buiten met haar levende kracht de bergen op? Is er niet een gedachte in het regelmatig samenschieten van de kristalvlakken, die altijd op nieuw schoon geordende figuren leveren zelfs als men ze tot mikroskopische stuk-

jens verbrijzelt, en nog honderdmaal meer en hooger in het wonderbaar saamgestelde leven der planten en dieren? Maar nu, dit leven is een gevallen leven: in dit alles heerscht de verwoesting die wij in het vorig deel, sprekende over "de heerlijkheid Gods en de scheppingsgeschiedenis" hebben geteekend. Alsof deze zelfde hemellichamen zich in angstige onrust rondom de zon wentelden zonder haar te bereiken, zoo zucht en zwoegt het schepsel, zonder tot zijn doel te kunnen komen. Woestenijen, ijsvelden, tallooze katastrofen, kwijningen en vreeselijkheden in de natuur herinneren ons aan de waarschuwing van Friedrich Schlegel, om toch "niet zoo voetstoots aan te nemen dat wij in het boek der natuur nog een geheel zuiveren en onbedorven Godstext vóór ons zouden hebben, zoo als de hand des Scheppers hem oorspronkelijk geschreven heeft." Alle leven is, zoo als ons doopformulier naar waarheid zegt, slechts een bestendig sterven. Ons gaan is een opgehouden val; met elken ademtocht, maaltijd, slaap, verdedigen wij ons tegen den indringenden dood, die ons toch ten slotte tot buit verkrijgt, omdat wij van de geboorte af hem toebehooren. Aldus zetten wij ons leven (zegt Arthur Schopenhauer) met veel zorgvuldigheid zoo lang mogelijk voort, gelijk men een zeepbel zoo ver mogelijk opblaast en zich aan haar kleuren verlustigt, ofschoon met de zekerheid dat zij barsten zal. Met één woord, wij zijn niet in het Paradijs. En dat is, in onzen zondigen toestand voor ons niet alleen een straf, maar ook een groote weldaad Gods. Immers wij zouden sedert onzen val den aanblik van het ongesluierd aangezicht des Heeren niet meer kunnen dragen. Slechts ten oordeel zou ons deze Majesteit zijn, en daarom in ons binnenste slechts haat tegen het heilige doen ontbranden. Daarom volgt de Zoon de handelwijze des Vaders na, als Hij in Zijn gelijkenissen de waarheid niet slechts voor den ontvankelijken zin verduidelijkt, maar ook haar voor

den gesloten onheiligen zin verbergt, en als Hij waarschuwt om het heilige niet den honden te geven noch de paarlen voor de zwijnen te werpen, opdat zij niet zich omkeerende, den Gever verscheuren zooveel in hen is. Zie, sprak de Heer toen de zonde volbracht was, nu is de mensch geworden als Onzer één, kennende het goed en het kwaad. Nu dan, dat hij zijn hand ook niet uitstrekke naar den boom des Levens, dat hij niet meer de onbedorven heerlijkheid der natuur aanschouwe, opdat hij zijn zondig bestaan en zijn kwelling niet vereeuwige. Zelfs de scherpverstandige, doorgaans zoo dor en koel berekenende geest van Immanuel Kant wordt door den zedelijken ernst, die hem eigen is, tot de erkenning gedreven dat "men zich door den schijnbaar regelmatigen kringloop dezer stoffelijke natuur niet moet laten misleiden, alsof haar werken zich hiermede als een immanent, slechts tot zichzelf betrekkelijk, eeuwig zijn kenbaar maakte; want ook bij de grofste misleiding der zinnen is het niet te miskennen, dat de offergeur dien Gratiën en Horen in haar reidans doen opwaarts zweven van de altaren der natuur, voor een hooger orde der dingen en naar een voor ons thans nog onzichtbare wereld opstijgen." En deze taak der wereldverheerlijking is des menschen hoogverheven roeping. Gelijk zijn geest de natuurlijke schoonheid van het eigen aangezicht tot een hooger geestelijke schoonheid moet opvoeren, zoo ook die van het aangezicht der natuur. Gelijk God in den aanvang in zichtbare gestalte met den reinen mensch verkeerde en de hemelsche wereld in des menschen geest haar ankergrond had om in verder ontwikkeling zich geheel in de aardsche wereld te vestigen en haar te doordringen, zoo is het den mensch, den koning der schepping, opgedragen eenmaal de lichamelijkheid het einde van alle Godswegen te doen zijn. Het doel der wereld is, dat zij worde een Sacrament, een lichamelijke bodem voor de inwoning Gods, en de weg

daartoe is het Offer, de daad des menschen die onophoudelijk het aardsche Gode toebrengt en toewijdt en met den geest tracht te vervullen. Langs den weg der gestadige zelfverloochening alleen kan de mensch dat doel bereiken. Voor hem, gelijk voor Abraham en Lot, ligt de geheele wereld uitgebreid. Nu kan hij kiezen. Of het Sodom der ongeheiligde schoonheid en vruchtbaarheid, den grond die door vulkanische verhitting een betooverend snelle prachtvolle ontwikkeling biedt maar ten gerichte bestemd is, of het gansche land Kanaän naar alle richtingen heen zal hij mogen doorreizen, maar het nog niet anders dan in hope, naar de belofte, bezitten. Met andere woorden: of het dadelijk-grijpbare bezit, of het toekomstig erfdeel in den geloove. Die deze laatste keuze doet, hij verloochent zichzelven, en wijst de tegenwoordige schoonheid van zich af, om zich aan de toekomstige heerlijkheid te hechten.

Maar dit erfdeel te bezitten in hope, deze wereldbeschouwing in den geloove, doet zij ons de wereld verachten, of maakt zij haar voor ons kaal, vreugdeloos, ontdaan van alle schoonheid en glans? Is de soberheid dezes geloofs, dezer waarheid, in tegenspraak met de toch ook in 's menschen diepste wezen beaamde, toch ook van God gestelde, eischen der poëzij? Welsprekende stemmen hebben deze beschuldiging doen hooren. In bekende schoone verzen heeft Schiller het christelijk geloof aangeklaagd van de natuur te "ontgoddelijken" door wegneming van al de aanlokkelijke gestalten der oud-Grieksche mythologie, welke oudtijds rivier en boom en berg en aarde en hemel bevolkten. Om Eénen te verrijken, zoo zingt hij, moest deze geheele schoone wereld kaalgeplunderd worden! Wij zullen niet veel betoogs noodig hebben om te doen zien, dat niet het christelijk geloof aldus de wereld ontbloot, maar het deïsme, dat ook Schiller aankleefde en met al den gloed zijner heerlijke poëzij niet levend maken kon. Maakt men gelijk de oude

mythologie en gelijk zij die haar, onder andere vormen, willen doen herleven, de natuurwerkingen zelve tot goden die alles bezielen; maakt men de priesteres tot godin, zoo blijft de natuur dood en koud; namelijk naar den maatstaf van hem die het waarachtig leven heeft leeren kennen en zich daarom niet meer door een schijn van leven laat misleiden. En het wansmakelijk beeld van den dichter Sannazaro, die volgens de in zijn tijd heerschende verwarring van gedachten Neptunus zijn drietand voor Jezus, die op de zee wandelende tot hem komt, laat nederbuigen, dat beeld heeft toch ook weder diepe waarheid. Alle valsche godheid buigt zich voor den Zoon des menschen als Hij verschijnt. Want Hij is de Mensch bij uitnemendheid. In Hem is de mensch tot zijn oorspronkelijke bestemming, om over alle de werken van Gods hand te heerschen, eindelijk gekomen. In Hem wordt het gezien, dat Gods Voorzienigheid de wereld regeert door den mensch, en dat de mensch het hoofd der schepping is. Zoo is het niet alleen met Hem, in wien als het Hoofd die menschelijke bestemming voltooid is, in Jezus zelven; maar ook in de menschheid nog hier beneden, voor zoo verre zij door Christus tot haar werkelijke bestemming nadert. In den mensch is noodzakelijkheid en vrijheid wonderbaar vereenigd; en bij al zijn zwakheid en afhankelijkheid beheerscht hij toch reeds aanvankelijk de natuur en maakt het tot waarheid, dat haar wetten zijn om hem, niet hij om de wetten der natuur te dienen, dat ook hierin de Sabbath is om den mensch, niet de mensch om den Sabbath. De beroemde Quetelet toonde mij, jaren geleden, te Brussel zijn statistieke lijsten, waaruit bleek dat zelfs in een zaak die over 't algemeen toch zóózeer een voorwerp van rijpe overweging en een daad van volkomen vrijheid is als de keuze des huwelijks, toch een verrassende gelijkheid, wetmatigheid in de geschiedenis van vele jaren zich openbaart. Een vast getal jongelingen huwt jaarlijks

met jonge dochters, bejaarde mannen met jonge vrouwen en omgekeerd, enz. Dit is bij den eersten aanblik eenigzins schrikwekkend. Het doet ons bekommerd vragen: hoe, zijn wij menschen dan, terwijl wij meenen vrij te zijn, zóózeer aan een blinde noodzakelijkheid gebonden? Maar men kan dit feit ook eveneens anders uitleggen, namelijk ten gunste van de vrijheid des menschen die, op de rechte wijze verklaard, aldus juist blijkt de natuurwetten uit te voeren en tot werkelijkheid te brengen, en aan die wetten een geestelijk karakter te verleenen. Zoo zweeft het ook in den 139sten Psalm, vs. 13—16 voor Davids gedachte, hoe op een gebied dat overigens zoozeer door de zonde beneveld is, in het mysterie van de voortbrenging des menschen, waarin de mensch aan de scheppende Almacht schijnt deel te nemen, juist dáár de ondoorgrondelijke verkiezing Gods in het bepalen van ieders bijzonder levenslot, in de richting der eerste kiemen tot de door Hem gewilde levensontwikkeling, tot de bepaalde zending voor welke Hij ieder mensch bestemt, zich zoo wonderbaar heerlijk openbaart.

Maar zie, daar is een hoogere verwekking, een ontbinden van de smarten, de barensweeën des doods. Namelijk Christus is opgestaan. Dit is het groote wonder dat alle andere beheerscht. Het is, Gode zij dank! het best gestaafde van alle feiten der wereldgeschiedenis. Zoo is die geschiedenis dan in haar kern en middelpunt gewaarborgd. En wederom in die opstanding des Heeren is het geheele wonder gewaarborgd, als de dóórbreking van het hoogere leven door het lagere heen, om dat lagere tot zich op te heffen, te verlossen, te verheerlijken. Want immers dáárin bestaat eigenlijk het wonder. Aldus blijkt Jezus Christus te zijn het Hoofd ook der natuur, gelijk van de menschheid; het Beginsel van het leven der natuur. Hij komt als de voltooide vrucht, het heerlijk bloeiende toppunt der schepping uit Jozefs hof te voorschijn. Hier nu, in

deze opstanding, zien wij een licht naar alle zijden stralen. Naar voren, want de opstanding van Christus is het begin van de verheerlijking der wereld, de grond van al wat de profetie omtrent de laatste dingen leert. Maar ook naar achteren, want in de voltooide ontwikkeling blijkt het, welke gedachte den aanvang, het leggen van dan eersten grondslag, beheerscht heeft. Hier zien wij dan, dat de schepping een werk der vrijheid is, een werk Gods. Wat is de schepping? Zie, de waarachtige kunstenaar onder de menschen aanschouwt de werkelijkheid niet gelijk zij oogenblikkelijk is, maar gelijk hij is. Haar aanziende, herschept hij haar; gelijk Jezus het den rijken jongeling heeft willen doen, dien Hij aanzag en beminde. Bij de krachtige geniën brengt de gedachte den vorm mede, vindt hem, brengt hem voort. Het woord moet tot mij komen als de gedachte dáár is, riep da Costa. Het lichaam moet komen als de geest aanwezig is. Dit is een beeld, een zwak beeld van de schepping. De scheppende gedachte is van zulk een macht, dat zij uit zichzelve den vorm, de stof die haar uitdrukt, die haar symbool, haar kleed is, doet geboren worden. Zóó zag de almagtige Schepper van den aanvang af den Zoon, en legde den grond der natuur, en meest bijzonder den grond der menschheid in Hem; daarom zijn wij uitverkoren in Hem vóór de grondlegging der wereld. Aldus is van den eersten aanvang af de Profetie, in den verhevensten zin, de beweegkracht van het wereldverloop. Heilige geestdrift, aanschouwing van het hoogste Ideaal, heeft de wereld geschapen, en kan haar ook alleen verklaren, door de liefde die haar beginsel is (I bladz. 24).

Hier blijkt het dan ook, hoe geesteloos de beschouwing is, die meent dat het geloof de wonderen wel missen kan. Het geestelijk leven, zegt men, heeft er niet mede te maken: het staat er boven. Ja boven de feiten als doode stoffelijke verrichtingen beschouwd, voorzeker. Maar wij

hebben juist gezien dat deze feiten zijn de triomf des geestes in de natuur. Daarom worden zij in de Schrift in het nauwst verband gesteld met den Heiligen Geest, die het beginsel onzer wedergeboorte en onzes nieuwen levens is. Zoo doet het Paulus, waar hij aan de Korinthiërs de verschillende gaven beschrijft, welke één en dezelfde Geest werkt. Of waar hij de Galatiërs op den Heer wijst, die hun den Geest verleent en (daardoor) krachten onder hen werkt. Zoo worden de Hebreërs er op gewezen, dat God met de verkondiging medegetuigde door teekenen en wonderen en menigerlei krachten en bedeelingen des Heiligen Geestes, naar Zijn wil. En de Romeinen dáárop, dat Christus zoo heerlijke dingen in Paulus gewrocht heeft door kracht van teekenen en wonderheden en (wederom door) de kracht van den Geest Gods. Trouwens het fundament zijner geheele prediking en werkzaamheid was het wonder, de verschijning van Jezus aan hem.

En in onze mate, Gode zij dank! is het zoo bij ons allen, zoo velen wij in den Heere Jezus gelooven. In onze wedergeboorte is het hoogere, goddelijke leven dat wij uit genade ontvingen, ons gebleken te wezen boven de natuur, maar tevens, niet de verstoring maar de herschepping, de terechtbrenging van de gevallen natuur. Zoo rust dan nu de menschelijke geest slechts in het wonder. De bewondering, zegt Plato naar waarheid, is het beginsel der wijsbegeerte. Dat men te Athene wat nieuws wilde zeggen en hooren, was niet verkeerd; maar slechts dit, dat men niets anders wilde, en aldus den tijd verloor. Die alledaagsche vraag: is er ook iets nieuws? bewijst als een zwakke schemering de hoogste behoefte des menschen. Het Nieuwe, het volkomen Nieuwe, is zijn levenslucht, waarin hij alléén kan ademen: want aanbidding is zijn eigenlijk menschelijk wezen. Aan die behoefte komt het wonder tegemoet, als een teeken dat op de volkomen vernieuwing

wijst. Is nu het hart niet geheiligd, zoo blijft men bij het feit staan, om het in stomme verwondering redeloos aan te staren, en straks het of te verwerpen of te vergoden in die "eeredienst van het genie," waarin b. v. zoo menigeen voor Göthe of von Humboldt knielt. Om het even, of Paulus te Lystra na zijn wonder éérst voor een God gehouden en dan gesteenigd, of wel op Malta eerst verfoeid en daarna voor een God gehouden wordt. Maar wie het wonder inderdaad als teeken aanneemt, die laat er zich door wijzen op Hem, in Wien de volkomen vervulling is dezer diepste menschelijke behoefte: op Hem, die eenmaal op de vernieuwde aarde zal spreken: zie Ik maak alle dingen nieuw!

In het wonder alleen komt de menschelijke geest tot rust, d. i. niet tot insluimering, maar tot het vermogen om vrijelijk de vleugels uit te slaan. Wat de mensch hoogacht, moet hij liefhebben, anders blijft zijn achting slechts onvrije schuwe vreeze. En ook wat hij liefheeft moet hij hoogachten, eeren, anders is zijn liefde slechts onvrije hartstocht. Deze twee behoeften zijn in de Bewondering vervuld. Des menschen behoefte om opwaarts te zien, om te bewonderen, brengt hem lijnrecht tot aanbidding. Want boven den mensch staat alleen God. Niet de geestenwereld, die nog niet genoeg met de natuur vereenigd is, noch de natuurlijke wereld, die nog niet genoeg geestelijk is geworden. Hij, de mensch, staat boven beide, omdat in hem deze beide werelden, geest en natuur, hemel en aarde, meer dan in een van deze beide met elkander verbonden zijn. Daarom staat boven hem God alléén. Tot Hem verheft hij zich boven de verschijnselen der wereld. Verschijnselen, d. i. zulke sluiers, die het eigenlijk wezen ons grootendeels bedekken, schoon zij het laten doorschemeren; en die daarom, zal het eigenlijk wezen zich waarlijk toonen, moeten ter zijde geschoven, opgelicht worden

in het wonder. De zondige in het stof verzonken geest des menschen noemt deze verschijnselen de zaak-zelve, het bestaande, de eigenlijke werkelijkheid. Daarentegen, als het eigenlijk Wezen over de nachtelijke zee der verschijnselen tot hem komt, zoo meent hij een spooksel te zien en schreeuwt van een weerzin, die in den grond niets anders dan vreeze is, schoon zij een deftigen wetenschappelijken schijn aanneemt. Maar den discipelen spreekt Hij toe: Ik ben het, weest niet bevreesd. En zij nemen Hem in het schip, en komen aan de andere zijde, in het land der heerlijkheid. Zij nemen Hem in het schip op. Dat is, sedert de Heer niet meer lichamelijk zichtbaar onder ons wandelt, een geestelijke inspanning, een toeëigenende werkzaamheid die alle krachten eischt. In het wonder waarlijk te rusten, dat verkrijgt men eerst ten koste van ingespannen arbeid des geestes. Zoo verre is het er van daan, dat het geloof aan het wonder een verzaken van den strijd des nadenkens, van de vlijt des onderzoeks zou zijn. Integendeel, het eigenlijk wonder ligt overal op den bodem, in de kern, in de diepte der verschijning. Die er toe door wil dringen, heeft te strijden en het vleesch te kruisigen op velerlei wijze. Het heilig genot der bewondering is slechts tot den prijs van diepen ernst, vaak van smartelijken strijd, te verkrijgen. Wij kunnen ons met alle bijzonderheden, die tot de groote vraag omtrent het wonder behooren, niet inlaten. Een enkele slechts zij aangeraakt. Men vraagt: waarom zouden wij uitsluitend de Bijbelsche wonderen gelooven, terwijl wij toch die van de heidensche wereld, ja ook die van het later Katholicisme verwerpen? Is dit niet onverdedigbare willekeur? Geenszins is het dit. Wat de wonderen in de heidenwereld aangaat, de goden der heidenen hebben zich als onwaar doen kennen; daarom zijn ook hun wonderen onwaar. Wie met den maatstaf der heiligheid heeft leeren meten, moet toestemmen wat wij

I blz. 48 enz. aantoonden, dat wanneer de heiden zegt: God heeft tot mij gesproken — zulks iets geheel anders is dan wanneer Israël dit verkondigt. In den heiden spreekt hier de fantasie, de machteloosheid der afgoderij, die met haar aanbidding in de schepselen blijft hangen; in Israëls profeten de openbaring Gods, die tot in het middelpunt, het hart des schepsels indaalt. De valsche wonderen der heidensche mythologieën maken die van Israël ook niet verdacht. Integendeel, gelijk elke profetie de waarheid van haar vervulling staaft, zoo bewijzen deze strevingen van het heidensch besef juist de onverwoestbaarheid van 's menschen diepe behoefte aan het wonder. De heidenen zijn, gelijk den Efeziërs betuigd werd, zonder God in de wereld. Maar zij trachten althans dit gemis te vergoeden door hun goden en mythen, en ook de vorst dezer wereld werkt zijn krachten rijkelijk onder hen. Eerst het heidendom van onze dagen, dat het christelijk geloof heeft uitgeschud, maakt met deze goddeloosheid vollen ernst, en veegt, alvorens zijn pascha, zijn feest der verlossing van het geloof te vieren, eerst allen zuurdeesem des geloofs aan het wonder ten ijverigste weg. Wat de middeneeuwsche en latere wonderen der Roomsch-katholieke kerk betreft, ze zijn bij lange na niet voldoende naar de regelen eener gezonde geschiedvorsching, gelijk ook wij haar als verbindend erkennen, gestaafd. De Roomsch-katholieke kerk stelt zich zelve als een nieuwe menschwording van Christus voor. Het verzoeningswerk des Middelaars is bij haar tegenwoordig in het mis-offer en in de wonderen der hostie. Ja de transsubstantiatie is haar het kernpunt der waarheid, en dus is, gelijk de opstanding van Christus, Zijn opgang ter heerlijkheid, voor ons de waarborg van alle verdere wonderen is, alzoo ook voor de Roomsche kerk Zijn nedergang ter nieuwe vleeschwording een wettiging van alle verdere wonderen in haar midden. Aan

deze hoofdgedachte der Roomsche kerk, de volle tegenwoordigheid en heerlijkheid van Christus in haar midden, hangt alles wat zij verder omtrent haar wonderen beweert, en het staat of valt er dus mede. Overigens zij het verre van ons, het voortdurend bestaan der wonderen te loochenen. Zekerlijk, door het geloof in den verhoogden Heer geschieden gebedsverhooringen, kranken worden genezen, profetieën worden gegeven. Maar deze wonderen hebben, in onderscheiding van de bijbelsche, welke "in geen hoek geschied zijn," en voor ieders oogen zich als werk Gods of anders van den Overste der booze geesten voorstelden, een meer privaat karakter. Zij behooren meer tot den naasten bijzonderen kring, in welken zij geschied zijn, en kunnen op algemeene gelding geen aanspraak maken.

Maar — deze onze blijde erkenning nu van het wonder, maakt zij ons niet vreemd aan den samenhang der natuur? Vernietigt zij niet alle vertrouwen op haar wetmatigheid, alle begeerte om haar te onderzoeken en te kennen, door dat al hare werkingen alzoo onzeker en op losse schroeven gesteld worden? Deze bedenking is gewichtig. Niet een gebruik gelijk voor een paar jaren van haar gemaakt werd, toen iemand vroeg: waarom laat gijlieden dan uw dierbare dooden niet onbegraven, daar gij immers niet weet of het Gode niet wellicht kon behagen hen nog weêr op te wekken? Zulk een vraag is niet ernstig, want men weet zeer goed, dat geen geloovig Christen ten allen tijde voor zijn bijzonder belang een wonder durft eischen of verwachten. Doch het bezwaar zelf eischt een nauwlettende overweging. Bevordert het wondergeloof niet een fantastische richting des geestes, die inderdaad door een ernstig natuuronderzoek behoorde nuchter gemaakt en heilzaam ontgoocheld te worden?

Wij andwoorden met volle overtuiging: neen. Hierbij echter miskennen wij niet een betrekkelijk recht der be-

denking. Inderdaad, er is bij vele Christenen zulk een schuwheid tegen de natuur, of een neiging althans om het onderzoek van haar gevaarlijk voor het geloof te achten. De fout dezer Christenen ligt in een meer Oud- dan Nieuw-Testamentische beschouwing der waarheid. Men versta ons wèl. Het Oude Testament op zichzelf geeft hoegenaamd geen aanleiding tot een verkeerde houding jegens de natuur; wij gaan het bewijzen. Maar wanneer een Christen, die in den tijd der vervulling leeft, zich meer of min tot den tijd der profetie, der belofte terugwendt, dan verkrijgt hij minder dan zij, die zelf in dien vroegeren tijd leefden. Even als de moderne, die zich tot het heidendom terugbuigt, beneden het oude, in zijn edelste vormen omhoog strevende heidendom zinkt, (I blz. 149) zoo valt zulk een christelijke beschouwing, welke de volheid des Nieuwen Testaments niet vasthoudt, altijd meer of min beneden het Oude Testament terug. Laat ons dan de heerlijkheid van het Oud- en Nieuw-Testamentische wondergeloof, bepaaldelijk in betrekking tot deze vraag, overwegen.

Bij onze beschouwing over het Oude en het Nieuwe Testament in het vorige deel zagen wij, dat het Oud-Testamentische, profetische, in Christus en de christelijke kerk nog slechts gedeeltelijk vervuld is. Te weten, nog slechts geestelijk; terwijl de volle, ook lichamelijke, stoffelijke vervulling nog aan de toekomst voorbehouden blijft. Ééns zal het nog moeten blijken, dat inderdaad, en zonder "vergeestelijkende" vervluchtiging der woorden van Jezus, totdat de hemel en de aarde voorbijgaan, er niet één jota noch één tittel van de wet zal voorbijgaan totdat het alles zal zijn geschied. Zoo is dan Israëls beschouwing ook voor ons profetisch, niet slechts in dien zin dat zij tot een reeds vervuld verleden zou behooren, maar ook alzóó, dat zij ons nog een doel voorhoudt, waarheen wij te streven hebben; een ideaal dat wij nog te verwezenlijken hebben door

alles te nemen uit de volheid van Christus, door den Geest die Hem verklaart. Welnu, dit geldt ook voor de natuurbeschouwing. Mij is alles een wonder, zeide Schleiermacher, en men heeft hem daarop geantwoord: op deze wijze vernietigt gij het denkbeeld van het wonder, want even goed zoudt gij dan kunnen zeggen: mij is alles natuurlijk. Doch Schleiermacher dwaalde niet, maar greep slechts onrechtmatig vooruit, omdat hij (dit groot gemis wordt hem menigmaal naar allerlei aanleiding verweten) omdat hij het Oude Testament niet kende. Israël weet niets van onze leerstellige onderscheiding tusschen wonder en natuurlijke gebeurtenis. Voor Israël is alles wat in de natuur plaats grijpt, wonder, daad des heiligen, vrijmachtigen Gods. Of de dingen die geschieden, al of niet uit den samenhang der natuur te verklaren zijn, dat is voor het geloof de voornaamste vraag niet, maar alleen, of zij al of niet in dadelijke betrekking staan tot het Godsrijk. Indien nu zulks het geval is, indien de geloovige een wonder erkent, zoo komt hij daarmede volstrekt in geen verkeerde verhouding tot de natuur. Hij denkt er niet aan, nu voortaan den wetmatigen samenhang van het geschapene te gaan mistrouwen. Omdat hij gelooft dat God Zijn volk in de woestijn met wonderbaar manna heeft gevoed, dat Jezus bij Kapernaum het hoogheerlijk wonder van de broodvermenigvuldiging voor vijfduizend hongerigen verricht heeft, daarom wordt niets hoegenaamd afgenomen van zijn besef van verplichting om in het zweet des aanschijns zijn brood te winnen en te eten. Niemand denkt er aan, om zonder bepaalde aanwijzing, zonder dat er zulk een samenvoeging van omstandigheden aanwezig is, welke een wonder mag doen verwachten, op een bijzondere tusschenkomst Gods ten zijnen behoeve te rekenen. Slechts is elk wonder hem een troostvolle profetie van die toekomst, wanneer Israëls natuurbeschouwing niet langer slechts besef en voorgevoel des ge-

loofs, maar ook laatste slotsom van alle ontwikkelingen der wereldgeschiedenis en der wereldwetenschap zal zijn. Wanneer men zonder pantheïstisch bedrog, met de zaligste waarheid zeggen zal: alles is Gods werk en alles is werking der natuur: mij is alles een wonder. Wanneer de voorloopige en gedeeltelijke, profetische genezingen (I bladz. 61) tot volle en algemeene genezing der natuur en der menschheid zullen zijn voortgegaan. Is dit onze verwachting, dan zeggen wij dat het wonder ons niet alleen niet vreemd maakt aan den samenhang der natuur, maar integendeel, innig vertrouwd daarmede. Het wonder is de hoogste natuurwet, die alle andere natuurwetten niet verstoort, maar voltooit. Op deze wijze: het hoogste natuurvoortbrengsel (wat zijn stoffelijk deel betreft) en tevens Hoofd der natuur is de mensch. En de hoogste wet, die den mensch beheerscht, is de behoefte, de levensdorst des harten naar dien God die ons naar Zijn beeld heeft geschapen en van Wien wij afgevallen zijn. De hoogste natuurwet ligt derhalve uitgesproken in de verzuchting des Psalmdichters: gelijk het hert schreeuwt naar de waterstroomen, alzoo schreeuwt mijne ziel tot God, tot den levenden God; wanneer zal ik ingaan en voor Uw aangezicht verschijnen? Aan deze wet nu sluit zich het wonder als vervulling aan. De natuur gelijk zij thans is, openbaart Gods waren wil aan den mensch, maar verbergt hem dien nog veel meer. Wanneer hij nu dreigt te verzinken in de zee dier verschijnselen, op welke hij wandelen moet, dan is het wonder de hand die hem toegereikt wordt van den Heer. De mensch weet dat God alle dingen heeft geschapen. Israël weet dat zijn God ook de God van de einden der aarde is. Maar die God is ons, om onze zonde, achter het schepsel verborgen. Nu geschiedt het wonder, en waar dient het toe? O nergens anders toe dan om juist den God der natuur te openbaren. Met behulp van dit licht vindt nu de

mensch het voor hem uitgewischt of onkenbaar geworden spoor van God in de gansche natuur terug. Nu eerst kan hij weer komen tot een krachtige, blijde erkenning van de natuur. Zoo als b. v. op Paulus' zeereize de hem wonderbaar van den Heer gegeven aanduiding dat de bemanning behouden zou blijven, hem niet een aanleiding was om onbekommerd of wanhopig neer te zitten, maar integendeel een aansporing tot die scherpverstandige, ingespannen, bewonderenswaardig kloeke werkzaamheid, door welke, als door het noodzakelijk middel, deze redding tot stand gekomen is. Onze tijd verheft zich op zijn beheersching der natuur. Maar zal die beheersching de ware zijn, zoo moet zij koninklijk wezen. Tot het koningschap over de natuur is de mensch bestemd. Welnu, dáárin bestaat het koninklijke nog niet, dat de mensch, in de bewonderenswaardig vernuftige ontdekkingen die de laatste eeuw kenmerken, de eene kracht der natuur met geniale vindingrijkheid en tot de ontzaglijkste werkingen op de andere laat spelen. Dit kan nog zijn, en is inderdaad dikwerf, een tergen van de leeuwin achter hare traliën, een persen en dringen van de natuurkrachten om 's menschen baatzucht of trotschheid te dienen, waarbij van tijd tot tijd de getergde zich omkeert en den klauw op haar beheerscher slaat, gelijk wanneer, als het ware in een woedenden terugslag der natuur, honderden eensklaps in den schoot der aarde bedolven of op de verbolgen zee gestrooid worden. Of deze beheersching zal koninklijk zijn of niet, dat hangt af van de gezindheid waarin zij wordt uitgevoerd. Welnu, Christus is de Koning, en in Hem is de mensch waarlijk koning over de natuur. Jezus Christus staat in de wereld als het wonder bij uitnemendheid. Den samenhang der wereld verstoort Hij niet, maar het ware beeld der menschheid die het doel der schepping is, richt Hij op. De wereld die door de zonde tot een chaos geworden was, maakt Hij weder

tot een Kosmos, een welgeordend geheel. Hij doet dit door het geheel Zijner persoonlijkheid. De kern, het eigenlijk binnenste van die persoonlijkheid, haar zedelijk geestelijk gehalte spreekt in Zijn daden en woorden. Maar de strekking van Zijn wezen en van Zijn macht, de strekking die Hij heeft om eenmaal de geheele wereld ook stoffelijk te verlossen, die openbaart Hij profetisch in Zijn wonderen, als aanduiding, aanvankelijke grondlegging van hetgeen éénmaal in volle heerlijkheid zal aanwezig zijn. In Hem is de macht Gods gebleken niet neerwerpend maar opheffend te zijn. De almacht Gods is de almacht der liefde. Dit kan buiten Christus nooit volledig gekend worden. Maar in Christus werd het der menschheid openbaar. Het eigenlijk wezen Gods, de Liefde, is nu in Hem voor den mensch toegankelijk geworden. Het goddelijke is gebleken, volmaakt menschelijk te zijn, en Christus is de eeuwige band tusschen beide (I blz. 35). Christus is het groote wonder Gods, en dit wonder is nu tegelijk de ware, hoogste natuur, een menschelijk leven der volkomen heiligheid en liefde, om ons door zich tot de bron van alle leven, tot God de levensbron voor mensch en natuur, terug te leiden. In Zijn persoon, als de binnenste kern van al Zijn daden en woorden, in Zichzelven, leert Hij ons den weg kennen, die tevens de Waarheid en het Leven is. Zoo hebben wij dan nu, als wij in Christus zijn, geen wonder dat een ontkenning van de natuur, en geen natuur die ontkenning van het wonder zou zijn. Toen Frederik de Groote in zijn verschansing bij Bunzelwitz neerslachtig den altijd opgeruimden Ziethen vroeg, of hij zich misschien een nieuwen gealliëerde had weten te verwerven? andwoordde de vrome krijgsman, even als onze groote Zwijger: ik heb slechts den Oude daar boven, en die verlaat ons niet. Ach, andwoordde de koning, die doet geen wonderen meer! En de geloovige Ziethen hernam: dat behoeft ook niet,

Hij strijdt toch vóór ons en laat ons niet zinken. En Frederik kon weldra Ziethen dit recht geven, dat zijn Geallieerde had woord gehouden. Dat het wonder niet noodig is, of althans in de ontwikkelingen der toekomst naar de profetie niet noodig worden zal, dat willen wij niet beweren. Maar wel dat, door vele worstelingen heen, deze kinderlijk geloovige beschouwing des krijgsmans ten laatste zal blijken de ware te zijn, als het Einde zich ook dáárin met het Begin zal samensluiten, dat bij beide evenzeer zal kunnen gezegd worden: "God schiep," en "de aarde brenge voort."

Zoo wordt dan door de erkenning van het wonder de natuur ons waarlijk niet vreemd, maar integendeel, daardoor erkennen wij haar eerst recht gelijk zij is, namelijk als ons eigendom, ter heerlijkheid met ons bestemd. Door het wonder houdt de natuur eerst recht op, buiten ons om te gaan. Wij herkennen dan in haar met innige blijdschap het werk des Scheppers weder, die haar voor ons bestemd heeft en ons haar voorbehoudt. Ik trok den ring, mij door mijn bruid geschonken, van den vinger, zingt Anastasius Grün; en ik zag van den berg waarop ik stond, dóór dien ring heen op de natuur beneden mij. O welk een heerlijke aanschouwing was het daar, de bosschen, de stroomen en landouwen, de menschen en de dieren door dezen band der liefde omspannen te zien. Die ring is het wonder, vóór des geestes oog geplaatst. Het vertroostend pand der liefde, dat de volkomen vereeniging waarborgt. En aan wie nu nog de bedenking welke wij bestreden hebben, zou willen herhalen, hem andwoorden wij: meent gij dan in ernst dat de schatten des Vaders, tusschen welke wij vroeger als knechten rondwandelden, ons zullen vreemd en onverschillig voor het hart geworden zijn, sedert Hij ons met hoorbare stem en zichtbare verzegeling heeft gezegd: dit alles is uw eigendom, want het is het Mijne, en gij zijt

niet meer mijn knechten, maar mijn kinderen? Een zalig bevredigend licht valt alzoo, voor het geloof, op de gansche natuur. Haar raadselen schrikken ons niet meer af, want wij kennen den weg der ontknooping. Wij weten in den geloove dat de natuur, na en dóór de noodzakelijke gerichten, haar toekomstige verheerlijking wacht. De diepste grond der natuur is, dat zij geen grond heeft in zichzelf. Maar ook geen doel heeft zij in zichzelf, tenzij dan in deze verheerlijking die wij wachten.

Ook hier, gelijk overal, hangt alles af van hetgeen wij denken en kennen omtrent de zonde. Dit alleen verklaart alle raadselen. Ook de natuur is van de gevolgen des afvals geenszins vrij gebleven. Met diepen ernst spreekt zich die waarheid in de H. Schrift uit, wanneer ons van den aanvang tot het einde geleerd wordt, dat voor den Gode gewijden mensch de natuur niet op zichzelve, zonder meer, als geschikt werktuig en voedsel te gebruiken is, maar dat zij eerst door Gods uitdrukkelijk bijzonder Woord voor den mensch weder geheiligd moet worden, om voor hem bruikbaar te kunnen zijn. De klove der zonde en des doods tusschen God en den mensch gekomen zijnde, zoo leeft de mensch nu niet meer onmiddellijk van de kracht des broods, maar uit de daaraan toegevoegde kracht van alles wat uit Gods mond uitgaat. Het Woord der genade Gods brengt de kreatuur, die oorspronkelijk ten dienste des menschen bestemd is, maar door de zonde van hem afviel gelijk hij van haar, weer tot hem terug. Alle schepsel Gods is goed, en daar is niets verwerpelijk — doch dit niet in zichzelve, maar onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat het met dankzegging genomen, en door het Woord Gods en het gebed geheiligd worde. De gansche natuur is onrein en onheilig, en blijft zulks dan ook voor den bevlekte en ongeloovige, wiens verstand en geweten bevlekt is, terwijl alleen den reine alle dingen rein zijn. Daarom had God, om de heiligheid Zijns volks

te midden van de onreine natuur te bewaren, sommige dieren en spijzen voor Israël uitdrukkelijk door Zijn woord en bevel aan de algemeene onreinheid, waarin het overige nog gelaten werd, ontheven en aan Zijn volk ter spijze geschonken. Het halfgeloof acht deze onderscheiding een oud vooroordeel der vroegere menschheid, voor hetwelk wij nu reeds lang veel te verlicht zijn, om het te kunnen deelen. Maar niet langs den weg der beschaving en verlichting, neen door het uitdrukkelijk woord Gods alleen, kon die onderscheiding worden weggenomen, juist omdat zij niet is een vooroordeel, maar een diep echt-menschelijk besef van de heiligheid Gods, die het onreine ook in de kreatuur leert schuwen. Ook onze onwillekeurige afschuw van sommige dieren, die meer bijzonder de dragers, de beelden van onheiligheid en onreinheid zijn, en verder voor het spookachtige, daemonische in de natuur, dit gevoel is niet te overwinnen door verlichting en vrijzinnigheid, krachtens welke de mensch met dit bekrompen volksbijgeloof lacht, maar alleen door den mannelijken ernst des geloofs, waarin de mensch zich als heer en erfgenaam aller dingen hersteld, en boven de heerschappij van den Booze verheven ziet. Daarom is het uitdrukkelijk woord des Heeren noodig geweest, om deze oude van God zelven gestelde grenzen op te heffen, en te verklaren dat, nu de vervulling der wet gekomen was in Christus, en in Hem alleen, nu voortaan wat ten monde ingaat, den mensch niet meer ontreinigt; dat Petrus te Joppe niet meer gemeen mocht maken wat God gereinigd had, en dat Paulus — niet door verlichting en onafhankelijk nadenken maar in den Heere Jezus, kon weten en verzekerd zijn dat geen ding onrein is in zichzelve. Evenzoo, dat God niet een God der Joden alleen, maar ook der Heidenen is, dat is niet iets wat bij dieper nadenken van zelf spreekt voor een beschaafd mensch, en wat alleen Joodsch vooroordeel zoo lang heeft kunnen ont-

kennen. O neen, Jezus zelf heeft het, omdat het waarachtig en wáár is, met den volsten ernst geloofd, en daarom niet slechts voor de leus (gelijk men het vaak verklaart) de Kananeesche vrouw een tijd lang afgewezen, om haar geloof door schijnbare hardheid te beproeven. Neen, Hij meende ten allen tijde, en ook hier, wat Zijn mond sprak; en eerst de uitdrukkelijke stem des Vaders, in het groot geloof dezer vrouw zich aan Hem betuigende, heeft Hem doen zien dat Hij haar aannemen kon. En ook Paulus kent deze waarheid niet omdat hij te verlicht en te beschaafd is om nog aan een voorkeur van Israël boven de Heidenen te hangen, maar omdat deze verborgenheid hem van God geopenbaard is, gelijk hij dankbaar en eerbiedig den Efeziërs mededeelt. Daarom is het — in het voorbijgaan gezegd — geenszins een zekere hartstochtelijkheid of onkalm verwijt, wanneer wij gedurig bij verschillende gelegenheden opmerken hoe de "moderne" overtuiging niets anders dan stelselmatige gemeenheid is. Gemeen maken (in onze St. Vert. verontreinigen) wordt Matth. 15, 11 enz. gebruikt van een ongeoorloofd (en dus door Jezus in afkeurenden zin bedoeld) opheffen van de grenslijn tusschen de aan Israël eigene heiligheid en de onreinheid der heidenwereld. Immers toen was het groote offer van Golgotha nog niet gebracht, de verzoening der wereld nog niet geschied. Dat sedert dien tijd deze grenslijn werkelijk weggenomen is, dit erkennen de Christenen zoowel als de modernen. Maar de Christenen zien Israëls reinheid in Christus vervuld en alzoo over de heidenwereld uitgebreid. Het heilige heeft dus de overhand gehad en heeft, overwinnend, het gebied van het onheilige overstroomd zoover het zich laat doordringen. De moderne beschouwing daarentegen is juist omgekeerd. Volgens deze wordt de heidensche onreinheid niet overwonnen maar ontkend. Het wordt bloottelijk een bekrompen vooroordeel genoemd, dat Israël het

heilige volk Gods zou geweest zijn in tegenstelling met de Heidenen. Neen, men tracht dat Israëlitisch gebied van zijn gewaande heiligheid te ontdoen door er de regelen der gewone, ongewijde geschiedbeschouwing op toe te passen. Zoo laat men dus de heidensche onreinheid over Israëls reinheid stroomen; en juist tegenover hetgeen te Joppe aan Petrus bevolen werd, maakt men weder gemeen wat God gereinigd heeft, door het bovennatuurlijke te ontkennen, der wereldsche onreinheid gelijk recht te geven met Israëls gewijde reinheid, en alzoo van de heiligheid niets dan den blooten naam meer over te laten. De mensch wordt niet meer gerechtvaardigd door het geloof, maar rechtvaardigt zichzelven door het oud vooroordeel zijner onreinheid voor God te laten varen. Van de gemeenschap met God, welke Zijn nederbuigende genade aan een verloren menschheid geven wil, zegt de moderne: wij bezitten haar reeds van nature. Deze denkwijze is alzoo de stelselmatige ontkenning van onze hoogste en edelste behoeften, m. a. w. de voltooide gemeenheid.

Daarentegen worden door de gemeenschap met Christus de natuurlijke dingen geheiligd, de natuur verheerlijkt. Zoolang de Koning aan Zijn maaltijd was, zegt de Bruid in het Hooglied, zoolang ik Zijn tegenwoordigheid naast mij genoot, gaf mijn nardus zijn welriekenden reuk, werden mijn natuurlijke gaven tot nieuwe heerlijkheid ontwikkeld. Het geestelijke moet het natuurlijke niet ter zijde duwen, maar het overwinnen door het te bevrijden, te verheerlijken. Dit is een beginsel van wijduitgestrekte beteekenis en toepassing. Het christelijk geloof moet de natuurlijke dingen zoowel erkennen in hun van God oorspronkelijk gestelde bedoeling, als ze overwinnen door ze, nu zij afgevallen zijn, tot die oorspronkelijke bedoeling terug te brengen. Zoo erkende b. v. Abraham, Gods vriend en bondgenoot, het aardsch recht der zonen Heth's op Kanaan, en

was zoowel te eerlijk als te fier, om iets van hen ten geschenke te willen aannemen. Zoo erkende de Hervorming uitdrukkelijk de zelfstandigheid der van God gestelde, door de middeneeuwsche Kerk beleedigde, maatschappelijke overheid. Maar eveneens moet het geloof de dingen in hun verontreiniging overwinnen, niet opdat ze vernietigd maar opdat ze aan het heilige, waartoe zij behooren, teruggegeven en zoo tot hun eigenlijke bestemming wedergebracht worden. In de zestiende eeuw was de toonkunst in Italië door smakeloosheid en ijdelheid zoo ontaard, dat Paus Marcellus II ernstig er op bedacht was om haar uit de kerk te verbannen. Toen vervaardigde de jeugdige Palaestrina de beroemde zesstemmige mis van paus Marcellus, die op Paaschzondag door haar verheven eenvoudige schoonheid de toehoorders zoozeer trof, dat de kerkvoogd van zijn voornemen afzag en de muzijk sedert dien tijd een wezenlijk bestanddeel van de katholieke eeredienst uitmaakt. Mochten zóó de geloovigen ten allen tijde hun roeping begrijpen, van hoeveel meer gouden en zilveren vaten, die naar Gods recht aan Israël behooren, zou dan Aegypte beroofd zijn!

Het is dringend noodig, het is een hoog ernstige eisch des geloofs, dat wij het natuurlijke in zijn eigenlijke beteekenis en waardigheid leeren erkennen. Het ongeloof mengt het natuurlijke en het geestelijke, goddelijke, pantheïstisch in elkander. Daarentegen is het geloof dikwerf op strakke deïstische wijze tegen het natuurlijke aangekant, als ware het op zichzelf het tegengoddelijke, duivelsche (I bladz. 196). Maar het welingelichte, inderdaad op Gods Woord gegrondde, geloof erkent het natuurlijke als een middengebied tusschen het goddelijke en het daemonische, duivelsche: een middengebied van groote beteekenis. Er zijn (zegt Shakespeare in een bekend woord), meer dingen in den hemel en op de aarde, dan van welke uwe wijsbegeerte droomt. En wij zeggen hetzelfde van hetgeen tusschen

den hemel en de aarde is. Wie dit erkent kan niet, met velen, terstond bereid zijn om iets, wanneer het niet goddelijk is, daarom duivelsch te noemen, of omgekeerd. Hij zal b. v. ook over hetgeen tot de wonderen, zooals o. a. die der Roomsch katholieke kerk, of tot de onzichtbare wereld, de geesten-wereld behoort, omzichtig oordeelen en niet terstond den dunnen nevel, die dat Rijk voor ons verbergt, met een beslist vonnis verbrekende, zulke verschijnselen naar boven of naar beneden verwijzen. Immers wat oorspronkelijk hemelsch en goddelijk was, kan tot een lagere, natuurlijke sfeer afdalen, en werking der natuur worden, ook wanneer het in zijn verschijning aan het oorspronkelijke en goddelijke nog geheel gelijkvormig is. Een bijzondere geestesgave, b. v. der gezondmaking, kan door demping van den Geest zijn afgedaald tot het natuurlijk gebied, haar vorm behouden hebben en daarin blijven werken, zonder daarom nog duivelsch te zijn geworden. Het natuurlijke is *gevallen*, diep gevallen uit zijn oorspronkelijke heerlijkheid, maar het *bestaat* echter nog. Zoo moet dan ook op het gebied des geestelijken levens het natuurlijk-zedelijke en het hooger geestelijke leven duidelijk uit elkander gehouden worden, ook opdat de eigen waardigheid en bijzonderheid van het geestelijk leven, door Christus gewekt, gehandhaafd blijve. De Heilige Geest met Zijn gaven is iets wezenlijk nieuws en anders dan de geest des menschen met zijn natuurlijke krachten. De Heilige Geest was nog niet, voor dat Christus verheerlijkt werd, en de kleinste in het koninkrijk der hemelen is grooter dan de grootste van alle Profeten daarvóór of daarbuiten. De liefde die in ons hart wordt uitgestort als wij de liefde Gods in den zoendood Zijns Zoons geloovig aannemen, is iets waarvan de natuurlijke mensch niets kan gevoelen. Doch eveneens tot handhaving der waardigheid van het *natuurlijke* is die onderscheiding noodig, opdat men niet er toe kome om

het, waar het niet terstond goddelijk kan genoemd worden, daarom aan den duivel toe te wijzen. Bij voorbeeld van sints de tweede eeuw dagteekent het vooroordeel dat de ongehuwde staat, die in de H. Schrift bepaaldelijk een voorrecht genoemd wordt, daarom ook Gode welgevalliger zou zijn dan het huwelijk. Deze minachting van het huwelijk kan een hooggeestelijke, waarlijk reine en verheven houding hebben. Maar als uit dezen vorm van onthouding de zedelijke ernst wijkt, kan zij tot een denkwijze ontaarden die het ongehuwde leven om zijn vrijheid aanbeveelt, en met de grootste onzedelijkheid samengaat. Evenzoo behoeft de kunst niet, omdat zij tot het zinnelijke behoort, uit het heiligdom te worden verbannen, als men bedenkt dat juist door de zinnen de diepte des gemoeds kan worden bewerkt en veredeld, gelijk de gansche schepping de onzienlijke dingen Gods, Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, uit de natuurlijke dingen doet verstaan en doorzien. Ja er is een tusschengebied tusschen het rijk van Christus en het zich toebereidend rijk van den Anti-Christus. Dit tusschengebied is nog niet christelijk, maar ook nog niet anti-christelijk, het wordt nog door goddelijke krachten gedragen, door goddelijke ordeningen saamgehouden. Het is dat gebied, waar recht en orde heerschen, waar gewoonten en volksgebruiken gelden, waar wetenschap en kunst in velerlei gedaante het leven sieren. Elk van de beide terreinen daarnaast tracht zich dit tusschengebied toe te eigenen. De profetie zegt, dat zulks ten slotte niet aan de gemeente van Christus, maar aan den Anti Christus, voor een tijd, gelukken zal. Vóór hij te niet wordt gedaan door 's Heeren verschijning, zal de Anti-christus heerschen en de heiligen Gods overwinnen; opdat hij daarop, na zijn grootste machtsverheffing, ter neder worde geworpen, gelijk Wallenstein zegepralend uitriep: thans is alle gevaar geweken! in den nacht zijns doods. In dit plechtig, bang maar tevens heer-

lijk vooruitzicht, leeft de gemeente die de profetieën ge looft. Wetende dat de tijd komt harer volkomen heerschappij en der bevrijding van het natuurlijke, verwacht zij de verschijning van den Anti-christus, maar ziet dóór dien tijd héén op den tijd, waarin op de bellen der paarden zal geschreven staan: de Heiligheid des Heeren, en alle vaten Hem zullen heilig zijn. In dat besef erkent zij, gelijk wij dit reeds noemden, het goddelijk recht der overheid, als een recht dat niet op een instelling door Christus, niet op bijzondere goddelijke openbaring, maar op een bestuur der Voorzienigheid, ja vaak op een toelating der goddelijke gerechtigheid, die in heiligen toorn het kwade beschikt, gegrond is. En zoo doet de gemeente smeekingen, gebeden, voorbiddingen, dankzeggingen voor alle menschen, voor koningen en allen die in hoogheid zijn, opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid.

Aldus vat, op alle wijzen en in honderd toepassingen, de Geest het natuurlijke aan, om het door den dood heen tot verheerlijking te leiden. Naar die verheerlijking door den Geest, naar die toekomst streeft de natuur. Die toekomst, de toekomst van Christus en de Zijnen, zal de vervulling ook van de bestemming der natuur zijn. Thans heeft zij die bestemming nog niet bereikt. Thans lijdt zij. Het wonder dus, opdat wij daarop terugkomen, het wonder is het eigenlijk natuurlijke, het in den hoogsten zin natuurlijke te midden der gevallen natuur. Het is de eisch, het smachtend verlangen der natuur in haar streven naar God, en eveneens is het de eisch van het wezen Gods tegenover de gevallen natuur. Ja terwijl het geesteloos misverstand des ongeloofs steeds beweert, dat het wonder tegen de onveranderlijkheid Gods zou strijden, ziet het geloof dat wonder niet slechts met Gods onveranderlijkheid bestaanbaar, maar daardoor geëischt. Gods onveranderlijkheid

eischt, dat Hij recht boven de natuur sta. Nu is de natuur ter zijde uitgeweken, en is aan deze heillooze scheefheid reeds zoo gewend, dat zij zich daarin thuis gevoelt, en gevaar loopt, alzoo ten verderve te gaan. Is nu niet de eisch der onveranderlijkheid Gods, dat Hij dezelfde, t. w. de rechte stelling boven de natuur wil innemen? Welnu, daartoe moet dan God, in nederbuigende genade, ook ter zijde gaan, een wonder doen, opdat het schepsel aan zijn eigenlijken stand onder God herinnerd worde, en weer daarheen terug streve. In den hoogsten zin des woords zijn dus de wonderen geen bovennatuurlijke feiten, maar echt natuurlijke; want onze tegenwoordige toestand en die der geheele natuur is van wege de zonde beneden-natuurlijk, onder-natuurlijk; zooals Cesar Malan, de jongere, in een geschrift dat deze waarheid ten titel voert, uitnemend heeft aangewezen. Deze stelling, dat onze tegenwoordige toestand niet de ware, de oorspronkelijk en eeuwig van God gewilde is, maar dat hij verkeerd, gevallen is, een verkeerdheid die tot inwendige bron heeft de zonde, tot uitwendige openbaring den dood, deze stelling zie toch niemand hetzij voor onbelangrijk, hetzij voor onbewezen aan. Onbelangrijk? Het geheele christelijk geloof staat of valt er mede. Want, is deze tegenwoordige toestand de ware, de ordelijke, dan is, even als de krankheid en de dood, ook de zonde, de bron van dat alles, tot de ware orde behoorende. M. a. w. dan is er geen zonde. Maar dan is er ook geen God; want het wezen van God is Zijn heiligheid, voor welke in dezen samenhang van gedachten geen plaats is anders dan in naam. Gode zij dank, het is anders. Deze toestand waarin wij verkeeren is de heerschappij des doods. Maar de dood is niet van eeuwigheid. Daarom moet hij zelf weer sterven. Christus is gekomen, om den waren toestand der orde te herstellen. Daartoe bracht Hij de hoogere orde, het wonder, op

aarde met de vleeschwording des Woords, gelijk in alle vroegere wonderen reeds voorloopig, beginnend geschied was. Zoo is de ware orde aanvankelijk hersteld in de wanorde waaronder wij lijden. Gelijk Kajafas eens onwetend in vijandschap omtrent Christus verzoeningsdood profeteerde, zoo doet het eveneens Renan met zijn hooghartig-ironische, en toch de diepste waarheid, zijns ondanks, bevattende woorden in het derde hoofdstuk van zijn Leven van Jezus: het wonderbare was voor Jezus niet het bij uitzondering bestaande, het was voor Hem de regelmatige, gewone toestand. Doch even belangrijk als deze waarheid is, evenzeer is zij welgestaafd en bewezen voor het geloof. Van waar is het dat wij durven beweeren dat deze geheele natuur, in welke wij leven, gevallen is, dat haar orde verstoord werd? Het is dáárom, omdat Jezus Christus ons de smart, onze smart, heeft doen verstaan. Dit leven, dat wij leiden, is een leven der smart, der verzuchting. Wij zuchten, bezwaard zijnde: de eerstelingen des Geestes hebbende, zuchten wij in ons zelve. Daarom is de geheele waarheid die in Christus is, ons een troost, gelijk diepzinnig en schoon in het begin van den Catechismus is uitgedrukt. Troost hebben wij noodig, in krankheid en lijden, ja, maar ook in de blijdschap en het zonnelicht des levens. Dit is het onderscheid van de kinderen Gods en die der wereld. Die dezer wereld toebehooren, hebben smart over de krankheden en storingen des levens, omdat zij den gewonen toestand voor den regelmatigen houden, en dus door dit lijden als door een verbreking van die orde geërgerd worden. Maar die het hooger leven kennen, zijn niet alleen in die toestanden, maar ook bij gezondheid en krachtvol frisschen gloed der levenskracht, ja dan vooral, naar troost begeerig. Want dan — en dit is de verklaring der diepe melancholie, die den mensch zoo vaak juist op de hoogtepunten zijner aardsche blijdschap kan aangrijpen — dan gevoelt de mensch de traagheid, on-

willigheid, zwaarte der natuur, die zijn geestdrift niet bijhouden kan, of ook haar verleidelijke macht om hem tot uitspatting en overmoed te betooveren. En denkt hij er dieper over na, dan ziet hij in dezen toestand der natuur z ij n e i g e n schuld. Zij, de natuur, verwijt ons dat wij zoo langzaam komen om haar uit haar dienstbaarheid te verlossen, om haar geboorteweeën te doen eindigen en haar tot de vrijheid der heerlijkheid van Gods kinderen te brengen. Ja haar verrukkelijkste schoonheid maakt ons juist daarom diep weemoedig, omdat wij ons met haar niet in harmonie gevoelen, omdat zij, de onbewuste, niet zoo diep kon vallen als wij gezonken zijn en onze schuld ons b e n e d e n haar gesteld heeft! Toch zijn wij het hoofd der schepping: haar samenvattting, haar verklaring. In ons, in de menschheid, spiegelt zich de geheele wereld af. Daarom besluiten wij — en ziedaar het onomstootelijk b e w ij s dat wij voor deze waarheid voeren — besluiten wij uit o n z e smarten tot die der natuur, tot haar val, haar verzuchtingen, en ook haar aanstaande verheerlijking.

Ja ook de verheerlijking wachten wij. Elisa de profeet ging uit tot de bedorven waterwel, en wierp het zout daarin, en zeide: zoo zegt de Heere: Ik heb dit water gezond gemaakt, er zal geen dood noch onvruchtbaarheid meer van worden. Dat zout is de wondergenade van Christus, in de wereld ingeworpen, zoodat haar stroomende voortgang wordt als de rivier, die voortkomt van onder de tempeldeur in Ezechiëls visioen, en elke doode zee verlevendigt. De heerlijke Sabbathsrust Gods blijft over voor Zijn volk, als middelpunt der verheerlijkte toekomstige wereld. En het licht der maan zal zijn als het licht der zon, het licht der zon zal zevenvoudig zijn als het licht van zeven dagen, ten dage als de Heer de breuke Zijns volks zal verbinden, en de wonde waarmee het geslagen is, genezen. De voltooide schepping, de nieuwe schepping

zal het zijn, waarvan de Heer Zijn profeet en door hem Zijner gemeente geeft te getuigen: Ik leg Mijn woorden in uwen mond en bedek u onder de schaduw Mijner hand, om den hemel te planten en om de aarde te gronden, en om te zeggen tot Sion: Gij zijt mijn volk. Dat zijn de nieuwe hemelen en de nieuwe aarde, waarop gerechtigheid woont, de erve van het geslacht der gerechtvaardigden en verlosten. Daarheen doelt, daarop wacht de ontwikkeling dezer wereld. Het schepsel, als met opgestoken hoofde, verwacht de openbaring der kinderen Gods. Het onpersoonlijke, onbewuste, verwacht en strekt zich verlangend uit naar de openbaring van het bewuste, persoonlijke, waarin het zijn voltooiing zal vinden. Niet "de eeuwigheid" in vale troostelooze onbepaaldheid dezer benaming, maar den Eeuwige verwachten wij.

Wij verwachten Hem omdat Hij gekomen is en beloofd heeft, weder te komen.

Stel u een zeer grooten, onafzienbaar ver uitgestrekten, kring voor. Trek in dien kring nog een anderen, veel nauweren kring, en in dien binnenkring nog een derden, nabij rondom het middelpunt van de geheele groote schijf. De wijdste kring is de geheele geschapen wereld, de natuur buiten de menschenwereld. De nauwere kring is de menschheid, het tooneel der geschiedenis. De kleinste kring is Israël, het binnenste, het uitverkorene der menschheid. (I bladz. 43).

Zie nu, daar wordt de gansche schijf majesteitelijk een eind weegs naar boven geheven. Wat is er geschied? Het middelpunt, dat alle drie deze kringen met elkaar gemeen hebben, is doorbroken. Van uit het hoogtepunt Israëls is de vervulling Israëls opgestegen. Zijn naam is Jezus, de Messias. Hij is ten hemel opgevaren, boven Israël, boven de menschheid, boven de zichtbare natuur. Maar deze drie terreinen hebben daardoor den stoot tot een eeuwige bewe-

ging ontvangen, en streven op, langzaam en bezwaarlijk, naar Hem heen. Engelen zijn teruggekomen in witte kleederen, en hebben beloofd dat Hij zal wederkomen gelijk Hij is opgevaren. Opgevaren? Is dat niet in strijd met de wet der zwaartekracht, der aantrekking? Neen, het is volgens de wet der aantrekking; want de Heerlijkheid trekt den Verheerlijkte aan. Drievoudig is Zijn hoogheerlijke zegepraal. In Zijn dood heeft Hij getriomfeerd over de wereld, door onder haar te bezwijken. In Zijn opstanding heeft Hij, door de doodswet der natuur te verbreken, de natuur genezen. In Zijn hemelvaart heeft Hij het verplaatste middelpunt der natuur weder hersteld, en den troon Zijner Majesteit, volgens de hoogste natuurwet, die der aantrekking, tot beheerschend middelpunt aller dingen verheerlijkt. (Joh. 12: 32).

En nu, zou het wellicht nog kunnen zijn dat een lezer vroeg, in welk verband deze zielverheffende beschouwingen staan tot ons geestelijk leven: in welke behoefte des harten deze dingen voorzien? Ik zou de wedervraag doen: of niet onze geheele menschelijke natuur in het wonder leeft en rust, en of niet haar diepste verzuchtingen uitgaan naar hetgeen wij hier als de belofte der toekomst hebben voorgesteld? Doch laat mij dit vastknoopen aan een beschouwing van het verleden, dat achter ons ligt. Een kwijnende ziekte, zoo luidt de titel van een hoofdstuk uit het zooveel schoons en waars bevattende "Waarschijnlijkheid of Zekerheid?" van J. de Liefde. In dit hoofdstuk schrijft hij: "Reeds bijna negentien honderd jaren zijn er verloopen sedert het laatste openbaringsbewijs, waarover onder de geloovigen geen twijfel bestaat, hier op aarde is aanschouwd geworden. Sedert al dien tijd heeft de Heer zich niet meer laten hooren of zien. Geen engel is er ver-

schenen: geen wonder heeft er plaats gehad. Wij teren nog altijd op hetgeen achttien eeuwen geleden geschied is: iets nieuws ter verversching van ons geloof, ter bevestiging onzer overtuiging is er sedert niet bijgekomen. Ware murmureeren geen zonde, en twisten met den Heer geen dwaasheid, menigmaal zouden wij Hem in de ontevredenheid der liefde wel willen bestraffen, omdat Hij ons in zoo ontzettend langen tijd zonder eenig bericht hoegenaamd laat. Geen wonder dat de zoeker naar werkelijkheid begint te twijfelen, of er wel iets hoegenaamd waars is aangaande de buitengewone dingen, welke die oude geschiedenissen ons vertellen. Indien er een God is die wonderen doet, waarom hebben wij en de voorgeslachten van minstens achttien eeuwen her ze dan nooit aanschouwd? Indien Christus uit de dooden is opgestaan, waarom is het dan in achttien honderd jaren nooit gezien, dat een doode is levend geworden? Dit zijn vragen, die ons allen, zoo geloovigen als ongeloovigen, nabij liggen. Wij worden des geloovens moede en hoe langer het duurt, des te minder begint de menschheid het waarschijnlijk te achten, dat er voorheen ooit iets buiten den gewonen loop der natuurwetten geschied is. Wij moeten ons dezen stand der dingen niet trachten te verheelen. Zeker heeft de Heer Zijn wijze redenen, waarom Hij het geloof der Zijnen beproeft, en daarom betaamt ons geduldig, eerbiedig zwijgen. Maar niemand moet mij willen opdringen, dat de beproeving thans niet reeds zeer zwaar is en niet met elk jaar zwaarder wordt. Het is zoo, wij geloovigen hebben het reeds aan ons aller vader Abraham vernomen, dat juist lang wachten op de vervulling de taak des geloofs is. Maar wij zien dan ook Abraham soms aêmechtig nederliggen in het stof, en wij hooren hem zuchten: Ach Heer, wat zult Gij mij geven, daar ik kinderloos henenga? En Abraham wachtte slechts eenige tientallen van jaren, maar wij, om zoo te spreken, zijn reeds zoo vele eeuwen wachtende, en nog zijn alle

dingen zoo als zij van de schepping der wereld af waren. Wij wachten op de komst van Jezus uit de wolken — maar nog steeds drijven de wolken met werktuigelijke eentoonigheid in het zwerk, alsof er in eeuwigheid geen verandering met haar plaats hebben zal. Wij verwachten de opname der gemeente den Heer tegemoet in de lucht. Maar nog steeds kruipen wij in het stof der aarde, en als de gemeente, die reeds vóór achttien eeuwen in gespannen verwachting riep: "kom!" ons vragen kon, wat er van den nacht is, wij zouden moeten andwoorden: "Nog is Hij niet gekomen!" Dit wachten, niemand poge het te ontkennen, is vermoeiend voor het geloof, en indien Sarah zelfs gelachen heeft schoon zij in de tent des geloovigen woonde, geen wonder dat degenen lachen die er buiten staan."

Wij gelooven niet met dezen gevoelvollen schrijver, dat achttien eeuwen wonderloos zijn voorbijgegaan, noch dat de opstanding van Christus zou gefaald hebben haar aanvankelijke werking reeds in deze nog zwoegende en lijdende natuur te betoonen. Doch dit neemt niet weg dat, voor het geheel van het wereldverloop, een zeer diepe waarheid hier door de Liefde is uitgesproken. Echter hebben wij een andwoord Gods op de hier geopperde vraag des smachtenden verlangens. Als de Heer de nieuwe dingen door Jesaia's mond aan Zijn volk verkondigt, de nieuwe heerlijke dingen waarin Israëls Heilige zich als een krijgsman zal betoonen en Zijn vijanden overweldigen, dan spreekt Hij: Ik heb van ouds gezwegen, Ik heb mij stilgehouden en mij ingehouden: maar nu zal Ik uitschreeuwen als eene die baart, Ik zal den adem uitstooten en opsnuiven. Gelijk de barende in haar benauwdheid bij heftige weeën door zwoegend in- en uitademen het vroeger stilzwijgen vervangt. Dat is: nooit zal de macht Gods zoo geweldig te voorschijn treden en uitbreken, als aan het eind der dagen waarvan de profetie spreekt. Al het vorige werken en spreken Gods

mag in vergelijking daarmede een zwijgen genoemd worden. Ja die barensweeën der natuur, van welke wij reeds meermalen Paulus hebben hooren spreken, als hij gewaagt van wat het schepsel als met opgestoken hoofde verwacht, of Petrus als hij de opstanding van Jezus noemt een ontbinden van de barenssmarten des doods, of den Heer zelven als Hij de opvolging van de toekomende smart en blijdschap Zijner discipelen vergelijkt met de vrouw, die droefheid heeft bij het komen harer ure en daarna dier droefheid niet meer gedenkt — deze dingen zullen voltooid worden als het woord van dezen zelfden Jesaia zijn vervulling erlangt: "Wie heeft ooit zulks gehoord? Wie heeft desgelijks gezien? Zou een land kunnen geboren worden op één eenigen dag? Zou een volk kunnen geboren worden op één eenigen stond? Maar Zion heeft weeën gekregen, en zij heeft haar zonen gebaard." Ja dit zal op nieuw de bezegeling, het doorbreken, de voltooide vestiging van het lang ontbeerde wonder, dit zal de genezing van de "kwijnende ziekte" der natuur en der gemeente zijn. Gelijk de moeder met onuitsprekelijk welbehagen der liefde haar pasgeboren kind, den loon harer smarten, aan het hart drukt, zoo zal de blijdschap der gemeente, ja ook de blijdschap des Heeren voltooid zijn. Dan ook zal het majesteitelijk woord des Engels vervuld wezen: bij Hem is niets (te) wonderlijk. Dat is: voor God bestaat er geen wonder, en als de gansche schepping, aan het eind harer ontwikkeling, tot God teruggekomen en in Zijn heerlijkheid vernieuwd is, dan bestaat er geen wonder meer — niet omdat het wonder is uitgedelgd, maar omdat alles wonder is geworden: het wonder niet langer in de natuur, maar het wonder zelf natuur, de uitdrukking der hoogste werkelijkheid, de glans der voltooide heerlijkheid rondom Zion, de volkomenheid der schoonheid waaruit God blinkende verschijnt.

III.

DE MAJESTEIT GODS.

(DE ALMACHTIGE, ALWETENDE, ALOMTEGENWOORDIGE.)

Onder majesteit Gods verstaan wij Zijn wezen, gelijk men eerbiediglijk de persoon des Konings als Zijne Majesteit aanduidt.

Het wezen Gods — maar wie durft het beschrijven? Wie zal beweeren Hem te kennen? Wie zal tot de volmaaktheid toe den Almachtige vinden? Moet men dan niet God zelf zijn, om te weten wie Hij is?

Simonides van Ceos werd gevraagd om een beschrijving van Gods wezen. Hij verzocht een dag beraad, den volgenden dag twee dagen, en toen hij op den derden dag zeggen zoude wie God was, vroeg hij drie dagen beraad. Naar de reden van dit uitstel gevraagd, andwoordde hij, dat hoe dieper hij over God nadacht, des te onbegrijpelijker kwam hem Gods wezen voor.

Dat is schoone, waardige taal voor Simonides van Ceos, die geen hoogere openbaring van God gezien had dan in de natuur, welke hij op zijn reizen had overpeinsd, en in

de helden van Marathon, die hij kende en bezong. Maar den Christen past dergelijke onwetendheid niet. Zij is niet langer geoorloofd waar, door den Heiligen Geest, God als Persoon is verklaard. Het wezen der ongeschapen persoonlijkheid is, zichzelf te openbaren: gelijk dat der geschapen persoonlijkheid, die openbaring te ontvangen. Daarom openbaart zich God terstond, als Zijn persoonvormende werkzaamheid er in geslaagd is om een ontvankelijk wezen te voorschijn te roepen, waaraan Hij zich mededeelen kan. Zijn openbaring begint met de schepping, ontplooit zich door den tegenstand der menschelijke zonde slechts tot hooger verlossende werkzaamheid, en wordt eerst voltooid met het einde aller dingen. Hij openbaart zich, maakt zich kenbaar, niet aan het hoogmoedig verstand dat uit eigen kracht Zijn geheimenissen doorgronden wil, maar aan het heilbegeerig hart, dat het koninkrijk der hemelen ontvangen wil als een kindeke. Wanneer uw verstand (sprak Esaias Tegnér) lang over het raadsel der dingen heeft gepeinsd en eindelijk gelooft, het te hebben opgelost — zie dan heeft het christelijk geloof reeds lang te voren in den eenvoud des harten de oplossing gevonden, en die gewoonlijk zonder kunst of woordenpraal in eenvoudige beelden uitgedrukt. Het is alsof het, spelende, het hoogste bereikt had, alsof een kind den steen der wijzen in het gras had gevonden. Ja, zoo is het. Het geloof is de weg des adelaars tot het doel, waarheen de bespiegeling van rots tot rots met inspanning opklimt. Ik zal u op de hoogten der aarde doen rijden, spreekt God tot Zijn volk. Daarom wordt de uitspraak van Basilius den Groote, dat slechts de Zoon en de Heilige Geest het wezen Gods, maar wij slechts Zijn goedheid en wijsheid kunnen kennen, reeds wederlegd door het woord van Paulus over den Heiligen Geest, die alle dingen, ook de diepten Gods, onderzoekt en die ons gegeven is. God te kennen is, als de hoogste en eigenlijkste

werkzaamheid des menschen, in den bijzondersten zin een gave Gods. De mensch kan God kennen omdat God hem in liefde wil kennen, zich aan hem mededeelen, zich met hem vereenigen tot levenwekkende klaarheid.

In het vorig deel over de kenbaarheid Gods sprekende, hebben wij in de H. Drievuldigheid het wezen Gods erkend. Maakten wij in deze onze beschouwingen aanspraak op stelselmatige orde en volledigheid, schreven wij een samenstel der christelijke waarheid, (wat wij niet doen) wij zouden dan den volgenden gang houden. In het midden van alle dingen staat, dus ook aan den aanvang van alle waarlijk grondige beschouwing moet staan, de mensch Jezus Christus, de volkomen openbaring Gods, sprekende het woord dat Hij eens den Joden toevoegde: hoewel ik van mijzelf getuig, zoo is nogtans mijn getuigenis waarachtig, want ik weet van waar ik gekomen ben en waar ik heenga. Ja Hij wijst, als de Middelaar Gods en der menschen, terug en vooruit naar de eeuwigheid. Terug naar de eeuwigheid, in welke Hij van God is uitgegaan; vooruit naar de heerlijkheid, waarin Hij den mensch, en door den mensch ook de schepping, met zich doet deelen. Daar tusschen in ligt Zijn aardsche historische verschijning, het werk der wereldverlossing. Dat terugwijzen geeft ons de leer der schepping; het vooruitwijzen de leer der verheerlijking; daar tusschen in ligt de leer der verlossing. Zoo ware de leer van God als Vader, Zoon en Heilige Geest ons gebleken, de samenvatting van alle waarheid te zijn. Maar in een geschrift als het onze, welks aard en doel wij vroeger omschreven, gaan wij een meer gewonen weg. Met onze Nederlandsche belijdenis en ook met Calvijn hebben wij vooropgesteld de natuur, gelijk zij ons God openbaart, omdat daaruit licht valt op onze kennis van God, gelijk wij haar nu verder willen beschrijven. Over de wereld als natuur hebben wij dáárom zoo uitvoerig gesproken, omdat

wij er uit toelichten kunnen de onderscheiding in drie terreinen, welke wij (I bladz. 43, II bladz. 72) voorgesteld hebben als door drie cirkels met hetzelfde middelpunt af te beelden. De buitenste kring is die der natuur, van het geheel der geschapen dingen. Daar binnen, op den bodem der natuur, ligt de menschenwereld met haar geschiedenis. De binnenste kring is: de bijzondere openbaring Gods, het volk Gods tegenover de gevallen menschheid. Over de eerste uitgestrektheid verbreidt zich des Vaders alomvattende heerschappij. De tweede vindt haar samenvatting in den Zoon, die het Hoofd der geheele schepping, maar ook der menschheid in den bijzondersten zin is. De derde is meer bepaald des Heiligen Geestes werkplaats en openbaring. In de hierna volgende beschrijving van de eigenschappen, de deugden Gods zal men dezen gang in het algemeen gehouden vinden. Wij groepeeren de eigenschappen Gods, welke wij zullen trachten te beschrijven, hoofdzakelijk naar Zijn betrekking tot de wereld in het algemeen, tot de menschheid in het bijzonder, tot de zondige menschheid en Zijn eigendomsvolk in den bijzondersten zin. Hoofdzakelijk, zeggen wij. Want de éénheid van Gods wezen brengt mede, dat elk Zijner eigenschappen ook op elk dezer drie terreinen zich openbaart. Maar om deze heilige volheid eenigszins ordelijk te beschrijven, daartoe moge zulk een rangschikking ons helpen.

In Gods eigenschappen ontvouwt zich de eenheid van Zijn persoonlijkheid. Gods persoonlijkheid is de grondwaarheid van alle godsdienst. Zij beteekent, dat God in volstrekte vrijheid en klaarheid zichzelf bepaalt, Zijn eigen Heer en grond van bestaan is, en met eigen bewustheid en macht zichzelf geheel doordringt. (I, bladz. 65.) Hier komt weder treffend aan den dag, hoe alle kennis van God een zedelijke kennis, een leven des harten is. Want de persoonlijkheid Gods kan, tenzij dan door een rationa-

lisme of liberalisme dat gedachteloos de strijdigste denkbeelden samenknoopt, niet erkend worden dan op grond van het leven des harten, de gemeenschap met God zelf, de vrijmachtige indaling in ons binnenste, de sprake tot onze ziel, waardoor Hij zelf zich ons kenbaar maakt. Indien het geestelijk leven is gedaald, de Heilige Geest uit het hart is teruggeweken, dan is de mensch niet in staat het Oneindige te vatten als de allerstelligste, als de meest positieve van alle gedachten, als die gedachte welke, blootelijk als zij genoemd wordt, zich met onweerstaanbare zekerheid aan ons opdringt (I, bladz. 266), als de hoogste van alle werkelijkheden. Dan moet hij door zijn gedachten tot haar naderen, en verkrijgt dan slechts een verminkt en valsch denkbeeld van het Oneindige. Namelijk dan stelt hij het Oneindige zich vóór als onmetelijk naar alle richtingen heen uitgestrekt, de hoogste fijnheid van aldoordringende uitbreiding. Hij maakt het qualitatieve tot iets quantitatiefs, d. i. hij rekent niet met hoedanigheid maar met hoeveelheid. Hij maakt het absolute tot iets dissoluuts, d. i. hij ziet het volstrekte voor het eindeloos uitgestrekte aan. En op deze wijze kan hij niet ontkomen aan de redeneering die, op dit verstandelijk standpunt onwederlegbaar, honderdmaal tegen de persoonlijkheid Gods is aangevoerd. Te weten: is God persoonlijk, dan is Hij ook niet oneindig, want een persoon is bepaald hier en niet dáár. Of wel, is God oneindig, zoo kan Hij niet persoonlijk zijn, om dezelfde reden. Gelijk wij zeiden, is men op dit standpunt onvermogend om in te zien, dat bepaaldheid geen beperktheid is. Een mensch, een dier, een steen, kan niet in een ander zijn, want hier sluit de eene beperktheid de andere uit, en voorwerpen die elkaâr stoffelijk begrenzen, kunnen niet in elkaâr zijn. Maar de eene geest kan wel in den anderen, of in iets anders zijn. En dat wel des te meer, naarmate die geest meer be-

paald is, meer in waarheid zichzelf bezit, meer krachtig levend is. Gelijk een Napoleon het gansche werelddeel en den tijd dien hij beleeft, of een von Humboldt de gansche denkende wereld vervult, juist om de krachtige concentratie, bepaaldheid, persoonlijkheid dezer groote geniën. Echter zijn deze geesten noodzakelijk eindig. Maar de oneindige Geest, die alles omvat en doordringt, zal in de bijzonderste mate bepaald, de hoogste persoonlijkheid moeten zijn. En zóó is de levende God. Deze waarheid wordt trouwens afgeschaduwd, gerealiseerd, binnen menschelijke afmetingen verwerkelijkt, door den geloovige die zich van God uitverkoren weet, en bedenkt dat alle uitverkiezing, welke de hoogste bepaaldheid is, geen beperking, maar juist integendeel de verste uitbreiding tot noodzakelijk gevolg heeft. Het is van het hoogste belang, dit wèl in te zien; vele redeneeringen des ongeloofs komen daardoor in haar beperktheid, grondeloosheid, geesteloosheid aan den dag. B. v. Strausz heeft, gelijk bekend is, de goddelijke éénigheid van Jezus bestreden met de opmerking, dat het niet de gewoonte, de natuur der Idee is, haar gansche volheid in één enkel individu uit te storten. Hij meent dus dat het algemeene, de Idee, geen bepaaldheid kan verkrijgen, of ze zou terstond beperkt, verminderd worden. Geheel volgens de grondstelling van Spinoza: omnis determinatio est negatio, alle bepaaldheid is ontkenning, beperking. Maar wie geestelijk onderscheidt, weet dat de Idee in de bepaaldheden, in den rijkdom der afzonderlijke vormen waarin zij zich openbaart, geen afval van haarzelve kan zien, maar integendeel haar inhoud, haar uitdrukking, de betooning van haar levenskracht: niet de verbreking van den algemeenen geest, maar zijn weerspiegeling, die juist zijn heerlijkheid doet zichtbaar worden. Evenzoo vervalt hiermede de verkeerde kritische grondstelling, met welke zoo vaak de werkelijkheid der evangelische geschiedenis wordt bestreden,

(I, bladz. 83) namelijk dat het ideale niet feitelijk zou kunnen zijn; want men leert dan in de geschiedenis niet de tegenstelling tegen het ideaal, maar de verwerkelijking van het ideaal kennen. Insgelijks ziet men dan op maatschappelijk gebied niet langer, gelijk de beperktheid van het revolutionaire streven zulks doet, in de wettelijke orde het tegendeel van de vrijheid, maar de vestiging van de vrijheid; daar vrijheid niet bestaat in het vermogen om zich eindeloos naar alle richtingen uit te kunnen strekken zonder belemmerd te worden, gelijk men ook in de Saharawoestijn zou kunnen doen, maar in de ontwikkeling van den persoonlijken aanleg, gelijk die door het maatschappelijk verband, waarvan men lid en aan welks leven men verbonden is, wordt gewaarborgd. Kortom, talloos zijn de toepassingen dezer ééne waarheid, die in de persoonlijkheid des oneindigen Gods haar hoogste uitdrukking vindt — namelijk dat het oneindige niet is het eindelooze, niet iets ontkennends maar het meest primitief-stellige; en dat de kennis daarvan niet is van afgetrokken-verstandelijken, maar van zedelijken aard. De grond van alle waarheid, de persoonlijkheid Gods (I, bladz. 351) is niet dan met een gereinigd geestelijk oog te zien, veel min dan éénige andere afgeleide waarheid. In Gods persoonlijkheid, die Gods eigenlijk wezen is, ligt de grond van 's menschen persoonlijkheid, die eveneens het eigenlijk wezen des menschen, het beeld Gods in hem, uitmaakt. Hij is het geschapen beeld Gods, dóór het ongeschapen Beeld, den Zoon. Gelijk de Vader het leven heeft in zichzelve, d. i. Zichzelf geheel beheerscht, met Zijn eigen leven bezielt, zoo heeft Hij ook den Zoon gegeven, het leven te hebben in Zichzelf. En de gave des Zoons wederom wordt in den geloovige levend water, d. i. zelfstandige persoonlijkheid, opstrevende tot het eeuwige leven. Door den Zoon hebben alle eigenschappen Gods een betrekking op den mensch, en God kan niet gedacht wor-

den zonder betrekking tot den mensch (I, bladz. 363) evenmin als de mensch buiten betrekking tot God. Eenvoudig en wáár zegt Melanchthon in de beroemde eerste protestantsche geloofsleer, de loci theologici, van de Turken en ongeloovige Joden het volgende: "Zij dwalen omtrent het wezen Gods, maar zij dwalen ook omtrent Zijn wil. Daar zij de beloften niet kennen, en loochenen dat de Zoon de Middelaar is, blijven zij in voortdurenden twijfel, en kunnen niet vaststellen dat zij door God aangenomen en verhoord worden." Dit geldt voor alle eigenschappen Gods. Men moet niet zeggen dat sommige eigenschappen Gods, b. v. almacht, alwetendheid, alleen op de natuur, en andere, b. v. liefde, heiligheid, alleen op den mensch betrekking hebben. Want wat de natuur geldt, dat geldt ook haar hoofd, den mensch; en ook des menschen eigenschappen stellen hem alle in betrekking tot God. Christus en de verloste menschheid is de geest, de menschheid rondom Hem de ziel, de natuur daaromheen is het lichaam. En gelijk nu hier het hoogere zich in het lagere spiegelt, zoo ook in den mensch. Zijn lichaam is spiegel van de ziel, zijn ziel van den geest, zijn geest van God; en daardoor is alles in den mensch een afstraling van den Oneindige, de mensch niet slechts naar het geestelijk deel van zijn wezen maar naar zijn geheele wezen beeld Gods. Het was daarom zeer juist en diepzinnig, dat de oude godgeleerden drie wegen stelden, langs welke wij tot erkenning van Gods bestaan, en voorts tot bepaling van Gods eigenschappen komen; want in deze drie wegen openbaren zich de verschillende richtingen van 's menschen werkzaamheid. Langs den weg der ontkenning, via negationis, ziet het menschelijk gevoel op de beperktheid, eindigheid der geschapen dingen, en ontkent dan deze eindigheid bij God. Zoo zegt de Psalmdichter: mijn dagen zijn als een afgaande schaduw, en ik verdor als gras; maar Gij, Heere! blijft in

eeuwigheid, en uwe gedachtenis van geslacht tot geslacht. De weg der oorzakelijkheid, via causalitatis, doet het menschelijk verstand van gevolgen tot oorzaken, van deze weder tot hoogere, eindelijk tot de hoogste oorzakelijkheid opklimmen, en in God den Vader der lichten, de eerste bron van alle goede gaven erkennen. Eindelijk door den weg der uitnemendheid, der volmaaktheid, via eminentiae, verheft zich de menschelijke wil tot de gedachte aan den Oneindige, den Volstrekte, den Volmaakte, in wien al het betrekkelijke en beperkte, dat in de schepselen het goede, schoone, ware halveert, niet meer gevonden wordt. Deze boven al het eindige verheven Majesteit Gods wordt b. v. in de prachtige laatste hoofdstukken van het boek Job verheerlijkt. Dit alles heeft zijn recht, al is het ook volkomen waar, dat ons denken nooit uit zichzelf den overgang van het eindige, ook het hoogste eindige, tot het oneindige zal kunnen vinden. Want immers weten wij door het geloof, dat wij, sprekende van het oneindige, onsterfelijke, enz. waarlijk niet met ontkenningen te doen hebben, maar met het allerstelligste en werkelijkste. Als ik zeg: eindig, sterfelijk enz. dan schijnen deze woorden wel iets stelligs uit te drukken, maar dit is slechts in hun vorm; want inderdaad zijn deze gedachten niet oorspronkelijk, niet de eerste, de van God gewerkte in onzen geest, maar de gedachten van het oneindige, onsterfelijke. Zoo zijn dan deze laatste geen ontkenningen, maar ze zijn ontkenningen van het afgeleide, afgetrokkene, ontkenningen van de ontkenning, m. a. w. het meest stellige en zekere, dat de menschelijke geest zich vormen kan. Zeker, wanneer de mensch de schepping er op zou aanzien om door haar alléén, zonder hulpe van Gods persoonlijke openbaring, Hem te vinden, zoo zou hij of niet tot God kunnen komen, de laatste sport der ladder die van het eindige tot het oneindige opleidt, nooit kunnen overstijgen, of wel

hij zou de schepping-zelve voor God aanzien, en God dus voor zijn blik juist door de schepping geheel en al bedekt worden. Maar zoo hij God door Zijn persoonlijke openbaring aanvankelijk kent, en dan in de schepping en dóór haar heen de sporen van Gods werken zoekt, zoo onthult hem de schepping deze majesteit haars Scheppers. Zij doet hem dan door den weg der ontkenning de transscendentie, door den weg der oorzakelijkheid de immanentie, door den weg der uitnemendheid of der volmaaktheid de vereeniging van deze beide, de immanente transscendentie Gods verstaan. Zoo wordt ook in onze gedachten het bestaan van God nooit van Zijn eigenschappen gescheiden. De afgetrokken bespiegeling, die buiten de geloofservaring omgaat, stelt zich een bestaan van God voor, alvorens dan verder tot Zijn zóó of zóó bestaan te besluiten. Maar nooit is God een bloot aanwezig-zijnde, een bloot bestaan, een voorwerp, gelijk men zich in zulke bespiegelingen lichtelijk Hem voorstelt als een allesdoordringende, zwijgende, werkelooze tegenwoordigheid, die alle dingen hun gang laat gaan. Neen, Zijn tegenwoordigheid is altijd heilig tegen het onreine gekeerd, en werkende met macht. De stelsels die beginnen met Gods persoonlijkheid te ontkennen, gaan dan ook naar den inwendigen drang der noodzakelijkheid tot ontkenning van God zelven voort; de voortdurende uitholling doet eindelijk het beeld zelf ineenstorten. Gelijk de zoogenoemde moderne leer, waar zij aan haar beginsel getrouw blijft en niet ter halver wege willekeurig blijft staan, zich zelf tot godloochening ontwikkelt. Waar Faust aan zijn Gretchen in hartstochtelijke opwinding het bestaan van God verkondigt, maar alle bepaaldheid van namen en hoedanigheid weigert te erkennen, reken er daar op dat hij zich weldra als atheïst zal doen kennen. Daarentegen als het geloof langs de drie genoemde wegen tot nadere bepaling van Gods wezen opklimt, dan vallen die wegen in

de persoonlijke majesteit Gods als in een middelpunt samen, gelijk ook 's menschen gevoelen, denken en willen in het middelpunt zijner persoonlijkheid samensmelten. Dan blijkt het, dat elk dezer eigenschappen, in dat middelpunt van Gods persoonlijkheid, aan alle andere eigenschappen mede deel heeft, en dus vol leven en kracht is. B. v. de almacht Gods wordt dan niet alleen als ontkenning van de onmacht der schepselen, of als oorzaak van hun betrekkelijke kracht, maar ook als volkomen macht over zichzelve, als heilig zelfbewustzijn, als heiligheid en aldoordringende liefde erkend; en desgelijks met alle volmaaktheden des Oneindigen. In haar alle blijkt God te zijn de Vader, de grond aller dingen, de volstrekte vrije, de almachtige Heer; de Zoon, het doel aller dingen, die de Liefde is en als Liefde tot zichzelf terugkeert; de Geest, de samenvattende éénheid aller dingen, die ze alle tot volmaakte schoonheid verheerlijkt. Of, om voor onze afgetrokkenheden liever het eenvoudige, ondoorgrondelijk diepe Apostolische woord, dat geheel hetzelfde zegt, in de plaats te stellen: uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen, Hem zij de heerlijkheid in der eeuwigheid, Amen.

Hoe heerlijk is deze evangelische waarheid boven de dorre afgetrokkenheden der bespiegeling verheven! Persoonlijkheid onderstelt in God niet een strakke wiskunstige eenheid, spiegelglad en levenloos als een onbegrensd ijsveld, maar een oneindige volheid van inwendige bepaaldheden, gelijk de leer der H. Drievuldigheid ons (I bladz. 276) het leven Gods deed kennen. Zich in zichzelven te kunnen onderscheiden, dat is het noodzakelijk kenmerk van alle werkelijk zelfbewustzijn, gelijk wederom zelfbewustzijn het noodzakelijk kenmerk der persoonlijkheid is. Waar de godgeleerdheid van vroeger of later dagen (uit misverstand van Gods oneindigheid, die als eindeloosheid werd opgevat) er schuw tegen was om deze onderscheiding in

God aan te nemen, daar naderde zij steeds tot het denkbeeld van den onpersoonlijken Afgrond, waaruit de oude Gnostieken, gelijk nu Renan, de wereld doen voortkomen. En uiterst leerrijk is het, in de Dogmatiek van Strausz te zien hoe hij in het aldus opgevatte Gods-begrip alle eigenschappen de eene vóór de andere na, vernietigt, om ten slotte niets dan de onpersoonlijke Idee, die met de wereldorde eenzelvig is, over te houden. Naar Gods Woord daarentegen is Zijn wezen een zee van werkelijkheid, gelijk Gregorius van Nazianze in een kerstprediking zegt; of een cirkel welks middelpunt overal, welks omtrek nergens is, naar de beroemde uitdrukking van Hermes Trismegistus. Of wel, om wederom ook de schoonste uitdrukkingen der vroomheid en der wijsbegeerte door den heiligen eenvoud der Schrift te laten overtreffen: God is de Vader, die het leven heeft in Zichzelven. Het leven, dat is de oneindige rijkdom, de onophoudelijk golvende stroom van beweging en kracht.

Zoo moge nu dit alles ons voorbereid hebben om meer in bijzonderheden te komen, en na deze algemeene beschouwingen eerbiedig langs de rei dezer volmaaktheden te gaan en iedere afzonderlijk te bespreken. De opgegeven rangorde houden wij wel in het oog, maar laten haar toch meer slechts doorschemeren dan wel dat wij haar bepaald als noodzakelijken regel vooropstellen. Hoofdzakelijk dus, en zoover als het leven des geloofs in deze dingen uitgedrukt is, gaan wij van de eigenschappen Gods, die Hem met het geschapene in het algemeen in betrekking stellen, voort tot die, welke Zijn betrekking tot de geheele menschenwereld en tot de zondige en verloste menschenwereld aanduiden.

Wij beschouwen alzoo eerst de almacht, alwetendheid, alomtegenwoordigheid Gods. Vervolgens zien wij hoe Hij zich openbaart als den eeuwigen, onveranderlijken, den le-

venden Heer. Daarna overdenken wij de heilige Liefde, gelijk zij het wezen Gods bepaalt. Zoo zullen wij eenigszins in staat zijn de diepte des woords: God is Geest, te beseffen, waarin de eengeboren Zoon zelf de ondoorgrondelijke majesteit des Vaders samenvat.

"Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde." Hoogst opmerkelijk is het in dit aloude geloofsformulier, dat er bij de bepaling van het wezen Gods alleen van Zijn almacht gesproken wordt. Waarom? Kennelijk omdat hier die almacht Gods niet bedoeld is als een min of meer afzonderlijke eigenschap, maar als aanduiding van het wezen Gods, welke eigenlijk Zijn oneindigheid wil te kennen geven. De gemeente belijdt met deze woorden het oneindige wezen Gods als de bron van alle verdere bepaalde eigenschappen, als de algemeene samenvatting van hetgeen dan nader in bijzonderheden ontvouwd worden kan. Zoo willen ook wij dan allereerst de almacht Gods beschouwen, om van daar uit de verdere bepalingen van Zijn wezen, gelijk de Schrift ons die voorstelt, te overwegen.

Geen ding zal bij God onmogelijk zijn, zegt de engel tot Maria, en de Geest tot de gemeente. Hij is wijs van hart, en sterk van kracht: wie heeft zich tegen Hem verhard, en vrede gehad? Die de bergen verzet, dat zij het niet gewaar worden. Die ze omkeert in Zijn toorn. Die de aarde beweegt uit hare plaats, dat haar pilaren schudden. Die de zon gebiedt, en zij gaat niet op, en verzegelt de sterren. Die alleen de hemelen uitbreidt, en treedt op de hoogten der zee. Die den Wagen maakt, den Orion en het Zevengesternte, en de binnenkameren van het Zuiden. Die groote dingen doet, welke men niet doorzoeken kan, en wonderen die

men niet vermag te tellen. Zie, Hij zal (in een fellen stormwind) voor mij heengaan, en ik zal Hem niet zien; en Hij zal voorbijgaan, en ik zal Hem niet merken. Zie, Hij zal rooven, wie zal het Hem doen wedergeven? wie zal tot Hem zeggen: wat doet Gij? De hel is naakt voor Hem, en geen deksel is er voor het verderf. Hij breidt het Noorden uit over het woestledige; Hij hangt de aarde op aan een Niets. Hij bindt de wateren in Zijn wolken: nogtans scheurt de wolk daaronder niet. Hij houdt het vlakke Zijns troons vast; Hij spreidt Zijn wolk daarover. Hij heeft een gezet perk over het vlakke der wateren rondom afgeteekend, tot waar in de diepte der zee de duisternis met het licht zich vereenigt. De pilaren des hemels sidderen en ontzetten zich voor Zijn schelden. Door Zijn kracht klieft Hij de zee, en door Zijn verstand verslaat Hij haar verheffing. Hij vaagt den hemel schoon met Zijn wind; Zijn hand heeft er het prachtig sterrebeeld geschapen. Ziet, dit zijn maar uiterste einden Zijner wegen; en wat een klein stukjen der zaak hebben wij van Hem gehoord!

De gedachte der almacht, met welke wij onze beschouwing aanvangen, is in den grond dezelfde als die, met welke wij haar, zoo God wil, wenschen te eindigen, namelijk die van den volkomen, volmaakten Geest. Want geest is datgene wat de stof beheerscht; de volmaakte Geest dus is Hij, wien niets wederstaan kan. Hij doet al wat Hem behaagt.

Al wat Hem behaagt. Dus niet alles zonder onderscheid. Er is een denkbeeld van de goddelijke almacht dat, niet aan de Schrift maar aan de afgetrokken bespiegeling ontleend, God voorstelt als een niet oneindige maar eindelooze, grenzelooze macht. Evenmin als dit standpunt het onderscheid toelaat, dat wij in ons vorig vertoog tusschen Gods weten en willen gemaakt hebben, evenmin laat het tusschen Gods kunnen en willen éénig onderscheid bestaan.

Alles zonder onderscheid, goed en kwaad, waartusschen dan ook de tegenstelling in den diepsten grond wegvalt, vloeit alzoo uit Gods almacht voort, en al wat mogelijk is, wordt dan ook noodwendig tot werkelijkheid verheven, verwezenlijkt. Dit nu is juist het kenmerk van datgene wat men natuurkracht noemt, namelijk dat zij alles wat volgens haar mogelijk is, ook met noodzakelijkheid in het leven roept, tot werkelijkheid brengt, omdat zij blind en onbewust is en aan haar drang voldoen moet. Juist zooveel snelheid als de zwaarte van den steen en van de veder volgens beider soortelijk gewicht als mogelijk stelt, juist zooveel wordt (afgezien van belemmerende omstandigheden, die evenwel de wet zelve niet opheffen) in hun val tot werkelijkheid gebracht. De almacht Gods, op deze wijze het heelal doordringende, geeft er een gansch en al wiskundig-bepaalden, onverbrekelijken samenhang aan. Hier toont zich weder de miskenning der grondwaarheid, die wij boven alles voorop hebben gesteld, de persoonlijkheid Gods. En met deze miskent men tegelijk ook de persoonlijkheid des menschen. Immers waar men, de stem des gewetens boven alles eerbiedigende, den adel der menschelijke vrijheid als boven de natuurnoodzakelijkheid verheven erkent, daar kan men toch aan den Allerhoogste niet wederom minder dan aan Zijn schepsel, den mensch, toekennen. Daarentegen als gij met de persoonlijkheid Gods ernst maakt, zoo stelt gij in God voor de blinde willelooze natuur-kracht het zedelijk vermogen in de plaats. Vermogen, de taal duidt het reeds aan, staat met mogelijkheid, dus met de keus eener vrije persoonlijkheid in verband. De onbewuste natuur heeft krachten; de vrije persoonlijkheid, de geest heeft vermogens. Die vermogens zijn niet bloote willekeur; o neen, ook in den geest is de noodzakelijkheid als bestanddeel zijns wezens voorhanden. Wij noemen die noodzakelijkheid den aanleg. Maar de aanleg kan bij den

vrijen mensch, in onderscheiding van het dier, door den wil worden bedwongen, gezuiverd, ontwikkeld en uit den toestand van instinct tot dien van karakter worden voortgeleid. De voortgang, dien wij op verstandelijk gebied (I bladz. 25) opmerkten, van mathematische noodzakelijkheid door willekeur heen tot de ware vrijheid, welke met noodzakelijkheid één is, omdat zij die in zich op heeft genomen, diezelfde voortgang is ook op het gebied van den wil; van het instinct af, dóór den strijd des zedelijken levens heen, tot aan de vestiging van het karakter. Deze hoogste vrijheid van den wil, die de noodzakelijkheid niet bestrijdt, maar die in zich op heeft genomen, is in volmaakte mate Gods kenmerk. Er is dus in de vrije persoonlijkheid Gods geen blinde noodzakelijkheid om alles wat, afgetrokken beschouwd, zou mogelijk zijn, ook tot werkelijkheid te brengen. In God is handelende wil, niet slechts werkende kracht. God drukt Zijn wezen aan de wereld ongetwijfeld in; zij draagt het merk Zijner kracht. Ware het anders, dan bestond er ook geen gemeenschap tusschen God en de wereld; dan kon God zich aan onzen geest niet openbaren, en onze geest, geen openbaring van God zijnde, kon ook geen verdere openbaring van God ontvangen, noch juiste gedachten omtrent Hem vormen. Maar God stort de gansche volheid van Zijn wezen in de natuur, in de wereld niet uit. Er is in Hem, de vrije persoonlijkheid, nog een oneindige volheid die nog niet in de wereld verwerkelijkt is. Men ziet terstond van hoe groot gewicht deze opmerking is, om de waarheid van het wonder te staven. Gelijk elke menschelijke persoonlijkheid, naarmate zij krachtig en diep aangelegd is, nog nieuwe schatten in het verborgene van haar wezen voorhanden houdt, om verder, als het noodig zal zijn, die tot daad te maken, zoo ook is Gods volheid door de bestaande wereld, Zijn schepping, niet ééns voor al uitgeput. Is het dan dat God zich verbergt,

verbergt, dat Hij een jaloersche almacht is, die het volle doorzien van Zijn wezen aan het schepsel misgunt? Dit was de leugen der oude slang. Maar het Woord en de daad Gods toonen het anders. Neen, God heeft persoonlijke wezens geschapen, en aan deze heeft Hij, als zij hun wezen volkomen zullen ontplooid, hun bestemming waarlijk zullen bereikt hebben, de aanschouwing van Hemzelf beloofd. Zalig zijn de reinen van harte, want zij zullen God zien. Wij zien nu door een spiegel in een duistere rede, maar éénmaal aangezicht tot aangezicht. Nu zijn wij kinderen Gods, en het is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen. Maar wij weten, dat als Hij zal geopenbaard zijn, wij Hem zullen gelijk wezen, want wij zullen Hem zien gelijk Hij is. De hoogste, volheerlijke daad der goddelijke almacht is het scheppen van deze vrije persoonlijkheden, het daarstellen van deze kreatuurlijke vrijheid. Dit is een zelfbeperking Gods, daar Hij de werkzaamheid dezer almacht op dat gebied, hetwelk hij aan die creatuurlijke vrijheid geschonken heeft, beperkt. Die beperking is slechts schijnbaar, want wij hopen later, bij behandeling van de menschelijke vrijheid, te zien dat juist dáár waar de mensch waarlijk vrij werkt, de almacht Gods het meest, het schitterendst triomfeert. Maar hier moeten wij die schepping der vrije persoonlijkheden, als het ware van boven af, van God uit gezien, nog als een zelfbeperking Gods laten gelden. Slechts merken wij op, dat zelfbeperking geen beperktheid is: de tweede komt van buiten en beperkt de macht; de eerste komt van binnen, uit de persoon zelve, en openbaart haar macht. Gelijk dan ook de vrijheid der geschapen wezens in elk oogenblik van haar bestaan enkel en alleen door den almachtigen wil Gods bestaat. Ja door den wil, den heiligen wil Gods, en niet door eenige willekeur hoegenaamd. Want God wil niets anders dan het goede, het heilige. Maar het goede in de

creatuur kan niets anders zijn dan hetgeen zij zelve, uit eigen vrije liefde tot God, uit de eigen vrijwilligheid van haar toewijding te voorschijn brengt. Daarom, terwijl God op het gebied der onpersoonlijke natuur spreekt, en het is er, en gebiedt en het staat er, beperkt Hij zich bij de persoonlijke wezens, opdat zij zullen goed kunnen zijn en het goede doen. Om het goede te kunnen doen, het goede, welks kern en wezen de vrijwilligheid is, moeten die schepselen dus ook de vrijheid, de mogelijkheid bezitten van het kwaad te kunnen doen en de hun geschonken vrijheid tegen den Gever te keeren. Met het oog op het bestaan van dat booze mag men dus niet twijfelend vragen: heeft God dan een wil, die niet uitgevoerd wordt? Want immers, Gods wil is niet, dat het schepsel gedwongen, door anderen drang dan zijn eigen vrijwilligheid, het goede doe. Een oneerbiedige beperking van Gods majesteit is het, Hem het vermogen tot deze zelfbeperking te ontzeggen, waarin zich juist Zijn hoogste, oneindige liefde openbaart. En wat betreft de eindslotsom van Gods wereldbestuur, Zijn plan zal toch verwerkelijkt worden, Zijn raad zal toch bestaan, Zijn welbehagen zal toch worden uitgevoerd, hetzij dóór de vrijheid van het schepsel, hetzij daartegen in.

Natuurlijk blijft hier voor het denken een raadsel over, het vreeselijk raadsel van het booze. Het ongeheiligde, buiten de werkelijkheid omgaande denken kan dat booze wegnemen door het als een noodzakelijk doorgangspunt tot de volmaaktheid te verklaren. Maar het geloof, dat geen hooger werkelijkheid kent dan de wet Gods en de verlossing, erkent dat die wet Gods haar majesteit zou verliezen, indien het booze, dat zij verdoemt, niet bestond; en dat de verlossing haar kracht zou derven, indien er slechts een schijn-ellende was, welke zij kwam wegnemen. Deze schepping der vrije persoonlijkheden is niet alleen, gelijk wij zagen, een eisch der heiligheid Gods, maar zij is ook een

eisch Zijner almacht-zelve, wel verre dat zij die beperken zoude. Immers de hoogste macht bestaat in het volledig uitwerken, het ten volle van binnen naar buiten brengen, het volkomen in aanzijn roepen van hetgeen in ons is. Zoo is dan Gods hoogste werkzaamheid, de eigenlijke betooning Zijner almacht, het te voorschijn roepen van de vrije persoonlijkheid der kreatuur. In haar vrijheid, die zich ook vóór het booze, helaas! kan beslissen, openbaart zich de hoogste hoogte der almacht Gods in hetgeen wij Zijn toelating noemen. Hier bewerkt God het goede niet rechtstreeks, maar gebiedt het slechts. Gebieden is: willen dat iets door den vrijen wil van een ander worde volbracht; daarom heeft de natuur wel wetten, maar geen geboden. God gebiedt het goede. Het geschieden van het kwade kon Hij wel verhinderen, wanneer wij Zijn almacht afgetrokken beschouwen. Maar kennen wij haar als de almacht der liefde, dan zien wij dat God dit geschieden van het kwaad niet verhinderen kan zonder Zijn almacht buiten de mogelijkheid te stellen om haar hoogste volmaaktheid te bereiken, welke zij alleen door de vrijheid bereiken kan. Daarom veroorlooft God het kwaad niet, maar Hij laat het toe. Hij laat het zijn inwendigen aanleg ten verderve tot het uiterste toe ontwikkelen. Maar hierdoor wordt, gelijk wij zeiden, Gods wereldplan niet verstoord, Zijn raad niet verijdeld. Want vooreerst moet het kwaad, in zijn hoogste openbaring, slechts dienen om datgene tot werkelijkheid te brengen wat Gods genaderaad te voren bepaald had dat geschieden zou. Ten andere wordt het booze wel in de ontwikkeling van zijn innerlijken aanleg tot het uiterste toe vrij gelaten, maar in hetgeen dat kwaad omringt, in den grooten wereldsamenhang daar om heen, kan het slechts vertraging en omwegen, maar geen verijdeling van Gods plan bewerken. Zoo geschieden de zonden onder de verdraagzaamheid Gods, en laat Hij de menschen gaan in

hun eigen wegen; maar wie noch Zijn gebod, noch Zijn vergevende en vernieuwende genade wil aannemen, dien wordt onontkoombare straf opgelegd; en de dwaalwegen des menschdoms loopen bij al hun eigendunkelijkheid toch ten slotte op Gods verheerlijking uit.

De almachtige persoonlijkheid is vóór alle dingen machtig over zichzelve, m. a. w. de volmaakt heilige persoonlijkheid, die vrij en dus boven alle willekeur verheven is. Alle willekeur toch is beperktheid door luim, door indrukken of eenzijdigheden, kortom door iets dat niet wijzelf zijn. God werkt vrij, dus niet in den zin eener noodzakelijke, min of meer onbewuste en onbeheerschte, uitvloeiing uit Zijn wezen, maar langs den weg der zedelijke keuze. Wat God doet, dat verkiest Hij. Doch Hij kiest niet gelijk wij, die in onze fantasie beelden hebben van verschillende mogelijke dingen, uit welke wij er dan naar (of tegen) ons beste weten één uitkiezen; gelijk Leibnitz God verkeerdelijk voorstelt als uit een menigte van mogelijke werelden de beste uitkiezende om haar te scheppen. Deze gedachte des grooten wijsgeers heeft wel is waar den gemeenen spot van Voltaire in zijn Candide geenszins verdiend; maar zij brengt toch iets van de menschelijke beperktheid op God over. God kiest niet tusschen eigen fantasie-beelden van het mogelijke, maar Hij kiest tegen de fantasie-beelden der onheilige schepselen. Hij kiest bovenal tegen hun fantasie-beeld van het fatalisme, volgens hetwelk de mensch in zijn trotschheid, als een gebonden Prometheus, de vrijheid van zijn wil tegenover de tyrannieke hoogste macht des noodlots wel een tijdlang handhaven kan, maar eindelijk de vruchtelooze worsteling moet opgeven, en wel het hoofd, maar niet het hart buigt. Voor dezen waan heeft Christus in Gethsemané geboet, als Hij de afgetrokken macht, de van het zedelijk doel Gods losgemaakte macht, verworpen heeft, zeggende: wel is waar

ik zou (op deze afgetrokken wijze) kunnen twaalf legioenen engelen doen verschijnen, maar in aansluiting aan 's Vaders wil, in Zijn profetiën uitgedrukt, kan ik het niet, omdat ik het niet wil.

Gods almacht is het beginsel, waaruit alle krachten des levens zich ontvouwen. Ook alle natuurkrachten. Zoo hebben wij in het voorgaand vertoog gezien, hoe hetgeen men natuurwetten noemt, niet de oorzaak is van het leven der natuur en van den loop harer ontwikkeling, maar slechts de beschrijving daarvan. Niet uit wetten ontvouwt zich het leven der natuur, maar uit beginselen, volgens wetten; en die beginselen zijn alle in het hoogste beginsel, in de almacht Gods, gegrond. Hieruit hebben wij het wonder gestaafd. De vraag of op deze wijze niet willekeur door God gevestigd wordt, rust op miskenning van de heilige persoonlijkheid Gods. Bij die vraag toch denkt men weder aan een afgetrokken, van zedelijke noodzakelijkheid ontblootte, macht Gods. Gelijk onze Gijsbertus Voetius leerde dat God, bij het stellen van Zijn geboden, niet iets wil of gebiedt omdat het goed is, maar omgekeerd, omdat Hij het wil en gebiedt, daarom is het goed. Dit is de strakke praedestinatie-leer, die slechts in schijn de goddelijke vrijmacht handhaaft. Ja slechts in schijn. Want het gaat op geestelijk gebied gelijk op het maatschappelijke. Wordt in den staat het boven koning en volk staande, beide vereenigende publiek recht niet erkend, wil de vorst alle gezag, slechts als zijn privaat recht vasthouden, in noodzakelijke terugwerking tegen de tyrannie bewerkt het volk dan omwenteling, en het privaat recht des vorsten wordt dan het privaat recht des volks, als ware het vroeger vorstelijk voorrecht, in millioenen kleine stukjes geslagen, onder de massa verdeeld. Zoo is het eveneens op geestelijk gebied. De moderne beschouwing met haar natuurfatalisme is niets anders dan terugwerking tegen de eenzijdige praedestinatie-

leer. De eenzijdigheid is geheel en al behouden, maar slechts, gelijk in de maatschappij van vorst op volk, zoo hier van God op de wereld verplaatst. De praedestinatie is gebleven, alleen zij gaat nu van beneden naar boven, in plaats van, gelijk vroeger, van boven naar beneden. Als men wederrechtelijk de woorden overneemt uit het gebied des geloofs, dan blijft men in de moderne beschouwing nog spreken van de goddelijke almacht; maar als men eenvoudig den waren naam der dingen noemt, spreekt men van de natuurwet. De ijzeren macht daalde vroeger van boven naar beneden, en omknelde de wereld. Diezelfde macht is ongeschonden behouden; alleen haar richting is omgekeerd, zij steigert nu van de wereld naar boven, en onttroont God, onder aanroeping van Zijn almacht.

Zulk een deterministische, alles in den grond aan een onpersoonlijke noodzakelijkheid bindende voorstelling der almacht maakt den Heiligen Geest op hoogst onheilige wijze tot een blinde natuurkracht. De christelijke leer gaat daarentegen, gelijk wij zagen, daarvan uit, dat God in het bezit is der hoogste macht over Zichzelf, dat Hij Zijn onbepaalde vrijheid ook, zelfbeperkend en zonder in het minst daardoor beperkt te worden, tegen Zichzelf, tegen het gebruik Zijner eigenschappen, aanwenden kan. De triomf dezer almachtige vrijheid Gods is de schepping der kreatuurlijke vrijheid, van het beeld Gods in den mensch, die handelen kan alsof hij den grond van zijn bestaan in zichzelf had. De werking Gods op dezen menschelijken wil is van de hoogste fijnheid en verscheidenheid. Soms onwederstandelijk, neerwerpend ten oordeel of ter bevrijding. Dan weder, en meestal, werkt God door duizend kanalen op 's menschen kennis en gevoel, zoodat de Geest gewone dingen des levens in een geheel ander licht doet aanschouwen dan waarin de natuurlijke mensch ze vermag te zien, en ze aldus tot een stem, een trekking Gods maakt. Groot is

de almacht in het wegruimen van de uitwendige, maar oneindig grooter nog in het wegnemen van de inwendige hinderpalen voor het geloof, zoodat de mensch tot onbelemmerde vrijheid komen kan, ja dáár waar hij het meest vrij is geworden, juist dáár het meest aan de genade verplicht is. Aldus zien wij naderhand in, dat wij de genade hebben moeten aannemen, tenzij wij de grootste dwaasheid, de onnatuurlijkste misdaad wilden begaan. Waar wij tot de grootste vrijheid zijn gekomen, juist dáár erkennen wij dus een volstrekt ontbreken van alle verdienste, en roepen in diepe ervaring uit: het is niet desgenen die wil, noch desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods en Zijner vrije, verkiezende genade! Ach dat deze heerlijke samenhang der waarheid algemeen erkend mocht worden! Helaas, de eenzijdigheid is in dezen niet slechts aan de zijde des ongeloofs, maar ook, wij zagen het, aan die des geloofs. Beide vermengen hetgeen is met hetgeen wezen moet; slechts doet het ongeloof zulks ten koste van het ideaal, het geloof ten koste van de tegenwoordige werkelijkheid. Bij beide verliest zich de eigenlijke zonde in de onvermijdelijke onvolmaaktheid der eindige dingen; slechts laat het ongeloof daarbij den naam van zonde varen, en het geloof dringt die zonde tot een heilig gebied terug om op het ongewijde, natuurlijke gebied ongemerkt, evenzeer als het ongeloof, het aesthetisch gevoel van welbehagen of tegenzin in de plaats van aldoordringende zedelijke schatting te stellen.

Maar op welke wijze, langs welken weg kan dan deze eenzijdigheid worden overwonnen? Reeds (I, bladz. 281) wezen wij op het groote beginsel, dat wij in alles hebben te volgen. Wij moeten niet redeneeren buiten het geloof om. Wij mogen niet uitgaan, of van het goddelijke dat niet door de vleeschwording des Woords natuurlijk is geworden, of van het natuurlijke dat niet door den Heiligen Geest tot zijn ware bestemming in Christus gekomen is.

Wij moeten niet uitgaan noch van boven noch van beneden, beide in deze verkeerde opvatting beschouwd. Want aldus wordt zoowel de God, die op deze wijze buiten Christus gezien wordt, als de natuur zelve een afgod, een fantasie-beeld; en gij zult u geen gesneden noch gedachtenbeeld maken, noch van hetgeen boven, noch van hetgeen beneden is. Gij moet uitgaan van Christus den Godmensch, als dengene in wien Godheid en menschheid niet naast elkaar gesteld, niet in elkander opgelost, maar tot de ware eenheid gekomen zijn.

Zóó leert ons Gods Woord de almacht in haar verhevenst licht beschouwen als de almacht der liefde, die in Christus' overgave voltooid is. Aan de Efeziërs verkondigt Paulus de uitnemende grootheid der kracht Gods aan ons, die gelooven naar de werking der sterkte Zijner macht, die Hij gewrocht heeft in Christus, als Hij Hem heeft opgewekt en verhoogd; daarmede betuigende, dat de almacht Gods, die ons uit den dood der zonde tot het leven des geloofs heeft doen opstaan, dezelfde almacht is, welke den Zoon uit de dooden heeft opgewekt. Ja dat Hij meer dan overvloedig doen kan boven alles wat wij bidden of denken, dat leidt hij in denzelfden brief af uit de kracht die in ons werkt. Deze almacht heeft zich door de gansche geschiedenis heen in knechtsgestalte geopenbaard; haar eigen verheerlijking in den mensch niet als een roof tot zich getrokken, maar zich in den voortgang van de uitvoering des goddelijken raads steeds door de menschelijke zonde laten ophouden, vertragen, dwarsboomen, om dan juist te toonen dat zij in en dóór dat alles triomfeert, en het zwakke Gods sterker is dan de menschen, ja dat het de eigenlijke hoogste wonderkracht Zijner almacht is. De almacht Gods is de aldoordringende kracht der liefde. Wel is zij op zichzelf oneindig hoog boven 's menschen bevatting verheven. Mijn gedachten zijn niet uw gedachten,

en uwe wegen zijn niet Mijn wegen, spreekt de Heer; maar gelijk de hemel hooger is dan de aarde, zoo zijn Mijn wegen hooger dan uwe wegen, en Mijn gedachten dan uw gedachten. Doch opdat deze onmetelijke en onbegrijpelijke macht ons niet verschrikke, wordt er onmiddellijk bijgevoegd, dat zij uit haar op zichzelf onbereikbare hoogte tot ons nederdaalt in zegen. Gelijk de regen en de sneeuw van den hemel nedervalt, en derwaarts niet wederkeert, maar doorvochtigt de aarde en haar bevrucht en doet uitspruiten, om zaad te geven en brood tot spijze, alzoo Mijn Woord.

Wij bespraken zoo even de eenzijdige voorstelling der praedestinatie-leer, als hebbende de moderne godloochening tot haar keerzijde. Doch het is er verre van daan dat wij daarom die waarheid zelve niet aanhangen zouden. Wij noemen haar met onze vaderen het hart der Kerk. Het middelpunt van alle waarheid is dit, dat God met den mensch in persoonlijke, levenwekkende, onmiddellijke gemeenschap wil treden, hem wil roepen en begenadigen; en dit is juist de kern der verkiezing. Doch laat ons de Hervormde, en meer bepaald de Calvinistische, eigenheid wel verstaan. Deze geheele kerkgemeenschap heeft het karakter van het voorloopige. Namelijk zij is de krachtige terugtrekking van geest en hart uit de Roomsche uitwendigheid tot een diep inwendig geestelijk leven; opdat nu verder dit geestelijk leven zich weder, na die terugtrekking, tot het aanvankelijk verlaten veld terug begeve en het beter bewone. Wie dit laatste miskent, wie de Hervormde leer en kerkvorm wil vasthouden bij hetgeen zij tijdens haar geboorte was, zou haar eigen aard miskennen. Een krijgsman trekt, om zijn speer vooruit te werpen, haar met kracht terug. Wie nu in zijn geest wil strijden en hem helpen, die moet hem niet bij den achterwaarts gebogen arm vatten om hem aldus vast te houden. Zóó doen nu echter zij die de Calvinistische leer willen vasthouden bij hetgeen zij

tijdens haar eerste optreden vooraan heeft gezet. Toen bevond zij zich in denzelfden gedachten-strijd, als waarin Paulus zich geplaatst ziet als hij het 9de hoofdstuk aan de Romeinen schrijft. Daar heeft hij met den tegenstander te doen, die met God wil rekenen en rechten; die durft zeggen: wat klaagt God toch over mij? want wie heeft Zijn wil wederstaan? En in den vollen gloed zijner verontwaardiging slingert hij hem ter aarde met de woorden: Maar toch, o mensch! wie zijt gij die tegen God andwoordt? Heeft dan de pottebakker geen macht over het leem om uit denzelfden klomp te maken het eene een vat ter eere, en het andere ter oneere? Zoo ontfermt Hij zich dan diens Hij wil, en verhardt, dien Hij wil. Dit andwoord is voorloopig. Het bedoelt niet, de zaak op te helderen of de waarheid volledig te ontwikkelen. Het is slechts een welverdiende bliksem van heiligen toorn tegen den verwatene, die Gods hoogheid beoordeelen durft en Hem alzoo naar de kroon steekt. Juist zóó is het nu eveneens met Calvijn. Ook hij strijdt met zulk een vijand, met de Roomsche werkheiligheid. Ook hij slingert zijn tegenstander dezelfde woorden als Paulus tegemoet. Maar ook zijn andwoord is voorloopig: het is het krachtvol terugtrekken van de speer, maar opdat zij nu verder voorwaarts geworpen worde. Waarin bestaat dan dit voorwaarts werpen, deze verdere ontwikkeling der waarheid? Hierin, dat wij zeggen: Voorzeker, God heeft als Schepper en als Rechter het volstrekte recht, om door een eeuwig besluit te verdoemen of zalig te maken te Zijner verheerlijking. Maar van dat recht, van die afgetrokken macht maakt Hij geen gebruik. Zijn macht is de almacht der liefde, en is juist daardoor van alle willekeur, dus van alle gebondenheid volstrekt vrij, is juist daardoor de soevereine vrijmacht der genade. Gelijk de magneetnaald, volstrekt onbelemmerd opgehangen, met vrijheid naar het Noorden wijst.

Wat is ons dan, zoo wij aan die almacht gelooven? In de eerste plaats doordringt ons een diep besef van afhankelijkheid. De mensch heeft schikkingen des harten, doch reeds het andwoord der tong, veelmeer dan nog de verdere daad des levens, is van den Heer, onder Zijn almachtig bestuur. Maar voorts een ernstige moed, die in den geloove de geheele almacht Gods ter beschikking Zijner kinderen gesteld weet, gelijk vroom en dapper naar oud spraakgebruik hetzelfde beteekent. Daarom zien wij de grootste mannen, de moedigste helden vaak van nature vreesachtig, en alleen in hun God vrijmoedig om kloeke daden te doen. Een Gideon, die eerst van lieverlede, door velerlei teekenen en aanmoedigingen, op de baan zijner schitterende overwinning geleid worden moest. Een Luther, die aanvankelijk niet durfde prediken, en het eerst op aanmoediging van Staupitz in de bidzaal van het klooster waagde te doen. Ook een Amazia, die deed wat recht was in de oogen des Heeren, doch niet met een volkomen hart, kon in het besef dat in God kracht is om te helpen en te doen vallen, de ongeoorloofde hulpe der benden Efraïms afwijzen, en de honderd daarvoor betaalde talenten prijs geven, verzekerd dat de Heer nog meer dan dit had, om hem te geven. God volvoert Zijn raad, vóór u, geplaagde vromen, tegen u, machtige goddeloozen, Farao, Sanherib, Napoleon. Waarom woeden de heidenen en bedenken de volken ijdelheid? De koningen der aarde stellen zich op, en de vorsten beraadslagen samen tegen den Heer en Zijn gezalfde: laat ons hun banden verscheuren, en hun touwen van ons werpen... Die in den hemel woont, zal lachen, de Heer zal hen bespotten.

En de rechtvaardiging uit het geloof, die kern van alle geloofsleven en goddelijke vertroosting, wat is zij anders dan het geloof aan de almacht Gods? Abraham twijfelt niet, hij ziet zijne en zijner huisvrouw verstorvenheid niet

aan, maar heft het oog op tot de sterren, wordt bekrachtigd in het geloof, en geeft Gode de eer. D. i. hij houdt Hem voor almachtig, om Zijn belofte te vervullen. Daarmede eert hij God zoo hoog als God geëerd kan worden, en wordt wederkeerig geëerd, voor rechtvaardig gerekend, der gerechtigheid Gods deelachtig. En de Heer maakt Zijn verbond met hem, en spreekt tot hem: Ik ben God de Almachtige, wandel voor Mijn aangezicht en wees oprecht. Zie, ook voor ons komt het dáárop boven alles aan, of wij de almacht Gods op Abrahams wijze gelooven. Niet alleen onze rechtvaardiging door het geloof is dan dezelfde als die van Abraham, maar ook onze heiliging, die het onmiddellijk gevolg, de voortzetting van die rechtvaardiging is. Wat bedoelen wij met: de almacht Gods op Abrahams wijze te gelooven? Dit, dat deze waarheid ons niet een afgetrokken wijsgeerige stelling of geloofsleer, maar eigen ervaring zij. Dat niet ons verstand, of de overlevering slechts, ons gezegd hebbe: God is almachtig, maar dat Hij zelf, gelijk tot Abraham, alzoo ook tot ons gezegd hebbe: Ik ben God de Heer, de Almachtige. Door die ervaring toch was Abraham in staat, zijn Izaäk, zijn wonderkind, te verwekken. Door diezelfde ervaring, door het geloof in Gods almachtige genade, daardoor alléén overwinnen ook wij het tot al het goede onmachtige vleesch. Wij zien niet aan onze onmacht om Gods gebod te vervullen, onze verstorvenheid, onze ellende — maar wij geven Gode de eere, en zeggen: Hij is de almachtige liefde, Hij zal mij doen wandelen voor Zijn aangezicht van kracht tot kracht, totdat ik de volmaaktheid bereike!

In gevaren herinneren Gods oude heiligen zich tot sterking des geloofs, ja herinneren zij God zelven, aan de daden Zijner almacht. God is mijn Koning van oudsher, die verlossingen werkt in het midden der aarde. Gij hebt door Uw sterkte de zee gespleten; Gij hebt de koppen der

draken in de wateren verbroken. Gij hebt de koppen des leviathans verpletterd. Gij hebt hen tot spijze gegeven aan het volk in dorre plaatsen. Gij hebt een fontein en beek gekliefd, Gij hebt sterke rivieren uitgedroogd. De dag is Uw, ook is de nacht Uw. Gij hebt het licht en de zon bereid. Gij hebt al de palen der aarde gesteld, zomer en winter, die hebt Gij geformeerd. Gedenk hieraan, o Heere! en geef aan het wild gedierte de ziel Uwer tortelduive niet over, en vergeet de hoop Uwer ellendigen niet in eeuwigheid. Die almacht was de eerste, dus de hoogste macht, en zal daarom ook de laatste zijn. De Heer regeert, Hij is met hoogheid bekleed; de Heer is bekleed met sterkte. Hij heeft zich omgord, ook is de wereld bevestigd, zij zal niet wankelen. Van ouds af is Uw troon bevestigd: Gij zijt van eeuwigheid af. De rivieren verheffen, o Heer! de rivieren verheffen haar bruisen; de rivieren verheffen haar aanstooting; doch de Heer in de hoogte is geweldiger dan het bruisen van groote wateren, dan de geweldige baren der zee. Uw getuigenissen zijn zeer getrouw: de heiligheid is Uwen huize ten sieraad, Heere! tot in eeuwigheid. Dezelfde troost druppelt af van bladzijden als Psalm 75, 76, 77; Jesaia 21, 40, 51, en sterkte David vóór Goliath en de drie mannen bij den gloeienden oven. Ook over het machtige der aarde heerscht de Opperheer, en leidt der koningen harten als waterbeeken. In verheven gelijkenisrede herinnert daarom Ezechiël den koning van Aegypte aan Assur, dien cederboom die boven alle boomen was, maar wiens pracht ontworteld nederlag tot schrik van alle volken in de rondte. De dag des Heeren, de dag der groote openbaring Zijner almacht, zal alzoo ten gerichte komen met het einde, en de Heer alleen zal te dien dage verheven zijn. In het vreeselijk verheven visioen van Jeremia in zijn 25ste hoofdstuk drinken alle volken uit den zwijmelkelk der goddelijke strafgerichten,

waaraan niemand hunner ontkomen kan. Zoo voltooit de almacht haar openbaring in het eindgericht, als zij zich blinkend ontplooien zal tot volkomen verlossing voor Gods kinderen, en het blijken moet dat zij alle waarheid doordringt, alle tijden omvat, aller zaligheid deelachtig maakt hen die den Heer der heerlijkheid verwachten.

Hebben wij aldus de goddelijke almacht als niet een blinde, alles voor zich nederwerpende kracht, maar als de heilige macht des hoogsten, oneindigen geestelijken levens leeren beschouwen, dan is ons de weg gebaand om op dergelijke wijze Gods alwetendheid te verstaan. Ook deze toch is, naar dezelfde hoofdgedachte die ons tot recht verstand van alle Gods deugden den sleutel geven moet, niet een eindelooze, zonder grenzen in het breede uitloopende, dissolute uitgebreidheid van kennis, maar de oneindige, absolute wetenschap Gods, waarom Schleiermacher haar terecht de volkomen geestelijkheid der goddelijke almacht noemt. Reeds onder de menschen wordt de echte wetenschap geenszins gevonden in een grenzenlooze veelweterij, gelijk ze sommigen eigen is, maar in de juiste ordening, diepte, helderheid, samenhang met alle andere waarheid, in dit vele of weinige wat men weet. De man dien wij zoo even noemden, had betrekkelijk zeer weinig boeken gelezen; maar wie durft met de beteekenis van Schleiermacher op het gebied der wetenschap te vergelijken de onmetelijke doch onvruchtbare kennis, saamgepakt in het hoofd van dezen of genen kamergeleerde, wiens beeld ons Rühnken zoo geestig heeft geschetst? Het ware weten is de kennis van den samenhang en den grond der dingen. Gelijk nu Gods almacht de samenvatting is der beginselen, uit welke het leven des heelals, naar vaste wetten, voortvloeit, zoo is Gods alwetendheid de samenvatting der Ideeën, op welke

de wereld in haar samenhang gegrond is.[1] En de Logos, het eeuwige Woord, is niet alleen de grond van het bestaan, maar ook de hoogste verklaring der wereld: niet slechts haar leven, maar ook haar licht.

Gode zijn al Zijn werken van eeuwigheid bekend. Alle dingen zijn naakt en geopend voor de oogen van Hem met wien wij te doen hebben. Bovenal heeft Hij Zijn uitverkorenen van eeuwigheid bemind. Hij noemt alle sterren bij name, d. i. kent het innigste, diepste wezen der schepselen gelijk hun naam dat aanduidt. Hij geeft den mensch Zijn alwetendheid in het geweten te kennen. Heere, Gij doorgrondt en kent mij, Gij weet mijn zitten en mijn opstaan, verstaat van verre mijn gedachten, hebt mijn eerste wording, als een verborgen borduursel, gekend en mijn gansche toekomst in Uw boek geschreven. Hoe ondoorgrondelijk is mij Uw kennis, hoe machtig vele zijn haar sommen; zij is mij te hoog, ik kan er niet bij. Hij kent het hart en proeft de nieren, en zal rekenschap vragen ook van elk ijdel woord, en ziet de onreine gedachte reeds voor overspel aan. Het doodenrijk en de helle zijn open voor den Heer, hoe veel te meer de harten der menschen! Het hoorend oor, het ziende oog, de Heer heeft ze gemaakt, ja die beide, en Hij die het oor geplant heeft, zou Hij niet hooren? die het oog formeerde, zou Hij niet zien? Hij zendt Zijn boden uit, gedienstige geesten gelijk Zacharia hen zag onder de myrten, uitgaande naar alle landen om alle dingen te doorzoeken. Want waar ontvankelijkheid is voor Gods heiligheid, daar is ook ontvankelijkheid voor Gods alwetendheid, en Hij deelt Zijn wetenschap met de schepselen, naarmate zij met zuiverder liefde aan Zijn nederbuiging tegemoet komen.

---

[1] Zie I bladz. 27, alwaar regel 13 van onderen door een drukfout staat eenige, in plaats van eeuwige grond der dingen.

Zoo leeren wij de moeielijke vraag beandwoorden: hoe deze alwetendheid Gods met 's menschen vrijheid kan samengaan. Reeds vroeger (bladz. 35) hebben wij tusschen het denken en het willen in God onderscheid gemaakt; en dat onderscheid geldt ook hier. God weet in den mensch de dingen, ook die Hij aan des menschen vrijheid, aan 's menschen wil, overlaat en zelfs die niet Zijn wil, maar tegen Zijn wil zijn. Voorts is in de daden der menschen te onderscheiden een aanleiding of begin, een midden, en een uitgang, doel of einde. Het eerste is geheel Gods werk, daar God den mensch in die omstandigheden heeft doen geboren en gesteld worden, in welke hij deze daad aanvangt. Het laatste is eveneens in verband met de werkelijkheid, in welke de mensch aan zijn daad een plaats tracht te geven; welke werkelijkheid wederom Gods ordening is en onder Zijn bestuur staat. Zoo valt op 's menschen daad, die in het diepste van zijn binnenste, wat haar eigenlijke kern betreft, wordt volvoerd, een licht van voren en van achteren. En het midden, de daad zelve, is met de eeuwigheid in verband. De mensch handelt wel in den tijd, maar niet uit den tijd. De eeuwigheid is in zijn hart gelegd: de grond van zijn wezen en bestaan is bovennatuurlijk, eeuwig. De daden van den verloren zoon zijn zonden tegen den hemel, en de goede werken dergenen die uit de waarheid zijn, zijn in God gedaan. Zoo zijn 's menschen werken tijdelijk in hun vorm, in hun omkleedsel, aanleiding, uitwerking; maar eeuwig in hun kern en wezen, eeuwig, dat is als het ware in de onmiddellijke tegenwoordigheid Gods gedaan. Wij hebben bij dit alles steeds zorgvuldig te bedenken, dat de alwetendheid Gods gansch en al zedelijk van aard is. God kent alle dingen omdat Hij de volmaakte, heilige liefde is. Zedelijke volmaaktheid, gerechtigheid, liefde gaat reeds bij den mensch uit haar aard met weten gepaard, met een steeds dieperen

blik in de geheimen der geestelijke wereld, met een steeds volkomener inzicht in het goed en kwaad, dat men in de vreeze des Heeren reeds riekt, zoodat men naar het gezicht der oogen niet oordeelt, noch naar het gehoor der ooren bestraft, maar in alles tot op den grond ziet. De onheilige oppervlakkigheid zegt, dat de liefde blind is; maar het is juist omgekeerd, zij scherpt den blik. En zoo is Gods alwetendheid de scherpziendheid der volkomen liefde. God is liefde, dat is: God is alwetend. Daarom weet Christus hier beneden wat in 's menschen hart is, en daarboven is Hem, naar het vijfde hoofdstuk der Openbaring, de opening van het Boek met de zeven zegelen, waarin alle dingen besloten liggen, toevertrouwd. In den Zoon, het eeuwige Woord, zijn alle dingen gegrond. Die groote waarheid verklaart alle betrekking Gods tot de schepselen, ook die der wetenschap. Het weten des Scheppers is niet na het bestaan der dingen, maar het is er vóór, het is de grond der dingen. Wij menschen komen op de wereld nadat de dingen reeds bestaan, en dan zien en kennen wij ze. Maar God kent alles eeuwiglijk, Hij is vóór alle dingen, Zijn weten schept de dingen, brengt ze voort. Alle dingen hebben den grond van hun bestaan, dat is hun waarheid, niet in zichzelf, maar in God. Daarom kunnen ook de schepselen, bovenal de mensch, zich niet in waarheid kennen dan alleen in God, in gemeenschap met Hem, door Zijn gave. God "kent" in den diepsten zin des woords alleen het heilige. De Heere kent den weg der rechtvaardigen, in levensgemeenschap-gevende kennis, maar de weg der goddeloozen zal vergaan. De Heilige kent alleen het heilige. Maar het Woord, de Zoon, is ingedaald in de verduisterde schepping, heeft er licht gebracht, en nu worden alle schepselen ontdekt, in hun aard openbaar. Geen schepsel blijft onzichtbaar voor Hem, met Wien wij te doen hebben: elk schepsel moet, aangetrokken of afgestooten door het licht, zijn eigenlijke natuur, zijn diepsten levensgrond

openbaren. Houden wij nu slechts deze groote waarheid dat Gods alwetendheid geheel en al zedelijk van aard is, in het oog, dan verstaan wij ook beter hoe zij niet is een strakke buiten den mensch omgaande voorbeschikking, als handelde en kende God buiten Christus en buiten den mensch; maar hoe die alwetendheid Gods integendeel in het innigst verband van wederkeerige werking is met het gedrag, de houding, kortom de vrijheid des menschen. Laat ons deze waarheid uit de Schrift bewijzen en ophelderen. Als Petrus na de genezing van den kreupelgeborene tot het volk spreekt, dan doet hij de wonderbare belofte dat, indien Israël zich betert en bekeert, zijn zonden zullen uitgewischt worden, wanneer de tijden der verkwikking met de wederkomst van Jezus Christus zullen gekomen zijn. De Apostel acht dus de bekeering van Israël nog mogelijk en zegt dat, in dit geval, de wederverschijning van Jezus uit den hemel er het onmiddellijk gevolg van zal wezen. Dan zou de nieuwe orde der dingen, door de heilige Profeten Gods van ouds voorzegd, op aarde verwezenlijkt, en Israël tot het nieuw-testamentisch Israël verheven worden. Heeft Petrus zich hier vergist, niet wetende dat er vóór de wederkomst des Heeren nog zoo vele eeuwen verloopen moesten? Geenszins. Wat hij beloofde, zou werkelijk geschied zijn als het volk zich bekeerd en zijn Messias aangenomen had. Omdat Israël zich echter niet bekeerd heeft, zoo is die tusschentijd gekomen, van welken Paulus zegt: hebben zij, Israël, gestruikeld opdat zij vallen zouden? Dat zij verre; maar door hun val is de zaligheid den heidenen geworden, om hen tot jaloerschheid te verwekken. Hier ontkent dus de Apostel uitdrukkelijk, dat Israël door een bepaalde voorbeschikking Gods zou gevallen zijn. En evenwel wist de Alwetende dit vooruit, en heeft het door Zijn profeten (Jes. 53—66, Zach. 10, enz.) laten voorzeggen. Zoo wist de Heiland dat Israël Hem kruisigen en zelf met

ondergang gestraft zou worden, en toch heeft Hij Jeruzalems kinderen willen bijeenvergaderen gelijk een henne haar kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen; en wist Hij dat Judas Hem verraden zou, maar heeft toch niet opgehouden, hem tot het laatste toe te trachten te redden. Hoe hebben wij deze dingen dan te verstaan? Wij moeten onderscheid maken tusschen hetgeen Gods goede, welbehagelijke, volmaakte wil is en tusschen hetgeen Hij voorzegt, kennende onze zonde, die Zijn werk zal vertragen. Even als Israël om zijner zonden wil (gelijk vroeger in de woestijn toen het van Kades Barnea af nog achtendertig jaren terug moest gaan zwerven) zijn zaligheid vertraagd heeft, en dus den Messias eerst na een langen tusschentijd zal aannemen; evenzoo is het omtrent de christelijke kerk werkelijk voorzegd, dat zij lange treurige omwegen gaan zal, en dat er vóór de toekomst van Christus nog zware oordeelen moeten komen. Maar dit alles is niet Gods wil, Gods eigenlijke wil. Door de weinige Israëliten die den Messias bij Zijn leven aangenomen hebben, heeft God het bewezen, dat de aanneming van den Messias niet striktelijk behoeft die lange omwegen te maken, van welke overigens inderdaad voorzegd is, dat zij om der Joden ongeloof zullen geschieden. Eveneens zullen wel vóór de verschijning der toekomst van Christus al deze oordeelen, die in de Nieuw-Testamentische profetie voorzegd zijn, hebben vooraf te gaan; maar dit is niet Gods oorspronkelijke wil. Neen, het is slechts als het ware een beschikking van goddelijke desperatie, een van Zijn liefhebbend Vaderhart afgeperste tuchtiging, maar geenszins een koude noodzakelijkheid. Dat dit zoo is, zal God bewijzen door een klein getal, zoo velen die verkondiging zullen willen aannemen, tot getuigen van zijn gerechtigheid en liefde te maken, zoodat alle schijn van hardheid van Hem zal wegvallen. Ja Hij zal aan hen toonen, dat het geen ijdel woord van waarschuwing en tege-

lijk belofte geweest is, als de mond des Zoons bij de aankondiging van deze gerichten gezegd heeft: Waakt dan te aller tijd, biddende dat gij moogt waardig geacht worden te ontvlieden alle deze dingen, die geschieden zullen, en te staan vóór den Zoon des menschen!

Welke is nu de geestelijke vrucht voor ons, zoo wij aldus aan Gods alwetendheid gelooven? Deze, dat ook in dit opzicht de heerlijkheid Gods, welke wij door de zonde derven, door Christus tot ons terug komt. Ja door het Hoofd ontvangen de leden deel aan deze alwetendheid Gods. Hij, de Heer, weet alle dingen. Wanneer van Hem in de dagen Zijns vleesches gezegd wordt, dat Hij wist wat in den mensch was, zoo ligt daarin, schoon Hij hier op aarde deze alwetendheid niet over alle bijzonderheden des levens ontplooid maar in den geloove gewandeld heeft, evenwel de alwetendheid als in een kiem besloten. Want het hart des menschen is de sleutel der geheele wereld, en daarom regeert Hij nu ook door de gemeente de geheele wereld. Evenzoo weten Gods kinderen wat in des menschen hart is. Zij hebben het door de verlossing die in Christus is, in zijn verlorenheid en behoudenis leeren kennen; en daar nu van uit het hart de uitgangen des geheelen levens zijn, zoo zegt Johannes naar waarheid van hen, die de zalving des Heiligen hebben: gij weet alle dingen. Zoo kent de gemeente Gods het wereldverloop waarin zij gesteld is, in zijn groote hoofdtrekken. Zij kent het lijden en de zifting, door welke alles heen moet gaan, en de heerlijkheid daarna. De verbinding dezer dingen bewaart haar voor afdwaling, zoolang zij aan het Woord vasthoudt. Dan bezwijkt zij niet onder de verdrukking, wetende dat deze verdrukking de poort der heerlijkheid is; noch ook verheft zij zich vleeschelijk op die heerlijkheid, wetende dat zij door de dooding des vleesches heen haar bereiken moet, en niet anders er aan ontkomen kan om met de wereld geoordeeld te wor-

den, dan door dat zij zichzelf oordeelt. Vreeselijk is het gericht van des Heeren alwetendheid over een Gehazi, Achan, Jona, over elke ontheiliging van den tempel Gods, gelijk van welke aan Ezechiel, naar zijn achtste hoofdstuk, telkens zwaarder gruwelen naar mate hij dieper groef, werden getoond. Maar groot is de vertroosting over alle Gods kinderen, die met Jakob te Bethel worden bemoedigd, met Jozef en Maria op een veilig Aegypte ten toevluchtsoord tegen Herodes gewezen worden, of met de gemeente in druk en kommer de verzekering ontvangen: wees niet bezorgd, uw hemelsche Vader weet, dat gij al deze dingen behoeft.

Want de alwetendheid Gods is met Zijn helpende, sterkende alomtegenwoordigheid één. Ook deze eigenschap Gods moet, als de voorgaande, niet als een eindeloos uitgebreide maar als een oneindige macht Gods worden opgenomen. Dit leert uitdrukkelijk het geloof der gemeente, daar zij God als in den hemel wonend aanbidt. Slechts het ruwste misverstand, (reeds door Salomo in zijn inwijdingsgebed voor den tempel afgewezen), kan aan de Heilige Schrift ten laste leggen, dat God als in den hemel plaatselijk beperkt zou voorgesteld worden. Het wonen van God in den hemel duidt juist aan, dat die tegenwoordigheid Gods verschillend is naar mate van de ontvankelijkheid der schepselen, dus geheel zedelijk, geestelijk van aard. De hemel is niet beperking van de majesteit Gods maar, als zijnde het hoogste, reinste deel der schepping, ook de hoogste openbaring Zijner heerlijkheid. Gods alomtegenwoordigheid is nooit of nergens een werkeloos voorhanden-zijn, alsof een steenen beeld u aanblikte, maar zegenend, straffend, heiligend, altijd zedelijk-geestelijk werkzaam. Zoo aanschouwt haar het geloof, en ziet in de natuur den zoom van Zijn kleed, in de geschiedenis Zijn vinger, in de schuddingen der wereld Zijn oor-

deelen, in haar schoonheid Zijn glimlach, in haar voortgang de ontwikkeling van Zijn heil, in het eigen hart Zijn onuitsprekelijke majesteit en ondoorgrondelijke genade. Ook aan deze heerlijkheid Gods ontvangt het geloof deel. Gij zijt met Christus in den hemel gezet; gij zijt gekomen tot doorbreking van den nevel, die de hoogere wereld van de lagere nog afscheidt: gij zijt gekomen tot den berg Sion en de stad des levenden Gods, tot het hemelsch Jeruzalem en de vele duizenden der engelen; tot de algemeene vergadering en de gemeente der eerstgeborenen, die in de hemelen opgeschreven zijn. Naar mate de mensch in God leeft, wordt deze alomtegenwoordigheid Gods, door het geloof, over alle dingen des levens uitgebreid, en in de diepten aller toestanden aanschouwd. Haar zieldoordringenden ernst duidt de Heiland aan in Zijn verbod van den eed. Zweert ganschelijk niet, noch bij den hemel omdat hij is de troon Gods; noch bij de aarde, omdat zij is de voetbank Zijner voeten; noch bij Jeruzalem, omdat zij is de stad des grooten Konings. Noch bij uw hoofd zult gij zweren, omdat gij niet één hair kunt wit of zwart maken. Maar laat zijn uw woord ja, ja: neen, neen; wat boven dezen is, dat is uit den booze. Het is te vergeefs, in deze woorden slechts een verbod van sommige eeden te willen zien. Neen, alle eed wordt verboden. Namelijk, even als alle doodslag een gruwel is en het toch geoorloofd blijft, om der zonden wil het zwaard tot weering des onrechts te trekken, zoo is eveneens in gehoorzaamheid aan de gestelde overheidsmacht of om andere noodzakelijkheden, het uitdrukkelijk aanroepen van God als Getuige geoorloofd; maar dit alles is om de zonde. Waar de toestand is gelijk hij wezen moet, daar moet ook het eenvoudige, alledaagsche ja en neen dezelfde kracht hebben als de eed; immers met besef van Gods alwetende tegenwoordigheid uitgesproken. God rondom u en in u. Het alledaagsche woord moet tot

de heiligheid des eeds verheven worden, gelijk de alledaagsche maaltijd tot de heerlijkheid des Avondmaals. En wat moet zijn, dat zal ook eenmaal zijn. Deze dingen zullen volbracht worden door het nieuwe lied en den nieuwen wijn in het Koninkrijk des Vaders.

Dezelfde verbinding van Gods alomtegenwoordigheid met onze ervaring, met ons geestelijk leven, duidt het Apostolisch woord aan door de vermaning: bidt zonder ophouden. Het bidden zonder ophouden is niets anders dan dat wij Gods alomtegenwoordigheid door het geloof tot een evende, blijvende kracht in ons doen worden. Dat wij, weêr opstaande en de handen ontvouwende en de oogen openende, nu niet ophouden te bidden, maar integendeel, in het bepaalde opzettelijke gebed nieuwe kracht hebben geput om in Gods voelbare tegenwoordigheid verder voort te gaan. Dit is waarlijk nog iets anders dan een gedwongen denken aan God, met hetwelk men de gedachte aan de dagelijksche dingen des levens in welke men verkeert, zoo veel mogelijk zou hebben te doorbreken, om in dit "bidden zonder ophouden" getrouw te zijn. Een huisvader kust vrouw en kinderen 's morgens vaarwel, en spoedt zich naar zijn werkplaats. Ingespannen is zijn arbeid, en eischt alle toewijding der opmerkzaamheid. Eischt nu de liefde voor zijn vrouw en kinderen, dat hij dien arbeid van tijd tot tijd eenige oogenblikken stake om met zijn gedachten naar de woning waar deze dierbaren hem wachten, terug te vliegen? Gansch niet. Hij weet dat de geheele toestand waarin hij verkeert, een uitvloeisel van die liefde is. Waarom werkt en zwoegt hij op deze werkplaats? Wáárom anders, dan juist wegens zijn liefde voor vrouw eu kinderen, wien hij het noodige dagelijksch brood onder Gods zegen verschaffen wil? Juist die liefde dringt hem, om niet aan hen, maar ingespannen en aanhoudend aan zijn arbeid te denken. En zoo is elk oogenblik van dien ar-

beid juist aan de vrouw en kinderen, aan welke hij niet denkt, toegewijd; ja beter toegewijd dan wanneer hij aan hen dacht. Desgelijks is het bij ons gebed zonder ophouden. Het is niet de zoo vaak mogelijk herhaalde doorbreking van onze gewone aardsche gedachten door de gedachte aan God: maar het is een zoodanige richting van ons geheele leven en werken, dat ook de gedachten, die de uitvloeisels van dezen algemeenen toestand zijn, van God uitgaan en tot Hem terugkeeren ook al wordt Zijn Naam er niet in genoemd. Zoo worden alle daden en de geheele houding des levens van dit stil gebed gedrenkt. Dit alles is hier nog slechts aanvankelijk. De volkomenheid zal er dán eerst zijn wanneer men zeggen zal ziet, de tabernakel Gods is bij de menschen. Dan zal ook de volheerlijke éénheid, de volstrekte eenzelvigheid van almacht en alomtegenwoordigheid in God blijken. God is nu, helaas! voortdurend tegenwoordig als de door Zijn eigen lankmoedigheid beperkte, de belemmerde, de zwijgende Macht, die in Haar wonderbaren eerbied voor de kreatuurlijke vrijheid Haar bedoeling slechts langs omwegen en na veel tijds bereiken wil. Maar dan zal Gods tegenwoordigheid louter leven, louter ongestoorde Almacht zijn. Aldaar zal ook geen nacht zijn om er zich tot het stil gebed in terug te trekken: want het heilig Hallelujah waarin zich alle schepselen vereenigen, zal voor ieder afzonderlijk zijn als het vertrouwelijk gefluister waarin de tweespraak der liefde de gansche wereld rondom ons doet vergeten. Want uit elk schepsel zal het hart Gods ons tegemoet komen, Zijn liefde tot ons spreken; en geen zaligheid zal meer buiten het schepsel behoeven te worden gezocht.

IV.

DE MAJESTEIT GODS.

(DE EEUWIGE, ONVERANDERLIJKE, DE LEVENDE HEER.)

Weet gij het niet? hebt gij niet gehoord, dat de eeuwige God, de Heere, de Schepper van de einden der aarde, noch moede noch mat wordt?

De eeuwige God! Ja Hij schept en draagt de einden der aarde. Zie vóór u en achter u naar deze einden: ze zijn u bedekt, uw blik reikt zoo ver niet van dat midden uit, waar gij staat. De dingen der wereld zijn u als de wind, wiens geluid gij hoort, maar gij weet niet van waar hij komt, noch waar hij heen gaat.

Eén is er die deze einden der schepping draagt, omdat Hij zelf geen begin of einde heeft. Hij is de Oneindige, de Eeuwige. De Eeuwige, dat is: niet een wijsgeerig begrip van een grenzeloos ledig, dat uw hart koud laat terwijl uw gedachte zich er in verliest en uw verbeelding er in verdwaalt en bezwijmt. Neen, Hij is u als de Eeuwige God bekend, omdat Hij is de grond der tijdelijke dingen, de Schepper en drager van hun begin en einde. Gelijk uw

eigen persoonlijk leven — hoe lang is het? — in zijn dertig, veertig, zestig jaren een éénheid heeft, namelijk uw eigen zelfbewustzijn. Soms als gij een oogenblik van uit de ademlooze haast der dingen die met uw eigen leven voorbijgaan, moogt ter zijde treden; als gij een woord leest, door uw moeder die vóór jaren ontsliep, voor u als kind in uw Bijbel geschreven; als een vreemdeling bij u binnentreedt — gij kent hem volstrekt niet, maar hij noemt zijn naam, hij zat dertig jaar geleden met u op de schoolbank en nu vliegt gij samen, tot schreiens toe bewogen, die kindsheid door en kunt u niet verzadigen aan de herinneringen — bij dergelijke ervaringen gevoelt gij dat er boven en toch ook in de wisselingen van uw leven, in en toch ook boven die verscheidenheid, een éénheid is in iets dat niet vergaat: iets eeuwigs, dat ja boven die dingen zweeft, maar toch eigenlijk nog meer daar in werkt, aangezien het de beweegkracht geweest is, die u als dezelfde persoonlijkheid van vóór al die tientallen van jaren her tot dit oogenblik toe uzelf doet doordenken en bezitten. Dat is de menschelijke, de kreatuurlijke weêrschijn van de eeuwigheid Gods. Die eeuwigheid is oneindig meer dan slechts een eindelooze tijd naar voren en naar achteren. Het is geen chronologische maar, alweder, een zedelijke gedachte. Eeuwig is datgene wat in Gods eigen wezen gegrond, en daarom van de wisselingen des tijds onafhankelijk is, hoewel het dien tijd vervult en bezielt. Zóó is het eeuwig raadsbesluit Gods, de eeuwige verkiezing, te verstaan. Zóó spreekt de Godmensch hier op aarde, het goddelijk en menschelijk besef verbindende, van zichzelf uit: eer Abraham was, ben Ik. Hij was niet alleen éér de bergen geboren waren, en zal blijven ook als deze te niet gaan, maar Hij is de eeuwige Verbonds-God, die spreekt: Ik zal zijn die Ik zijn zal, Ik de Heere die de eerste ben, en met de laatste ben Ik dezelfde. Bij Hem

zijn duizend jaren als één dag, maar ook één dag als duizend jaren. Ja, want gelijk er in de ruimte plaatsen zijn waar zich de tegenwoordigheid Gods bijzonder openbaart, (zoo als de hemel ons in de vorige bladzijden zich verklaarde) zoo zijn er tijden, tijdpunten die tot de heerlijkheid van het eeuwige naderen, die van de volstrekte zaligheid des eeuwigen levens vervuld, aan de perken van het eindige ontheven zijn. Dit besefte Schleiermacher toen hij sprak: eeuwig te zijn in elk oogenblik, dat is het wezen der godsdienst. Echter is zulk een woord ons te stout, en grijpt te vermetel vooruit. Wij zeggen: eeuwig te zijn in elk oogenblik, dat is het wezen Gods.

Zoo is God de onveranderlijke, en daarom de levende God. Onveranderlijkheid is bij Hem niet een strakke koude bewegingloosheid, gelijk Virgilius onze liefde voor zijn Aeneas vermindert door den held zulk een onbewogenheid toe te schrijven tegenover Dido's wilde smart. O neen, de onveranderlijkheid Gods is de hoogste, de eigenlijke beweegkracht der veranderingen die wij in de wereld zien geschieden. Zij is de waarborg, dat die veranderingen niet een schrikwekkende eindeloosheid hebben als een golfslag zonder oevers; maar dat Hij is de Heer en Meester van al deze voortgangen, die Zijn gedachte daarin legt, Zijn eeuwigen raad daarin dóórvoert. Die gedachte, die raad, welke zijn ze anders dan de opstanding, het leven dóór den dood heen? Aldus wordt de onveranderlijke, de levende God ons als de God der opstanding in Zijn Woord betuigd. Aan Zijn eeuwige onveranderlijkheid verkwikt zich de moegestreden ziel, omdat in haar de Levende zich als Levenwekker, als de Heer der opstanding tot ons neigt. Zijn onveranderlijkheid bewerkt en waarborgt de ontwikkeling aller dingen, en alle ontwikkeling is in haar diepsten grond niet anders dan opstanding (I, bladz. 118). Gij zult de hemelen veranderen als een gewaad, en zij zul-

len veranderd zijn; maar Gij zijt dezelfde, en Uwe jaren zullen niet geëindigd worden. Gelijk een bloem des velds, alzoo bloeit de mensch; als de wind daarover gegaan is, zoo kent hare plaats haar niet meer; maar de goedertierenheid des Heeren is van eeuwigheid en tot eeuwigheid over degenen die Hem vreezen, en Zijn gerechtigheid aan kindskinderen. Alle goede gave, alle volmaakte gift is van Boven, van den Vader der lichten afkomende, bij Wien geen verandering is noch schaduw van omkeering. En gelijk de Vader het leven heeft in zichzelf, zoo heeft Hij ook den Zoon gegeven, het leven in zichzelf te hebben — om gericht te houden en levend te maken.

Dat Gods onveranderlijkheid, omdat zij het leven zelf is, tegenover de zwakheid des schepsels voor zijn beperkten blik den schijn van veranderlijkheid aan moet nemen bij het wonder, hebben wij reeds vroeger (I bladz. 72) opgemerkt. Want Gods onveranderlijkheid is Zijn vrijheid. De vrijheid Gods is niets anders dan Zijn eeuwige gelijkvormigheid aan zichzelven; gelijk de vrijheid in het schepsel is de zelfgekozen gelijkvormigheid aan God, of de gehoorzaamheid, d. i. de wil om Gods wil te doen. De ware vrijheid, persoonlijkheid Gods wordt echter (zie I bladz. 267) alleen erkend wanneer men Hem in Christus door den Heiligen Geest erkent, wanneer men Hem als den Drievuldige eert. Slechts in dat licht kan het met Gods onveranderlijkheid bestaanbaar blijken te zijn, wat de Schrift ons zegt van Gods berouw daarover dat Hij den mensch gemaakt had, en Zijn smart over hun zonde. Hij is de God die ingaat in de geschiedenis des naar Zijn beeld geschapen menschen, die met hem lijdt en strijdt en, omdat Hij hem waarlijk liefheeft, ook inderdaad over hem toornt. Hierin is de drievoudige beweging Zijns wezens openbaar. Hij is in Zichzelf de eeuwige, onveranderlijke, maar Hij daalt verlossend neêr om in 's menschen strijd en beweging te

deelen; doch dit niet om overwonnen te worden, neen om (dit is het derde, dit is des Heiligen Geestes werk en heerlijkheid) om in dien strijd te overwinnen en weder op te stijgen. Ja Hij wordt gerechtvaardigd in Zijn woorden, en overwint als Hij oordeelt: want de waarheid Gods wordt door onze leugen slechts overvloediger tot Zijn heerlijkheid! Gelijk meermalen in de Psalmen, b. v. in den 47sten, van het overwinnend opvaren van God, nadat Hij tot den strijd is neergedaald, tot bevestiging van Zijn troon en majesteit wordt melding gemaakt. Wanneer wij in de Schrift lezen dat God berouw heeft en toornt, of Zijn dienstknechten, b. v. Mozes, vraagt dat zij Hem zullen toelaten om Zijn gerechtigheid te oefenen, of uit de een of andere proef die Hij stelt, wil vernemen wat in 's menschen hart is, dan is dit een en ander waarlijk niet slechts een kinderlijke spreekwijze der oude tijden, of een menschvormige uitdrukking die wij tot de juiste afgetrokkenheid hebben terug te herleiden. Neen het is dan een afzonderlijk te voorschijn komen van een der drie bestaanwijzen van de goddelijke persoonlijkheid, welke wij steeds in het innigste verband met elkander beschouwen moeten. Het is, dat die God die in 's menschen geschiedenis ingaat, de menschelijke vrijheid, die Hij aan Zijn schepsel verleend heeft, tot aan haar laatste beslissing toe eert, en tot zoo lang ernst maakt, vollen ernst, met de onbeslistheid van de vraag: werwaarts zich deze menschelijke vrijheid wenden zal, of ten goede, ter gehoorzaamheid, of ten kwade, ter vijandschap? Bij dit alles blijft de hartstocht, die uit 's menschen beperktheid, de onbillijkheid die uit zijn zonde voortkomt, bepaaldelijk uitgesloten, en het behoudt zijn volle waarheid dat God niet een mensch is, dat Hij liegen zou, noch eens menschen kind, dat iets Hem zou berouwen. Juist het omgekeerde wordt door Hosea over het afvallig en schuldig Israël geprofeteerd.

Moest Ik niet, vraagt de Heere, moest Ik niet billijkerwijze u maken als Adama, u stellen als Zeboïm? maar Mijn hart is in Mij omgekeerd, al Mijn berouw is te samen ontstoken. Ik zal de hittigheid Mijns toorns niet uitvoeren, Ik zal niet wederkeeren om Efraïm te verderven, want Ik ben God en geen mensch, de Heilige in het midden van u. De Heer is niet een mensch, wiens liefde eindelijk zwak en mat wordt als zij meermalen teruggewezen is geworden; maar Hij is de God die de liefde zelf is, de God der eeuwige ontfermingen. Gelijk Hij bij Maleachi verklaart: Ik de Heere word niet veranderd, daarom zijt gij, o kinderen Jakobs, niet verteerd. God is getrouw: de Rotssteen wiens werk volkomen is. Alle tegenstand breekt tegen Zijn onbeweeglijkheid. Maar in het hart Zijner kinderen, die zich dwaselijk tegen Hem aanstellen, maakt het botsen tegen die Rots het binnenste vrij van de omknelling der nu barstende en afvallende schors, en Gods getrouwheid, die hen door gerichten en straffen ter zaligheid voert, wordt in het eind ook daarin verheerlijkt, dat Hij uit getrouwheid verdrukt heeft. Alzoo zegt de Heere, uw Schepper, o Jakob! en uw Formeerder, o Israël! vrees niet, want Ik heb u verlost, Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt de Mijne. Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u niet overstroomen. Wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken. Want Ik ben de Heere uw God, de Heilige Israëls, uw Heiland. Zijn volk zal wel door het water gaan en door het vuur, maar Hij zelf zal daar met hen ingaan, en er hen dóór helpen ten einde toe. Met Uw mond hebt Gij het gesproken en met Uw hand hebt Gij het vervuld, aldus roemt Salomo de getrouwheid van 's Heeren leidingen met zijn vader David, in het plechtig dankgebed bij de tempelwijding. Bergen, de hoogste toevluchtsoorden der hulpe-

loozen en ook de bolwerken dergenen die tegen God opstaan, en de beletselen Zijner oppermacht, bergen zullen wijken en heuvelen zullen wankelen, maar het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, en Mijn genade zal van u niet wijken, spreekt de Heer uw Ontfermer.

Zie hoe heerlijk hier wederom, gelijk in alles, geloof en wetenschap samengaan. Op denzelfden grondslag van Gods trouw, waaraan zich de gebogene, de felbeproefde ziel vasthoudt en weder opricht, op dienzelfden grondslag rust ook de wetenschap. In de beproevingen en smarten zegt het geloof, gelijk Israël door Habakuk's mond onder de Chaldeeuwsche verdrukking: alhoewel de vijgeboom niet bloeien zal en geen vrucht aan den wijnstok zal wezen; dat het werk des olijfbooms liegen zal en de velden geen spijze voortbrengen; dat men de kudde uit de kooi afscheuren zal, en dat er geen rund in de stallingen zal wezen; zoo zal ik nogtans in den Heere van vreugde opspringen, ik zal mij verheugen in den God mijns heils. De Heere Heere is mijn sterkte, en Hij zal mijn voeten maken als der hinden, en Hij zal mij doen treden op mijn hoogten, Hij zal mij in allen nood en bedruktheid de frissche geestdrift bewaren om op te kunnen streven tot de heilige hoogte Zijner trouw. En bij de smartvolle slingeringen des twijfels, bij de ongewisheid van alle menschelijke gedachten, is het diezelfde trouw Gods, waarop de wetenschap steunt. God zal ons niet bedriegen. Wat Hij in de heiligste, in de gewijdste oogenblikken onzes levens tot ons sprak, dat zal werkelijkheid zijn en blijven, zoo waarlijk Hij getrouw en waarachtig is. De waarachtigheid Gods is de laatste grond van dit ons vertrouwen, dat aan onze gedachten een werkelijkheid beandwoordt, en wij niet aan een wreed goochelspel ten prooi vallen in hetgeen onze gedachten en het diepste onzes zielelevens vervult. Dat is de vaak aangevallene, schijnbaar ijdele maar niettemin verheven ware en

diepzinnige cirkelredeneering van Descartes: onze rede bewijst dat God bestaat, onder voorwaarde dat God de waarborg onzer rede zij. Ja de laatste grond aller kennis, aller waarheid in ons, is niet een strakke afgetrokkenheid, een op zichzelf rustende hoogste gedachte, maar de werkelijkheid zelf, het leven zelf, de levende God. Op Hem rust alle leven, ook der gedachte; op Hem rust al wat leeft en zich beweegt. Daarom is naar de Schrift de levende God die God, welke zich als zoodanig, door het scheppen en onderhouden van het leven der Zijnen, kortom door zich te openbaren, kenbaar maakt. De sprekende God, die Zijn wegen onmiskenbaar duidelijk stelt voor het geestelijk oog, zoodat men er niet in mistasten kan; in tegenstelling met de doode afgoden der heidenen, die niet leven, niet hooren of zien, doch die dan ook niet hun vereerders dragen, maar omgekeerd door hen moeten gedragen, gehandhaafd worden. De levende God is Hij, die voor Zijn aangezicht geen andere goden duldt, terwijl het bij Horeb afvallige Israël, vol beteekenis, van Aäron goden vraagt die voor hun aangezicht heengaan. Van den levenden God is de eerste melding in de Heilige Schrift ter gelegenheid van de wetgeving op Sinaï, dus bij den aanvang van Israëls geschiedenis, toen zij hoorden de stem des levenden Gods, sprekende uit het midden des vuurs. Daarna zegt hun Jozua dat zij aan den doorgang door den Jordaan zullen bekennen dat de levende God in hun midden is. David gloeit van verontwaardiging omdat de onbesneden Filistijn Goliath de slagorden des levenden Gods heeft gehoond, en de ziel des Psalmzangers dorst naar God, den levenden God, gelijk het hert schreeuwt naar de waterstroomen. In het licht van deze uitspraken verstaan wij de bedoeling, waarin Petrus den Heiland noemt den Christus, den Zoon des levenden Gods, of Paulus de gemeente een brief, geschreven door den Geest des levenden Gods;

en waarin het hemelsch Jeruzalem de stad des levenden Gods, en het merkteeken aan de voorhoofden der honderd vier en veertig duizend in de Apokalypse het zegel des levenden Gods wordt geheeten.

Doch niet alleen aan Zijn geestelijke schepselen, die er het meest eigenlijk ontvankelijk voor zijn, deelt dat leven Gods zich mede. Ook aan de gansche wereld, waarin krachtens deze inwoning Gods alle dingen elkander dragen, voortbrengen, bevorderen, uit elkaâr voortkomen en op elkaâr betrekking hebben. Zoo openbaart zich God als de Algoede, de Algenoegzame. En zien wij alle dingen in hun samenschakeling als doeleinden en middelen geregeld, en alles van den diepsten grond af tot het laatste doel toe op zijn eigen plaats gesteld en voor het geheel medewerkende, zoo aanbidden wij den Werkmeester van alle deze harmoniën als den alwijzen, den alleen wijzen God.[1] De wijsheid Gods is de volkomen bewustheid der scheppende en onderhoudende liefde, die alle dingen regeert. God zag van elk der geschapen dingen dat het goed was, en van alles te zamen dat het zeer goed was. Deze wijsheid is ondoorgrondelijk. Schoon God Zijn vrienden niet verborgen houdt wat Hij doet, aan Mozes Zijn wegen heeft bekend gemaakt en den kinderen Israëls Zijn daden, ja mildelijk wijsheid geeft dien die ze van Hem begeert, zoo zijn toch Zijn oordeelen ondoorzoekelijk en Zijn wegen on-

---

[1] Het voorgevoegde woordjen al in de uitdrukkingen alwijs, algoed, algenoegzaam, enz. is eigenlijk niet aan de frissche onmiddellijkheid der Bijbeltaal ontleend, maar veeleer aan het nadenkend bepeinzen der leerstellige waarheid. Het leven des harten spreekt omtrent God slechts telkens als een bepaald geval voorkomt, naar de geestelijke ervaring uit dat God machtig, goed, wijs is. Dat Hij nu ditzelfde ook voor alles is, dat deze zelfde eigenschap Gods eveneens voor alle dingen geldt, is wel wáár, doch deze opmerking is toch meer een slotsom van verder nadenken dan van den eenvoud der geloofservaring.

naspeurlijk, en in de duisternissen van het Godsbestuur maakt Hij zich als den alléén wijze, in wiens raad niemand mede kan zitten, bekend. Toch is Hij in Zijn wijsheid de vriendelijke God, die ook de grond aller schoonheid is, daar Hij niet alleen in het geestelijk beginsel der dingen wil doen gelooven, maar ook in de stoffelijke verschijning wil doen smaken en zien hoe vriendelijk Hij is; die regenboog, sterrenhemel, feestmaal tot teekenen Zijns verbonds maakt, ja de geheele eindbedoeling van alle dingen ons als het liefelijkste en vrolijkste wat wij denken kunnen, leert beschouwen: het koninkrijk der hemelen is als een zeker koning die zijn zoon een bruiloft bereid had! De volle zaligheid, het geheel wegvallen van alle beneveling, donkerheid en smart, zal ééns als de volkomen schoonheid openbaar worden. Niet gelijk Schiller zegt: wat wij als schoonheid hier op aarde beseften, zal ons als waarheid dáár, in de heerlijkheid, tegemoet komen. Neen, veeleer omgekeerd. Wat wij hier, in onze worsteling met beperktheid en zonde, nog slechts als waarheid, als min of meer kale, naakte waarheid konden erkennen, en nog slechts onze gedachte, maar nog niet of schaars onze neiging der ziel er aan hechten konden, (bladz. 19), dat zal ons daarboven als schoonheid tegemoet komen. De lichamelijkheid, de schoonheid, is niet het begin maar wel het einde van alle wegen Gods. Als het gezang der tirannen zal vernederd worden, als de Heer der heirscharen op Zijn berg allen volken een vetten maaltijd zal maken van reinen wijn, van vet vol mergs, dan zal Hij op dezen berg Sion verslinden het bewindsel des aangezichts waarmeê alle volkeren bewonden zijn, en het deksel waarmede alle natiën bedekt zijn. Hij zal den dood verslinden tot overwinning (eigenlijk staat er: tot glans, tot volkomen schittering der schoonheid) en de Heere Heere zal de tranen van alle aangezichten afwisschen. En Hij zal

de smaadheid Zijns volks van de gansche aarde wegnemen, want de Heere heeft het gesproken. En men zal te dien dage zeggen: ziet, deze is onze God, wij hebben Hem verwacht, Hij zal ons zalig maken. Deze is de Heer, wij hebben Hem verwacht, wij zullen ons verheugen en verblijden in Zijn zaligheid. Heft uw oogen op omhoog, roept dezelfde Profeet, en aanschouwt het starrenheir, Zijn maaksel, het werk des eeuwigen Gods; er is geen doorgronding van Zijn verstand, Hij geeft den moede kracht. Heerlijk is hier de verbinding van Jesaia's gedachten. Gods almacht is over de natuur, gelijk zich de sterrenhemel over de aarde welft. Maar er is geen doorgronding van Zijn verstand, van Zijn wijsheid, namelijk bovenal dáárin, dat Hij den moede kracht geeft. Dat is: dat Hij aan den mensch niet, gelijk aan de natuur, Zijn almacht oplegt, maar die in hem legt. Hij geeft den moede kracht: trapsgewijs maakt Hij hem sterk en van God vervuld. Zoo daalt Gods kracht in wijsheid tot liefde neder, om den mensch, weêr opklimmende, tot deelgenoot Zijner kracht te maken. Ziedaar weder denzelfden gang van boven naar beneden, en dan weder van beneden naar boven, als welken wij zoo even hebben opgemerkt, en die de profetie is van Gods hoogste wijsheid en liefde, de nederdaling van den Zoon in het vleesch, opdat wederom door de gemeente, met een tot de overheden en machten in den hemel opklimmende verkondiging, de veelvuldige wijsheid Gods bekend gemaakt worden zou.

Met aanbiddende bewondering van Gods wijsheid is ook Paulus in den brief aan de Romeinen vervuld, bepaaldelijk over Zijn leidingen met Israël. In zijn elfde hoofdstuk beschrijft hij de diepte dezer wijsheid, die haar heilige liefdebedoelingen niet slechts ondanks maar zelfs door den tegenstand der menschen uitvoert. Immers moet Israëls afval er toe dienen om den zegen des Evangelies tot de

heidenen te brengen, en zóó Israël, door aanschouwing van den zegen die van hem genomen en den vreemden gegeven was, tot boete en vernieuwde toekeering tot deze genade te leiden. En wordt hier zijn beschouwing van zelve tot lofzang over de diepte des rijkdoms der onnaspeurlijke wijsheid Gods, evenzeer eindigt hij den ganschen brief, nog eens al die leidingen in een verheven slotwoord samenvattend, met verheerlijking van "den alleen wijzen God door Jezus Christus," d. i. dien God, die in en door Jezus Christus is gebleken, de alleen wijze te zijn.

Deze wijsheid bereikt haar doel: die arbeid Gods komt tot zijn sabbath, tot rustige harmonie, in welke God zich als den volzalige toont. Het is niet de zaligheid der goden bij Homerus, die boven het menschelijk lijden en strijden bij een onophoudelijk maar eentoonig feestmaal verheven zijn. Neen deze zaligheid, in sabbath- en jubeljaar bij Israël afgeschaduwd, is een arbeidende liefde, die tot mensch en natuur is ingedaald om ze beide tot zich op te heffen, gelijk de laatste Psalmen in geestdriftvolle aanbidding bij monde van alle schepselen er van getuigenis geven dat dit doel bereikt worden zal. Of liever, het is bereikt, en de zaligheid Gods spreekt tot ons in den menschelijken mond des Zoons, als Hij na de barensweeën des doods en na overwinning ook van den dood des twijfels en des ongeloofs in de harten Zijner discipelen, tot hen spreekt: vrede zij ulieden! En hierin viert ook de waarachtigheid Gods haar triomf. De heerlijkheid des Eengeborenen van den Vader toch is vol van genade en waarheid, d. i. in den Zoon, den Heer der heerlijkheid, toont zich de Vader als geheel overeenstemmend met Zichzelf, geheel getrouw in het vervullen van al Zijn beloften, in de waarachtigheid Zijns verbonds.

In dit alles bewijst zich God als den volstrekt Levende, wiens hoogheerlijke persoonlijkheid de overwinning is van

de strakke onbewegelijkheid die het naturalistische Godsbegrip kenmerkt. God is Persoon, dat is: Hij is machtig ook over zichzelf, ja om zichzelf te beperken. Het modern naturalisme, met de van alle zedelijke diepte ontblootte, slechts logische verstandelijkheid zijner voorstellingen, kan niet begrijpen dat er tusschen beperktheid en zelfbeperking een hemelsbreed onderscheid is. Beperktheid is een begrenzing die van buiten af aan iemand wordt opgelegd, en waaraan men derhalve bij God niet denken mag. Maar zelfbeperking is daarentegen juist de hoogste macht, die der vrijwillige terughouding. Bij onze beschouwing van de openbaring, in het 1ste deel, hebben wij gezien dat die openbaring Gods met de schepping eerst begonnen is, om zich eerst met het laatste wereldgericht te voltooien. Welnu, om deze reden, daar er dus een voortgang is van het min of meer omhulde tot het volkomen geopenbaarde, zoo is de scheppingsdaad zelf een eerste zelfbeperking Gods, in welke Hij de openbaring Zijner almacht en heiligheid nog inbindt, terughoudt, voorbehoudt voor het einde. Alleen bij zulk een zelfbeperking Gods is de schepping mogelijk: alleen door haar wordt de schepping ons — wij zeggen niet: begrijpelijk, want zij gaat toch altijd ons begrip te boven, maar — niet ongerijmd. Want indien God in de wereldschepping Zijn almacht volkomen heeft ontplooid, indien Hij Zijn gansche oneindigheid in haar uitgestort heeft, hoe zou de schepping dan eindig, d. i. niet-God, d. i. schepping, kunnen zijn? Desgelijks is het met de menschelijke geschiedenis. Ook zij kan alleen in haar werkelijkheid, d. i. als voortgang, ontwikkeling, der menschelijke vrijheid erkend worden, wanneer men een voortdurende opschorting, zelfbeperking, der goddelijke almacht en alwetendheid aanneemt, of liever wanneer men, den Drievuldige erkennend, in God het immanente, het wordende, het in de menschelijke geschiedenis ingetredene, van het trans-

scendente, eeuwige, onveranderlijke onderscheidt. Dan, en dan alleen, erkent men dat God wel de absolute, volstrekt almachtige, maar juist dáárom (daar de hoogste almacht in de schepping van vrije wezens uitblinkt) niet de éénige oorzaak is der dingen die geschieden. God schiep vrije wezens, die zelf waarlijk oorzaken zijn, waarlijk handelen, en niet slechts het in hen gelegde volbrengen, gelijk het uurwerk den kringloop waartoe het bewerktuigd is. Dit is de zelfbeperking Gods, die haar hoogte bereikt in de menschwording des Zoons. En toch vereenigt God dit vrije handelen der menschen, dat anders zou dreigen allen ordelijken samenhang der wereld in eindelooze uiteenspatting te verstoren, Hij vereenigt het weder tot één geheel, en in dit eindresultaat der verheerlijking triomfeert het werk des Heiligen Geestes.

Men ziet dus dat de naturalistische wijsbegeerte, die noodzakelijkheid en werkelijkheid tot één maakt, en van geen mogelijkheid weet die ook kan niet tot werkelijkheid komen, dat deze wijsbegeerte geen denkbeeld van de hoogste almacht Gods heeft. Deze almacht, ja de ware oneindigheid Gods wordt alleen dan verheerlijkt, wanneer wij de zelfbeperking Gods erkennen; wanneer wij inzien dat God den mensch naar Zijn beeld heeft geschapen, en dus als Persoon met den mensch als persoon omgaat.

Deze zelfbeperking Gods is het, welke de Heilige Schrift ons voorhoudt, zoo dikwerf in haar van God als den Heere, als Jehova den Verbondsgod, sprake is. Dat is, van den beginne tot het einde. Want Hij is de God die Zijn NAAM heeft genoemd, Zijn wezen heeft geopenbaard. Elohim (God) en Jehovah (eigenl. Jahveh) de Heere, zijn de namen die in de Schrift voorkomen, en hun gewichtig onderscheid van beteekenis hebben. Elohim is de naam waarmede bestreden en overwonnen wordt de heidensche veelheid der goden. Want de heidenen maakten (I bladz. 274) alle meer verheven verschijnselen van krachten in de

natuur tot godheden. Deze goden worden, aldus zegt de naam Elohim, door God beheerscht, zijn voor Hem niets, want Hij, Hij alleen is de God van alle Goddelijke krachten der wereld: de Heer der "vele heeren," die in de wereld zijn, 1 Cor. 8: 5. Naast deze meest algemeene aanduiding van het goddelijk wezen staat nu de naam Jehovah als van den God, die zich bepaald aan Zijn volk openbaart. Die naam duidt een leven aan dat tegenwoordig en toch tegelijk ook toekomstig is, dus een zijn dat tevens voortdurend wordt, zich voortdurend verwerkelijkt (I bladz. 275). Zoo wenscht Johannes in den aanvang zijner Openbaring aan de zeven gemeenten die in Azie zijn, genade en vrede van Hem, die is, en die was en die komen zal. De naam Elohim predikt de éénheid van den God, die boven de vele goden der heidenen troont; de naam Jehovah den Verbondsgod Israëls. En de naam Jehovah Elohim vat dus deze beide in hoogere eenheid samen, gelijk het christelijk geloof de eenheid tusschen Jood en Heiden in Christus verkondigt. Elohim is naar het Hebreeuwsch taaleigen een aanduiding van het meervoud, als trad de éénheid der persoonlijkheid Gods bij den rijkdom van haar inhoud op den achtergrond; maar toch wordt het werkwoord met dit naamwoord in den vorm des enkelvouds verbonden: in den beginne schiep (niet schiepen) God den hemel en de aarde. Elohim is de God van den aanvang en van het einde, de God der schepping die tot de verheerlijking komen moet. En zij komt daartoe door Jehovah, den God van het midden, den God des verbonds, der geschiedenis, der verlossing. De God van het begin, van de schepping, is ook de God van het einde, van het gericht, want het gericht is niets anders dan het meten van het einde aan het begin, het onderzoek in hoever de kiemen die in den aanvang waren nedergelegd, in het einde blijken ontwikkeld te zijn.

Zooveel is er gelegen aan den Naam Gods, wiens heiliging dan ook het voorwerp van een der eerste geboden aan Israël, van de eerste bede des allervolmaaktsten gebeds is. Want inderdaad, in den Naam is een heilig mysterie. Wij kennen niet anders dan door taal en woord; en hoe volkomener de naam overeenstemt met het wezen des genoemden, des te juister is hij. Daarom zegt God van den ongeschapen Verbonds-Engel: Mijn Naam is in Hem — omdat in Hem de volheid van het wezen Gods tot openbaring komt. De bede: om Uws Naams wille vergeef mij! doet een beroep op de werkelijkheid van Gods genade en vergevensgezindheid, in het vertrouwen dat God dien Naam zich niet gegeven heeft zonder hem te willen gestand doen. Den Naam des Heeren heiligen is, Hem eerbiediglijk te erkennen voor hetgeen Hij is, Hem met niets anders, wat Hij niet is, te vermengen om alzoo van Zijn onvergelijkelijke hoogheid iets af te doen.

Reeds bij den mensch is het naam-geven de hoogste werkzaamheid van zijn verstand. In de oudste, meest primitieve talen, de Sanskrietsche, de Hebreeuwsche, treft ons telkens de diepzinnige juistheid van het levensgevoel, waardoor de mensch om zoo te spreken onmiddellijk aan het hart der natuur liggende, haar eigenlijk wezen ontdekt en dat in zijn taal uitspreekt. Dit onmiddellijk levensgevoel is meer en meer verloren gegaan, en kunstig tracht de mensch door zijn wetenschap de juiste namen af te passen, gelijk b. v. in de kruidkunde van zoo beslissend belang is. Maar in de hoogste mate geldt dit alles van den Naam Gods. De mensch kan dien Naam niet uitvinden. God is in Zijn eigenlijk wezen onuitsprekelijk. Maar in Zijn d a d e n, in Zijn openbaring heeft Hij zich betuigd, den menschen gelegenheid gegeven om Hem te leeren kennen en noemen. Daarom is die Naam ook onveranderlijk, vast en blijvend onder alle wisseling der aardsche dingen. De Naam des

Heeren is een sterke toren: de rechtvaardige zal daar ingaan en behouden worden: en die Hem aanroept, klemt zich aan de eeuwige almacht en verbondstrouw vast. Maar ook doet hij een beroep op het allerheiligste wat er in hemel en op aarde bestaat: waarom de meineed de gruwelijkste van alle zonden is, een aantasting van de vastigheid die hemel en aarde draagt, en ook hij die den Naam lasterde of vloekte, door steeniging uit het midden van Gods oude volk werd weggedaan.

Dat God is ingetreden in de bepaaldheid der geschiedenis, afgedaald tot de menschelijke aan tijd en plaats gebonden verhoudingen, is het ondoorgrondelijk mysterie der Openbaring. Uitdrukkelijk bewijst ons Plato, in een merkwaardige plaats van zijn Timaeus, dat de heidensche wijsheid ook in haar edelste ontwikkeling deze zalige waarheid niet bereikt. Daar toch lezen wij: Het verledene en het toekomende zijn tijdvormen geworden, welke wij, voorwaar, verkeerdelijk en ten onrechte op het eeuwig Wezen zouden overbrengen. Want wij spreken er wel is waar over, alsof het was en is en zal zijn, maar het is past er naar waarheid alleen op, terwijl het was en het zal zijn alleen gezegd kan worden van de wording die in den tijd voortgaat. Daarom moest die naam, door welken God als Jehovah, als de God der geschiedenis, des verbonds werd aangeduid, die naam die in Enos' tijd was aangeroepen maar door zondvloed en heidendom vergeten geworden, eerst weder uitdrukkelijk bij den braambosch aan Mozes geopenbaard worden. Daar sprak God hem, Zichzelven, uit als: Ik zal zijn die Ik zijn zal. Dat is: Mijn wezen zult gij uit Mijn daden kunnen opmaken. Juist gelijk de Zoon sprak: zoo iemand wil Gods wil doen, die zal van Mijn leer erkennen dat zij uit God is. Dat zij uit God is, dat zal gekend kunnen worden, want God, de ondoorgrondelijke, heeft zich geopenbaard. Ja Zijn ondoorgrondelijkheid-

zelve is niet anders dan uit Zijn openbaring te kennen. Zij is een zedelijk besef des menschen, geheel iets anders dan die onkenbaarheid Gods welke wij, als een buiten Gods Woord omgaande bespiegeling, in ons eerste deel hebben geloochend en wederlegd. Als God zich, Zijn eigen persoonlijk wezen, den mensch openbaart, dan valt de mensch op zijn aangezicht en erkent dat hij in deze heilige diepte den bodem niet peilen kan. Juist als aan Paulus de diepste, heerlijkste, verrassendste vergezichten omtrent Israëls toekomst en de ontknooping van het wereldraadsel getoond worden, dan roept hij in aanbiddende verrukking uit: o diepte des rijkdoms der kennisse Gods, hoe ondoorzoekelijk zijn Zijn oordeelen en onnaspeurlijk Zijn wegen. Daarom is Christus zelf het middelpunt van alle openbaring Gods en toch tevens de diepste van alle geheimenissen. In Hem zijn alle schatten der wijsheid en der kennis verborgen. Maar ook in Hem is God in Zijn eigenlijkst wezen als heilige liefde geopenbaard. Dit is het heiligdom, tot welks drempel wij thans willen trachten te naderen.

Heilige liefde toch moet blijken de kern der majesteit Gods te zijn, wanneer wij deze majesteit, gelijk in dit opstel, als die des eeuwigen, levenden Gods beschouwen. Op den klank af duidt het woord majesteit bij voorkeur het heilig ongenaakbare, de verhevenheid Gods boven al het geschapene aan, gelijk zij vooral in het Oude Testament op den voorgrond treedt. Schijnt het niet alsof dit woord ons door een "gij zult Mijn aangezicht niet kunnen zien, Mij zal geen mensch zien en leven" in het stof nederbuigt, en niet zoozeer door het "wie Mij ziet, die ziet den Vader," ons opheft en vertroost? Zoo schijnt het, ja, wanneer wij Gods majesteit slechts als een onweerstandelijke almacht beschouwen; maar wanneer wij in Hem den Eeuwiglevende zien, gelijk Hij ons in Christus geopenbaard is, dan zien wij hoe die majesteit haar diepste wezen juist in

nederbuiging, in gemeenschap, in genade voor ons opensluit.

Van het medevieren van Calvijns driehonderdjarigen sterfdag bracht ik, drie jaren geleden, vele genotvolle herinneringen uit Genève naar het vaderland terug, en ook een gedenkpenning, ter eere van den grooten man Gods geslagen. Men ziet daarop rondom zijn beeldtenis de woorden: Hij hield zich vast, als ziende den Onzienlijke. Even treffend juist als door deze woorden vinden wij het geheele wezen van Calvijn aangegeven in het protokol waarin de raad van Genève, weinige dagen na zijn dood, 8 Junij 1564, den ontslapene aldus kenmerkte: God had hem een karakter van groote majesteit ingedrukt. Ik kan niet nalaten, hier een bladzijde over te nemen uit een heerlijk geschrift,[1] waarin die karakterschets nader wordt uitgewerkt, en ons blijken kan, welke de kracht voor het dagelijksch leven is van zulk een aanschouwing van God, als waarvan wij in dit opstel hebben gesproken.

"Het eerste waarvan Calvijn zich ten levendigste doordrongen toont, is zijn verordineering ten leven door Gods vrije, eeuwige, barmhartige genadeverkiezing. Met recht heeft men opgemerkt hoe er bij Luther, in overeenstemming met zijn geheel verschillende, veel meer op en neder gaande natuur, hier en daar zware aanvechtingen van twijfel, ja schuddingen van 't geloofsleven zijn voorgekomen, in welke

[1] Dr. E. Stähelin, Johannes Calvin. Leben und ausgewählte Schriften, een onschatbaar boek voor hen, die nog iets dieper willen gaan dan het bij ons meer algemeen bekende, en ook in zijn soort uitnemende, geschrift van Bungener. Schoon Stähelin ook de gebreken van Calvijn geenszins verzwijgt, is het onmogelijk dit boek te lezen zonder tot een eerbiedige bewondering voor de grootheid, de naar alle zijden stralende grootheid, van den veelzins miskenden hervormer te worden opgetogen. Dit zijn levensbeeld zij hiermede onzen lezers ten nadrukkelijkste aanbevolen. Zulke lektuur is inderdaad een geestelijke verkwikking van het edelst gehalte.

hij soms zeggen kon dat hij niet eens meer de eerste beginselen van het kindergeloof vermocht vast te houden. Bij Calvijn vindt men nooit een spoor van dergelijken zielstoestand. Hoogstens dat hij eens, bij den aanblik van een in zonden gevallen geloovige, aan een vriend in diepen ernst schrijft: dit is geschied ons ten spiegel en ter vermaning, opdat wij des te meer in vreeze en waakzaamheid onzen weg wandelen: want als ik dezen ongelukkige zoo buiten alle goddelijke hulpe zie, grijpt siddering mijn gansche ziel aan. Maar ook dit sidderen is toch slechts voor de ondoorzoekelijke majesteit Gods en haar gerichten, geen sidderen over ongewisheid van zijn eigen verkiezing, of mogelijkheid van ten slotte verloren te gaan. Ja, omvergeworpen en neergebogen kan ook de geloovige ziel worden, (zoo roept hij in het derde boek, tweede hoofdstuk van zijn "Onderricht in de christelijke godsdienst" uit) maar uit al die angsten duikt zij weder op, en zal nooit dulden dat het vertrouwen op de goddelijke barmhartigheid haar ook maar in het geringste geschokt worde. Ja niet eens neergeslagen wordt zij door zulke ervaringen, maar integendeel tot steeds hooger en vreugdevoller zekerheid opgevoerd. Wanneer de aanblik der gerichten Gods de heiligen met schrik vervult, zoo gaan ze heen en schudden hun angst in Zijn schoot uit, en weten dat zij verhoord worden en Hij medelijden met hen heeft. Nooit kan het geloof werkelijk en geheel uit de harten der geloovigen worden uitgerukt. Geschud worden kan het wel somtijds, zwak zijn en zichzelf mistrouwen; maar in de diepte der ziel blijft het toch geplant. Schijnt de toorn Gods over hen te zijn gelijk eens over Job, dan is dit voorzeker hun zwaarste lijden, en vaak is het hun alsof zij daaronder moesten vergaan. Maar toch verklaren zij met dien vromen man, dat ook als God hen werkelijk doodde en verbrijzelde, zij toch op Zijn goedheid en almacht zouden hopen. Slechts van buiten grijpt het on-

geloof hen aan, tot hun binnenste dringt het niet door. En al komt het duizendmaal beproeven om het geloof ten val te brengen, het geloof overwint de wereld en alle strijd wordt tot zegepraal.

"En gelijk alzoo Calvijns leven in God gegrond was, zoo gevoelde hij zich daarin ook ten alle tijde van God overschaduwd en geleid, als wandelende in Zijn wezenlijke tegenwoordigheid. "Voor het aangezicht Gods en Zijner heilige engelen, die op ons nederzien," dit is zijn bestendige uitdrukking in brieven en geschriften, zoodra zijn binnenste in beweging komt en voor den dag doet treden wat in hem ligt. Deze tegenwoordigheid roept hij tot getuige aan, als hij iets moet bevestigen dat eenigszins zou gewantrouwd kunnen worden. Aan haar herinnert hij zijn vrienden als hij hen waarschuwen of troosten wil, bovenal wanneer hij hen tot volhardende trouw aanspoort, tot het gestand doen van hun voor Gods aangezicht gedane beloften. Den martelaren die den brandstapel zullen beklimmen, roept hij toe dat de oogen des Heeren en Zijner heirscharen hun schreden volgen en zich over hen verblijden. Ga voort gelijk gij begonnen zijt, schrijft hij aan den jongen prins van Navarre, zoo zult gij een rein geweten winnen voor God en Zijn engelen; en dat is de rechte schouwplaats der eere, waarbij alle andere op aarde in het niet verzinken. Als "een krijgsdienst voor God en Zijn heilige engelen, bij welken hij Hun in alle stukken openbaar is," kenschetst hij zijn eigen wandel in deze wereld. "En des te moediger (dus schrijft hij tegen het eind zijns levens) strijden wij onder het onderzoekend oog van dezen Rechter der kampstrijden, die hoog in den hemel is. Ja niet onder Zijn oogen alleen. Ook de heilige en zalige schaar der engelen betuigt ons haar liefhebbende deelneming en toont ons door haar voorbeeld den weg. Ook de geheele wolke der verheerlijkte vaderen en voorgangeren neigt zich tot ons neder

en roept ons hun bemoedigende woorden toe. Dat is de schouwplaats waarop ik strijd, dat is de Richterenschaar, aan wier goedkeuring mij alleen iets gelegen is. Moge overigens de geheele wereld mij in 't aangezicht spuwen, ik bekommer er mij niet om en treur er niet over. Alle menschenlof is een lof uit nacht en duisternis: het licht komt slechts van het aangezicht des Heeren en Zijner uitverkorenen." En nog op zijn sterfbed, als hij ten laatsten male tot de verzamelde raadsheeren spreekt en hun vergeving vraagt voor zijn zwakheden en gebreken, voegt hij er met zijn gewone uitdrukking bij: "voor God en Zijn engelen, gelijk nu ook voor u, lieve en waarde Heeren! beken en betreur ik ze."

"Wat nu zulk een gevoel van de bestendige nabijheid Gods, zulk een bewustheid van Zijn voortdurende tegenwoordigheid en van de altijddurende beproeving door Zijn oog in een mensch moet uitwerken, dit is van zelf duidelijk. Voor deze majesteit des Eeuwigen verbleekt alles wat tot het stof behoort, alle glans, alle eer, alle beteekenis van het schepsel. Alle schroom voor de menschen verdwijnt, als zij nevens God gesteld en aan Hem gemeten worden. Ook voor het eigen gevoel en leven wordt hetgeen hier beneden is, tot een Niets tegenover hetgeen van boven afstraalt. Slechts nog de schouwplaats is het, waarop men voor een korte poos gesteld wordt om er zijn taak op te vervullen. En het voldoen aan die roeping is het éénige wat men op het hart te dragen, waar men op te letten heeft. Naar deze zijde heengewend ziet men dan ook niets onmogelijks meer. Wat God opgelegd heeft, dat is door Zijn kracht ook voort te zetten en te voleindigen, wat er zich ook tegen moge stellen in zwarigheid der toestanden, in menschenvijandschap en Satansboosheid. Eén ding is noodig — dát wordt de grondtoon van het geheele denken, gevoelen en streven. Een grondtoon door welken het

natuurlijk leven als het ware van de eeuwigheid doordrongen wordt en het karakter van het eeuwige ontvangt. Van Mozes lezen wij dat, toen hij veertig dagen voor God had gestaan, zijn aangezicht glinsterde van den weerschijn der goddelijke heerlijkheid. Ditzelfde moet met betrekking tot het inwendige leven zich herhalen bij hem die, zooals Calvijn, zich dag aan dag voor God stelt en het oog niet afwendt van Zijn aangezicht. Het kan niet anders of zijn inwendige mensch moet naar het beeld van dien God zich vormen, en als het ware Zijn trekken in hem afgedrukt worden."

In deze woorden des geschiedschrijvers zien wij nogmaals de beteekenis van die Alomtegenwoordigheid Gods, van welke wij in het voorgaand opstel beschreven hoe zij niet is een werkeloos en sprakeloos voorhanden-zijn, maar de betooning der levende kracht Gods, aan het hart des geloovigen zich ten allen tijde kenbaar makende. Wie dit in het oog houdt, kan de christologische, de verlossende beteekenis van alle openbaring Gods niet miskennen. Alle openbaring is verlossing dóór gericht heen. Met andere woorden, opstanding is het laatste woord van elke waarheid die wij beschouwen kunnen. De opstanding is niet een afzonderlijke waarheid, maar het eigenlijke van alle waarheid: het goddelijke zich in het menschelijke openbarende tot wegneming, veroordeeling van het vleesch, opdat de Geest des levens dan in het gereinigd natuurlijke zijn eisch verkrijge. Wie God aldus als den Heer, den Eeuwig-levende erkent, in dien bereidt zich van zelf de opstanding toe. Deze majesteit Gods aanschouwende wordt hij zelf, van heerlijkheid tot heerlijkheid voortgaande, veranderd als door des Heeren Geest en tot Zijn beeld hernieuwd. Een iegelijk, die God in den Zoon aanschouwt, die zal leven. De aanschouwing van God is een ontvangen, een indrinken van Zijn leven. Juist daarin bewijst Hij zich als den le-

venden God, dat men Hem niet aanzien kan, of er gaat leven van Hem uit, een doodend en opwekkend leven. Doodend voor al wat dood en aan den dood verwant is in ons. Daarom ook levendmakend voor elke levenskiem, bevrijdend voor alle gebonden streving die in ons is. Dat is de Paaschgroet des Verrezenen: vrede zij u. Vrede, dat is: volle ontplooiing van al uw krachten, onbelemmerde voortgang, ontvouwing van het leven. Ik leef, spreekt de Heer: namelijk met dat leven, hetwelk in den dood is ingegaan, ja daardoor heen gegaan, en dat zich daarom ook aan ons mede wil deelen tot vernieuwing. Ik leef en ben dood geweest, en zie Ik leef in alle eeuwigheid, en ook gij zult leven in Mij.

V.

DE MAJESTEIT GODS.

(DE HEILIGE LIEFDE.)

Dit is de verkondiging, die wij van Hem gehoord hebben en u verkondigen, dat God licht is, en gansch geen duisternis in Hem is. En wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde.

In deze heilige apostolische woorden ligt de volheid van het wezen Gods ons aangeduid. God is leven voor en in het geschapen heelal, dat door Hem leeft. Maar de verschijning, de openbaring van het leven is, gelijk wij in de scheppingsgeschiedenis zagen, het licht. Bepaald voor den beelddrager Gods, den mensch, is het leven Gods als licht openbaar. Het leven is het licht der menschen, voor de menschen. Hij wiens wezen het licht is, stemt volkomen met zichzelf overeen. Gansch geen duisternis, geen donkere achtergrond, geen ongelijkheid aan zichzelf is in Hem. Hij is de volmaakte waarheid en heiligheid. Over alles heenstroomend en toch van niets bezoedeld, alles doorglansend en zelf van niets helderheid ontvangende, met alles gemengd en toch

van alles onderscheiden en ongenaakbaar, zoo is het licht, zoo is de heiligheid Gods. En die heiligheid is liefde. God is liefde. Het hoogste goed deelt zich den schepselen mede, is de grond van aller bestaan, de laatste onderstelling en verklaring van elk raadsel der schepping; daadwerkelijk nedergelegd, uitgegoten in onze harten door den Heiligen Geest, die ons is gegeven, zoodat wij in het zalig bezit zijn van de hope die niet beschaamt.

God is liefde — wie peilt de diepte, wie beschrijft de onuitsprekelijke heerlijkheid dezer verkondiging? Doorzoek de geheimen der wetenschap, tracht dóór de verschijnselen heen het wezen der dingen te vinden: dat wezen, op den bodem doorblinkende, is de liefde. Geef u over aan de geheimzinnige werking der indrukken, die gij ontvangt van poëzy, muziek, de natuur, het menschelijk samenleven in zijn edelste verfijning — het woord dat al deze omtreklooze zwevende indrukken verklaart en u het geheim der innigste strevingen uwer ziel oplost, dat woord is de liefde. Strijd met het leven, met de overstelpende drukte, de afmattende alledaagschheid, de verscheurende droefenissen en teleurstellingen van het leven: wat gij, indien gij den moed hebt ernstiglijk tot de benedenste diepte door te dringen, wat gij dan als laatste uitkomst vinden zult, dat is de liefde. God is liefde, dat is: niet de noodzakelijkheid der afgetrokken natuurwet, maar de wil der persoonlijke vrijheid, der eeuwige almachtige vrijheid, houdt alle dingen samen en is er de hoogste verklaring van. Hebt gij de liefde waarachtig vastgegrepen, dan is er voortaan geen wanhoop meer mogelijk. Geen onbegrijpelijkheid meer in de angstigste duisternissen. Geen nederwerping, noch in de moeitevolle zorgvuldigheden van het dagelijksch leven, noch in de langzame sloopingen van het verdriet, noch in der smarten wilden stoot. Al de afgrijselijkheid der moderne wereldbeschouwing legt zich bloot in het ontkennen van deze zalige waarheid:

in het stellen van "onzen Vader den afgrond" in plaats van onzen Vader die in de hemelen is, de heilige liefde, de levende zaligheid die alle dingen glanzen doet.

Wel is waar moet de spreuk: "God is liefde," zich laten welgevallen onophoudelijk te worden herhaald en als hoogste waarheid verkondigd door hen, die juist het wezen der liefde Gods, namelijk haar vrijheid, ontkennen en van haar een bloot natuurlijke noodzakelijkheid maken. Doch er is een toetssteen, waaraan herkend worden kan of men de liefde Gods al of niet in waarheid verstaat. Het is al wederom de oude, groote vraag, die ons reeds honderdmaal is voorgekomen en nog verder voorkomen zal, als de klaarste toetssteen om waarheid en leugen op geestelijk gebied van elkaar te onderscheiden; de vraag: wat denkt gij van uwe zonde? Is de zonde u een onvolkomenheid slechts, een noodzakelijk doorgangspunt ter volmaaktheid een onmisbare voorwaarde tot ontwikkeling, dan blijkt het daaruit dat gij, hoe nadrukkelijk gij ook zeggen moogt dat God liefde is, toch slechts den klank van deze waarheid kent, niets meer. Want wanneer, omgekeerd, de liefde Gods in haar volstrektheid, in haar hoogheerlijk majesteitsrecht, in haar volkomen omvatten van alle denkbare waarheid, schoonheid, goedheid erkend wordt, dan blijkt de zonde te zijn, in den grond, de volstrekte verwerping van al het goede, ware, schoone, tot aan het laatste deeltjen toe. De afgrijselijkheid der zonde wordt vermeerderd met elk gewicht dat men op de beteekenis der liefde Gods leert leggen. En wanneer men geleerd heeft, aan de liefde Gods als uitdrukking van Zijn volmaaktheid haar vollen eisch te geven, juist dan wordt de zonde eerst als de afzichtelijkheid-zelve, de voltooide gruwel, openbaar. Juist dan walgt het hart van de laffe onheilige rede: "God is liefde, derhalve vergeeft Hij van zelf, en heeft niet noodig, door een zoenoffer bewogen te worden tot vergeving." Juist dan

eischt het hart, de éénheid van Gods liefde en heiligheid erkennende, vóór en boven alle dingen het zoenbloed van Golgotha. En het kruis, het ondoorgrondelijkste mysterie voor het denken, is dan voor het hart des zondaars het noodzakelijkste en duidelijkste van alle dingen.

Maar ook nog vele anderen derven den troost dezer waarheid. Voor veler menschen beschouwing is de volmaaktheid Gods iets zeer kouds. Wat Hij is, dat achten zij Hem te zijn krachtens een zekere noodzakelijkheid van Zijn wezen, een noodlot dat nu eenmaal niet anders kan zijn dan het eeuwiglijk is. Van daar dat zij met een koele achting aan Hem denken. Indien zij zich tot de gedachte der liefde konden opheffen, zij zouden in heilige verrukking verstaan dat God al wat Hij is, door persoonlijke, volstrekt vrije keuze is, eeuwiglijk willende zijn wat Hij is. Zijn wezen is noodzakelijk, ja, maar niet door een noodlot boven Hem, maar door Zijn eigen heiligen wil; en dit is de volmaakte liefde. Liefde is: het éénzijn van vrijheid en noodzakelijkheid. Die liefheeft, voelt zich gedrongen, onweerstaanbaar gedrongen; maar die drang is juist de innigste vrijheid zijner persoonlijke keuze. De noodzakelijkheid in Gods wezen is Zijn heiligheid en het bestaan dezer heiligheid is Zijn volstrekte vrijheid, Zijn vrije keuze, Zijn liefde. Wij zondige menschen stellen ons heiligheid en liefde, omdat wij geen van beide volledig bezitten, slechts als twee richtingen vóór, die geen vereenigingspunt hebben. Maar in God bestaat geen tegenstelling. Heiligheid en liefde zijn één in God; en indien wij het beeld van een stroom durven kiezen om deze hooge verborgenheid aan te duiden, zoo is de liefde het water dat zich voortbeweegt, de heiligheid de oeverbepaling, die aan dezen stroom zijn gedaante geeft, de vorm die met den inhoud des waters vervuld wordt. Alzóó is heiligheid en liefde in God, en alzóó daalt zij ook tot ons menschen neder. De

heiligheid spreekt: zijt heilig, want Ik ben heilig, en stelt bij dezen eisch dus de heiligheid als den vorm, de maat, naar welke zich 's menschen heiligheid te regelen heeft. De liefde spreekt: zoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eengeboren Zoon gegeven heeft, opdat wie in Hem gelooft, het eeuwige leven hebbe — en doet zich aldus aan ons kennen als de gave Gods, die tot ons stroomt, en tevens de drijfkracht, die ons tot Hem, den Heilige, weder opvoert. [1]

De innigste vereeniging tusschen heiligheid en liefde wordt overal in Gods Woord ons voorgesteld. Als Petrus den Geest der heerlijkheid tot werktuig heeft gediend om het ontzettend strafgericht over Ananias en Saffira te voltrekken, juist dan straalt aldus de genezende liefde van hem af, dat de kranken op de straat gedragen worden opdat, als hij voorbijgaat, zijn schaduw hen moge overschaduwen. De mond, die in woorden van vlammende heiligheid aan het Sanhedrin zijn hardnekkigheid en wederstaan van den Heiligen Geest heeft verweten, bidt tevens om vergeving hunner zonden als Stefanus onder de steenen bezwijkt. Aan Elia wordt op Horeb getoond dat storm, aardbeving, vuur, geweldige strafgerichten der heiligheid, slechts dienen om voor het suizen van de zachte koelte der liefde plaats te

---

[1] In het op bladz. 358 van ons 1ste deel aangehaalde werk van v. Zeschwitz wordt deze gedachte voortreffelijk ontwikkeld. Overigens moet uit onze vergelijking van stroom en oever geenszins worden opgemaakt, dat de heiligheid eenigszins minder tot het wezen Gods zou behooren dan de liefde: alsof de heiligheid slechts een vorm, een eigenschap, de liefde het wezen-zelf ware. Heiligen is in de Schrift: van de gewone toestanden des levens afzonderen, en alzoo bijzonder-op zich zelf-stellen, gelijk men b. v. een oorlog, een vasten, enz. kon doen. Zoo is God als de Heilige, Hij die, in tegenstelling met de wereld, tot welke Hij niet behoort, dus in Zijn verhevenheid boven de wereld, de Hij-zelf-zijnde, de volstrekt onvergelijkelijke (Jes. 40: 25) is.

bereiden, haar een bedding te graven om er door te stroomen. De gloeiende kool van het altaar is in Ezechiël's en Johannes' visioen een verterend strafgericht der heiligheid, maar ook voor Jesaia, als hij tot profeet gewijd wordt, een reinigingskracht der genade. Micha profeteert hoe de Heer de volken, die het kwade gedaan hebben, door Zijn gerichten vernietigt, maar hoe die gerichten, even streng over Zijn volk Israël gaande, slechts dienen om het heilig zaad af te zonderen, dat tot erfgenaam van alle beloften Gods in het eind der tijden bestemd is. Ik zal de kudde Mijner erfenis wonderen doen zien als in de dagen toen gij uit Egypteland uittoogt. De heidenen zullen het zien, en beschaamd zijn van wege al hun macht. Zij zullen de hand op den mond leggen, hun ooren zullen doof worden. Zij zullen het stof lekken als de slang; als kruipende dieren der aarde zullen zij sidderend voortkomen uit hun krochten. Zij zullen met vervaardheid komen tot den Heer onzen God, en voor U vreezen. Wie is een God gelijk Gij, die de ongerechtigheid vergeeft, en de overtreding van het overblijfsel Zijner erfenis voorbijgaat? Hij houdt Zijn toorn niet in eeuwigheid, want Hij heeft lust aan goedertierenheid. Hij zal zich onzer weder ontfermen; Hij zal onze ongerechtigheid dempen. Ja Gij zult al hun zonden in de diepten der zee werpen. Gij zult Jakob de trouw, Abraham de goedertierenheid houden, die Gij onzen Vaderen van oude dagen af gezworen hebt. Nahum, de Elkosiet, roept in zijn last over Ninevé, dat de Heer is een ijverig God, een wreker is de Heer, en zeer grimmig; een wreker is de Heer aan Zijn wederpartijders, en Hij behoudt den toorn Zijnen vijanden. De Heer is lankmoedig, doch van groote kracht, en houdt den schuldige geenszins onschuldig. Des Heeren weg is in wervelwind en in storm, en de wolken zijn het stof Zijner voeten. Hij scheldt de zee en maakt ze droog, en Hij verdroogt alle rivieren. Basan en Karmel kwijnen, ook versmacht het

bloeisel van Libanon. De bergen beven voor Hem en de heuvelen versmelten, en de aarde licht zich op voor Zijn aangezicht, en de wereld en allen die daarin wonen. Wie zal voor Zijn gramschap blijven, wie zal voor Zijn brandenden toorn bestaan? Zijn grimmigheid is uitgestort als vuur, en de rotssteenen worden van Hem vermorzeld. En nu, al deze schrikkelijke heiligheid is niet anders dan reddende liefde voor Zijn volk: de Heer is goed, Hij is ter sterkte in den dag der benauwdheid, en Hij kent hen die op Hem betrouwen. Omdat de toorn des Heeren over Zijn volk niet anders is dan de ijver der liefde, daarom toont hij zich als barmhartigheid zoodra de gestrafte boetvaardig is geworden; en daarom zegt dan de Heer der heirscharen tot Zacharja: Ik heb geijverd over Sion met een grooten ijver, ja met groote grimmigheid heb Ik over haar geijverd. Alzoo zegt de Heere: Ik ben wedergekeerd tot Sion, en Ik zal in het midden van Jeruzalem wonen: en Jeruzalem zal geheeten worden een stad der waarheid, en de berg des Heeren der Heirscharen een berg der heiligheid. Is het niet dezelfde samensmelting van heiligen toorn en onbeschrijfbare teederheid der liefde, als die ons in de woorden van Gods Gezalfde tegemoet komt? Ik moet heden en morgen en den volgenden dag reizen, want het gebeurt niet dat een profeet gedood wordt buiten Jeruzalem. Jeruzalem! Jeruzalem! gij die de profeten doodt, en steenigt die tot u gezonden zijn! hoe menigmaal heb Ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen, gelijk een hen hare kiekens onder de vleugelen vergadert, en gijlieden hebt niet gewild — zie, uw huis wordt ulieden woest gelaten! Gelijk Hij ook ons diezelfde vereeniging van de innigste liefde met heiligen haat tegen al wat zich tusschen ons en God plaatst, ten plicht stelt, sprekende: indien iemand tot Mij komt, en niet haat zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broeders en zusters, ja ook zelfs zijn eigen leven, die kan Mijn discipel niet zijn.

Wij ontleenden deze Schriftwoorden evenzeer aan het Oude als aan het Nieuwe Testament. Inderdaad zijn wij geenszins van de meening, reeds door Tertullianus in zijn schriften tegen Marcion[1] zoo krachtig wederlegd, maar nog steeds zich telkens op nieuw vertoonende, namelijk dat het Oude Testament bijzonderlijk Gods heiligheid, en het Nieuwe Gods liefde zou op den voorgrond stellen, zoodat er tusschen beide een tegenstelling ware. Want het is duidelijk dat in het Nieuwe Testament, juist omdat Gods liefde volkomen ontplooid is, de heiligheid Gods zich in het reddeloos verderf van den ongeloovige die deze liefde verwerpt, veel sterker dan in het Oude Verbond kenbaar maakt. Hoe veel te zwaarder straf dan op ongehoorzaamheid aan Mozes' wet bedreigd was, zal hij waardig geacht worden, die den Zoon van God vertreden heeft! Wat het Oude Verbond aangaat, de waarheid dat Gods heiligheid met de liefde één is, wordt er even bepaald als in het Nieuwe verkondigd; daar Gods toorn, ijver van wege de zonde Zijns volks niet anders is dan de jaloerschheid der liefde, die tot elken prijs den afgedwaalde, den overspelige behouden wil. Maar

[1] Marcion van Sinope was (in het begin der 2e eeuw) een Gnostieke ketter van een groote kracht van denken en vroomheid des gemoeds. In zijn stelsel, waarin de verminkte gedachten van Paulus met strakheid tegenover het Oude Verbond worden geplaatst, is dit een hoofddenkbeeld, dat de liefde Gods eerst in het Nieuwe Testament, tegenover de toornende gerechtigheid in het Oude, geopenbaard is geworden. Boven alle andere Gnostieken is hij dáárdoor verheven, dat hij het goddelijk wezen zelf in de verschijning, in de geschiedenis laat intreden; terwijl de anderen slechts een hooger wezen, een zoogenoemden Aeon, Christus, zich op onvolkomen en voorbijgaande wijze met den mensch Jezus laten vereenigen. Marcion's diepe geest besefte, dat tot een werkelijke liefde Gods ook persoonlijke afdaling behoort. Maar Tertullianus voerde terecht tegen hem aan, dat een liefde zonder gerechtigheid haar eigenlijken bodem missen zou, en tot een bloot-natuurlijke, niet zedelijke, goedheid zou afdalen; omdat het geestelijke en heilige der liefde slechts in de gerechtigheid gewaarborgd is.

gelijk elke waarheid zoo is ook deze in het Oude Verbond nog bedekt, omhuld, onduidelijk te voorschijn tredende, al is zij wezenlijk voorhanden. Aan het heidendom ontbrak bijna geheel de gedachte van Gods heiligheid, de verhevenheid Gods boven de wereld. Het heidensch besef, door aan het ontzaglijk onderscheid tusschen Schepper en schepsel, God en natuur, zijn eisch niet te geven, vermengde met elkaar wat het had moeten uit elkander houden. Het anticipeert, grijpt vooruit (zie I bladz. 58) op de vereeniging tusschen God en de wereld. Het maakt zich die vereeniging veel te licht, alsof het een natuurlijke, van zelf sprekende zaak ware. Daardoor verkrijgt het geen ware vereeniging, maar slechts een onrijpe, onheilige vermenging, of ook wel moet het, gelijk in den edelsten der heidensche godsdienstvormen, de Perzische, in een strakke scheiding tusschen beide berusten, wanneer namelijk een verder ontwikkeld zedelijk besef tegen die vermenging zich verzet. Bij de heidenen wordt het zedelijke tot iets natuurlijks. God is bij hen met de wereld vereenigd van nature, terwijl Hij toch inderdaad, krachtens Zijn heiligheid, dit slechts kan worden door Zijn persoonlijke nederbuiging, door Zijn vrijwillige liefde en genade, door Zijn daad, kortom slechts langs den weg der geschiedenis die, als een hooger gebied dan dat der natuur of der noodzakelijkheid, zich ons als het gebied der vrijheid, van het zedelijke heeft doen kennen (I bladz. 43). Dit laatste nu wordt door Israël erkend. Het verwacht langs den weg der geschiedenis, der boven-natuurlijke daad Gods, de vereeniging van het goddelijke en natuurlijke; al houdt het, in diep besef dat die vereeniging nog slechts in de toekomst ligt, de ledige plaats open (I bladz. 145.) En daarom zeggen wij dat in het Oude Verbond de kennis van het éénzijn der goddelijke liefde en heiligheid, ofschoon gesluierd en in kiem, toch even werkelijk als in het Nieuwe aanwezig is.

Heiligheid is voorts ook één met gerechtigheid. De eerste is de volstrekte regel, naar welke de tweede wordt uitgeoefend; of wel het doel van de tweede: daar de beloonende of straffende betooningen der gerechtigheid Gods in de geschiedenis geen andere bron hebben dan Zijn heiligheid, geen ander doel dan om Zijn heiligheid te verheerlijken.

Aldus dan de innige éénheid tusschen heiligheid en liefde vooropstellende, mogen wij, naar den eisch onzer menschelijke zwakheid, nu ook beide afzonderlijk beschouwen.

Met Israël dat door de Roode zee is heengegaan, zingt Mozes: o Heere, wie is als Gij onder de goden? wie is als Gij, heerlijk in heiligheid, vreeselijk in lofzangen, doende wonder? Heerlijk in heiligheid. Namelijk alle de heerlijke deugden van Gods majesteit zijn van Zijn heiligheid doordrongen: de heiligheid is er als het ware de ziel, het binnenste wezen van. Als de Heer Ezechiël laat profeteeren tegen de heidenen, die Israëls bergen gesmaad hebben, en die nu zelf voor hun boosheid zullen boeten, gebiedt Hij hem, den huize Israëls aan te zeggen: Zoo spreekt de Heere Heere: Ik doe het niet om uwentwil, gij huis Israëls, maar om Mijn heiligen naam, dien gijlieden ontheiligd hebt onder de heidenen, waarheen gij gekomen zijt. Want Ik zal Mijn grooten naam heiligen, die onder de heidenen ontheiligd is, dien gij in het middden van hen ontheiligd hebt. En de heidenen zullen weten dat Ik de Heere ben, spreekt de Heere Heere, als Ik aan u voor hun oogen zal geheiligd zijn. Hier zien wij dat Gods heiligheid meer is dan er gewoonlijk onder verstaan wordt. Zij is niet slechts Gods liefde voor het goede en afkeer van het onreine, alsof het goede en reine als het ware een buiten God door eigen noodzakelijkheid van zijn aard bestaand ideaal waren, naar hetwelk God zich regelen zou.

Want gelijk er geen "waarheid" als een op zichzelf staande geestelijke wezenheid is, met welke God dan overeen zou komen in al Zijn denken en doen; gelijk niet "de waarheid" God is, maar omgekeerd, God is de waarheid (I bladz. 123) zoo bestaat er ook niet, buiten en boven God, als 't ware een onpersoonlijk ideaal dat men het goede, het schoone, het reine zou kunnen noemen, en naar hetwelk God zich dan richten zou. Met recht is die voorstelling door uitnemende denkers, b. v. door Voetius (zie bladz. 97), schoon op eenzijdige wijze, verworpen. God is de volstrekt vrije; daarom, wat God liefheeft, dat is goed, en om geen andere reden dan omdat God het liefheeft: immers er is geen "aard of wezen der dingen" buiten God, daar toch God zelf de grond, de immanente, blijvende, dragende grond is van al wat waarlijk bestaat. Om dezelfde reden, wat God met welbehagen aanziet, dat is schoon; wat God wil, dat is rein. Derhalve is Gods heiligheid meer dan Zijn liefde voor het goede en Zijn afkeer tegen het onreine. Gods heiligheid is niets anders dan de ongeschonden handhaving van Zijn wezen te midden van Zijn afdaling tot de wereld om in genade en oordeelen haar te doordringen; gelijk het licht op en dóór de dingen dezer wereld, ook de onreine, heen schijnt en nogtans zelf vlekkeloos rein blijft en aan zichzelf volkomen gelijk. In de kracht dier heiligheid, als zij zich den mensch mededeelt, is ook de mensch heilig, wanneer hij geheel en uitsluitend den Heere toebehoort; gelijk bij denzelfden profeet het prachtvol hoofdstuk, waarin Israëls opstanding en herstelling aanschouwd en de heerlijkheid van Gods volk in de laatste tijden verkondigd wordt, met deze belofte besluit: de heidenen zullen weten dat Ik de Heere ben, die Israël heilig, (geheel en onaantastbaar tot Mijn eigendom maak) als Mijn heiligdom in het midden van hen zal zijn tot in eeuwigheid.

Gods heiligheid alzoo is Zijn verhevenheid boven al wat

bestaat, boven al het geschapene, en niet alleen boven de zonde. Zoo verstaan wij het waarom Jesaia in zijn 40ste hoofdstuk de onmetelijkheid en de orde des sterrenhemels tot getuige roept voor de almacht en trouw des Scheppers, en dan zegt: Bij wien dan zult gijlieden Mij vergelijken, dien Ik gelijk zij, zegt de Heilige. De Heilige, d. i. die God die boven dit alles, boven al het geschapene oneindig verheven is, en dus ook door niets tot ontrouw aan Zijn beloften gebracht, of in haar vervulling gehinderd worden kan.

Maar in bijzonderen zin is de Heilige afgescheiden van de zonde, verheven boven de onreinheid, die slechts binnen het gebied van het geschapene, eindige, haar zetel vestigen kan. Hij daalt tot het schepsel af en deelt zich mede. Omdat Hij de liefde is, zoo geneest Hij en maakt levend in die nederdaling; maar omdat Hij heilig is, zoo is die nederdaling en zelfmededeeling de strenge ijvergloed, die al wat onrein is, bestraft en verdelgt. De heiligheid breekt af, breekt door en maakt ruim baan, opdat de liefde een pad hebbe waarlangs te gaan, een plaats om zich te vestigen en te rusten. Want voorwaar de goddelijke heiligheid, schoon afgescheiden van de zonde en ook van de zondaren, zooverre zij aan hun zonde vasthouden, is echter niet afgescheiden van de zonde en ook van de wereld zooverre zij Gods indaling behoeft en er voor ontvankelijk is. Ook in de natuur toont zich Gods heiligheid in de heerlijke regelmaat aller dingen, en in de straf (de Nemesis zeiden diepzinnig de Grieken) welke den overmoedige achterhaalt, die deze wetten overtreedt. Ja het is een verkeerd zeggen, dat de natuur ons wel Gods liefde en wijsheid, maar niet Zijn heiligheid zou leeren. Niettemin, die heiligheid toont zich bovenal in dat deel der menschheid, hetwelk voor haar ontvankelijk is geworden, in de Gemeente, door den heiligen Doop van de onreine wereld afgezonderd, op den bodem

van het nieuwe leven geplaatst. Juist omdat God als de Heilige geheel op zichzelf staat, omdat Hij met geen schepsel vermengd mag worden, juist daarom is Hij geheel en al voor de gemeente, in welke Zijn wezen zich opensluit, en geeft Zich aan haar. Even als de gemeente, juist omdat zij van de wereld afgezonderd is door het stempel des nieuwen levens dat zij draagt, geheel en al voor God is en zich Hem toewijdt. Hij laat sterven alle gestalten des levens, alle vormen van de geestesontwikkeling der menschheid, alle overtuigingen en godsdiensten naar mate zij verdorven worden door de alles verpestende zonde. Hij heiligt Zijn Naam overal weder, waar die Naam gelasterd en ontheiligd wordt. Hij bewaart zich Zijn medegetuige in het geweten der menschheid, ja in de diepste oorspronkelijkste beseffen en voorgevoelens, die den mensch vervullen in de meest gewijde oogenblikken zijns geestelijken levens. De mensch verneemt den Heilige in den wind des daags, in de onbeschrijfelijke harmoniën van den aanbrekenden zomernacht, gelijk in de onwillekeurige trillingen van het diepste zijns gemoeds, overal waar hij met het groote, verhevene, majesteitlijke in aanraking komt. De Grieksche idealiteit is de profetie van de heiligheid Gods. Daarom, in den leeftijd waarin wij de Grieksche levensbeschouwing (zeer velen onzer althans) gedeeld hebben, in de ideale fantasiën der jongelingschap, o toen hebben we niet in dwaze droomerijen ons vruchteloos vermeid en vermoeid, gelijk sommigen ons willen doen gelooven. Neen, toen hebben wij de waarheid gezien uit de verte, maar ze was nog niet gedoopt met ons bloed en onze tranen. De Heere Jezus moest nog komen om ons, daar wij in gewijde opheffing der ziele riepen: wij kunnen Uw drinkbeker drinken, en dan met U aanzitten in Uw koninkrijk — om ons te zeggen: het zal u geschieden, doch eerst als gij naar 's Vaders raad in den doop der smarten en des doods Zijn heiligheid zult

hebben leeren kennen gelijk zij doodt en levend maakt. Het hooghartig aristokratisme, waarmede de Griek zich in de wereld omringd ziet van barbaren, die zijn idealiteit niet begrijpen noch deelen, moet langs den weg der kruisiging des vleesches nog tot de liefde worden, die zonder minachting afdaalt, zich uitbreidt en alles wederkeerig in zich opneemt. Gelijk de Grieken, die zeiden: wij wilden Jezus wel zien, moesten hooren van het tarwegraan, dat in de aarde valt, sterft en vrucht brengt. Zoo is dat idealisme een profetie der heiligheid, waarin Gods kinderen zich van een onreine wereld omringd weten, die zij niet minachten maar liefhebben en stervende overwinnen, inmiddels zich naar 's Heeren wet onthoudende van al wat over de aarde kruipt als dier, denkwijze of handeling. De zalving des Heiligen scheidt af van het gemeene, profane, en wijdt tot de dienst des heiligdoms.

God, de Heilige, is juist omdat Hij geheel en al voor en op Zichzelf is, daarom geheel voor de gemeente en evenzoo de gemeente geheel en al voor Hem. Aldus zijn er twee richtingen, eene van boven naar beneden gaande, eene omgekeerd, als Jakobs ladder. Het vereenigingspunt is Jezus Christus. In Hem heeft zich God geheel voor den mensch overgegeven, de mensch geheel aan God. In Zijn hoogepriesterlijk gebed toont Hij, hoe Hij den Zijnen de eigen heerlijkheid heeft medegedeeld. Heilige Vader, zoo bidt Hij, heilig ze in uwen Naam, die Gij Mij gegeven hebt; en Hij zegt: Ik heilig Mij zelven voor hen, opdat ook zij geheiligd mogen zijn in waarheid. Daarom is ook de Geest, die Hem vervangt en Zijn toekomst betuigt, de Heilige Geest; en de uitverkorenen Gods zijn heiligen en beminden. Voor wie geestelijk heeft leeren onderscheiden, openbaart zich de heiligheid Gods niet slechts in bepaalde gerichten en bezoekingen, maar in den gang des geheelen levens, gelijk er een diepe, schoon onvolledige, waarheid ligt in

het woord: de wereldgeschiedenis is het wereldgericht. Dit woord kan gezegd worden in een zin, waardoor het de eindbeslissing, het laatste oordeel, pantheïstisch zou uitsluiten, en is ook zóó door Schiller bedoeld. Maar de christen kan er een beteren zin aan hechten. Hij toch heeft de duidelijke verklaring van hetgeen de fijner gevoelende mensch in dichterlijke aanduiding spreekt omtrent "het voorgevoel van het Oneindige" in ons binnenste. Hij weet dat dit is het doorschemeren van den eeuwigen goddelijken grond der dingen door de verschijnselen heen, gelijk zich soms bij stormen de wortels der boomen vertoonen. In de edeler naturen heerscht doorgaans die diepe melancholie, bij welke Schleiermacher staan blijft als hij onze smart over het booze noemt: ons mishagen over het terugblijven van de werkzame kracht onzes Godsbewustzijns achter de klaarheid onzer opvatting daarvan. Zulke trillingen des gevoels zijn echter nog maar onwillekeurige beseffen, een wet boven den mensch, die hem geen kracht geeft om haar inderdaad te vervullen. Hier ligt de verklaring van de onuitsprekelijke aantrekkelijkheid der muziek, die namelijk aan deze aspiratiën het onbepaalde melodieuse woord leent, en ons telkens onder haar geleide naar de hemelpoort doet zweven en daar voor ons aanklopt, zonder dat zij zich opent. Maar in het kruis en de opstanding van Christus heeft de gemeente de vervulling, en daardoor ook de heldere verklaring van deze dingen, in welke de onbepaalde streving tot krachtvolle overtuiging wordt, even als in de Openbaring van Johannes het Lam dat geslacht is, het boek der Toekomst met de zeven zegelen ontsluit, en de Christus daarna als de Koning der koningen, de Heer der heeren ter overwinning uitrijdt. De hoogheerlijke idealiteit van Gods heiligheid is tevens, niet krachteloos en nevelachtig zwevend over de dingen der wereld, maar die doordringend en beheerschend tot in hun binnenste diepte. De Heer heeft Zijn troon in de he-

melen gevestigd, en (daarom) Zijn koninkrijk heerscht over alles. God vaart op met gejuich, de Heere met geklank der bazuin. Psalmzingt Gode, psalmzingt! psalmzingt onzen Koning, psalmzingt! Want God is een koning der ganssche aarde, Hij regeert over de heidenen, God zit op den troon Zijner heiligheid. De edelen der volken zijn verzameld tot het volk van den God Abrahams; want de schilden der aarde zijn Godes. Hij is zeer verheven!

En omdat Hij niet slechts heilig is, maar ook Zijn heiligheid handhaaft in de wereld, daarom is Hij de rechtvaardige. De rechtvaardigheid Gods toch is niets anders dan de bescherming, de uitvoering en bevestiging in de wereld van hetgeen Zijn heiligheid heeft vastgesteld. In de algemeene ordeningen der wereld heeft God Zijn wil, de uitdrukking van Zijn wezen, kenbaar gemaakt. Daarbij is Hij de Schepper der menschelijke vrijheid, dat is: der mogelijkheid dat het schepsel zijn wil, in valsche zelfstandigheid, tegen den wil en de ordening Gods keere. God heeft een wereld gesteld, maar ook de mensch kan een wereld stellen, zooverre hij met zijn vermogen reikt; en die wereld des menschen kan een andere zijn dan die van God. Ook in het eigenlijk wezen, in den eigenlijken diepsten aard des menschen heeft God Zijn ordening gesteld; maar de mensch kan een anderen weg willen opgaan dan welken hem zijn eigen wezen aanwijst. Hij kan integendeel den weg der willekeur opgaan, en zich dus tegen de van God gevestigde schepping stellen, zoowel tegen de schepping Gods in hem als tegen de schepping Gods rondom hem. Tegen deze storing der orde komt nu de gerechtigheid, de rechtvaardigheid Gods op. Hij vernietigt den zondaar niet terstond, maar laat hem zijn recht, het recht zijner vrijheid, in het doorzetten van zijn zondigen wil, in het vormen van een tegen God gekeerde schepping, die in de helle haar eigenlijke vestiging of althans haar bepaalde ontplooiing bereikt. Hij laat de

orde des heeals, langer of korter tijd door den zondaar geschonden, weder op hem terugwerken als straf. En eveneens als belooning, indien de mensch met de ordeningen der heilige Almacht in eenstemmigheid handelt. Zoo laat God het booze zijn weg gaan tot het uiterste, eerbiedigt de door Hem zelf geschapen menschelijke vrijheid tot het einde toe, en vernietigt het toch ten slotte. In God zelf is het booze onmogelijk, zelfs het verzocht worden daartoe. Doch ook in de wereld zorgt Hij dat het booze nooit geschiedt, nooit tot rustige werkelijkheid komt, maar slechts altijd als het ware bezig is te geschieden, trachtende vruchteloos tot volle vestiging te komen. Deze waarheid is een krachtig middel om ons te verzoenen met de wereld gelijk zij is, met al haar onvolmaaktheid en ellende. De ongedoopte idealiteit der jongelingsjaren beschuldigt die werkelijkheid van hard, gevoelloos te zijn en de teedere beweging des gemoeds van dieper voelende zielen niet te begrijpen. Maar deze, aldus zoo vaak in naam eener valsche "poëzy" beschimpte werkelijkheid is voor het geestelijk oog, dat Gods heiligheid heeft leeren zien, tevens de openbaring van Gods gerechtigheid, van Gods arbeid om Zijn heiligheid, als rechtvaardigheid, onder de menschen tot gelding te brengen. Die dorre koude prozaïsche werkelijkheid, o hoeveel kwaads verhindert zij, hoeveel goeds brengt zij tot ontwikkeling. Zij laat ons rustig op haar schelden in onze balddadige jeugd, draagt ons door haar vaste ordeningen intusschen voort en ontheft ons aan menig gevaar, waarin onze eenzijdigheid, onbeteugeld, ons zekerlijk zou hebben doen neerstorten; en zoo triomfeert zij zwijgend over ons, gelijk Jezus over Zijn rechter.

Zóó leert men, met Schleiermacher in zijn monologen, betuigen: van den aanvang af had ik omtrent de wereld geen overspannen verwachtingen, daarom heb ik later ook geen behoefte gevoeld om op haar te schelden toen zij mij

tegenviel — en eveneens leert men met Longfellow zingen: o vrees toch niet in een wereld gelijk deze is, en eerlang zult gij verstaan hoe verheven het is te lijden en sterk te zijn!

Wie met God waarlijk verzoend is, die is het ook met de wereld; want hij is verzoend met de almacht, die de wereld beheerscht, en in deze almacht is het hoogste recht gegrond.

Als Elihu in het 3e en 4e hoofdstuk van Job de gedachte ontwikkelt, dat de almacht Gods de eigenlijke grond Zijner rechtvaardigheid is, zoo bevestigt hij wat wij in een vorig opstel omtrent de almacht Gods als grond-eigenschap, die alles omvat, gezegd hebben. Verre zij God van de goddeloosheid, roept hij bestraffend zijn vriend Job te gemoet, en verre de Almachtige van onrecht. Inderdaad, Hij wien alles toebehoort, zou door onrecht niet anders kunnen doen dan zichzelf tegenspreken, Zijn eigen werk verstoren. Hetzelfde bewijst de rede des Heeren zelf, die tegen het einde des gedichts Job en zijn vrienden te zamen beschaamt. Rechtvaardigheid en almacht zijn onafscheidelijk van elkander. Daarom kan de mensch, de machtelooze, hier op aarde, waar de toestanden der wereld hem nog met overmacht drukken, ook niet volkomen rechtvaardig zijn. Wel inwendig, in zijn gereinigd hart en Gode gewijde gezindheid: maar niet met zijn geheel wezen, waartoe ook het lichaam behoort. Rechtvaardigheid toch is, naar de diepzinnige, steeds realistische en nooit afgetrokken-geestelijke beschouwing der Schrift, niet zoozeer een gezindheid, als wel een toestand: eenvoudig de toestand waarin men is gelijk men wezen moet naar den eisch van zijn eigen wezen, naar den eisch van Gods heiligen wil. Gelijk nu de mensch nog niet ten volle leeft, wanneer hij nog slechts geestelijk leeft, en het lichaam nog niet verheerlijkt is, zoo is hij ook niet ten volle rechtvaardig zoolang hij het slechts in beginsel is

en nog niet aan de Almacht deel heeft. Daarom is God, de Almachtige, ook de alleen ten volle Rechtvaardige. Wat Hij wil, wat door Zijn heiligheid gevestigd en goedgekeurd wordt, dat is het alleen wezenlijke en werkelijke: leugen en ongerechtigheid daarentegen is, ook naar het Hebreeuwsch taaleigen, het ijdele, nietige, even als rechtvaardigheid en overwinning hetzelfde beteekenen. "Opdat Gij gerechtvaardigd wordt in Uwe woorden, en overwint, wanneer men U oordeelt." Desgelijks in den Psalm: De aarde is des Heeren, mitsgaders haar volheid; de wereld en die daarin wonen. Wie zal dan klimmen op den berg des Heeren, en wie zal staan in de plaats Zijner heiligheid? Die rein van handen en zuiver van hart is: die zijn ziel niet opheft tot ijdelheid, en niet bedriegelijk zweert. Die zal zegen ontvangen van den Heere en gerechtigheid van den God zijns heils.

Wie dit verband tusschen almacht en rechtvaardigheid verstaat en dus ook de machteloosheid des menschen om ten volle rechtvaardig te zijn zoolang hij in dit vleesch is, die zal ook de diepe bedoeling erkennen, met welke Paulus zegt dat Jezus opgewekt is om onze rechtvaardiging. Immers eerst opstanding, verheerlijking, maakt de volle rechtvaardigheid mogelijk.

Macht gaat boven recht, zeggen sommigen in onze dagen. Dat de macht ondergeschikt zij aan het recht, is de eisch der heiligheid voor deze gevallen wereld. Macht en recht zijn één, dit is de eigenlijke waarheid, gelijk de toekomstige heerlijkheid haar aan het licht brengen zal. Daarom is ook het maatschappelijk recht, de macht der Overheid, in God gegrond. Daar is geen macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn Gods ordinantie. Naar mate een volk dit beter beseft, staat het hooger op de schaal van ontwikkeling der menschheid. Daarom stonden de Grieken hooger dan de Romeinen. Er is tweeërlei gerechtigheid, een beschermende en een vergeldende. De beschermende rechtvaar-

digheid wil dat ieder het zijne ontvange, ieder datgeen waarop hij maatschappelijk recht heeft. Maar de hoogere, vergeldende, gerechtigheid rust op het geloof aan een eeuwige, in God gegrondde orde der dingen, die op de misdaad en schuld de straf, de terugwerking der beleedigde orde op den misdadiger, onverbiddelijk laat volgen. Deze hoogere gedachte, het geloof aan de vergelding, de Nemesis, lag diep in het hart van den Griek. Schoon de burgerlijke rechtspleging uit haar aard slechts de handhaving der beschermende gerechtigheid bedoelt, was zij bij de Grieken toch zeer bepaald ook met de vergeldende verbonden. Elke rechtsvordering bedoelt niet alleen, dat de beklaagde, de verongelijkte partij bevredigd worde, maar ook dat het onrecht, door den schuldige begaan, geboet worde. Daarom stonden dan ook bij de oude Atheners de rechtbanken, bovenal het eerwaardig gerechtshof van den Areopagus, als een hoogere, in God gegrondde macht zelfs boven het soevereine volk. Maar de Romein, bij wien het godsdienstig besef geenszins zoo ontwikkeld was als bij den Griek, had in zijn rechtsstelsel vooral slechts de bescherming van verkregen en bestaande rechten, de persoonlijke bevrediging van ieder naar den eisch der billijkheid, op het oog. Rechtvaardigheid is hem, "de standvastig zich gelijk blijvende wil om aan ieder zijn hem toekomend recht toe te deelen." Boven beide verheft zich Mozes' wetgeving, die alle menschelijk en burgerlijk recht nadrukkelijk aan 's Heeren majesteit vasthecht, daarvan afleidt, daartoe terugbrengt. Trouwens, recht te doen en gerechtigheid te oefenen, dat is de eigenlijke bestemming, waardigheid des menschen naar Gods bedoeling, waartoe Hij hem tot heerschappij over alle werken Zijner handen heeft geschapen. Die bestemming is vervuld in Hem, wien de Vader macht gegeven heeft om gericht te houden omdat Hij des menschen Zoon is, omdat dit gericht de eigenlijke bedoeling van

's menschen aanzijn is. En door het Hoofd zal die bestemming ook in de leden vervuld zijn als de heiligen de wereld, de engelen zullen oordeelen en als koningen heerschen in eeuwigheid.

Van Gods straffende rechtvaardigheid is de gansche geschiedenis vervuld. Zij toont zich in alle lotgevallen der menschheid, in elken voortgang harer ontwikkeling, die haar een beproeving van Godswege is, of zij zich der eeuwige waarheid of wel der zonde toe wil keeren. Ook in de lotgevallen der afzonderlijke menschen: ja opdat wij niet zouden twijfelen, toont zij zich meermalen in ontroerende duidelijkheid aan bepaalde plaatsen en toestanden in haar uiting verbonden. Zoo was het, om enkele voorbeelden te noemen, met Naboth's akker en Izebel's dood; met Hiskia's schatten, die door zijn trotschheid juist aanleiding moesten zijn om de roofzucht des vijands, tegenover wien hij er mede gepraald had, op te wekken. Met Jeruzalems poorten, van welke Jeremia profeteert dat, zoo men in Sabbathschennis er zijn lasten door heen draagt, de Heer juist onder die poorten een vuur ontsteken zal, dat onuitblusschelijk de paleizen der stad zal verteren, als de vijand door de misbruikte toegangen zal indringen. Met het land dat, naar de dreiging van denzelfden Godsman, gedwongen braak zou liggen gedurende de ballingschap, omdat men het zijn sabbathsjaar niet had gegund. Met den schat van 's Heeren tempel, dien Israël door zijn goddeloosheid ontheiligde, en die daarom (zoo verkondigt Ezechiel) door de roovende vijanden ontheiligd zou worden. Met de afgehouwen rechterhand die Rudolf van Zwaben, in den strijd tegen zijn wettigen vorst sneuvelend, in de linker omhoog hief en berouwvol uitriep: deze was de hand met welke ik mijn koning trouw gezworen heb. Met den Franschen koning Hendrik II, die (zegt Motley) in schennis van zijn gegeven woord en tegen het belang van zijn volk en van de wereld

overijld een noodeloozen oorlog tegen Spanje begonnen had, en bij de vredesplechtigheden daarop in een schijngevecht, een steekspel, het leven verloor. Met Hendrik van Guise, die onder de gehuurde dolken viel juist op dezelfde plek waar hij voor 16 jaren de maatregelen tot de Parijsche bloedbruiloft mede beraamd had. Wie Gods heiligheid niet erkent, kan in deze en dergelijke betooningen ook Zijn gerechtigheid niet vatten. Dat God bij den reine rein is, maar bij den verkeerde zich als een worstelaar houdt, dat bewijst de zondaar, die zijn zonde en haar verdoemelijkheid niet kent, zijns ondanks juist door zijn verharding, waarin zich Gods gericht openbaart. Trouwens Gods gerechtigheid heeft raadselen en duisternissen genoeg op haar onnaspeurlijke wegen. Bij voorbeeld wanneer de straf, die voor velen bedoeld en door velen verdiend is, op enkelen valt die den anderen tot voorbeeld kunnen zijn; gelijk de vijgeboom, dien een woord van Gods Zoon deed verdorren, en die nu aan de zijde des wegs voor vele voorbijgaanden een prediker kon zijn van den vloek, dien zij verdiend hadden. Gelijk de klok alléén den slag ontvangt, maar de klank vervult veler ooren. Zoo komt de schuld van der vaderen zonde dikwerf op schuldelooze kinderen neer. Achaz verwerpt het woord der belofte Gods uit Jesaia's mond, en zoekt hulp bij den koning van Assyrie: en op dezelfde plaats hoont later onder zijn vromen zoon Hiskia de gezant van den Assyrischen koning Sanherib het volk en den God van Israël. De van de schuld veler geslachten gevulde fiolen des toorns kwamen op het argeloos hoofd van Lodewijk XVI neder. Maar ook wonderbaar verheven en aandoenlijk zijn menigmaal de wegen dier gerechtigheid. Door het geweten van den schuldige zelf voert zij hem de straf toe, al zullen ook de kraanvogels van Ibykus daartoe tot middelen dienen. Ook de onverlichte heidenen zijn hierin zichzelven een wet, en worden naar de mate van hun kennis en vroomheid geoor-

deeld. Bij vermelding van de groote nederlaag, den Romeinen door de Galliërs op den 16den Juli 389 v. Chr. overkomen, van den vreeselijken ongeluksdag aan de Allia, laat de Romeinsche geschiedschrijver niet na, met een juist gevoel op te merken, dat die slag roekeloos begonnen werd zonder te voren aan de goden de gebruikelijke offers te brengen. Reeds spraken wij van de Nemesis, aan welke de heidensche wereld in haar edelste geestrichting gelooft. Het duister besef van een hoogste gerechtigheid, die geen geluk op deze bevlekte aarde lang kan laten duren, leeft in de harten der ouden en bezielt hun schoonste tragediën. Scipio Africanus zag van de hoogte der burcht van Carthago Rome's mededingster tot rook en puin vergaan. Op dit hoogtepunt van zijn roem en geluk gevoelde de edele overwinnaar zoo sterk het nietige van alle menschelijke grootheid, dat hij met tranen de woorden herhaalde, waarin Hektor bij Homerus den val zijner vaderstad Troje verkondigt, en aan zijn vriend Polybius erkende dat hij voor zijn vaderland Rome ook eenmaal dergelijken ommekeer des geluks vreesde. En zie, toen door de Vandalen onder Geiserik onmetelijke kunstschatten en de aanzienlijkste inwoners van het verbrand en leeggeplunderd Rome te scheep gebracht, en zoo als het ware Rome naar Karthago gesleept werd, toen konden de diepere gemoederen navoelen hoe het voor 600 jaren dezer door Rome vertrapte vijandin te moede was, toen Scipio op haar brandend puin profeteerde. Als wij de tragisch-heerlijke geschiedenis van het rijkbegaafd geslacht der Hohenstaufen in de middeneeuwen lezen, van wier alouden zetel bijna zelfs de laatste steen verdwenen is, en nagaan hoe vreeselijk zij den last hunner feilen hebben gedragen, waarvan nog de laatste zwaarte op het geniale hoofd van den ongelukkigen Enzio in Bologna's kerker nederkwam — kunnen wij dan nalaten, den geschiedschrijver toe te stemmen "dat God met hen zeker wel meer dan met anderen reeds

hier beneden heeft afgerekend?" En had de Turk Murad in zijn bloedige overwinning bij Varna niet recht tegen de meineedige Christenen en hun dapperen Hunyad, toen hij vóór den slag de door de Christenen op het Evangelie bezworen en, helaas! snood verbroken wapenstilstands-oorkonde op de punt eener lans door zijn leger liet dragen, als een teeken dat de rechtvaardige God hun de zegepraal beschikken zou?

In deze en duizend andere teekenen toont ons de geschiedenis de sporen der straffende gerechtigheid Gods. Evenwel laat ons niet de eenzijdigheid deelen van hen, die deze gerechtigheid alleen in haar straffen en oordeelen zien. Zij is evenzeer, ja in haar eigenlijke bedoeling ten allen tijde, levendmakend. Te beloonen, levend te maken, dat is het eigenlijk welbehagen der gerechtigheid Gods, waarin zij haar innige éénheid met Zijn genade doet blijken. Het gebod Gods is ten allen tijde van een belofte vergezeld. Wie met Kant en anderen daarin een onedel eudaemonisme, een geluksleer wil zien, welke door loon prikkelt en vergeet dat de mensch het goede om zijns zelfs wil moet liefhebben, die vergeet zelf in onzedelijke oppervlakkigheid hoe diep de behoefte des menschen is aan overeenkomst tusschen het inwendige en uitwendige, tusschen zijn wil en zijn lot, tusschen zijn hart en de wereld, m. a. w. die miskent de behoefte aan opstanding in afgetrokken spiritualisme. Veel meer waarheid is dan nog bij de heidensche troosteloosheid b. v. in de Paraenesen, de opwekkingen tot deugd en goede zeden, van Solon, waarin de edele wetgever, met een blik op het zedebederf rondom hem, tot de slotsom komt dat wel is waar de booze daad tot in het derde en vierde geslacht wordt gestraft, maar de goede geenszins op evenredige belooning mag rekenen. Nu vergelijke men met deze aandoenlijk-verheven uitspraak van Solon de belofte Gods, door Mozes tot Israël en tot ons gebracht, van be-

zoeking, ja, der misdaden tot in het derde en vierde, maar ook van weldadigheid tot in het duizendste gelid dergenen die den Heer vreezen! En deze twee, bezoeking en weldadigheid, staan niet slechts uitwendig nevens elkander. Neen, in Zijn tuchtigingen bedoelt God weldadigheid. Hij oordeelt, zegt de Schrift, zonder aanzien des persoons. Namelijk, zonder aanzien van de valsche, zichzelf eenzijdig en misdadig vooropstellende persoonlijkheid des menschen. Want met de misdaad bedoelt de mensch wel, zijn persoon te handhaven, te doen gelden, te doen heerschen boven het recht: maar inderdaad vernietigt de mensch daarmede zijn persoonlijkheid, stellende zijn geest onder de macht van de natuur, van het onpersoonlijke. Nu doet God, in strenge barmhartigheid, Zijn persoonlijk leven, Zijn gerechtigheid botsen tegen de persoon-vernietigende handelwijze des zondaars, en ziet zijn valsche persoonlijkheid niet aan om zijn wezenlijke kern, zijn ware persoonlijkheid, te redden. In het behouden, levend maken, en niet in het straffen slechts viert Gods rechtvaardigheid haar eigenlijke zegepraal. Is niet uit haar de rechtvaardiging, d. i. de zaligheid, des zondaars? God is rechtvaardig, ook als Hij dien rechtvaardigt die uit het geloof van Jezus is. Israëls Psalm noemt welgelukzalig het volk hetwelk het geklank kent: zij zullen zich den ganschen dag verheugen in Uw Naam, en door Uwe gerechtigheid verhoogd worden. De Heer doet gerechtigheid en gericht allen dengenen die onderdrukt worden. Sion zal door recht verlost worden, en zijn overblijvenden door gerechtigheid, want gerechtigheid en waarheid zal de gordel van zijns konings lendenen wezen. De Heer is goed en recht, daarom zal Hij de zondaars onderwijzen in den weg. Hij is getrouw en rechtvaardig, dat Hij ons de zonden vergeve en ons reinige van alle ongerechtigheid.

Ja God is een rechtvaardig Rechter, een God die ten allen dage toornt. De toorn Gods is de spits van de vlam

Zijner liefde. Een God die niet toornde zou niet liefhebben. Gods toorn is naar de Schrift niet anders dan de ijver, de jaloerschheid, der liefde. En juist daarom is die toorn zoo schrikkelijk, omdat hij niet is wat de oppervlakkigheid des ongeloofs hem beschuldigt te zijn, hartstochtelijk en onbillijk en dus Gode onwaardig, maar juist heilig, rechtvaardig, en dus blijvend op den zondaar die, den Zoon ongehoorzaam zijnde, het leven niet zien zal. Van den hemel wordt Gods toorn, ook volgens het Nieuwe Testament, geopenbaard over alle goddeloosheid en ongerechtigheid der menschen, ja als een schat wordt hij vergaderd door en voor den onbekeerlijke. En hier op aarde blonk hij in het oog des reinen Menschenzoons, die met toorn Zijn belagers rondom aanzag, meteen bedroefd zijnde over de verharding hunner harten; ja in den toorn des Lams die, gelijk hij eenmaal in het gericht vreesselijker dan de overstelpende bergen zal zijn, zoo ook vooraf op aarde huiveringwekkend zich over de verstokten uitgoot, als laatste poging om hen te schokken en te redden: gij slangen, gij adderengebroedsels! hoe zult gij de helsche verdoemenis ontvlieden?

De toorn Gods heeft verschillende graden. Hij rust, naar den diepen ernst waarmede Gods Woord de zonde beschouwt, reeds op de onbewuste zondigheid der van Adam her bezoedelde menschelijke natuur. Hij wordt verhoogd door de zonde tegen het ontwaakte, hoezeer dan ook bij de heidenen en onder de openbaring nog veelszins benevelde, geweten en de natuurlijke Godskennis. Hij wordt nog bepaalder gewekt door overtreding tegen Gods gegeven wet, en bereikt zijn hoogste toppunt bij verwerping van de in Christus geschonken genade. Deze jaloerschheid der liefde, deze ijver des toorns is hard als het graf, zijn vlammen zijn vurige kolen, en zoo toont zich de toorn des Heiligen in vele katastrofen der geschiedenis, in vele koortsschuddingen des aardrijks, die de groote omkeering der toekomst vooraf

aanduiden,[1] en die de geheele geschiedenis der menschheid en der wereld in haar diepste opvatting ons als een drama, een tragedie, doen voorkomen, welks ontknooping tot verzoening leidt.

Wordt alzoo de toorn Gods naar de Schrift beschouwd als de ijver der jaloerschheid, de vlam der liefde, die tot elken prijs de redding der afdwalenden wil, dan is ook de weg gebaand om de innige eenheid tusschen toorn en genade te beseffen, en het profetisch woord te verstaan waar het God verheerlijkt, die "in den toorn des ontfermens gedenkt." Om der zonden wil is van den aanvang af de vloek over het menschdom gesproken, maar die vloek der heilige gerechtigheid heeft zegen en verlossing tot zijn laatste doel. Met smart zal de vrouw kinderen baren, ja met smart, maar toch het zal baren zijn, een voortzetting des levens tot aan den Zoon der belofte toe, die der slang den kop zal vermorzelen. De arbeid in het zweet des aangezichts zal een heilzaam middel tegen veel smarten en zonden opleveren. De verbanning uit het Paradijs is een smartelijk oordeel, ja, maar ook een zegen, omdat de mensch, had hij door den boom des levens en het verblijf in het Paradijs zijn zondig leven vereeuwigd, eener eindelooze kwelling zou ten prooi gevallen zijn. En de dood is een vreesselijke straf, maar niet minder een verlossing, een doorgang tot opstanding en verheerlijking. Gods rechtvaardigheid, d. i. Zijn Zichzelf-gelijkblijven, eischt onze zaligheid, die Zijn oorspronkelijke bedoeling is. Want Zijn trouw wordt ook door ons ongeloof niet te niet gedaan. De gerechtigheid Gods bedoelt en bewerkt in haar

[1] Daar het geheele geschrift "Gordel en Wijnkruik, gedachten over de zonde en haar ellende," aan dit onderwerp gewijd is, neem ik de vrijheid, voor de verdere ontwikkeling van deze gedachte op de nieuwe uitgave van dat werk te verwijzen.

straffen tegelijk begrenzing van het kwaad en zuivering, afscheiding van het goede tot onbelemmerd werken en gedijen, dus zegen. Van de genade Gods in de wet, de heilige wet van Sinaï, is menige Psalm lofprijzend en blijde vervuld: gelijk ook omgekeerd de verlossing in Golgotha's offerande de hoogste verheerlijking der vlekkelooze gerechtigheid Gods is. Heiligheid en liefde zijn in God niet tegenover elkander staande, niet in strijd met elkander, alsof er een strijd in Gods wezen bestaan kon; maar de gerechtigheid is de beschutting, de regel, de vorm, de bedding der liefde. In Jezus Christus, doch ook in Hem alleen, wordt de driemaal heilige God als de volmaakte Liefde, als de Liefde-zelf, gekend.

God is liefde. In die uitspraak van Johannes ligt het geheele Evangelie der zaligheid. De grond en het doel aller dingen, het begin en het einde, en ook, in het midden daartusschen, de verklaring aller raadselen, is de Liefde! Geen geschapen hart is in staat de heilige verrukking te dragen, die het volledig verstaan van die waarheid zou wekken. Nog veel minder een menschelijke gedachte, haar te vatten of uit te drukken. God is liefde, God is Geest: deze twee ons door denzelfden Apostel overgeleverde woorden, het eerste van hem, het tweede van den Heiland zelven, drukken geheel hetzelfde uit. Want het wezen des geestes is liefde. Daarover spreken wij in het volgende vertoog. Hier hebben wij er alleen aanbiddend bij stil te staan, dat liefde de grond van Gods wezen is. Gelijk de regenboog, dien Johannes op Patmos rondom den troon des Eeuwigen aanschouwde, de smaragdgroene kleur des vredes, der genade droeg, om het onbeschrijfbaar wezen des Eenen, die op den troon zat, te openbaren, zoo is God in Zijn wezen ons onbegrijpelijk, maar als Liefde ons geopenbaard. Ook in het Oude Testament wordt de liefde Gods aan Zijn kinderen uit de verte getoond, in de daden

Zijner groote genade te beseffen gegeven. Maar zij is daar toch veelszins gesluierd en treedt meer op als getrouwheid of reddende lankmoedigheid, gelijk in den 34sten Psalm, of, in strakke tegenstelling tegen Zijn toorn over de vijanden, als verbondsgenade voor Zijn volk, zooals in den 36sten Psalm. Doch dat Gods wezen in zijn diepsten grond en bij al Zijn daden liefde is, dat ook de betooning Zijner heiligheid en straffende gerechtigheid in die liefde geworteld en gegrondvest zijn, dat is een kennis, die alleen het kruis van Golgotha geven kan. Ja, alleen het kruis. Want evenmin als door de wet des Ouden Verbonds, kan de waarheid dat God liefde is, door de menschelijke gedachte of streving des gemoeds, die buiten het kruis omgaat, worden bereikt. Wel vindt zij genade in aller menschen oogen, sedert zij uitgesproken is; gelijk het is met de diepste waarheden, die God openbaart, dat namelijk naderhand, als ze ééns zijn uitgesproken, niemand ze meer ontberen kan, en ieder van haar een axioma, een van zelf sprekend, eenvoudig grondbeginsel schijnt te wezen, niettegenstaande de geschiedenis uitwijst dat ze buiten den samenhang met Gods bepaalde openbaring nergens aangetroffen worden. Dezen regel, eenvoudig en waar door het verhaal van Columbus' ei uitgedrukt, vonden wij reeds bij de schepping geldend, daar wij opmerkten hoe die waarheid, dat God Schepper aller dingen is, thans den kinderkens op onze Zondagscholen duidelijk schijnt, terwijl toch buiten den samenhang met Gods openbaring aan Israël de hoogste geniën haar nergens bereiken. Desgelijks nu is het met de uitspraak: God is liefde. Ieder erkent haar, vindt haar schoon en waar. Doch buiten het kruis is die uitspraak slechts een stelling, een afgetrokken waarheid zonder kracht, een klank zonder werkelijkheid. Vooreerst de modern-genoemde nevelachtigheid, die deze waarheid gaarne uit de schipbreuk van alle leerstellige bepalingen wil redden, heeft voor geen uitspraak

des Evangelies meer ingenomenheid dan voor dit woord. Maar van nabij bezien, wordt de moderne opvatting van "God is liefde" lichtelijk bevonden, niets anders te zijn dan "de liefde is God." Tusschen deze twee bestaat een hemelsbreed onderscheid, juist gelijk wij het vonden I bladz. 56 tusschen de twee uitspraken: God is de waarheid, of: de waarheid is God. Wie zegt (gelijk de moderne eigenlijk bedoelt, hoezeer hij ook de woorden des christelijken geloofs ter goeder trouw gebruikt) wie zegt: de waarheid is God, de liefde is God, die doet niets anders dan de menschelijke behoeften ten troon heffen, objectiveeren: en dit aldus ten troon gehevene blijft noodzakelijk zwevend en onbepaald, omdat volgens dit stelsel alles slechts subjectief, betrekkelijk is in de menschelijke kennis. Alleen wie in aansluiting des harten aan Gods Woord en openbaring zegt: God is de waarheid, God is de liefde — die heeft de beteekenis dezer heilige waarheid ten volle opgenomen. Die bouwt van den grond tot het gebouw dat er op rust, en niet van het gebouw tot den grondslag voort, van God tot de wereld en niet van de wereld tot God. Dat is: hij bouwt van boven naar beneden, onder het gelach des ongeloofs, dat het onderscheid tusschen zinnelijke en geestelijke kennis niet vat, en daarom dit alles voor een luchtkasteel houdt, waarbij men dwaselijk van het dak af zou begonnen zijn. Doch over de groote beteekenis van deze waarheid voor de kennis, voor de methode van ons denken en onzer geestelijke wetenschap, spreken wij in 't volgend opstel. Hier zij het genoeg, op het misbruik van het heerlijk woord: "God is liefde" te wijzen. Niet enkel de moderne beschouwing echter, ook de conservatieve, zich liberaal of evangelisch noemende, denkwijze, gelijk wij haar I bladz. 269 beschreven, misbruikt dien troost in het belang harer alle bijbelsche bepaaldheid verzwakkende halfheid. B. v. om de diepte der verzoenings-

leer onder beweering dat God geen zoenoffer noodig had om vergevingsgezind te worden, weg te nemen. Of om een krachtelooze verdraagzaamheid, ter uitwissching van de grenzen tusschen waarheid en leugen, aan te bevelen: of tot iets dergelijks, wat dan ook. De spreuk: "God is liefde" van dit standpunt uit gezien, wordt een ontkenning van Gods heilige gerechtigheid, en de liefde wordt tot goedigheid verkleind. Deze liefde wordt als het ware gelijk aan het hout waaruit, naar Jesaia's beschrijving, de afgodendienaar deels zich een afgod snijdt, deels brandhout om er zijn eten op te koken en er zich bij te warmen. Zoo toch dient deze aldus opgevatte liefde deels om aangebeden te worden, deels om aan de behoeften, (geenszins aan de hoogste en edelste) des menschen te voldoen. Met het zooeven genoemde moderne misbruik dezer waarheid is nauw verwant het dichterlijk vergoden van de liefde niet alleen, maar van alles wat in den mensch edel en hooggevoelend naar boven streeft. Niemand die met de Ouden eenigszins vertrouwd is, zal ontkennen, dat inderdaad een godsdienstig karakter aan hun lyrische poëzy eigen is, ook waar het gevoel des harten vaak een sterk-zinnelijke richting neemt. Het is omdat, waar de heiligheid Gods niet gekend is, men daar licht en liefelijk alles religieus maken kan; voor het dichterlijk gevoel van een Heine in zijn beste inspiratiën zijn ook de gazellen, de stroomen en heuvelen "vroom". Een diepe waarheid ligt in dat gevoel, een waarheid die echter eerst in het christelijk geloof, dat van de verheerlijking der natuur niet alleen droomt maar weet, haar vollen eisch verkrijgt. Buiten dat geloof blijft het gevoel, ook het vroom besef waarvan wij hier spreken, ongewijd, en eerst de heilige liefde is waarachtige liefde, omdat eerst de heilige liefde waarlijk vrij, waarlijk boven den hartstocht, die het tegenbeeld der liefde is (zie I bladz. 24) verheven kan zijn.

Ja, vrij is de liefde Gods, en daarom heilig. Niets kan den Almachtige binden; daarom kan Zijn liefde geen bijoogmerk hebben waardoor zij zou ontheiligd worden. Geweldig is Hij in kracht des harten, zegt Elihu. In één adem vermeldt Jesaia in zijn 31ste hoofdstuk hoe de Heer als een onweerstaanbare leeuw nederdaalt, om voor Zijn volk te strijden, en hoe Hij, gelijk de vogels beschermend boven hun nest vliegen, alzoo Jeruzalem met de vleugelen Zijner liefde behoedt. Lankmoedig, genadig, barmhartig is de Heer, en juist in zulke beschermende, opvoedende, persoonvormende liefde komt deze genade glansrijk te voorschijn. Zooals wij reeds opmerkten, het is Gode te doen om onze valsche persoonlijkheid niet aan te zien, maar om onzen waren persoon te doen leven, te bevrijden en te ontwikkelen. Door de zonde is de mensch in het geschapene gebonden, in de wereld verzonken en verstrikt. Haar macht, de dwingende overmacht der natuur, doet het persoonlijk beeld der eeuwige Liefde voor zijn besef verdwijnen. God wordt zoo voor hem de verborgen God. In zijn troostelooze voorstelling van het noodlot dat alles beheerscht, of van de vele godheden, waarin de ééne goddelijke majesteit verbrokkeld wordt, spiegelt zich 's menschen stomme neerslachtige onderworpenheid onder de albedwingende macht der wereld, of de verstrooidheid, de verwarring, het naar alle kanten heen getrokkene, van zijn zieleleven af. Voorwaar, Gij zijt een God die zich verborgen houdt! roept Jesaia; en zoo verkondigt Hem ook de Zoon in de heilige terughouding Zijns levens, als Hij Zijn Messias-waardigheid, ook Zijn wonderen, voor de farizeeuwsche miskenning bedekt, in gelijkenissen spreekt ter bedekking meer nog dan tot opheldering, zich terug trekt in de woestijn of in Bethanie, ja als Verrezene zich geheel verbergt voor de zondige wereld. Evenwel dáárin dat de Zoon zal wederkomen, spiegelt Hij ook wederom 's Vaders eigenlijke be-

doeling af, gelijk ze niet is zich te verbergen, maar zich te openbaren. Omdat Hij zich verbergen kan, daarom kan Hij zich openbaren (I bladz. 42). Terecht spreekt de geloofsbevinding van Gods kinderen van een verberging van Gods aangezicht, gelijk die vooral daarna erkend wordt als de ziel, weer in de gemeenschap der genade wandelende, op den vroeger tijd als op een demping des Geestes, een afzakking, een verborgen-zijn van God door des zondaars eigen schuld, berouwvol terug leert zien. Dit herhaalt zich evenzeer in de meer uitwendige, zichtbare toestanden des levens. Ook daar keert God in bijzondere lotgevallen, in bepaald kenbare wegen, terug. Hij zwijgt niet langer (zie bladz. 76) Hij komt met Zijn bezoekingen. De bezoekingen Gods zijn tot genezing, herstelling, vernieuwing. Zoo komt God tot den gevallen mensch met Zijn Paradijsbelofte, tot de verdronken wereld met Zijn regenboog; doet hen die Hem verwachten de kracht vernieuwen om op te varen met vleugelen als der arenden, om niet moede noch mat te worden, om boven den tijd des ouderdoms zaad te geven. Ziet, Hij maakt alle dingen nieuw, het verbond der belofte door dat der vervulling, het gelaat des aardrijks door de lentezon, wier eerste stralen ons op dit oogenblik verkwikken, ééns dezen geheelen hemel en deze aarde. En hiermede haast Hij niet, evenmin als Hij de belofte vertraagt; want Hij is geduldig omdat Hij eeuwig is, en lankmoedig omdat Hij niet wil dat eenigen verloren gaan, maar dat ze allen tot behoudenis komen. Lankmoedig verwacht Hij, als de landman, (Joh. 15 : 1) de kostelijke vrucht des lands, lankmoedig zijnde over dezelve totdat het den vroegen en spaden regen zal hebben ontvangen. Zóó leidt de goedertierenheid Gods tot bekeering. Hij openbaart zich als den lankmoedige in de veerkrachtigheid der natuur en der wereld, die lang, lang de werking van des zondaars eigendunkelijkheid en tirannie zwijgend

verdraagt, eer de spanning te groot wordt en de terugsprong der gerechtigheid hem nederwerpt. Hij is de God der lijdzaamheid en der vertroosting, zoodat wij door lijdzaamheid en vertroosting der Schriften, die van Hem getuigen, hope hebben. Zou ook een moeder haar kind vergeten en zich niet ontfermen over de vrucht haars schoots, nogtans de Heer niet alzoo met Zijn Sion. Hij laat niet varen de overspelige, schoon zij met vele boelen heeft gehoereerd. Hij weent over Jeruzalem, gelijk de Zoon bij Zijn intocht. Ja, ook den vijandigen Farao tracht Hij in tienvoudige lankmoedigheid tot bekeering te wekken, evenals Hij tot den vijgeboom, in den wijngaard geplant, drie jaren komt, zoekende vrucht, en zich nog laat verbidden om hem, schoon hij onnuttelijk de aarde beslaat, niet uit te houwen. Hij ontvangt den verloren zoon die eindelijk, na lange dwaalwegen, in ellende terugkomt. De eeuwige lankmoedigheid wil den zondaar zoo lang mogelijk als een ongelukkige beschouwen, en spreekt: Ik zal de aarde niet meer vervloeken om des menschen wil, want het gedichtsel zijns harten is van jongs af boos. Zij ontfermt zich over het boetvaardige Niniveh, zoowel als zij Jonas' halstarrigheid draagt. In wonderbare kronkelwegen en onuitputtelijk geduld en onderwijzing wordt Jakob tot Israël opgevoed, en eerst na veel kweeken en snoeien wordt in 't eind de onvruchtbare rank afgesneden. Niet dadelijk zal Jozef in jarenlange miskenning en gevangenschap, noch David, wien Gods nederbuiging groot maakt, de hooge gedachten en wegen des Heeren verstaan; maar na dezen toch blijkt Hij niet slechts wonderlijk van raad, maar ook groot van daad te wezen; en in den nachtegaal onder de Psalmen, den 23sten, zal David zingen: de Heer is mijn herder, mij ontbreekt niets: Hij verkwikt mijn ziel en leidt mij in het spoor der gerechtigheid om Zijns naams wil en al ging ik ook in een dal der doodschaduwen, ik zou niet vreezen.

Inderdaad, door het dal des doods leidt deze lankmoedigheid hem, die haar wèl verstaat; den zondaar, die heeft leeren inzien hoe hij enkel van genade, van eindelooze en onbeschrijfbaar groote genade leeft. Wie aldus God ziet, moet sterven aan het natuurlijke leven, gelijk Manoach en Gideon sidderende vreezen; evenals Jesaia en Daniël als zij den Heer der heerlijkheid aanschouwen, aan Wiens voeten ook Johannes als dood nederzinkt. Deze goedertierenheid moet leiden tot hartgrondige bekeering, tot een oordeel nu over onszelve, opdat wij niet met de wereld eenmaal mede, en dan des te vreesselijker naar de mate der versmaadde barmhartigheid, geoordeeld worden. Omdat niet haastelijk het oordeel over de booze daad geschiedt, daarom is het hart van de kinderen der menschen in hen vol om kwaad te doen. Maar — dus vervolgt naar waarheid de Prediker — hoewel een zondaar honderdmaal kwaad doet en God hem de dagen verlengt, zoo weet ik toch dat het dien zal welgaan die God vreezen, die voor Zijn aangezicht vreezen; doch den goddelooze zal het kwalijk gaan. Verachtende den rijkdom der goedertierenheid en verdraagzaamheid en lankmoedigheid Gods, vergadert hij naar zijn hardigheid en onbekeerlijk hart zichzelven toorn als een schat, tegen den dag des toorns en der openbaring van het rechtvaardig oordeel Gods, die een iegelijk vergelden zal naar zijne werken.

Want voorwaar, juist om de grootheid dezer liefde is de gerechtigheid zooveel te vreeselijker. Wat het zegt, God te versmaden, wordt op het gebied der genade niet miskend, maar juist in het volle daglicht geplaatst. Den Heiligen Geest te liegen, brengt Ananias en Saffira, na betrekkelijk kleine misdaad, den dood. De groote dag nadert, en zoo wij willens zondigen, nadat wij de kennis der waarheid ontvangen hebben, zoo blijft er geen slachtoffer meer over voor de zonden, maar een schrikkelijke

verwachting des oordeels, en hitte des vuurs, dat de tegenstanders zal verslinden. Als iemand de wet van Mozes heeft te niet gedaan, zoo sterft hij zonder barmhartigheid, onder twee of drie getuigen. Hoeveel te zwaarder straf, meent gij, zal hij waardig geacht worden, die den Zoon Gods vertreden, en het bloed des testaments onrein geacht heeft, waardoor hij geheiligd was, en den Geest der genade smaadheid heeft aangedaan? Want wij kennen Hem, die gezegd heeft: Mij is de wraak, Ik zal het vergelden, spreekt de Heer. En wederom: de Heer zal Zijn volk oordeelen. Vreeselijk is het, te vallen in de handen des levenden Gods. Ja, ontzettend is het, door de genade en ontferming Gods vernield te worden, het Lam als een leeuw en verderver te zien! Bij de eerste der zeven bazuinen in Johannes Openbaring valt hagel en vuur op de aarde. Hagel is bevroren regen: en zoo worden de kostelijkste zegeningen Gods door de koude atmosfeer van een Gode vijandig hart in oordeelen veranderd. God is liefde, d a a r o m, omdat er namelijk buiten het grondgebied der liefde niets dan dood overblijft en de zondaar zich buiten God plaatst, d a a r o m zullen de goddeloozen gaan in de eeuwige pijn.

Wij hebben ons onderwonden, van de liefde Gods en van Zijn heiligheid te stamelen, en de onderwijzingen der Schrift en de ervaringen des geloofs eerbiedigljk in orde te stellen. Maar dingen des Geestes worden alleen in de gemeenschap des Geestes gekend. Dit geldt van a l l e geloofswaarheid, doch bovenal van deze. De heilige liefde Gods is eerst dáárin voor ons ten volle bevestigd, ten volle openbaar geworden, dat toen wij nog zondaars waren, Christus gestorven is voor ons, en opgewekt en verheerlijkt is. IJdel is de beweering van zoovelen, dat "de wereldgeschiedenis het wereldgericht is", en dat de deugd toch ten slotte altijd

triumfeert en de waarheid en het goede toch de overhand behouden: ijdel zijn deze uitroepingen zoolang men zich met zijne beschouwing tot de dingen die binnen den kring der gewone ervaring liggen, bepaalt. Want er zijn en blijven verschrikkelijke raadselen, ja ongerijmdheden overig voor de menschelijke berekening. Overmacht van het kwaad, zegepraal van de stoutmoedige, de listige, de verraderlijke boosheid. Overwicht van onbeduidendheid en aanmatiging boven de zwijgende verdienste. Hoeveel talenten worden vroegtijdig begraven, hoeveel nietigheid spreidt zich gedurende een lang leven ongestoord uit! Hoe groote stroomen van bloed en tranen plassen, naar onze beste berekening, geheel nutteloos over de aarde. Hoeveel duldeloos, openbaar of geheim, maar in elk geval hier beneden nimmer weggenomen verdriet! Neen zeer veel beter dan dergelijke oppervlakkige oplossingen van het wereldraadsel is dan de stelling van Hume, den beroemden twijfelaar der vorige eeuw, "dat het der natuurlijke rede geheel onmogelijk is, het zedelijk karakter, de billijkheid Gods te rechtvaardigen, en dat het tot nog toe alle krachten der philosophie heeft te boven gegaan, aan te toonen dat God niet de oorzaak der zonde zou wezen." Dat is ook reeds de slotsom, waartoe Asaf komt in den heerlijken 73sten Psalm, waarin hij alle dergelijke zoetsappige redeneeringen over Gods voorzienig wereldbestuur door het tafereel van zijn krachtige verbijsteringen te schande maakt. Ik heb het niet kunnen vatten, zegt hij, ik heb den voorspoed der goddeloozen onmogelijk kunnen rijmen met Gods gerechtigheid, totdat ik in Gods heiligdom inging en op hun einde merkte. Ja, niet het verwarrend tusschen-verloop, niet deze nog voortgaande geschiedenis der wereld op zich zelve, kan ons troosten en van Gods gerechtigheid en liefde overtuigen. Dat kan alleen het geloof, als het op het einde dezer ontwikkelingen ziet. Daar-

om is de opstanding, in het midden der wereldgeschiedenis geplaatst als de hoogheerlijke profetie van haar einde, de volkomen rechtvaardiging van Gods heilige liefde. In Jezus kruislijden voorwaar toont zich het toppunt van den voorspoed der goddeloozen, de zwartste duisternis van alle wegen Gods. En kon een Job onder des Satans slagen tot oogenblikkelijke vertwijfeling komen, hoeveel te meer de discipelen van den Heilige Gods, van Hem, die zelf aan het kruis de schrikkelijke woorden: Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten? heeft moeten uitspreken. Neen, hier helpt niet het valsch, ongeloovig idealisme, dat daar beuzelt van een geestelijke zegepraal, welke immers de stoffelijke betooning zeer wel zou kunnen missen. Dit idealisme is niet een verheven geestelijke beschouwing, gelijk het schijnt, maar eenvoudig ongeloof aan een krachtige, bepaald tot haar doel doordringende, wereldregeering Gods: een sentimenteel terugblijven binnen de grenzen des doods, uit zedelijk onvermogen (gelijk wij in het vorige deel, bladz. 218, aantoonden) om daardoor heen tot het geloof aan de opstanding te komen. De opstanding alléén rechtvaardigt de heilige liefde van dien God, die niet kon toelaten dat Zijn Heilige de verderving zou zien. De opstanding, gelijk zij ten innigste met het kruis verbonden en alleen in het licht van het kruis te begrijpen is. Eerst door deze samenvattende beschouwing is de gemeenschap met God voor ons geloof hersteld, en zijn wij in het licht geplaatst om de dingen Gods te kunnen zien. Alle grootheid en majesteit Gods, hoe heerlijk ook beschreven, alle pracht Zijner wijsheid en almacht, gelijk de natuur ons die toont, moge voor den mensch die nog zichzelve niet in zijne verdoemelijkheid als zondaar leerde kennen, schoon en aantrekkelijk zijn en een zekeren stichtelijken, verheffenden indruk op hem oefenen — het is alleen omdat hij nog buiten deze dingen staat, en de doo-

dende kracht der majesteit Gods, waarvan wij op de vorige bladzijde spraken, nog niet ervaren heeft. Langs welken weg deze dood tot het leven leidt, dat hebben wij niet hier te beschrijven, maar slechts merken wij op, dat waar het hart door het geloof in Jezus Christus tot den levenden God bekeerd werd, dat dáár, daar alléén, maar dan ook ten volle, de majesteit Gods een vertroostenden, leven en heerlijkheid brengenden glans heeft. Is eens het kindschap jegens God in ons hersteld, dan verandert al Zijn geduchte en ter aarde werpende majesteit in een wapen, een macht, niet langer tegen maar vóór ons strijdende. Al de vormen der oneindige grootheid en almacht Gods zijn dan slechts de "eeuwige armen," van welke Mozes spreekt in zijn lied, de armen der barmhartigheid, door het gansche heelal gestrekt om aan Zijn hart te drukken de kinderen Zijner liefde. Door het zoenoffer van Golgotha en de daarna volgende verheerlijking is God met ons verzoend, ja, God met ons, gelijk wij daarna met Hem door het geloof. Hetzelfde oppervlakkig en onheilig misbruik, dat wij omtrent de uitspraak "God is liefde" opmerkten, gaat in de wereld rond omtrent den Vader-naam Gods. Ook de van God nog vervreemdde, onbekeerde mensch, zoolang hij de natuurlijke vijandschap zijns harten tegen den Heilige nog niet leert kennen, is doorgaans vrijmoediglijk gereed, God zijn Vader te noemen. Maar dat is tegen Zijn Woord en openbaring. Nooit wordt God in de Schrift, alleen omdat Hij Schepper is, Vader genoemd, maar steeds omdat Hij in genade Zijn volk verkoren heeft. Des Heeren deel is Zijn volk: Jacob is het snoer Zijner erve. Als Israël een kind was, toen heb Ik hem liefgehad, en Ik heb Mijn zoon uit Aegypte geroepen. De vaderlijke betrekking van God tot Zijn volk is onder het Oude Testament een theokratische, alleen op het genade-verbond der aanneming steunende, maar nog geen wezenlijke betrekking. Dit is anders ge-

worden in het Nieuwe Verbond. Daar is die betrekking inderdaad een wezenlijke geworden. De geloovigen, d.i. zij in wie hun doop tot een toegeëigende, zelfstandig aangenomen, werkelijkheid is geworden, zijn wedergeboren uit onvergankelijk zaad, uit God geboren, gelijk zij door Gods Geest geleid worden. De vader naam, die onder de oude bedeeling ook voorkomt en in dien algemeenen zin ook nog gebruikt kan worden, is echter in dien zin nog slechts profetisch, en eerst voor hen die in Christus zijn, is hij vervuld, is hij waarheid geworden, en de liefde Gods als genade geopenbaard.

Als genade. Ook hier hebben wij op onze hoede te zijn tegen de moderne wijze van de woorden des geloofs over te nemen en er intusschen iets geheel anders onder te verstaan dan de christelijke gemeente, die zich aan Gods Woord houdt. Niets is gewoner, dan den moderne te hooren zeggen: voorzeker, alles is genade. Al wat wij hebben, al wat wij zijn, zelfs de allereerste ontvankelijkheid voor het goede, is niets dan genade Gods. Zulke woorden schijnen nu zeer met het christelijk geloof overeen te stemmen; maar het is niet meer dan schijn. Als de Christen zegt: alles is genade, dan bedoelt hij, dat er bij den mensch een werkelijke toestand is, waarin hij buiten de genade verkeert; en dat de mensch in dien toestand buiten de genade dood is in zonden en misdaden en eerst door de daarbij komende genade Gods wordt levend gemaakt. Doch de moderne gelooft niet dat er bij den mensch een werkelijke toestand is, waarin hij buiten de genade verkeert. Tegen de genade Gods stelt hij slechts over een afgetrokken natuurlijken toestand des menschen, een toestand die nooit of nergens bestaat, maar slechts een oogenblik als bestaande gedacht wordt, alleen om te kunnen zeggen: neen, in zulk een toestand is de mensch nooit of nergens, want steeds omringt en doordringt hem de god-

delijke genade. Wie ziet niet in, dat alzoo de genade in die algemeenheid, maar ook in dat gemis van alle zelfstandige beteekenis bedoeld wordt, hetwelk wij I bladz. 58 met de wegvloeiing van het levensbloed in een lauw bad hebben vergeleken? God en natuur zijn op dit standpunt slechts logisch en niet werkelijk onderscheiden. En de moderne uiting: "alles is genade" is niet anders dan een ergerlijk woordenspel om uit te drukken: niets is genade. Zonder Erasmus in het minst met onze modernen gelijk te willen stellen, kunnen wij toch op de laatsten het diepe woord van Luther toepassen, die in zijn strijd over "vrijen of gebonden wil" van zijn tegenstander verklaart, dat Erasmus niets van de genade verstaat omdat hij niet door de school van het kruis is gegaan. Met recht. Want deze ervaring leert, niet natuur en genade door woordenspel te vereenzelvigen, maar in heiligen ernst te erkennen, dat waar de genade het natuurlijk leven bezoekt, dit laatste daardoor wel tot zijn eigenlijke bestemming, voltooiing gebracht wordt, maar slechts door een reinigingsweg heen, die kruisiging en dooding van het vleesch is. Gelijk Israëls oversten als zij na den strijd tegen Midian (Num. 31) bevinden dat bij hun overwinning niet eën enkel man omgekomen is, in huiverende erkenning van hun onwaardigheid dit genadeblijk beandwoordden met een offer om voor hun zielen verzoening te doen voor het aangezicht des Heeren. Of gelijk Petrus na zijn wonderbare vischvangst ontroerd uitroept: Heer, ga uit van mij, want ik ben een zondig mensch.

Deze geloofservaring, en zij alleen, leert den weg der behoudenis verstaan gelijk de onpeilbare genade dien heeft gebaand in Jezus Christus. De goddelooze verlate zijn weg en de ongerechtige man zijne gedachten, spreekt de Heilige door Jesaia's mond. En hij bekeere zich tot den Heer, zoo zal Hij Zich zijner ontfermen, en tot onzen God, want Hij vergeeft menigvuldiglijk. Want Mijn gedachten zijn

niet uwe gedachten, en Mijn wegen niet de uwe, spreekt de Heer. Des menschen gedachten, niet alleen wanneer ze tegen God gericht zijn in boosheid en onbekeerlijkheid des harten, maar ook wanneer ze den weg der verbetering, den terugkeer tot God bedenken, die gedachten zijn altijd lager dan de gedachten Gods. De gedachte der volstrekte genade, die geheel om niet, zonder éénigen prijs van 's menschen zijde, vergeeft en den goddelooze rechtvaardigt, die gedachte is den zondigen mensch onbereikbaar. Gelijk de regen en de sneeuw (dus vervolgt de Profeet) van den hemel daalt en de aarde vruchtbaar maakt, ja van den hemel die oneindig hoog is boven de aarde, zoo is het eveneens met de vrije, verlossende genade, die u, o mensch, ten leven roept. Daarom ook, een weg der bekeering bepalen, op methodistische wijze den medezondaar voorschrijven wat hij zal hebben te ondervinden, den wasdom des zaads te willen begrijpelijk maken, de bevruchtende werking van boven in haar voortgang te willen bespieden en ontleden, dat is niets anders dan het Evangelie weder tot een wet maken, in plaats van (naar de heerlijke paradox waarin Paulus onze hoofdgedachte samenvat) tot een genade, die door rechtvaardigheid heerscht tot het eeuwige leven.

Ja, eerst bij het licht dezer geloofservaring wordt duidelijk ingezien, hoe genade en gerechtigheid één is in God; hoe Zijne liefde een heilige liefde is. Reeds in het Oude Verbond wordt die éénheid voorgevoeld. Zie mij aan, bidt de Psalmdichter, wees mij genadig naar het recht dergenen die Uw Naam beminnen, — aanduidende dat de heilige God zichzelf niet verloochenen kan, maar heil moet schenken hun die Hem dienen. De Heer spreekt door Jesaia, de Heer der heirscharen, de Machtige Israëls: O wee, Ik zal Mij troosten van Mijn wederpartijders, Ik zal Mij wreken van Mijn vijanden. En Ik zal Mijn hand tegen u

keeren, en Ik zal uw schuim op het allerreinste afzuiveren, en Ik zal al uw tin wegnemen. En Ik zal u uwe rechters wedergeven als voorheen, en uwe raadslieden als in den beginne; daarna zult gij een stad der gerechtigheid, een getrouwe stad genoemd worden. Sion zal door recht verlost worden, en haar wederkeerenden door gerechtigheid. In die laatste woorden ligt de grondwet van het Rijk Gods uitgedrukt. Gerechtigheid en recht bestaat daarin, dat ieder in het groote geheel op zijn plaats staat, in de rechte verhouding tot alle anderen verkeert. Op deze wijze is het rijk des rechts tevens dat der liefde, namelijk der liefde, die alle storing der orde wegneemt, overal harmonie, onbelemmerde strooming van het leven des geheels door alle deelen heen herstelt. Van den knecht des Heeren zegt Jesaia's 42ste hoofdstuk, dat de Heer hem, den Heiland, geroepen heeft in gerechtigheid. En Mozes schroomt geenszins, de gerichten Gods over Aegypte niet alleen, maar ook over Israël (Deut. 11) aan zijn volk voor te stellen als drangreden om den Heer lief te hebben; in het besef dat al deze oordeelen tot geen ander doel dan dat van reddende liefde strekken. Maar wat alzoo in het Oude Verbond wordt voorgevoeld, in het Nieuwe wordt het volledig ontplooid. Het kruis van Golgotha is de heerlijke vereeniging beide van de gerechtigheid en de genade, van de heiligheid en de liefde Gods. Verheven duidt de eenvoudige geschiedschrijving het aan, bij het einde van de gelijkenis der tien ponden, waar de Heer zegt: deze Mijn vijanden, die niet hebben gewild dat Ik over hen koning zou zijn, brengt ze hier en slaat ze voor Mij dood — en onmiddellijk daarbij: dit gezegd hebbende, reisde Hij voor hen uit, en ging op naar Jeruzalem, namelijk om voor deze zelfde vijanden te sterven!

Daarom deelen Gods kinderen, in wie de eeuwige Liefde wederom haar troon gevestigd heeft, dan ook niet de wee-

kelijke voorkeur der wereld vóór een gehalveerde, tot goedigheid verlaagde en zich met het onrecht verdragende liefde, boven en tegenover een misverstane gerechtigheid Gods. De geloovige heeft, omdat hij weder waarlijk liefhebben en de hoogste Liefde verstaan kan, een heilige vreugde in de gerechtigheid en de oordeelen Gods. Het is doorgaande leer der Heilige Schrift, dat Gods uitverkorenen aan de voltrekking der gerichten Zijner toekomst zelf werkzaam aandeel zullen hebben: een aandeel dat in den 149sten Psalm de heerlijkheid van al Zijne gunstgenooten genoemd wordt. Daarom kan Mozes zijn laatste lied, waarin hij de strafgerichten Gods over het hardnekkig Israël bezingt, in het besef dat deze gerichten alleenlijk in dienst van Zijne barmhartigheid en reddende genade staan, beginnen met den aanhef: Mijn leer druppe als een regen, mijn rede vloeie als een dauw; als een stofregen op de grasscheutjens, en als droppelen op het kruid. En in de innigheid zijns verlangens dat de wereld Gods volmaaktheid leere kennen, roept Jesaia: Met mijne ziel heb ik U begeerd in den nacht, want wanneer Uwe oordeelen op aarde zijn, zoo leeren de kinderen der menschen gerechtigheid.

Zonder Gods heiligheid zouden wij niet kunnen zalig worden. De meeste menschen vertrouwen, dat God in Zijn gericht iets of veel van den eisch der volstekte volmaaktheid ons kwijt zal schelden, daar wij immers zwakke zondaren zijn en niets boven ons vermogen van ons gevergd worden kan. Ware dit zoo, wij zouden niet kunnen behouden worden. Want de eisch, niet alleen der heiligheid Gods maar ook onzer eigene natuur is: volstrekte heiligheid daar wij naar Gods beeld geschapen zijn. Daarom is de maat onzer bestemming geen andere dan de heiligheid Gods zelve: Zijt heilig, want Ik ben heilig. Daarom zal Hij strengelijk de tien duizend talenten eischen die wij Hem schuldig zijn, en vervloekt zal wezen ieder, die niet blijft in al de

geboden der wet, dat hij die doe. Moet God, de heilige God het voorwerp onzer liefde zijn, dan kan het ook niet anders of die liefde moet Hem met al onze kracht, met ons geheele hart en verstand worden toegebracht. Want de Volmaakte kan niet inderdaad worden bemind dan uit een liefde, die aan Zijn wezen evenredig is, en de wet die deze liefde eischt, wordt naar Jakobus' woord door één enkele overtreding in haar geheel geschonden. Hoe dicht de mensch dan ook, door inspanning en oefening, op den grondslag van zijn eigen pogen (al erkent hij dankbaar daarbij de ondersteuning Gods) tot Gods heiligheid meene te naderen, hij blijft altijd even ver van haar verwijderd. Want de mensch is vleesch, en dus is, wat de mensch doet, wegens de verdorvenheid van het vleesch reeds in zijn eersten oorsprong bedorven. En alléén Gods werk is volkomen: wat van zijn eersten oorsprong af rein zal wezen, om het ook tot in zijn verste ontwikkeling te blijven en dus geheel rein te zijn, dat moet Gods werk zijn, dat kan niet anders dan van God komen. Nu is het dan ook de zalige verkondiging der Schrift, dat het waarlijk alzoo met ons geschiedt door het in den geloove toegeëigend of ontvangen Sakrament des Doops, die (Rom. 6) een doop in Christus dood is. Namelijk dit heerlijk wonder is door Christus plaatsbekleeding voor ons mogelijk geworden, dat niet de mensch zelf den vloek zijner zonden behoeft te dragen, waar hij dan natuurlijk onder zou moeten bezwijken en verloren gaan; maar dat de oude, vleeschelijke mensch in hem sterft en een nieuw mensch, Christus zelf, in hem opstaat als de ziel, het wezen zijns waarachtigen, zijns nu herstelden levens. Aldus doodt dan de heiligheid Gods den zondaar in den mensch, om den mensch in den zondaar levend te maken. En hebben wij zoo even opgemerkt hoe de geloovige een heilig welbehagen heeft in de gerichten en oordeelen Gods, zoo geldt dit allereerst en allermeest van de gerichten waarin

Hij in ons zelven den eisch Zijner heiligheid doet gelden, en met haar louterend vuur het kwade in ons wegbrandt, opdat Zijn liefde plaats moge winnen om in ons uitgestort te worden en in ons te wonen. Het is daarom in heilige vreeze dat Gods kinderen geduriglijk hebben te wandelen. Omdat het God is die in hen werkt beide het willen en het werken, zoo werken zij met vreezen en beven hun eigen zaligheid. Juist omdat Israël Jehova's vergevende genade heeft ontvangen, juist daarom (Deut. 10) is het Hem vreeze en liefde schuldig. Het Evangeliewoord is van begin tot einde een "vrees niet!" door Engelenmond, ja door den vredegroet des Verrezenen zelf bezegeld; maar juist dat dit "vrees niet" zoo onophoudelijk noodig is, bewijst de vreeselijkheid der nadering des heiligen Gods tot het zondige vleesch, dat de geloovige nog altijd in zich omdraagt. Daarom kunnen ook sommige uitnemende Christenen, gelijk b. v. de welbevestigde vrome Albrecht von Haller, als het ware hun gansche leven dóór steeds verkeeren onder den schrik des gerichts, al leeft in de diepte huns harten de juichtoon des verzekerden geloofs. Zulk een vreeze, die de liefde tot kern heeft, is oneindig beter dan de zorgeloosheid dier velen, wier besef nimmer tot Gods heiligheid opklom. Adam schrikt noodzakelijk en natuurlijk voor God na zijn val. Deze schrik voor God wordt door Zijn verbondsgenade tot een heilzame vreeze, een vreeze die zóó lang grond en begin van alle wijsheid en van alles goeds moet blijven, als de natuur nog niet geheel van den geest overwonnen is. Maar die vrees is tevens de schudding, beteugeling der verdorven natuur, de verhindering van haar lust tot de zonde, en daardoor gaandeweg de overwinning der vreeze, de plaatsbereiding voor de volmaakte liefde die de vreeze buitendrijft. [1]

[1] In Alckmaar's beleg 1573. Hist. dram. tafereel van Hofdijk, zegt Floris

Zóó toch wordt de weg gebaand voor die nederdaling, mededeeling van zichzelf, in welke evenzeer als in haar zelfstandige verhevenheid het karakter der heiligheid Gods bestaat, en door welke zij blijkt, in den diepsten grond met de liefde één te zijn. Alzoo zegt de Hooge en Verhevene, die in de eeuwigheid woont en wiens naam Heilig is: Ik woon in de hoogte en in het heilige, en (niet nogtans, maar juist daarom) bij dien die eens verbrijzelden en nederigen geestes is, opdat Ik levend make den geest der nederigen en het hart der verbrijzelden. Want waar God woont, waarheen God afdaalt en zegenend nadert, daar is, juist dóór deze afdaling een heilige plaats gevormd: dáár is Zijn heiligdom. Ook de verslagen en verbrijzelde ziele wordt zulk een heiligdom Gods, waar Hem eere wordt gegeven, waar Hij weder rusten en wonen kan. Ja God woont, zegt Tauler, nog eigenlijker in zulk een ziel, dan in den hemel. Een stout maar schoon woord, aanduidend dat Gods heerlijkheid in het gereinigd en toegebracht zondaarshart Zijn zegepralende heerlijkheid, de binnenste kracht Zijns wezens nog meer openbaart dan in den reinen hemel waar Hij geen tegenstand te overwinnen heeft. Daarom zegt de Psalm: wie is gelijk de Heere onze God, die zeer hoog

---

van Teijlingen, de moedigste der drie Burgemeesteren van Alkmaar ergens tot den schepen Steenhuijs:

De vreeze, dat 's een bleek en machtloos spooksel,
Dat voor zijn merglooze' arm alleen den lafaart
Doet siddren en den zwakke als een tyran
Beheerscht. De vreeze is zelf bevreesd: zij deinst
Voor d' ijzren spier van mannenwil terug,
En lost dan in een ijlen luchtstroom op.

Lees hier in plaats van "d' ijzren spier van mannenwil" de heilige liefde Gods, gelijk ze zich aan het hart des geloovigen kenbaar maakt, en gij hebt een profetie van de dingen des Geestes in deze dichterlijke woorden.

woont, die zeer laag ziet, in den hemel en op de aarde: die den geringe uit het stof opricht? En Maria roemt van den Heilige dat Hij de nederheid Zijner dienstmaagd heeft aangezien. Hier, in deze erkenning van Gods heiligheid, ligt ook het geheim van den weg langs welken de bekeerde kruiseling aan Jezus zijde tot het geloof komt. Zeker is dit het schitterendste en aandoenlijkste voorbeeld van geloof, dat in het geheele Nieuwe Testament gevonden kan worden. Een geloof als van dezen kruiseling, dat niets tot Zijn wording en steun bezat van al onze kennis omtrent 's Heilands persoon en goddelijke heerlijkheid, ja dat zich dóór den indruk der allerdiepste versmaadheid en verworpenheid van Jezus heen baan breken moest, zulk een geloof is inderdaad een bewijs van de almacht des Heiligen Geestes om Jezus heerlijkheid ook in de allergrootste duisternis voor den mensch te doen lichten. Langs welken weg nu komt deze moordenaar tot kennis van de genade des Heeren, aan welke hij zich in zijn jongste oogenblik toevertrouwt en dan ook behouden wordt? Hij heeft zijn zonde leeren erkennen en daardoor de heiligheid Gods. Hij spreekt tot zijn verharden lotgenoot van de rechtvaardigheid des oordeels dat over hen komt. Onder de kruisfolteringen geeft Hij de aandoenlijkste, verhevenste wederlegging van de theoriën, die in onze dagen van uit vele studeervertrekken de afschaffing der doodstraf eischen. Wie nu de rechtvaarheid Gods, de heiligheid der wet erkent, die slaat een blik in het geheel der ordeningen Gods welke het heelal samenhouden en besturen. Want de heilige wet van Sinaï is niets anders dan de wet, die aan het heelal ten grondslag ligt: Gods ordeningen in de zedelijke wereld komen met die der natuurlijke wereld overeen, natuur en geest zijn in denzelfden heiligen wil gegrond. Zoo leert dan deze moordenaar aan het kruis dóór de gerechtigheid Gods welke hij erkent, verder de heiligheid van Hem die naast hem hangt,

beseffen. Hij gevoelt in dat bloed de kracht eener verzoenende offerande, in dat opschrift boven Jezus' hoofd een waarheid, de zalige waarheid dat deze heilige knecht Gods is de Koning Israëls; hij beseft dat de volkomen nederbuigende, schuldvergevende liefde Gods zich in die offerande verheerlijkt; hij komt tot erkenning eener genade die ook voor hem, den verworpene, genoeg is om hem van den rand des verderfs tot behoudenis te brengen. En hem geschiedt naar zijn geloof. Een eeuwige zaligheid wordt zijn deel. Hem geschiedt barmhartigheid tot een voorbeeld voor al degenen, die in berouwvolle erkenning van de gerechtigheid Gods met Hem den toegang tot Zijn vergevende liefde, tot Zijn reddende genade, willen zoeken. Jezus de Gekruisigde is het, die dat heil voor hem opent; Hij die daar naast Hem aan het middelste kruis Zijn bloed laat stroomen. Zijn offerande is de verzoening der gerechtigheid en der genade: de schulduitdelging der wereld. En welke is dan de levensbeschouwing die, gegrond op het aldus verworven heil, van dat kruis uitgaat? Zij is deze. De natuurlijke mensch wil in de beschouwing van het kwaad dat in de wereld is, een zekeren zooveel mogelijk horizontaal loopenden middelweg bewandelen. Hij zegt: er is veel kwaad, maar men overdrijve niet, en miskenne niet dat er veel goeds bij gemengd is. Men zoeke de oorzaak van 't kwaad niet al te diep beneden, zij is slechts de noodzakelijke onvolmaaktheid van al het bestaande. Noch men zoeke de wegneming van het kwaad, evenmin, te hoog en te idealistisch: er is slechts een betrekkelijke, altijd voortgaande, verbetering te verkrijgen, naar welke men voortdurend streven moet zonder dwaselijk te hopen een ideaal te bereiken. Doch de weg, dien de Heilige Geest in dezen wijst, is niet aldus horizontaal, maar uit een groote diepte naar een ontzaglijke hoogte opgaande. De diepte is: de erkenning dat de oorzaak van 't kwaad is de verleiding des Satans, en het wezen

des kwaads niet is noodzakelijke onvolmaaktheid der eindige dingen, maar vijandschap tegen God, die op verdoemenis uitloopt. En die hoogte is, niet dat slechts een betrekkelijke verbetering, maar volstrekt het ideaal, de volmaaktheid, in Christus voor ons te bereiken is. (I bladz. 253.) De wereld ziet in de zonde slechts een kwaad, een onvermijdelijk noodlot; en daarentegen in het ongeluk, in de smart eigenlijk het booze. In de zonde schikt zij zich, na eenig tegenstreven en beperken, als in een onontkoombare wet des eindigen levens. Maar aan het kwaad der smart tracht zij in eudaemonistische, het geluk boven alles stellende, oppervlakkigheid te ontkomen. Daarentegen toont Christus in de zonde de vijandschap tegen God, en in de smart dezes levens het gericht, de straffe Gods over de zonde aan; en leert ons dan, in geen van beide te berusten, maar dóór de verzoening der zonde tot wegneming van de zonde, en dóór aanvaarding van het gericht Gods heen tot het genot van het leven en de genade, die de kern dezer toornende heiligheid is, te komen.

Aan het einde onzer beschouwing kunnen wij de gedachte, met welke zij aanving, weder opvatten. God is licht, in dat Apostolisch woord leerden wij de beschrijving van Gods heiligheid kennen. Licht is de verschijning, de openbaring des levens; en aan de duisternis wordt dan ook in de Schrift veel dieper zin gehecht dan eenvoudig die der stoffelijke lichtonttrekking. De duisternis en schaduwe des doods, waarin Galilea en de grensstreek nederzat; de duisternis die vóór de aanneming van het Evangelie het eigenlijke van den toestand uitmaakt dier Efeziërs, tot welke Paulus zegt: eertijds waart gij duisternis; de verduistering van zin en hart door den god dezer eeuw, den Overste der duisternis; de macht van de ure der duisternis, die in Gethsemané over Jezus zegepraalde; de duisternis welke de menschen meer liefhebben dan het licht omdat hun

werken boos zijn — deze en soortgelijke aanduidingen vervullen de gansche Schrift, en toonen het zinnebeeldig karakter ook der natuurlijke duisternis aan. Toch is die duisternis hier op aarde nog noodig. Al wat op aarde leeft, zwak en den dood onderworpen, heeft de afwisseling van waken en rusten noodig: een onafgebroken licht zou de levenskracht verteren. Eens echter wordt alles weder licht. Gelijk in de duisternis op den afgrond, dien wij in ons hoofdstuk over de scheppingsgeschiedenis beschreven, het licht in kiem nog voorhanden was, om op het wachtwoord: daar zij licht! te voorschijn te komen, zoo is ook in den verduisterden mensch het "licht dat in hem is" nog aanwezig, en het woord des Heeren kan het nog weder te voorschijn roepen. God, die gezegd heeft dat het licht uit de duisternis zou schijnen, is degeen die in onze harten geschenen heeft, om te geven verlichting der kennis der heerlijkheid Gods in het aangezicht van Jezus Christus. Gelijk de aarde, na de eindelijke voltooiing van de overwinning des lichts over de duisternis, welke wij nog verwachten, ongelijk heerlijker zal stralen dan aan den aanvang, in de heerlijkheid Gods en des Lams welke de profetie ons voorstelt; zoo zal ook in ons het licht zijn volle zegepraal vieren. Des Heiligen Geestes arbeid aan den mensch is verlichting, waarlijk niet alleen van zijn verstand, maar van den geheelen mensch. Het eerste ontwaken des gewetens is de eerste scheiding tusschen licht en duisternis, als de Christus in Zijn afstand van ons wordt gezien. Maar die Christus komt nader, komt in ons langs al de wegen der genade, wier beschrijving niet hier behoort, en het pad des rechtvaardigen is een schijnend licht, voortgaande tot op den vollen dag, den dag der heerlijkheid, die de eigenlijke dag na de schemering hier beneden is.

Dit licht nu, die heiligheid Gods, zich eigen te maken, dat is het leven der liefde: en zoo komen wij tot ons

uitgangspunt, de vereeniging, de innige éénheid van heiligheid en liefde terug. Dat heiligheid en liefde in God voor het oog des zondaars in een onderlinge spanning kunnen geraken, in welke de glans der liefde zich van den schuldige wendt en alleen het vuur der heiligheid zich tot hem keert, dat is een diepzinnige waarheid: een spanning in God zelven, door onzen opstand tegen Hem verwekt en in onzen onvrede afgespiegeld; een spanning, die tot eeuwige rampzaligheid leiden moest, ware zij niet in Christus overgave en offerande opgeheven; en die nog tot eeuwige rampzaligheid voeren zal, waar die genade der verzoening teruggewezen wordt. Ja die spanning, die tegenstelling voor ons oog tusschen Gods heiligheid en Zijn liefde mag niet worden weggeredeneerd. Dit toch zou zijn een hoogmoed des denkens, dat het onbereikbare terstond wil aanvatten. De eenheid tusschen Gods heiligheid en liefde, het hoofddenkbeeld van dit gansche vertoog, is een eisch des Woords, een zekerheid des geloofs, een werkelijkheid door de verlossing in Christus. Maar het denken bereikt haar nooit ten volle, omdat het hier beneden altijd den invloed der zonde zal blijven ondervinden. Zoolang ons geweten slaapt, droomen wij vermetel en zorgeloos van een liefde zonder heiligheid, een liefde die het met onze schuld zoo nauw niet zal nemen, en met onze zwakheid rekening zal houden. Ontwaakt daarentegen ons geweten, zoo sidderen wij voor een heiligheid zonder liefde, een heiligheid aan welke noodzakelijk haar eisch, haar algeheele voldoening moet gegeven worden. Dat Gods heiligheid een terugtrekking is, maar om zich mede te deelen en heilig te maken, gelijk Zijn liefde een mededeeling, maar om tot zich op te trekken en in Zijn zaligheid te doen deelen, dat is een eeuwige waarheid; maar de zondaar kan haar dan nog niet inzien. Eerst als hij in Christus tot God teruggekomen is, leert hij aanvankelijk inzien dat

de verkregen verlossing tevens een voldoening aan Gods liefde zoowel als aan Zijn heiligheid is. Maar buiten deze ervaring des geloofs kan het denken in geen geval zich tot die waarheid opheffen, namelijk indien de mensch ernst maakt beide met zijn zonde en met zijn denken, en dus niet, gelijk zoo vele wijsgeeren doen, uit Gods Openbaring haar heerlijke slotsommen ontleent zonder de onderstellingen waarop die rusten, aan te nemen; waarbij men zich dan aanstelt alsof men deze theoriën omtrent de heiligheid der volkomen liefde en het liefdevolle der volstrekte heiligheid door onafhankelijk nadenken had gevonden. Op de zonde moet volgen haar noodzakelijk gevolg, dat is: haar straf. Dat is een zedelijke noodzakelijkheid, zonder welke het heelal zou uit elkaar vallen, daar Gods wet de uitdrukking van Zijn wil, d. i. van het wezen der dingen is. Tegenover de oppervlakkigheid, die van geen recht kan hooren of zij denkt terstond aan een gevoellooze, Gode onwaardige, hardheid zegt de Psalm: De rechten des Heeren zijn waarheid: te zamen zijn ze rechtvaardig, dus nergens hard of ongevoelig, onbillijk, ja zoeter dan honig in hun eigenlijken grond. Want als God zijn recht eischt, zoo vordert Hij 's menschen liefde. Immers heeft Hij ons naar Zijn beeld, als afdrukken van Zijn liefde wezen, geschapen; en daarom is het Gods recht niet alleen, maar ook de eisch onzer natuur, dat wij Hem zullen liefhebben. Sluiten wij nu door onze zonde voor Gods liefde den toegang af, dien zij eischt tot ons hart om daarin te wonen, dan openbaart zich die liefde als gerechtigheid. Stellen wij de deur des harten niet open, zoo dwingt zij een pijnlijke doorbreking van die deur. Willen wij de liefde niet in haar onbelemmerde instrooming, als liefde, ontvangen, zoo moeten wij haar als gewelddadige inbreking, als gerechtigheid, ondergaan. Dat is, wij moeten de straf der zonde lijden. En die eisch is, gelijk alles in God, niet

willekeurig, maar noodzakelijk, onveranderbaar. Dat gericht Gods kan dus niet tot zijn einde komen, eer het tot zijn doel gekomen is. Want God is geen veranderlijk mensch, die het begonnene weder opgeeft! De majesteit Gods zal dus tot haar voegzame betooning tegenover de zonde des menschen moeten komen. God is liefde, God wil liefde, maar niet anders dan door volle betooning van Zijn heiligheid. Heerlijke aanduidingen, zoowel omtrent de voor 't geloofsoog schemerende éénheid van Gods heiligheid en liefde, als omtrent den strijd, dien de zwakke mensch tusschen beiden ziet en dan daarin tracht te overwinnen, liggen in de geschiedenis der aartsvaderlijke gebeden vóór ons. Zie Abrahams voorbede voor Sodom, een even aanbiddelijke diepte van Gods neêrbuigende genade, als zij een wonderbare hoogte van menschelijken geloofsmoed toont. Abraham richt zich, zie! tot de rechtvaardigheid Gods: zou de Rechter der gansche aarde geen recht doen? immers zij het verre, dat Hij den schuldelooze tegelijk met den schuldige zou verderven! Maar tegelijk richt hij zich tot Gods barmhartigheid, ja verstout zich, haar tegen de gerechtigheid te keeren, de gerechtigheid in zes elkaar opvolgende worstelingen terug te dringen en alzoo voor de liefde ruim baan te maken. Van worstelingen spreken wij. Ja voorzeker, even als Hosea melding maakt van Jakobs tranen en smeekingen bij zijn Pniël gebed, desgelijks heeft Abrahams boezem in angstige spanning gezwoegd en zijn tranen hebben gevloeid. Jakob bij Pniël! heeft hij niet in dien ontzaglijken nacht, daar Gods gerechtigheid hem in de herinnering van al zijn vroegere zonden te gemoet kwam, deze heiligheid des Heeren, gelijk ze dooddreigend tegen hem opstond en op hem aanviel, alleen in smeekend beroep op Zijn vergevende barmhartigheid en verbondstrouw overwonnen? O voorwaar als wij dezen strijd zouden licht tellen in de afgetrokkenheid van ons denken, nog een andere

Worstelaar, die van Gethsemané, zou tegen ons opstaan. In Gethsemané zien wij deze zielschokkende waarheid, dat zelfs het hoogste menschelijk geloof (want wáár is het hoogste geloof, zoo het in den Aanvanger en Voleinder des geloofs niet is) dat zelfs het hoogste menschelijk geloof niet in staat is den geheelen inhoud van Gods wil, het onveranderlijke Zijner eeuwige gerechtigheid, van Zijn eeuwigen wil, te begrijpen. Dat die beschikking Gods zelfs om den wille der volkomen goddelijke menschenliefde, zelfs om den wille des geliefden Zoons niet kon gebroken worden, dat heeft de Eengeborene des Vaders daar in Gethsemané moeten leeren en aannemen. En Hij heeft het volbracht. En nu, ja, nu onderwijst Zijn Heilige Geest de gemeente, dat door Zijn kruisofferande de heiligheid en liefde Gods beide heerlijk tot eenheid gebracht, of liever in haar eeuwige eenheid voor het oog der menschen en der engelen verschenen zijn. Maar niettemin nog, ja ook nu nog, is die eenheid slechts voor het geloof aanwezig; wat de gedachte betreft, zij worstelt nog steeds ook in ons om deze geheimenis te vatten, en ook bij ons smeekgebed is nog de onbeschaamdheid des geloofs noodig, van welke de Heiland in Zijn diepzinnige gelijkenis spreekt; de onbeschaamdheid des geloofs, dat tusschen onze dringende behoefte en het hart Gods een brug waagt te slaan en God door God te overwinnen. Anselmus van Canterbury stelt in zijn geschrift: "Waarom God mensch werd?" deze bekende oplossing van het raadsel der verzoening voor, dat Gods liefde den zondaar de schuld wel wilde vergeven, maar Zijn heiligheid kon dit niet toestaan. En in dien strijd tusschen deze twee bewegingen in God is dan Zijn wijsheid tusschen beide gekomen, die aan beide door het zoenoffer van Golgotha voldoening gaf. Deze theorie van Anselmus moet voortdurend veel miskenning en verwerping hooren van beoordeelaars, die de diepte des vromen denkers in de verte niet

beseffen. Wij willen haar ook niet als volledige oplossing van het probleem der verzoening laten gelden. Slechts beweeren wij dit ééne, dat Anselmus' leer niet uit afgetrokken en onnutte bespiegeling, gelijk men zoo dikwerf hoort, maar uit de diepte van het geloovig hart en van de meest gewijde geestelijke ervaring is voortgekomen. Immers wie nabij zijn hart leeft, die weet dat bij de wisselingen van licht en duisternis, welke door onze ziel gaan, bij het zwerven tusschen Mara met de bittere teugen, en Elim met de palmboomen en waterfonteinen, door welke onze woestijnreis hier beneden heengaat, ook noodzakelijk in onze beschouwing van Gods volmaaktheden een onderscheid, een wisseling is: daar nu eens de heiligheid, dan weder de liefde Gods ons hart en onze voorstelling vervult, en van de eenheid tusschen deze beide het diepe Schriftwoord geldt: wij wandelen ook hierin door geloof, en nog niet door aanschouwen.

Na dit alles ons herinnerd te hebben, keeren wij tot de beschouwing der majesteit Gods, gelijk de Schrift haar ook onafhankelijk van onze persoonlijke ervaring voorstelt, weder terug. En dan, voorzeker, mogen wij in Gods eigen wezen geen strijd erkennen. Neen, in den diepsten grond zijn heiligheid en liefde vereenigd; en liefde is de levenskracht der heiligheid; heiligheid de maat en vorm, welke de liefde zich toeëigent. In den mensch nu spiegelt deze eenheid zich af; zij moet zich in hem herhalen. Van nature is de mensch niet vrij. Hij is gebonden door een hoogere noodzakelijkheid, stoffelijke en geestelijke banden, in welke hij geboren is. Hij is een kind des toorns van nature, want in al deze banden der gevallen natuur, die den mensch omringt en doordringt, spiegelt zich de heiligheid, de toorn Gods af. De weg ter vrijheid nu is voor den mensch geen andere, dan die noodzakelijkheid te aanvaarden, op zich te nemen, haar tot zijn persoonlijk eigendom te maken. Dit is de majes-

teitelijke leer der erfzonde, krachtens welke de zondaar tot deze geheele noodzakelijkheid, welke de natuurlijke mensch als een noodlot, als iets dat zijn schuld niet is, buiten zich stelt, durft te zeggen: ofschoon ik in u geboren ben, gij zijt echter mijn maaksel, mijne schuld. In de waarheid der erfzonde, welke het geesteloos misverstand der wereld een verlaging van den mensch, een loochening van zijn waarde noemt, openbaart zich juist integendeel de krachtvolle opheffing zijner vrijheid boven de noodzakelijkheid der natuur in en rondom hem.... Hij redeneert die noodzakelijkheid niet weg, gelijk de onbezonnen idealist. Hij neemt haar ook niet als noodlot, als nu eenmaal onontkoombare, overstelpende macht boven zich aan. Hij neemt haar in zich op, maakt zijn kreatuurlijke bepaaldheid, waarin hij geboren is, tot vrije zelfbepaling. Aldus de gebondenheid door vrije aanvaarding tot vrijheid te maken, dat is het werk der liefde. Dien overgang van den toorn tot de liefde kan echter de mensch in eeuwigheid niet uit zichzelf maken. Onder dien toorn zou hij eeuwiglijk moeten verzinken, had niet de Christus hem plaatsbekleedend en verzoenend gedragen. Dat is geschied, dat is volbracht; en nu kan de liefde Gods ongehinderd worden uitgestort in het hart van ons die gelooven, door den Heiligen Geest die ons gegeven is. Liefde is, gelijk wij in den aanvang van dit hoofdstuk zagen, het één-zijn van vrijheid en noodzakelijkheid. Omdat nu de mensch door Christus vrijgemaakt, in alles wat hem omringt niet langer slechts de natuurnoodzakelijkheid ziet, maar den persoonlijken wil der heilige, almachtige liefde, zoo aanvaardt hij dien wil als de bron van zijn eigen bestaan, het ideaal dat hem zijn eigen hoogste bestemming, daar hij naar Gods beeld geschapen werd, voor oogen stelt. Vrijwillig zich tot de Almacht wendende die hem beheerscht, vat hij zijn eigen diepste wezen, door het beeld van zijn hoogste bestemming hem voorgesteld,

in liefde aan. Want immers het hoogste toppunt eener ontwikkeling is niets anders dan het ontvouwd zijn der eerste diepste wezenskiem. Zoo is de mensch vrij in de liefde, die hem levend maakt langs den weg der doodende heiligheid. Door zich over te geven aan de liefde redt de mensch zijn persoonlijkheid, zijn vrijheid, die onder het oordeel der heiligheid verloren ging. Door zijn leven te verliezen vindt hij het: door het te haten in deze wereld behoudt hij het ten eeuwigen leven. Dit verliezen van het leven om het te winnen, deze verloochening van onszelve gelijk de Heer daarin het eigenlijk kenmerk van Zijn ware navolgers stelt, is in den grond niet anders dan opneming van de heilige liefde in ons als beginsel des levens. Wat wij bedoelen laat zich door een vergelijking, aan een fransch schrijver ontleend, verduidelijken. Een kranke lag hopeloos neder, toen een genius tot zijn leger trad en hem zeide: hier breng ik u een krachtige artsenij, die ik echter, omdat gij ze niet zoudt kunnen verdragen, met water heb aangelengd. Verzuim nu niet, haar dagelijks te gebruiken, want zoo zult gij ook dagelijks sterker worden. Maar eveneens verdampt het water elken dag uit haar, zoodat zij naar die mate telkens scherper wordt. En weet, o mensch! dat indien gij tot aan het einde van uw tijd verzuimdet haar te gebruiken, zij geheel vuur zou geworden zijn en gij haar als zoodanig zoudt moeten tot u nemen!

Neem in deze zinrijke vergelijking de artsenij voor een beeld der heiligheid Gods. Ja die heiligheid is een artsenij voor dit kranke, verontreinigde leven. In duizend omstandigheden des dagelijkschen bestaans die ons strijd en moeite kosten, geeft zij ons heilzame bestraffing onzer zonde. Het is ons goed en genezend, het is een weldadige bestrijding van allerlei booze neigingen en hartstochten in ons, zoo wij elken dag deze artsenij tot ons moeten nemen. En waarlijk, onvermengd is zij niet. Drijft zij niet als het ware op den

stroom der liefde, die in dezen strijd allerlei leniging aanbrengt om onze zwakheid te sparen? Zoo is het ons dan noodig deze heiligheid Gods, gelijk ze zich in de toestanden des levens vertoont en haar beproevingen door velerlei liefde verzacht, dagelijks tot ons te nemen. Doen wij dit, wij zullen ook voortdurend sterker worden en een welgevallen krijgen in deze kruisigingen des vleesches naar mate wij zien dat onze geestelijke gezondheid er door bevestigd wordt. Wij laten ons welgemoed dagelijks oordeelen, ja wij oordeelen onszelve, gelijk Paulus zegt, opdat wij met de onbekeerlijke wereld niet mede geoordeeld worden. Daarentegen zoo wij dit nalaten, hoopt zich de ontweken kastijding tot het laatst op. Wij vergaderen onszelve toorn als een schat, in den dag des rechtvaardigen oordeels, als God een iegelijk oordeelen zal naar zijne werken. Dan zal hetgeen wij niet bij gedeelten, in de liefderijke en lankmoedige verzachting waarin het ons hier beneden werd aangeboden, hebben willen aannemen, in ééns moeten ondergaan worden, en het vuur zal onuitblusschelijk zijn!

Meermalen toonden wij aan, hoe onze zonde vooral in vooruitgrijpen, anticiperen, bestaat, omdat de mensch den weg der kruisiging des vleesches, der wedergeboorte, te lang vindt en buiten deze van God gestelde ordening om, als het ware in ééns zijn doel wil bereiken. Wij kunnen echter even goed, in verband met hetgeen wij nu hier ontwikkelen, zeggen dat onze zonde in traagheid en verzuim bestaat. Wij laten dagelijks na, onszelf te overwinnen, en zoo wordt het booze in ons een macht, die elken dag wint. Het booze bestrijdt en overwint ons slechts met die macht welke wij aan het booze, door onze traagheid, overlaten. En die macht wint dan dagelijks aan, gelijk het, zonder hooge poëzy maar trouwhartig en wáár, in een onzer evangelische gezangen heet: bij elken plicht, getrouw betracht, verliest de zonde iets van haar kracht; bij elken lust

hier eens voldaan, wint zij te meer in krachten aan. Deze wonderbare mengeling van vooruitgrijpen en achterblijven, van overijling en traagheid in ons heeft Luther zeer juist (ofschoon in verkeerde vertaling van 't Hebreeuwsch) uitgedrukt als hij in zijn overzetting van Jeremia het menschelijk hart een trotsch en versaagd ding noemt. Nog beter Göthe met een diepzinnige uitdrukking in een zijner tragediën: de moeilijke geheimenis onzer krankheid zweeft heen en weder tusschen overijling en verzuim: Unsrer Krankheit schwer Geheimniss schwanket zwischen Uebereilung und Versäumniss. Helaas, de ondervinding van deze dingen kan ieder dagelijks in zijn eigen leven opdoen, en bij dieper nadenken eigenlijk het gansche raadsel onzer teleurstellingen en levenssmarten hierin opgelost vinden. Liefde zonder heiligheid, dat is het ideaal des zorgeloos dweependen jongelings. Heiligheid zonder liefde (namelijk zonder waarlijk vergevende liefde, zonder g e n a d e die om niet goddeloozen rechtvaardigt) dat is het ideaal des menschen die in eigen kracht en zonder het kruis van Golgotha in het middelpunt te stellen, het groote, goede, edele najagen wil. Heiligheid en liefde saamgemengd tot wederkeerige verzwakking, zoodat de heiligheid een krachteloos dreigen, de liefde een zwakke goedigheid wordt, dat is het stelsel des halfgeloofs dat gaarne christelijk wil schijnen. Noch heiligheid, noch liefde, dat is het stelsel der wereld buiten God. In deze alle is het haasten en verzuimen, gelijk wij het beschreven, in zonderlinge mengeling op te merken. Slechts als de hoogere eenheid van heiligheid en liefde in de volmaaktheid des geopenbaarden Gods gevonden is, dan is ook de waarheid voor ons l e v e n gevonden. Dan bestaat voortaan de geheele taak des geestelijken levens in deze twee dingen: z e l f in God te z i j n, en alle dingen in God te z i e n. Het eerste is de grondslag, de voorwaarde tot het tweede. In God te zijn door Jezus Christus, des Heiligen Geestes door het geloof

deelachtig te wezen, dit sluit alle heerlijkheid en zaligheid in zich. Gods Woord dringt overal aan allereerst op het zijn, opdat het zich daarna in zien en doen betoone: eerst op het leven zelf, daarna op zijn openbaring in kennen en handelen. Het eerste dus is in God te zijn. In Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij van nature. Maar dit zijn is niet het hoogste. Het is slechts een gave Gods aan ons, en nog niet een teruggave van ons aan Hem. Het zijn in God wat wij hier bedoelen, is niet het natuurlijke, maar een zedelijk zijn, d. i. een zijn waardoor wij datgene wat God ons gemaakt heeft, ook uit liefde tot God willen zijn, ons natuurlijk leven met den wil doordringen en het alzoo eerst in waarheid tot ons persoonlijk eigendom maken. Dit toch is het waarachtige, eeuwige leven, geheel vrijwillig en door eigen voortdurende daad te zijn datgene wat wij zijn: en het is niet anders mogelijk, dan door God te kennen als den éénig Waarachtige, en Jezus Christus dien Hij gezonden heeft. Op dezen grondslag nu bouwt zich het zien van alle dingen in God. Waar dit laatste denkbeeld vermeld wordt, gaat de gedachte van elk die de geschiedenis der wijsbegeerte kent, tot een edelen denker van vroeger dagen terug. De al te zeer vergeten teeder-vrome christenwijsgeer Nicole Malebranche betoogt in het verheven 6de hoofdstuk van het 3de boek zijner Onderzoeking der Waarheid, dat wij alle dingen in God zien. Men moet weten, zegt hij, dat God zeer innig verbonden is met onze zielen door Zijn tegenwoordigheid, zoodat men zeggen kan dat Hij de plaats, woonplaats des Geestes is, gelijk de ruimte in zekeren zin de woonplaats der lichamen heeten mag. Het eindige kennen wij alleen omdat wij den Oneindige kennen, want Zijn idee is in ons het alleroorspronklijkste, het algemeene, dat vóór de kennis van al het bijzondere gaat en er de grond van is (zie I bladz. 266). In deze

gedachte van Malebranche ligt de eisch der heilige liefde, gelijk wij haar beschreven, uitgesproken. Eerst als men aldus, door de verzoening die in Christus is, met God in gemeenschap staat, kan men alle dingen in God zien. Dan wordt ook Augustinus' woord verstaan: Niemand zegge, als hij de liefde kwetst: ik zondig slechts tegen een mensch, en tegen menschen zondigen is iets van minder beteekenis; ik wil alleen tegen God niet zondigen. Hoe zoudt gij tegen God niet zondigen, als gij tegen de liefde zondigt? God is liefde! Dan eindelijk bezitten wij, in de gemeenschap met die heilige liefde, in welke de barmhartigheid het oordeel overwint, in ons die blijdschap der liefde welke tegen het oordeel roemt, door de genade die om niet goddeloozen rechtvaardigt. In de liefde is geen vrees, want, nog eens, de volmaakte liefde drijft de vreeze buiten. Vroolijke vrijmoedigheid tegen den dag des oordeels is het kenmerk der christelijke hope. Als de teekenen, die de Heer voorspeld heeft, beginnen te geschieden en het hart der kinderen dezer wereld in hen versmelt van angst, heffen Gods kinderen het hoofd omhoog, wetende dat hun verlossing nabij is. Die in den Zoon gelooft komt niet in het oordeel, ja is met Hem uitvoerder van het oordeel, als Hij komt. Van de liefde in God overgaande tot haar afspiegeling in den mensch hebben wij, zooveel in ons was, den gang der liefde beschreven gelijk het Woord des Heeren ons dien teekent. Liefde is mededeeling van zichzelf. Naar boven kan God zich niet mededeelen, want er is niets boven God. In de richting rondom zich en beneden zich dan? Het schijnt dat dit even ongerijmd is; want immers God is de Oneindige; wat zou er nevens Hem of onder Hem, als vervulde Hij niet alles met Zijn oneindigheid, te vinden zijn? Toch is dit de wonderbare, voorzeker alle verstand te boven gaande, verkondiging van Gods Woord. In God zelven is de liefde eeuwig en onafhankelijk van iets buiten Hem:

immers Hij is Liefde. Dat is: in Hem is tegelijk Hij die liefheeft en Hij die bemind wordt. Gij hebt Mij liefgehad vóór de grondlegging der wereld — dus spreekt de heilige stem, die op aarde de geheimenis dezer eeuwige liefde verklaart. Maar uit deze liefde afgeleid, daarin gegrond is de eveneens wonderbare, al ons denken overstijgende, geheimenis der nederdaling van de liefde. Amor descendit, de liefde daalt neder: dat is het groote woord, dat het scheppingsgeheim beschrijft voor den ongeheiligden geest en het verklaart voor wie leeft in de gemeenschap van den Heiligen Geest. Maar die nederdalende liefde, in welke het bestaan des schepsels gegrond is, heeft wederom haar middelpunt. Zij breidt zich wel over alle schepselen doordringend en levenwekkend uit, maar in één schepsel rust zij toch bij uitnemendheid en viert haar Sabbath, daar zij haar beeld in Hem spiegelen laat. Het is de mensch, in den bijzondersten zin in den Zoon geschapen en uitverkoren. In zijn geschiedenis ontvouwt de nederdalende liefde al haar heilige volheid. Tegenover zijn afval haar toorn; tegenover zijn hardnekkigheid haar lankmoedigheid, trouw en heiligheid. Tegenover zijn verlorenheid haar ontferming en genade. Eindelijk tegenover zijn geslotenheid des doods haar almachtige, levenwekkende indaling, die dan weder opgang wordt, als God de Heilige Geest het offer der vernieuwde persoonlijkheid tot haar oorsprong terug doet opstijgen. In deze laatste zegepraal, in dit doordringen van het schepsel opdat het verheerlijkt worde in den Schepper, openbaart zich het wezen Gods als Geest. God is Geest: dat is, in het nu volgende vertoog, het laatste woord waarin wij samenvatten hetgeen de goddelijke volmaaktheid ons omtrent Zich in het Schriftwoord geopenbaard heeft. Schikke ons hart zich om deze gedachte te gemoet te gaan. En houden wij omtrent alle kennis der goddelijke waarheid, en bijzonderlijk omtrent het onderwerp dat wij hier behan-

delden, gelijk omtrent het nu volgende, de menigmaal herhaalde hoofdgedachte vast, dat niet verstandig nadenken of diepte der wijsgeerige bespiegeling, maar alleen ootmoedige heilsbegeerte en dan ook de ervaring des geloofs ons Gods waarheid doet verstaan. Den wijzen en verstandigen verborgen, den kinderkens geopenbaard — dat is de groote hoofdregel, die ook hier geldt. Hij is heerlijk uitgedrukt door een man Gods, in wiens wijsbegeerte wij, wat haar hoofdgedachte betreft, een der fakkelen erkennen, die de genade des Heeren in den loop der kerkgeschiedenis tot voorlichting der Zijnen ontstak om Zijn woord in de diepte te doen verstaan, in Jakob Böhme, den schoenmaker van Görlitz. Ter kenschetsing van zijn geheele wijsbegeerte, aan welke een Baader en Schelling erkennen, de diepste hoofdgedachten hunner eigen stelsels te danken te hebben, schrijft de hoogbegenadigde handwerksman deze woorden: Van het goddelijk Mysterie iets te weten, dat heb ik nooit begeerd, veel minder nog verstaan, wáár ik het zou kunnen zoeken of vinden. Ik zocht alleen het hart van Jezus Christus om mij daarin te verbergen voor den grimmigen toorn Gods en de aanvallen des duivels. En ik bad God ernstig om Zijn Geest en genade, opdat Hij mij in Hem wilde zegenen en voortgeleiden en alles van mij wegnemen wat mij van Hem afleiden kon; opdat ik mij Hem ganschelijk zou overgeven om niet mijnen wil maar Zijnen wil te leven, en Zijn kind in Zijn Zoon Jezus Christus te zijn. Bij zulk een zeer ernstig zoeken en begeeren is mij de deur geopend geworden, zoodat ik in één kwartier uurs meer gezien en gehoord heb, dan wanneer ik vele jaren op hooge scholen ware geweest: iets waarover ik mij hoogelijk verwonderde, en wist niet wat mij geschiedde en mijn hart versmolt in den lof Gods.

VI.

DE MAJESTEIT GODS.

(GOD IS GEEST.)

God is licht, en gansch geen duisternis is in Hem. Met dit ondoorgrondelijk diepe woord van Johannes begonnen wij het voorgaande vertoog. Van dezelfde gedachte gaan wij ook in deze bladzijden uit.

God is licht. Niet slechts bewoont Hij een ontoegankelijk licht, of bedekt zich met het licht als met een kleed; maar Hij is licht. Het woord licht behoort zoowel tot het geestelijk als tot het natuurlijk gebied, waarom ook de wandel van Gods kinderen een wandel in het licht is. Het geestelijke wordt zichtbaar natuurlijk, door het licht: hier is de overgang tusschen deze beide terreinen. Dit wezen wij (I blz. 329 e. v.) aan, toen wij den voortgang der scheppingsgeschiedenis als een zevenvoudige worsteling van het licht met de duisternis beschreven, naar de woorden: God zeide "daar zij licht" en daar werd licht. In deze woorden van het scheppingsverhaal ligt opgesloten, dat het licht niet iets is dat na de geschapen dingen komt om ze

te verhelderen of zichtbaar te maken. Neen, het is vóór de geschapen dingen, en is de drijfkracht tot hun ontwikkeling, gelijk de zeven scheppingsdagen ons die voorstellen. Zonder ons in natuurkundige theoriën te verdiepen kunnen wij dit zeggen, dat het natuurlijke licht die levens-uiting der lichtende lichamen is, door welke zij naar buiten kennis geven van hun bestaan, zichzelf kenbaar maken. Het lichtend lichaam is er ten behoeve van anderen: het duistere beperkt zich tot zichzelf. Aldus is het licht uit zijn aard ook liefde en leven, gelijk Herder deze drie woorden in bekende samenvoeging vereenigde. Het licht maakt de donkere lichamen zichtbaar, en al laten deze er zich niet van doordringen, toch deelt het hun zijn levenskracht mede. Hierin blijkt ons de geestelijke natuur van het licht. De zonde heet en is duisternis; daarentegen wie de waarheid doet, komt tot het licht, en zijn werken worden openbaar als in God gedaan. En is God niet slechts de Schepper van het licht, maar de Vader der lichten (zie I blz. 311), dan blijkt ons dat aan het licht Zijn eigen godddelijk wezen is medegedeeld, ja dat Gods eigen natuur licht is. Licht is de verschijning van het leven: de zichtbare vorm waaronder het leven zich kenbaar maakt. Wat is leven? Ook deze ondoorgrondelijke geheimenis kunnen wij slechts door de verschijnselen des levens ophelderen. En dan zien wij, dat het leven zich toont als de verheffing van een zeker aantal afzonderlijke wezens van een lager bestaan tot een hooger en in éénheid samengevoegd bestaan. Deze eenheid ligt dan boven die bestanddeelen, welke door haar vereenigd worden; gelijk Jacobi zegt dat alles wat leeft, slechts leeft door iets dat buiten hem is, of gelijk Franz v. Baader leert, dat alle leven boven zijn wortel zweeft, d. i. boven de donkere gisting, in welke het zijn samenbindende, verheffende kracht openbaarde. B. v. een levend, lichamelijk organisme bestaat uit een verbinding van stoffen die, als ze aan zich-

zelf overgelaten en van de hoogere levenskracht verstoken worden, niets anders kunnen doen dan naar de wetten der scheikundige verwantschap zich verbinden. Gelijk het levenloos geworden lichaam, het lijk, tot ontbinding, verrotting overgaat. Deze levenskracht vormt verbindingen der stof, welke op chemischen weg nimmer verkregen kunnen worden, zooals Göthe dan ook in het tweede deel van zijn Faust de poging om een homunculus, een menschelijk wezen, langs dezen weg tot bestaan te roepen, belachelijk maakt. Alleen het levend organisme eigent zich de stof toe, en dwingt haar tot het aangaan van organische verbindingen. Wat nu deze levenskracht in elk afzonderlijk, geschapen organisme beteekent, datzelfde is, in hoogeren zin, God in de wereld, in het heelal. In hoogeren zin, zeggen wij: want Hij is zulks alleen door het eeuwige Woord, den Logos, door welken Hij alle dingen geschapen heeft. Niet in den zin waarin het pantheïstisch ongeloof van God als de "wereldziel" spreekt, gelijk Oerstedt in zijn bekend geschrift den "Geest in de Natuur" beschrijft, en menig rein, doch onbewaakt gemoed (zie b. v. het dagboek van Gosewinus) in geestdrift kan doen ontvlammen voor "het gansch heelal dat één Rede-gebied is." Neen, het eeuwig bewuste, persoonlijke Woord in God, dat is het wat ons de klip van dit pantheïstisch ongeloof leert vermijden en, boven den grens der emanatie, der onwillekeurige uitvloeiing, tot welke de gedachte der wijsbegeerte zich doorgaans bepaalt, de waarheid der schepping doet bereiken. Dit eeuwige Woord heeft het leven in zichzelf, en is in den bijzondersten zin voor het met geest en zelfbewustheid levende deel der schepping, voor den mensch, het licht zijns bestaans. In Hem was leven, en het leven was het licht der menschen. Het leven is de verbinding, waardoor een zeker aantal bestaande dingen tot de hoogere eenheid van het zijn komt: even als het licht ze doet zichtbaar worden: zichtbaar

voor elkander, indien ze zelfbewust leven, zoodat aldus het leven in dit licht ook de grond der liefde is. Doch in de zeer vele gedachten, die zich hieraan van zelf zouden vastknoopen, treden wij niet. Slechts wilden wij doen zien, hoe de Apostolische uitspraak: "God is licht" ons het geestelijk wezen Gods, het wezen der levenscheppende liefde verklaart. Zien wij nu verder in deze bladzijden, welke nieuwe beschouwing van de heerlijkheid des Oneindigen ons geopend wordt door het verwante woord: "God is Geest," niet uit den mond eens Apostels, maar uit dien van den Zoon zelf gevloeid. Wij kennen de aanleiding.

De Heer Jezus zit neder bij den waterput van Sichar, en spreekt tot de Samaritaansche. Met nadruk houdt Hij tegenover haar vast aan de bijzondere goddelijke roeping van Israël, dat aanbidt wat het weet. En juist dáárom, omdat alle uitverkiezing is uitbreiding der genade Gods (I blz. 128), verkondigt Hij aan de vrouw, dat de zaligheid uit de Joden is, en in één adem daarbij, niet als tegenstelling daartegen, maar als gevolg daarvan, ook dat de ure komt en nu is, wanneer de ware aanbidders den Vader aanbidden zullen in geest en waarheid. Want de Vader zoekt ook dezulken, die Hem alzoo aanbidden. God is Geest: en die Hem aanbidden, moeten Hem aanbidden in geest en waarheid.

Toen Jezus dit groote woord uitsprak, toen (zoo roept Renan in verrukking uit) wandelde op dat oogenblik God waarlijk in menschelijke gestalte hier beneden. God is Geest, en die Hem aanbidden moeten Hem aanbidden in Geest en waarheid — dat woord stelt Johannes Ronge onder zijn eigen beeltenis; en ieder ongeloovige, die een onbepaald pantheïstisch streven naar het Ideaal in de plaats der christelijke waarheid wil stellen, gebruikt dat woord van Jezus als wapen tegen Hemzelven; ja tegen Hemzelf voor zoo ver hij een oogenblik daarna in hetzelfde gesprek zichzelven

uitsluitend den Christus noemt, die den menschen alle dingen zal verkondigen.

Inderdaad, hier was God op aarde, doch om een andere reden dan waarvan het ongeloof beuzelt. Gods wezen is de macht der eeuwige heilige liefde, die allen tegenstand der wereld overwint. Jezus nu had juist de onontvankelijkheid, den tegenstand der wereld tegen Hem en tegen God in Zijn eigen volk begonnen te ervaren. Dien tegenstand neemt Hij in zich op, geheel en al in Zijn gewond hart neemt Hij hem op; en vermoeid zijnde, voorzeker niet alleen van de reize, maar ook van deze smartelijke ervaring, zit Hij neder bij de fontein Jakobs. De liefde Gods (zoo had de Heer, naar het vorige hoofdstuk, tot Nikodemus gezegd), de liefde Gods is in de overgave des Zoons aan de zondige verloren wereld gebleken. Van die liefde des Vaders is Jezus in Zijn geheele persoonlijkheid de volle, door geen zondig vleesch, gelijk het in alle andere dienstknechten Gods was, ook maar eenigzins beperkte betooning. Ja hier inderdaad was God onder de menschen. Doch niet om de reden, die wij door het ongeloof hoorden opgeven. Niet omdat Hij den geest en het geestelijke en de geestelijke ware aanbidding Gods in tegenstelling zou geplaatst hebben met de bepaaldheid van Israëls bijzondere roeping. Neen, gelijk wij zagen, juist omdat Hij hier Israëls roeping sterk vooropstelt, Israëls roeping die in het vestigen en uitbreiden van de ware geestelijke Godsvereering hier op aarde bestaat. Zoo leert ons de Heer in dit gesprek de groote waarheid: Geest is niet datgene wat tegen zichtbare bepaaldheid overstaat: niet datgene wat met het lichamelijke een tegenstelling vormt; neen, geest is datgene wat het lichamelijke doordringt, bezielt en verheerlijkt. Dit is de groote grondwaarheid van Gods Woord, welke wij nu willen trachten te ontvouwen. Een bepaalden tempel heeft God niet noodig om er in te wonen, noch dien van Jeruzalem, noch

dien van Gerizim: want in geest wil Hij gediend worden. Een bepaalde uiterlijkheid of beeld begeert Hij niet, opdat de mensch er Zijn wezen en Zijn waarheid in trachte uit te drukken: want in waarheid wil Hij aangebeden zijn. Maar geest is niet tegen het stoffelijke, lichamelijke overgesteld: integendeel, in dat lichamelijke openbaart zich de geest, toont er zijn kracht in. En waarheid is niet tegen vorm en beeld overgesteld: integendeel, waarheid is de vervulling, niet de vernietiging van het beeld en den vorm, datgeen waardoor de vorm eerst recht vorm is, namelijk zichtbare voorstelling van den inhoud. In de geheele Gemeente, die de gansche aarde vervullen moet, wil God als in een tempel wonen, en in alle vormen, die het gansche heelal kan opleveren, wil Hij aangebeden zijn. Dit zal voltooid wezen in de verheerlijking aller dingen. Dan zal God volmaaktelijk blijken Geest te zijn. Hier gelooven wij het nog slechts: eenmaal zal het volstrektelijk in alles gezien worden.

Wat is geest? Niet uit wijsgeerige, van het geloofsleven onafhankelijke, bespiegelingen kunnen wij dit opmaken, maar alleen uit de ervaring van Gods kinderen. Even als wij eerst wanneer wij zelf leven ontvangen hebben, dan daaruit leeren verstaan wat de levende God is (I blz. 32): evenzoo kunnen wij alleen uit ons eigen geestelijk leven, gelijk Christus het in ons gewekt heeft, de bedoeling verstaan, waarmede Hij God Geest noemt. Waarin bestaat dan ons geestelijk leven? In de overwinning, en daardoor bevrijding, van onze natuur. Onze natuur is iets, dat ons gegeven is: de volheid der krachten, waarop onze persoonlijkheid rust, de grondslag van onze bepaalde eigenheid, door welke wij zijn wat wij zijn. Die natuur mag in ons niet als een donker, onbezocht, onverwonnen gebied voortduren. Niet instinkt, blinde neiging mag zij blijven, maar onze wil moet haar aanvatten, doordringen en reinigen. Dan eerst is zij in waarheid ons eigendom. Wanneer aldus onze persoon-

lijkheid zichzelf geheel onder haar eigen macht heeft kunnen brengen, zoodat de Idee, die haar wezen uitmaakt, ook in de natuur, op welke zij rust, is uitgedrukt; wanneer alzoo persoon en natuur één leven zijn, dan is de mensch geest geworden, dan is hij waarlijk vrij en zelfbewust. Dan kan ook het leven rondom ons overwonnen en van den geest vervuld worden. Die zijns eigen geestes machtig is, die kan ook verder de stad innemen, het uitwendige leven met zijn geest vervullen, met zijn wil doordringen. Zoo moet ons huiselijk leven, ons beroep en het wetenschappelijk gebied, dat binnen ons bereik ligt, vóór ons staan als een heilige taak des levens bevattende. De taak om tot dit alles, wat zonder den geest een uitgebreid lijkenveld blijft, het machtwoord te spreken dat Ezechiël vernam: gij Geest, kom aan en blaas in deze dooden, opdat zij levend worden, en zenuwen, vleesch en huid zich met geest vervulle. Welnu, zoo heeft ook God een natuur, de goddelijke natuur tot grond van Zijn wezen. De natuur Gods is de diepste grond ook van al het geschapene (bladz. 20). Maar alle gedachte aan iets donkers, gistends, onbewust schemerends, gelijk in het Buddhisme en in sommige pantheïstische wijsgeerige stelsels, moet hier verre gehouden worden. Want Gods natuur is niet gelijk de onze en die van alle schepsel, namelijk: Hem gegeven. Zij is Hem niet gegeven, niet iets dat tegen Hem overstaat, dat Hij nog eerst zou behoeven te beheerschen en met Zijn wil in overeenstemming te brengen, gelijk wij menschen zulks met onze, ons gegevene, natuur moeten doen. Gods natuur is door Hemzelf, gelijk Hij door Zijn natuur. Door het voor ons ondoorgrondelijk mysterie van Zijn oneindig wezen is God natuur en wil tegelijk; Hij is wat Hij is, omdat het eeuwig noodzakelijk is, en tevens omdat Hij het in absolute vrijmacht wil. Kortom, God is de ware eenheid van Persoon en Natuur — God is de volmaakte eeuwige Geest, God is Geest.

Zichzelf geheel en al doordringend, Zijn eigen onderstelling zijnde (zie I bladz. 65, 275) is Hij niets dan leven, de levende God: en Zijn leven is liefde. Geest te zijn, is Gods wezen: liefde te zijn, is Zijn leven. Dat dit goddelijk liefdeleven niet anders dan als drievuldig kan gedacht worden, hebben wij reeds aangetoond en zullen het ook in dit vertoog nog nader te ontwikkelen hebben. Vooraf echter onderzoeken wij thans, wat wij onder Geest als uitdrukking van Gods betrekking tot de wereld te verstaan hebben.

Geest — wij zagen het bladz 90 — is datgene wat de stof beheerscht: de volmaakte Geest dus is Hij, wien niets wederstaan kan. De volmaakte Geest en de Almacht zijn één. Ook deze waarheid heeft Jezus op aarde ons in menschelijke toestanden te aanschouwen gegeven. Ook hierin heeft, wie den Zoon zag, den Vader gezien. Zijn dood en opstanding zijn wel feiten, die aan het einde Zijns levens bijzonderlijk liggen: maar toch ook gaan ze in toebereiding des Heilands gansche levensgeschiedenis door. Onophoudelijk sterft Hij en staat op. Met elke daad, in iederen toestand dien Hij dóórgaat, duikt Zijn liefde zelfverloochenend en stervend onder de golven, om als Macht weder op te staan. Elken dag Zijns levens toch droeg Hij onze krankheden, liet ze Zijn eigen heilig hart doorboren, en genas ze alzoo. De wereld dringt met al haar vijandschap op Hem aan: die vijandschap wordt dan in Zijn hart opgenomen, en door volkomen aanvaarding overwonnen. Steeds is Hij het tarwegraan, dat zich door de omringende aarde laat oplossen, verteeren, om juist alzoo ontbolsterd, blootelijk tot de macht des geestes teruggebracht, in heerlijker vorm te herleven en zich in zegen over diezelfde aarde uit te storten. Niets wordt Zijn deel, dan wat Hij zichzelf heeft verworven. Niets overkomt Hem buiten Zijn eigen toedoen. Van gunst der omstandigheden is in Zijn leven doorgaans geen spraak:

veeleer heeft Hij altijd het tegendeel te overwinnen en volvoert die taak dan ook. Wat Hem dus blootelijk uitwendig gegeven mocht zijn, daarvan ontdoet Hij zich gaandeweg, gelijk Hij aan het einde, bloedende aan het kruis en gereed om zelfs Zijn lichaam aanstonds aan de aarde terug te geven, nog eerst over Zijn gewaad het lot ziet werpen. Legt Hij zoo alles af wat Hij ontvangen heeft, dan dankt Hij dus ten laatste Zichzelven alleen alles wat Hij heeft. Dáárom nu kan dan ook hetgeen Hij zich verworven heeft, Hem niet weder afgenomen worden. Hij geeft Zijn schapen het eeuwige leven, en niemand zal ze uit Zijn hand rukken, want inderdaad zijn ze Hem van niemand anders dan van den Vader, die meerder dan allen is, en met wien Hij één is in Almacht, gegeven. Elke slotsom Zijns handelens berust, door den tegenstand van de overwonnen omstandigheden der wereld heen, enkel en uitsluitend op Zijn heiligen wil, en is dus van de uitwendige dingen onafhankelijk. Maar Zijn wil is de heilige wil des Vaders, die niet veranderen kan. Zoo is dan het werk van Christus noodzakelijk eeuwig, door almacht gewrocht, omdat het tot almacht leidt. Jezus is niet anders verhoogd, dan door gehoorzaamheid aan den wil Gods, te midden van de overstelpende wereld-omstandigheden. Alle geschapen dingen zijn ons tot verzoeking, wanneer ze ons van God willen aftrekken en ons verleiden om onzen eigen wil te doen gelden. Jezus heeft alle verzoeking overwonnen, den Vader gansch en al en in alles gehoorzaamd. Zoo is Hij langs dien weg geworden de rechte Heer over alles, geschikt om in alle dingen Gods heiligen wil, die Zijn wil is geworden, tot gelding te brengen en door te voeren. Daarom heeft dan ook de Vader Hem in een aan Zijn gehoorzaamheid evenredige stelling geplaatst: Hem verhoogd, opdat Hij in alle dingen den eeuwigen wil, het raadsbesluit Gods, ten uitvoer zou brengen. Hem is, door en van wege Zijn gehoorzaamheid, alle macht gegeven

in hemel en op aarde. Ziedaar hoe zich de almacht Gods, als de volkomen openbaring des Geestes, in Jezus weêrspiegelt, gelijk Hij zich, door den eeuwigen Geest, Gode onstraffelijk heeft opgeofferd en tot den troon verhoogd is, om alle dingen met Zijn Geest te vervullen. In Hem is het ons nu duidelijk geworden wat geest eigenlijk is. De heidensche wijsheid weet noch het lijden als de hoogste daad, noch het lichaam anders dan als een beperking, een kerker des geestes zich te denken. Jezus daarentegen leert ons, het lichaam niet slechts als orgaan, werktuig des geestes, maar zelfs als uitdrukking van den geest, als het wezenlijk middel tot zijn zelfverwerkelijking te doen gelden. Voor Thomas en voor ieder die alle woorden en daden van Jezus in Zijn opstanding mede verheerlijkt en met goddelijk merk gestempeld ziet, blijkt de Godheid des Heeren juist uit Zijn opstanding. Hier komt de volkomen vereeniging van God en mensch volheerlijk aan den dag. Hier blijkt het, hoe God en de wereld beide in den mensch hun vereenigingspunt hebben, op hem aangelegd zijn. In volkomen nederbuiging mensch te worden, dat is de bestemming van het liefdewezen Gods. In hoogste opheffing mensch te worden, dat is eveneens de bestemming der wereld, waarin ze haar doel bereikt, tot haar toppunt verheven wordt. Maar volgens de heidensche, of ook de liberalistisch-christelijke wijsheid, liggen God en de wereld als twee eindpunten oneindig verre boven en beneden den mensch. God kan nooit mensch worden, hoe nabij Hij ook der wereld moge komen, hoe liefderijk Hij zich ook in haar moge openbaren. En aan de andere zijde, beneden den mensch, blijft de stof, de wereld hem een eeuwige grens voor zijn vrijheid en zijn denken. Gelijk God als de volstrekte verborgenheid boven zijn hoofd, zoo ligt de stof, de wereld hem als ondoordringbare macht der werkelijkheid onder de voeten. In Jezus nu, den Verrezene, is de éénheid dezer twee, en in Hem

is gebleken, dat geest is: macht over de stof, doordringende en bezielende macht, verheerlijking, opstanding. God is Geest: dat is niet, dat God zou zijn de strakke, koude samenvatting, het kort-begrip, van alle wereld-wetten, die als een ijzeren noodzakelijkheid het stoffelijk heelal zouden beheerschen. Neen, als Geest is God de vrije persoonlijke grond van alle zelfbepaling en zelfbewustzijn, waarin Hij eeuwig over de wereld heerscht om haar te doorlichten, te verheerlijken, in Zijn zaligheid te doen deelen. Hij is de grond van al het leven, dat in de wereld bestaat, daar Hij in den hoogsten zin alléén onsterfelijkheid heeft, alléén bestaat, naar de diepste bedoeling van het woord, dat is: alléén op zichzelf staat, terwijl alle geschapen leven slechts in Hem zijn werkelijkheid, zijn afgeleid bestaan heeft. Gods almacht is niet eindeloos, grenzeloos, in verwarde onmetelijkheid alle mogelijkheden omvattende: want dan zou zij, gelijk reeds Origenes zeer juist heeft opgemerkt, ook zichzelf niet kunnen denken. Maar zij is (bladz. 90) oneindig, alles naar den eisch der heilige volmaaktheid Gods al of niet tot werkelijkheid brengende, m. a. w. zij is geest.

Geest is datgene wat het natuurlijke, stoffelijke, niet als onedel en in zichzelf ongeestelijk wegredeneert en zooveel mogelijk verre houdt. Zoo doen vele welmeenende supranaturalisten, verdedigers van het bovennatuurlijke, die echter eigenlijk infranaturalisten moesten heeten, omdat zij onder de natuur gezonken zijn, en de heerlijke bestemming van het natuurlijke, om door den geest niet ontkend maar vervuld te worden, geenszins vatten. Voor hen is een gedachte, een toestand, een werkzaamheid, eerst dan rein-geestelijk, wanneer al het beeldelijke, stoffelijke er uit weggenomen en zorgvuldig uitgezuiverd is. Zij erkennen niet dat het hoogere het lagere niet uit- maar insluit: dat het bewuste aan het bewustelooze, gelijk het licht aan

de duisternis, juist zich werkzaam betoont en zijn macht ontplooit, en men der lichte vlam op het altaar weinig zou dienen met haar de donkere brandstof te ontnemen. Lichamelijkheid mag niet aan zuivere geestelijkheid worden tegengesteld, want zij is juist het einde, het wezenlijk doel, van alle wegen Gods.

Laat u door onzen gevoelvollen Beynen, in de beschrijving van "Dante en Beatrice," met welke hij het Scheffer-album versierd heeft, tot de eigenheid van dezen schilder inleiden. Waarop berust de geestelijkheid, de doorzichtigheid van Scheffers edele kunststukken? Op het matte, soms zelfs ongewisse, van zijn koloriet? Toch niet; maar dáárop, dat die kleuren, hoe ze dan ook zijn mogen, steeds ondergeschikt blijven aan het geestelijk wezen des tafereels, en dienstbaar om zijn eigenlijke bedoeling uit te drukken. Evenzoo is de geestelijkheid van een Godsvereering niet dáárin gelegen, dat men alle vormen en plechtigheden zooveel mogelijk verwijdert; maar daarin, dat alle vormen, vele of weinige, ondergeschikt blijven aan het geheele doel der samenkomst, en dienstbaar om de heilige ideeën uit te drukken, wier gemeenschappelijke belijdenis de gemeente in Gods huis vereenigt.

De tegenstelling tusschen het geestelijke en lichamelijke welke wij wraken, is niet slechts een wijsgeerige dwaling. De wijsbegeerte schept haar eigen hoofdgedachten niet. Zij is slechts de samenvatting van hetgeen in de maatschappij, in de gemeente op een bepaald tijdpunt leeft. Groote, bijzonder bevoorrechte geesten spreken dan het woord des tijds uit, waarin die tijd zichzelf herkent, en zoo brengen zij hun leeftijd een schrede verder, door hem tot bewustheid van zichzelf, tot kennis van zijn eigen leven op te leiden. Zoo is, wat de nieuwere tijden betreft, de tegenstelling tusschen geest en lichaam, als ware het lichamelijke niet de vervulling maar de ontkenning van het geestelijke, het

eerst door den grooten wijsgeer Cartesius op de baan gebracht. Hij beschouwde de ziel, wier eigenlijk wezen volgens hem in het denken bestond, als op zichzelf ledig, zonder inhoud. En had hij nog van "aangeboren ideeën" gesproken, de Engelsche wijsgeer Locke maakte met die oorspronkelijke ledigheid der ziel vollen ernst, en noemde haar een tabula rasa, een kale, gladgeschoren oppervlakte. Van waar nu deze denkbeelden? Hoe hingen ze samen met den tijd, waarin zij opkwamen? Die tijd was de aanvang der afgematheid, der ontspanning, der trage geesteloosheid, welke op het krachtig geestelijk leven van de eeuw der hervorming gevolgd was. Het eigenlijk oorspronkelijk leven des Heiligen Geestes uit de harten geweken, gedaald zijnde (zie I bladz. 213), zoo werden alle voorstellingen des geloofs nog wel niet weggeworpen — dit geschiedde eerst later — maar, onder strenge vasthouding aan haar vorm, werden zij geesteloos, bloot verstandelijk, buiten verband tot het leven des harten opgevat. Zoo was het met de leer van God, die als een kale afgetrokken eenheid werd beschouwd, aan welke men, zuchtende, om der Schrift wille, maar zonder blijde vastheid van overtuiging (zie I bladz. 276), de leer der Drieëenheid als een ondoorgrondelijke geheimenis vasthechtte. Op volkomen dezelfde wijze als over het goddelijk wezen, dacht men ook over den geschapen geest. En ziedaar de oorsprong der overtuiging, die men bij voorkeur spiritualisme pleegt te noemen, omdat zij hoog opgeeft van den geest en van zijn voorrang boven de stof. Ja, zegt zij, de geest moet heerschen, de geest moet alles overwinnen: geestelijk moet ons leven, ons denken zijn: geestelijk is ook onze toekomst na dit leven, van al de beperkingen des lagen stofs ontdaan — de geest is het die levend maakt! Wij andwoorden: och, dat gij geloofdet wat gij zegt! Maar inderdaad gelooft gij slechts aan een geest, die levend is (wat wel van zelf spreekt): niet aan een geest, die levend

maakt, die de stof doordringen, bezielen kan. Volgens u is de geest daartoe niet machtig; hij wijkt ter zijde uit en schuwt de aanraking met de stof, gelijk een maagd de aanraking des slijks voor haar wit gewaad. De vleeschwording des Woords niet erkennende, schrijft gij den geest waarlijk niet te veel (gelijk het soms zou kunnen schijnen), maar te weinig toe. Daarom hecht gij ook, indien gij aan Jezus opstanding gelooft, dat feit naakt en los als een toevoegsel, dat des noods wegblijven kon, aan Zijn overig leven vast, en erkent geen geestelijke noodzakelijkheid dezer opstanding. Integendeel, gij ijvert er voor, om het christelijk geloof als onafhankelijk van dit en andere feiten, in zijn geestelijke beteekenis, gelijk gij u uitdrukt, te doen kennen. Want gij weet niet van de inwoning in u van den Geest desgenen, die Jezus uit de dooden opgewekt heeft, op grond waarvan Hij, die Christus uit de dooden opgewekt heeft, ook uwe sterfelijke lichamen zal levend maken door Zijn Geest, die in u woont.

Met trotschheid verheft zich boven deze halfslachtige vrijzinnigheid het Pantheïsme, dat met de inwoning van den geest in de stof vollen ernst beweert te maken. Voorzeker, dus spreekt het, de geest, de goddelijke geest, is niet naast de stof, maar hij doordringt haar ten innigste: hij is het beginsel van haar bestaan; de stof kan niet consequent zonder den geest gedacht worden, evenmin als de geest zonder de stof. Kunnen wij dit aannemen, en zoo aan het Pantheïsme een voorrang toekennen boven de rationalistische halfheid van het liberalisme? Alleen in zóóver, als het Pantheïsme de volle dóórtrekking is der lijn van het rationalisme, en dus den eigenlijken aard van dit laatste stelsel, dat zich gaarne voor zijn eigen uiterste gevolgtrekkingen vreesachtig verbergt, aan den dag brengt. Maar juist daarom ook kunnen wij niet de beteekenis van den geest in het Pantheïsme eenigzins beter dan in het

andere stelsel erkend zien. Wat baat het of God in de wereld is, indien Hij toch niet in Zichzelf is, indien Hij geen persoonlijk zelfbewuste Almacht is? Want dat de geest volgens het Pantheïsme de stof doordringt en bezielt, geschiedt geenszins op geestelijke, d. i. vrije wijze; geenszins in historischen voortgang en met persoonlijke bewustheid; maar de geest is inderdaad hier niets anders dan de natuur zelve; eeuwig onveranderlijk doordringt hij de stof, doch zonder in den diepsten grond zelf geest te zijn, derhalve zonder inderdaad de stof levend te maken.

Geest is inderdaad eerst die God, die zich in Jezus Christus ons heeft geopenbaard en gegeven. In Hem is het leven als een onoplosbare éénheid van krachten; in het schepsel daarentegen zijn de krachten die het geschapen leven samenvatten, van elkander scheidbaar, en inderdaad heeft de zonde die scheiding, die oplossing tot stand gebracht. Maar Jezus Christus heeft door Zijn verschijning op aarde, door Zijn dood en opstanding het leven weder in de wereld hersteld: en nu in Zijn heerlijkheid heeft Hij de kracht des onvergankelijken, onverbreekbaren levens, hetwelk Hij ook ons mededeelt. In Zijn aardsche geschiedenis toont zich een werkelijk menschelijke ontwikkeling, namelijk een steeds voortgaand doordrongen-worden van het vleesch door den geest. Als de Heer, gelijk Hij uit den Geest verwekt en geboren werd, ten slotte ook Geest geworden is; als "de Heer de Geest is" naar het Apostolische woord, dan gaat van Hem ook de geestelijke levenskracht tot Zijn gemeente, en door haar tot de wereld uit. In dezen samenhang van gedachten zien wij dus hoe uit dit groote beginsel van de geestelijkheid Gods een tweetal kostbare waarheden opgehelderd worden, die dikwerf door oprechte vromen worden ter zijde gesteld, of althans niet genoeg gewaardeerd. Namelijk een echt-menschelijke, voortgaande ontwikkeling in het leven des Heeren hier op aarde, en een leer der laatste dingen,

der eindelijke verheerlijking van hemel en aarde. Want, wat dit laatste betreft: de toekomstige wereld staat niet zoo strak tegen de tegenwoordige over, dat zij haar slechts zou te vernietigen en zich in haar plaats te stellen hebben. Werd de eerste schepping door de tweede vernietigd, de verzoening tusschen geest en natuur, de vleeschwording des Woords, die in Christus geopenbaard en voltooid is, zou dan vruchteloos geweest zijn. Dan ware het christelijk geloof ook niet in waarheid wat Johannes het roemt te zijn: de overwinnaar der wereld; want de geest heeft niet waarlijk overwonnen als hij de stof slechts vernietigd, ten onder gebracht, en niet haar tot zijn vrijwillig werktuig gemaakt heeft. Dan ware ook de natuur te vergeefs geschapen. Immers, gelijk zij eerst der zonde heeft moeten onderworpen zijn, maar daardoor dan ook van haar eigenlijke bestemming vervallen is, zoo moet zij, indien zij ooit haar volle bestemming bereiken zal, daartoe bewaard zijn om den volkomen waren Mensch, d. i. den opgewekten Rechtvaardige, te dienen. Dat is het duizendjarig rijk, de Sabbath na de zes dagen van duizend jaren elke dag: de overgang uit dezen tijd des lijdens van gemeente en wereld tot de volkomen verheerlijking der eeuwigheid.

Maar van de toekomst spreken wij nu nog niet nader: bij het heden bepalen wij ons, en willen nagaan hoe groot gewicht de waarheid: God is Geest, voor ons geheele zijn heeft. Het vorige deel eindigden wij met een beschouwing van het geloof in den Schepper als beginsel van wereldbeschouwing. In dat geloof vonden wij de verlossing van ons denken: omdat het denken namelijk daardoor van alle apriorisme verlost wordt en genoodzaakt is zich aan het groote, alles beheerschende feit van de voorhanden schepping, daar deze Gods werk is, te onderschikken. Krachtens dit geloof wordt het heelal historisch en niet afgetrokken-logisch opgevat. Het uitgangspunt der redeneering is dan

niet langer een ledig denkbeeld van het absolute, een wezen Gods, hetwelk het verstand zich met noodzakelijkheid als uitgangspunt stelt om dan verder, onbekommerd om de bestaande werkelijkheid, voort te redeneeren. Neen, maar als eerste waarheid, als uitgangspunt en voorts als alles beheerschende grondbeschouwing, wordt dan erkend de daad, de persoonlijkheid Gods, de heilige wil van den Volmaakte, aan wien de wereld hangt. Wij kunnen thans deze hoogst gewichtige waarheid verder ontwikkelen. God is Geest. De vrije wil, de liefde Gods is grondslag en beweegkracht van het heelal; maar die vrije wil heeft, wij zagen het in deze bladzijden, Zijn eigen eeuwige natuur als zijn inhoud omvat en in zich opgenomen. Met andere woorden: die wil Gods is waarlijk vrij; niet het geringste van een almachtige willekeur (die dan eigenlijk ook niet almachtig zou wezen) is daarin: Gods vrijheid is met noodzakelijkheid één. Vrijheid en noodzakelijkheid vormen in God geen tegenstelling. De goddelijke vrijheid heeft evenmin met blinden natuurdwang als met onzekerheid en toeval iets te maken. Men kan wel zeggen dat het Gode mogelijk ware anders te handelen dan Hij handelt, maar die mogelijkheid is slechts een afgetrokken gedachte, die in de werkelijkheid altijd reeds door den noodzakelijken eisch van Gods heilige liefde overwonnen is. Het geestelijk leven van Gods kinderen geeft hun een weêrspiegeling van deze vrijheid Gods, en een aanwijzing om haar te beseffen. Immers wie uit God geboren is, die kan niet zondigen, want Zijn zaad blijft in hem: hij kan niet zondigen, want hij is uit God geboren. Wat hier bij ons nog slechts een beginsel is, van veel, droevig veel zonde en verduistering omgeven, dat is in God volmaakt. Zoo is dan de noodzakelijkheid, waarmede Hij de natuur schept, onderhoudt en regeert, geen uitwendige, bloot-natuurlijke, maar een inwendige, zedelijke noodzakelijkheid, dat is: de volkomen vrijheid.

De drang der volstrekte liefde, om zich te openbaren en leven rondom zich te verwekken, leven dat van haar uitgaat en tot haar terugkeert.

Bestaat nu alle ware levensbeschouwing van den mensch in niets anders, dan te trachten het goddelijk leven na te leven en de gedachten Gods na te denken, zoo zien wij vooreerst, dat de kennis van God en van de wereld niet tot laatsten grond heeft een afgetrokken noodzakelijkheid, die door 's menschen verstand ontdekt en in onweêrstaanbaren gang zijner sluitredenen gedwongen worden kan, hem haar inhoud al verder en verder bloot te leggen. Neen, de grond aller dingen is de vrije persoonlijkheid Gods, en dus de kennis van God en van de wereld is niet door den mensch, naar den trotschen eisch eener logische denknoodzakelijkheid, te veroveren, maar is een gave, een genade Gods. Niet de kloeke denkkracht des wijsgeers, niet de snelle vlucht van het genie, dwingt de hoogste werkelijkheid om zich vóór 's menschen geest te stellen en door hem te laten onderzoeken: maar niemand kent den Vader dan de Zoon, die de grond der schepping is, en wien het de Zoon wil openbaren. Zulk een van God verlicht denken beseft dan ook hoe de noodzakelijkheid door de vrijheid, evenzeer in ons denken als in Gods wezen, niet doorkruist, afgebroken, ontkend, maar tot een hooger orde opgevoerd en verheerlijkt wordt. In de redeneeringen der Apostelen is een onbeschrijfelijk merk, niet slechts van goddelijke verhevenheid, plechtige wijding der gedachten; maar ook en vooral een ingehouden geestdrift, die zich kalm, nuchter, hoogsteenvoudig uitspreekt en niettemin elken regel tot een gedicht maakt. Durven wij haar de logika der eeuwigheid noemen? Onze gedachte is niet nieuw. Reeds Thomas van Aquino spreekt gedurig van een onderscheid tusschen noodzakelijkheid en voegzaamheid (necessitas en convenientia) en Leibnitz vindt, midden tusschen de bovennatuurkundige, logische,

wiskunstige noodzakelijkheid, tot welke Hobbes en Spinoza alle dingen terugleiden, en de willekeur uit welke Bayle en anderen de wetten der beweging laten voortkomen, de voegzaamheid (convenance) die op het beginsel van het beste berust. Deze voegzaamheid is hem de regel, naar welke de vrijheid werkt; want de vrijheid, zegt hij, wordt zoowel uitgesloten door die onredelijke noodzakelijkheid, in welke noch keuze noch goedheid noch verstand is, als door de willekeur. Op den vorm dezer beschouwing van den grooten christen-wijsgeer zouden wij iets aan te merken hebben, en de door hem vooropgestelde "voegzaamheid" liever niet in het midden tusschen, maar boven de noodzakelijkheid en willekeur zoeken. Maar de gedachte zelf is uitnemend juist. En als men een nadere bepaling vraagt van de wijze, waarop zich dan de redeneeringen des geloofs van die der afgetrokken wetenschap, die alleen naar logische noodzakelijkheid vraagt, onderscheiden? zoo andwoorden wij: het geloof kent een liefde, die de grond aller dingen is en wier gloed alle dingen doorlicht (zie het voorgaand hoofdstuk, bladz. 142). En ook kent het een wijsheid, die het doel, door de liefde gesteld, tot stand brengt. Ja het doel. De teleologie, het zoeken van het doel, waartoe de dingen bestaan, wordt als onvruchtbaar voor de wetenschap en als een verwarrend ter zijde stellen van de noodzakelijke betrekking tusschen oorzaak en gevolg, door velen gewraakt. Reeds Baco zeide, dat de teleologie een non is, die zich geheel aan de beschouwing der goddelijke dingen wijdt, maar daarom dan ook niets ter wereld brengt. Doch dit woord is een noodzakelijk gevolg van de onrechtmatige scheiding tusschen geloof en wetenschap, welke ook bij den grooten Engelschen wijsgeer gold en welke wij zoo dikwerf reeds bestreden hebben. Het plan Gods, door Hem geopenbaard, en niet door onze fantasie gevonden: de heiligheid Gods, die maakt dat in de samenschakeling der dingen bij

lange na niet alles evenzeer als van God gewild middel tot Zijn doel kan worden aangemerkt: de trouw Gods, die ons verzekert dat Zijn gedachten des vredes en der wijsheid in de wereld niet rusten totdat zij in het eind zullen verwezenlijkt zijn — dat alles is ook voor onze wetenschappelijke beschouwing der wereld van beslissend belang; en het licht, daardoor ontstoken, in naam der strenge noodzakelijkheid van de wetenschap ter zijde te stellen, dat is geen zuivering maar slechts verdonkering, kortwieking van de wetenschap zelve. Het bovennatuurlijke, zedelijke, geestelijke, dat is ook op wetenschappelijk gebied de grond van het natuurlijke, en niet zijn vernietiging. Het leven is het licht der menschen, en dat leven is in den Zoon, in den geopenbaarden God, dien wij als den Waarachtige kennen en in wien wij zijn.

Twee hoofdrichtingen van het wijsgeerig denken staan in onze dagen tegenover elkander, gelijk zij trouwens ten allen tijde, wanneer men haar vereeniging in Christus niet zocht, tegenover elkander gestaan hebben. De bespiegeling (speculatie) die alles uit een hoogste beginsel wil afleiden, en van daar uit voortredeneerende het heelal, de wereld der verschijnselen, wil verklaren; en de ervaring (empirie) die niet van een afgetrokken hoogst beginsel, maar van de waarneming der verschijnselen, der wereld uitgaat om dan door vergelijking, aftrekking en samenvoeging de algemeene wetten te vinden, die de verschijnselen beheerschen. De eerste is de richting van boven naar beneden, van het middelpunt naar alle deelen van den omtrek des cirkels, van het meest algemeene tot de bijzondere dingen der wereld; de tweede gaat van beneden naar boven, van alle punten van den omtrek des cirkels naar het middelpunt, van de bijzondere dingen der wereld tot het algemeene, het hoogste beginsel voort. De strijd tusschen deze beide is in onze dagen, volgens uitspraak van de meest algemeen gezaghebbende tijdsstrooming, bepaald ten nadeele van de eerste

beslist. De bespiegeling, zegt men, heeft sedert de schipbreuk der laatste waarlijk beteekenende stelsels, die van Schelling en Hegel, genoegzaam haar onmacht getoond. Nu dan geen ijdele bespiegeling meer, maar ervaring, ervaring! de methode van de natuurwetenschap ook voor de wetenschappen des geestes geldend te maken, ziedaar de éénige weg om die wetenschappen van haar onvastheid en onvruchtbaarheid te verlossen.

Hebben deze dingen ook voor de gemeente belang? Mogen zij in een stichtelijk geschrift als dit, besproken worden? Ongetwijfeld, want de christelijke gemeente heeft in het haar van den Heer gegeven Woord de oplossing van dien strijd; en al wordt haar getuigenis door de wetenschap voorbijgegaan, het mag toch niet nalaten zich uit te spreken al is het alleen tot versterking der geloovigen en tot opheldering van hun inzicht in het leven des geestes, dat hun door Gods genade geschonken werd.

De oplossing dan van dezen strijd, welke de gemeente in haar geloof bezit, is de volgende: Zij erkent het recht beide der bespiegeling en der ervaring; maar in haar geloofskennis van de liefde Gods heeft zij het ware hoogste beginsel der bespiegeling; en in de "uitstorting van die liefde Gods in onze harten door den Heiligen Geest" heeft zij het licht om de ervaring waarlijk te verstaan en haar tot waarachtige kennis vruchtbaar te maken. Dit laatste, de volkomen erkenning van het recht der ervaring door het christelijk geloof, ontwikkelden wij in het laatste hoofdstuk van ons eerste deel. Over het eerste, het hoogste beginsel der bespiegeling, moeten wij hier nog nader handelen.

Het bespiegelend denken, zegt men, heeft uit te gaan niet van iets gegevens, van het buiten ons bestaande als zijn voorwerp, maar van datgene wat het denken in en door zichzelf vindt als een noodzakelijk, op niets anders en hoogers rustend eerste beginsel van alle dingen. Als een zoodanig hoogste en eerste beginsel kan niets anders aan-

genomen worden dan het volstrekt-algemeene, absolute zijn. Dit is voor het afgetrokken denken het hoogste van alle begrippen, het laatste wat men begrijpen kan. Maar zie, het is dan ook het ledigste en kaalste tevens. Men kan er niets mede uitrichten. Beweert het denken, uit dit hoogste begrip alléén, zonder de ervaring ter hulpe te nemen, al het verdere af te kunnen leiden, het is een zelfbedrog. Maakt het denken met deze beweering waarlijk ernst, zoo moet het stokstijf bij dit eerste begrip blijven staan. In de twee meest indrukwekkende wijsgeerige stelsels, die hiervan uitgaan, is dit overtuigend gebleken. Spinoza beweert in zijn Ethica, dat uit het oneindig wezen Gods alle dingen met dezelfde noodzakelijkheid en op dezelfde wijze voortvloeien, als het uit de natuur van een driehoek van eeuwigheid tot eeuwigheid volgt, dat zijn drie hoeken te zamen aan twee rechte hoeken gelijk zijn. Maar als hij nu begonnen is, het hoogste Wezen, dat noodzakelijk door zich zelve bestaat (de substantie) en haar wezenlijke en noodzakelijke eigenschappen (attributen) voorop te stellen, zoo gaat hij verder tot de modi, de afgeleide eigenheden en bepaalde toestanden der substantie over, echter zonder in het minst aan te toonen of te kunnen aantoonen, hoe deze substantie er toe komen kan, zulke modi in zich te hebben! Dit weet Spinoza, zonder het toe te willen stemmen, immers enkel en alleen uit de ervaring! En desgelijks is het met het tweede der bedoelde wijsgeerige stelsels, dat van Hegel, waarin er uit de afgetrokken logika tot de werkelijk-bestaande natuur geen andere overgang is, dan krachtens een door niets gerechtvaardigd besluit van de logische idee, om "uit zichzelf uit te gaan." Zoo blijkt het, dat uit "het hoogste zijn" niets afgeleid worden kan.

Geheel anders wordt het, wanneer het geloof weet, dat dit hoogste zijn niets anders is dan de liefde. Dit nu is, naar Johannes ondoorgrondelijk diepe uitspraak, het

wezen Gods. Is de geest des menschen waarlijk door de gemeenschap met Christus van zijn afgetrokkenheid, van de leugen eener buiten het leven-zelf omgaande verstandelijkheid verlost, is het denken alzoo niets anders dan waarlijk de gedachten Gods na-denken, dan is de hoogste, algemeenste gedachte, tot welke het komen kan, niet het doode, dorre, inhoudlooze zijn, maar: het leven. En het leven heeft zich als liefde geopenbaard. Ja, Hamlet heeft gelijk: "te zijn of niet te zijn, dat is de kwestie." Maar nu, het afgetrokken "zijn," hetwelk alzoo genoemd wordt, de laatste slotsom der logische opklimmingen, dat is geen zijn, maar slechts een gedachten ding, waaraan niets in de werkelijkheid beandwoordt. Nergens is in hemel of op aarde zulk een bloot "zijn" te vinden. De schepselen zijn het niet; want niets bestaat zonder zijn bepaalde eigenschappen. Maar God is het ook niet, ja (zie bladz. 86), God aldus te beschouwen staat in den grond gelijk met Hem te ontkennen. Het waarachtige bestaan, het waarachtige leven is liefde.

God is Geest: God is liefde. Wat is liefde? Liefde is: de wil om gemeenschap te hebben, om zich mede te deelen. God is de liefde, de volstrekte liefde. Hij is oorspronkelijk de zichzelf liefhebbende, en moet zulks eeuwiglijk zijn, ook vóór de grondlegging der wereld; want ware Hij eerst met de grondlegging der wereld begonnen, liefde te zijn, dan ware het geen noodzakelijke, eeuwige eigenheid van Zijn wezen. En ware die liefde eeuwiglijk vóór de grondlegging der wereld, in afwachting van de schepping, als het ware ingehouden en haar voorwerp zoekende, gelijk de eenzame mensch, die een schat van liefde gereed houdt maar nergens plaatsen kan — zoo ware God niet de eeuwig Volmaakte te noemen. Om ons dit raadsel op te lossen, spreekt de eeuwige Zoon: Gij hebt Mij liefgehad vóór de grondlegging der wereld, en openbaart Hij ons als den band dier liefde, den Heiligen Geest. In die liefde des Vaders tot

den Zoon is de scheppende liefde gegrond, door welke de wereld ontstaan is en bestaat. De laatste grond der dingen, de almachtige band die ze alle samenhoudt, is de liefde. Zij is het hoogste begrip, zoo men wil, maar een zoodanig, dat niet boven de werkelijkheid, boven het bestaand heelal zweeft zonder er in te kunnen rusten; neen, zij doordringt het heelal en strekt zich als bodem, als diepste grond daaronder uit, zoodat wie tot de laatste diepte dóór zou graven, dóór den dood heen, die op de oppervlakte en in den voortgang der dingen ligt, ten laatste op het volkomen leven, de liefde stuiten zou. En deze liefde, de grond en verklaring des heelals, is ons gegeven als de onmiddellijkste ervaring des harten! Ziedaar dan de overgang tusschen het hoogste zijn, dat wij als afgetrokken begrip bewegingloos zagen blijven staan, en tusschen de wereld gevonden. In Christus, het middelpunt, is de door alle wijsbegeerte vruchteloos gezochte overgang van God tot de wereld en van de wereld tot God, tot den menschelijken geest (zie I, bladz. 35). Nu is ons, ons eenvoudigen geloovigen, niet als wijsgeeren, maar als in Jezus Christus behouden zondaren, het heelal aanvankelijk doorzichtig geworden. Met Hugo van St. Victor durven wij zeggen: waar liefde is, daar is helder licht, ubi caritas est, claritas est; maar ook met zijn leerling Richard durven wij de valsche wetenschap als oppervlakkig afwijzen, die een van het geloof onvooringenomen onderzoek als zekerder dan het geloof wil voorstellen, "de pseudophilosophen, die zich meer aan Aristoteles houden dan aan Christus." Onze bespiegeling, d. i. ons zien door een spiegel, door de bemiddeling van dit vleesch waarin wij zijn, blijft hier beneden voorzeker altijd onvolkomen; het is een zien in een raadsel, in een duistere rede. Maar het leven des geloofs, dat de grond en drijfkracht der bespiegeling is, heeft het vermogen der aanschouwing reeds hier beneden in zich, omdat wie den

Zoon aanschouwt en in Hem gelooft, het eeuwige leven heeft; al is het wáár, dat dit vermogen eerst geheel ontplooid en bevrijd zal wezen wanneer deze sluier des vleesches zal weggevallen zijn. En datzelfde leven des geloofs is (zie I bladz. 37) de drijfkracht tot waarneming en ervaring. Ja het maakt, door onzen geest in de sfeer der waarheid over te planten en zijn oog in waarheid te openen, eerst recht de waarneming tot ervaring [1]. Dit geloof heeft ook niet noodig, "Gods wondermacht en ons geestelijk leven" [2] buiten de wetenschap te plaatsen, als zou in de wetenschap geen andere verklaring van het bestaande mogen gelden dan de wet der oorzakelijkheid (causaliteit), die de persoonlijke vaderliefde Gods, en ons zondebesef, en al wat voor het leven der vroomheid onmisbaar is, zou buiten-

[1] Dit is in het bovengenoemd opstel (I, bladz. 359 enz.) nader aangeduid. Hier zij het mij nog vergund te verwijzen naar de inaugureele redevoering van Dr. J. W. Gunning, hoogleeraar in de scheikunde te Amsterdam, getiteld: Een eisch van het natuuronderzoek toegelicht uit de geschiedenis der scheikunde, 1865, waarin op zeer leerrijke en overtuigende wijze uit de geschiedenis van het natuur-onderzoek wordt aangetoond, hoe de menschelijke geest in den loop der eeuwen door de vooroordeelen, die hij tot dat onderzoek medebracht, de uitkomst daarvan verontreinigde, en hoe dringend dus ook voor de wetenschap de eisch der zelfverloochening is. Een betoog, waarvan de strekking, hoewel niet uitgesproken, toch kennelijk ook mede deze is, te doen zien dat eerst een hoogere orde van dingen dan de natuur leveren kan, op de rechte wijze in den menschelijken geest opgenomen, dien geest uit het lager en voorbereidend gebied des onderzoeks op dat der eigenlijk gezegde wetenschap overbrengt.

[2] Zie het jongste geschrift van Dr. A. Pierson, dat dezen titel voert Moge de schrijver weldra de samenbinding van "geloof" en "wetenschap," welke hij binnen de grenzen der moderne leer zoo meesterlijk wederlegt, van binnen de grenzen zijner eigen persoonlijkheid, in welke zij zooveel edels tegenhoudt, kunnen wegdoen, en haar door de ware éénheid van geloof en wetenschap vervangen!

sluiten. O neen, de rechte kennis van God en van de kracht Gods in de schepping is de kennis van Zijn hoogste wondermacht, die Opstanding bewerkt. Zie I Kor. 15: 34 en Matth. 22: 29, waar het woord des Apostels en van den Heiland zelf de hoogste almacht Gods bepaald in de opstanding, d. i. de verheerlijking van het natuurlijke, stelt. De verheerlijking van het natuurlijke, des Geestes werk en triomf, is de laatste schakel der door God geleidde (door de gerichten des doods heen geleidde), ontwikkeling van al het geschapene. En de laatste schakel der ontwikkeling werpt haar licht op al het voorgaande terug, zoodat de aandachtige, waarlijk vrije, waarlijk met gereinigd oog verrichtte beschouwing der wereld ook in de wetenschap "Gods wondermacht" doet erkennen en "ons geestelijk leven" niet ter zijde dringt maar verheldert en krachtvol maakt. Doch deze leer der verheerlijking van het lichamelijke verdient te dezer plaatse inderdaad een nauwkeuriger uiteenzetting. Wie ons tot hiertoe gevolgd is, zal in geen onzer hoofdstukken deze leer gemist hebben. Zij maakt ook inderdaad voor ons, gelijk voor alle realistische (zie I bladz. 195) opvatting van de waarheid, een der gewichtigste slotsommen uit, tot welke nauwgezet en ernstig bijbelonderzoek leiden moet. Geheel geloochend worden kan zij dan ook door geen geloovig christen. Maar doorgaans toch wordt zij slechts ter loops, bij gelegenheid van het bespreken van de opstanding des vleesches, of soms ook van het sacrament, behandeld. Dit is niet voldoende. Deze leer is noodig tot recht verstand van schepping, verlossing en heiliging, ja van de volmaaktheid Gods zelve.

Wij gaan uit van het reeds bladz. 20 opgemerkte, dat geen stof zonder eenigen vorm kan gedacht worden, omdat de vorm de aanduiding is van het leven der stof. De stof is eigenlijk, zeiden wij aldaar, slechts een hoeveelheid kracht, geest. Stellen wij ons nu deze massa krachten vóór

als nog niet in beweging gebracht, als nog geheel in rust. Dit geeft ons de gedachte van de natuur, die de bron, de oorsprong der stof is. En nu beweeren wij, dat de tegenwoordige aardsche verbindingen der dingen, welke wij aanschouwen, niet de éénig mogelijke zijn. Het denkbeeld van de natuur en van haar leven, in ons eerste hoofdstuk van dit deel geschetst, laat het toe dat wij aan een hooger, volmaakter verbinding denken; en deze is nu juist hetgeen wij onder verheerlijking van het lichamelijke verstaan. Meestal zegt men dat materialisme en spiritualisme beide eenzijdig zijn. Noch aan het eerste stelsel geeft men toe, dat er niets dan stof, noch aan het tweede, dat er niets dan geest zou zijn. Beide, zoo verklaart men doorgaans, hebben elkander noodig: de stof heeft den geest noodig om te kunnen leven en zich bewegen, de geest wederkeerig de stof, om zich daarin als het ware tot werkelijkheid te brengen, te vertoonen. En zoo zijn beide verbonden, en aan de uitbreiding in de ruimte en de opeenvolging in den tijd onderworpen. Wij hebben tegen deze voorstelling bezwaar; althans zij is onvolledig. De geest heeft ongetwijfeld een bodem, iets dat hij doordringen kan, noodig, om zich in zijn kracht en leven te openbaren. Maar die bodem behoeft niet uitsluitend de stof te zijn. Het eigenlijk overeenkomende (correlate) met den geest is niet de stof, maar de natuur, d. i. nog niet de noodzakelijkheid der stof, maar slechts de mogelijkheid. Dat wil zeggen, de natuur kan zich, ja, tot stof vormen, maar ook tot iets hoogers dan de stof is. Ook in dezen bovenstoffelijken levensvorm blijft natuur en geest van elkaâr onderscheiden: want de geest, alsdan volkomen in het natuurlijke geopenbaard en daarin zegepralende, heeft dan de mogelijkheid van het stoffelijke steeds te overwinnen, zich steeds daar boven te heffen, opdat het bovenstoffelijke in stand blijve. Als een vuur dat, uit smeulenden rook tot de heerlijkheid des lichts opgevlamd, bij verflauwing

weêr tot dien lageren vorm zou kunnen terugzinken, maar door levende werkzaamheid en aanhoudende voeding zich steeds daar boven moet blijven heffen. De stoffelijke vormen noemen wij dáárom lager, omdat zij het wezen des geestes, de idee welke de geest in zich draagt, niet volkomen uitdrukken kunnen. En nu gelooven wij, dat deze stoffelijke vorm niet de oorspronkelijk van God gewilde, maar slechts door den zondeval, den afval der hoogere geesten, door ons naar aanleiding van "de heerlijkheid Gods en de scheppingsgeschiedenis" beschreven, ontstaan is. Wij gelooven dat er nog een hooger schoonheid mogelijk is dan die aardsche schoonheid, in welke stof en geest elkaâr doordringen. Want juist waar die doordringing volkomen is, waar, gelijk b. v. bij Rafaël, het stoffelijke schier geheel doorzichtig en van den geest vervuld is geworden, daar gevoelen wij ons, wel verre van nu volmaakt bevredigd te zijn, integendeel van een onuitsprekelijk verlangen naar een hoogere, volmaakte schoonheid aangegrepen. Om nog eens tot Beynen en zijn zoo treffend juiste verklaring van "Dante en Beatrice" terug te keeren — is niet dit juist het edele in deze heerlijke schepping van Scheffer, dat Beatrice niet zichzelf tot laatste doel wil stellen maar, zelf in de aanbidding der hemelsche bovenzinnelijke schoonheid verdiept, den dichter die tot haar opziet, en voorts den aanschouwer die het kunsttafereel bewondert, door haar zelf als middel, tot de hoogste verheerlijking opleidt?

Gelijk wij honderdmaal opmerkten en nog telkens op nieuw zullen op te merken hebben, hangt voor elk gewichtig punt onzer wereldbeschouwing alles af van ons al of niet erkennen van de zonde. Wij die haar erkennen, vinden dien ten gevolge in geen der ons omringende schepselen een volkomen uitdrukking van de goddelijke ideeën. Zij genieten niet meer de hun oorspronkelijk geschonken volheid des levens. De dood heeft in hen plaats gevonden naast het

leven, en het leven belemmerd. Alles is onvolkomen, onrein. Dit is echter niet te gevoelen dan door hem, die in den geest de volmaakte reinheid, het volmaakte leven heeft aanschouwd. Slechts hij, die in de frissche lucht geweest is en zich die herinnert, kan het benauwd vinden in een bedompt vertrek, waar vele anderen, die het niet verlaten hebben, zeer op hun gemak nederzitten en derhalve de klacht over deze benauwdheid ongegrond en overdreven achten. De tegenwoordige toestand der schepping is een voorloopige. Hij ligt tusschen een schooner verleden en een nog heerlijker toekomst, waarin de thans gebonden macht des levens door geen vijandelijken dwang belemmerd wordt, om zich in haar vollen rijkdom uit te breiden. Er zijn, beide in betrekking tot den tijd en tot de ruimte, drie toestanden te onderscheiden. In betrekking tot den tijd is (zie I bladz. 347 enz.) het tijdelijke, waarin het verleden en de toekomst onrustig met elkaâr strijden en geen werkelijk heden tot stand komen kan, omsloten door het beneden-tijdelijke, helsche, waarin slechts een verleden, en geen heden noch toekomst is, en het boven-tijdelijke, eeuwige, hemelsche, waarin verleden en toekomst tot een eeuwig zalig Heden zijn saâmgevat. Het verleden drukt ons door de snelle opvolging der vergankelijke dingen. Het is alsof zij dicht en benauwd op elkander gepakt zijn en elkaâr het oogenblik des kortstondigen aanzijns betwisten. Het toekomstige daarentegen is uitgebreid als een onafzienbare, eentoonige steppe, die het voorwerp des verlangens in wijde verte aan ons oog ontrukt, terwijl het eeuwig Heden in zalige volheid alle dingen rustig samenvat. Evenzoo is het nu ook met betrekking tot de ruimte. Met het beneden tijdelijke komt overeen datgeen wat beneden de ruimte ligt. De krachten der samentrekking, die de dingen des verledens op elkaâr pakken, en de krachten der uitbreiding, die de dingen der toekomst in

de verte uitbreiden, zijn in het beneden de ruimte liggende gebied vijandig tegenover elkaâr gesteld. Zij kunnen zich niet met elkaâr vereenigen, noch ook van elkaâr vrij worden, en woeden dus in altoosdurende onverzoenlijkheid tegen elkander. Op het gebied der ruimte, waarop wij leven in dit aardsche bestaan, is er tusschen deze onverzoenlijke machten een onvolkomen vereeniging. Zij staan naast elkander, deels, als men naar achteren ziet, zich op elkaâr pakkende en elkaâr hinderende, deels, als men naar voren ziet, zich van elkaâr scheidende en van elkaâr afwijkende. De dingen stooten op elkander zonder wederkeerige doordringing, of wel zij ontmoeten elkander nooit en ontvluchten het een het ander. Maar er is ook een boven de ruimte verheven aanzijn, waar bij alle vrijheid der wijdte en onafhankelijkheid tevens het innigste samen- en inelkanderleven bestaat, en alle teleurstellingen door zalige harmonie der eeuwigheid overwonnen zijn. Van uit deze twee begrenzende terreinen, dat der hel en dat der heerlijkheid, valt nu licht op het tusschengebied der ruimte, der stoffelijkheid, waarin wij hier beneden zijn. Niet onmiddellijk Gods schepping, niet uitdrukking van Gods volmaakten wil is zij. Niet de noodzakelijkheid, die Gods wezen uitdrukt, maar een misbruik van de vrijheid, niet slechts van den mensch, maar van hooger geesten, heeft haar het aanzijn gegeven. Onwillekeurig gevoelt dit de mensch, en tracht op allerlei wijzen, door allerlei stelsels en pogingen, aan deze ijzeren noodzakelijkheid te ontkomen, of althans haar een schijn, een schemerglans van die vrijheid, waaraan hij behoefte heeft, te verleenen.

In het benedenstoffelijke is de plaats, het gebied des eeuwigen doods. Daar is volkomen tegenspraak tusschen de Idee en de krachten der lichamelijkheid. Maar in het aardsche ruimte leven is leven en dood met elkaâr in worsteling. De krachten der lichamelijkheid zijn niet volkomen en ten

eenenmale met de idee in strijd; en voor zoover zij met haar zich vereenigen, van haar doordrongen kunnen worden, vereenigen zij zich met elkander. Doch daar die doordringing slechts gedeeltelijk is, blijven zij tevens van elkaâr gescheiden. Geen in elkander-zijn der liefde is er, slechts een naast-elkander staan in doode onverschilligheid. Daarom zijn de dingen samengesteld, en dus ook scheidbaar in hun bestanddeelen, aan ontbinding en dood onderworpen. Daarom scheidt dit bestaan ons van God, en belemmert de krachten onzes geestes door de zelfzucht, die van de stoffelijkheid onafscheidbaar is. In de wereld hebt gij, zegt Jezus, verdrukking, d. i. een benauwd op elkaâr drukken der dingen, tusschen welke gij zelf mede geperst zijt; terwijl ook weder de scheiding, de verre afstand van hetgeen gij liefhebt, u smart. Maar hebt goeden moed, zoo vervolgt Hij, Ik heb de wereld overwonnen. Ja Hij is opgestaan en verheerlijkt. In Zijn verheerlijking is gegrond een toestand, waarin de Idee en de krachten der lichamelijkheid geheel met elkaâr verzoend zijn, de laatste geheel tot openbaringswerktuig der eerste dienen, gelijk het licht onafgebroken en geheel door het kristal heen schijnt. Een eeuwig, boven tijd en ruimte verheven bestaan. Of, zoo men wil, er is een hoogere tijd dáár, het zalig heden der eeuwigheid. En dan ook een hooger ruimte, geestelijk en heerlijk van natuur. De ruimte van elk wezen is aan de sfeer van zijn werkzaamheid gelijk. Hoe grooter de sfeer der werkzaamheid, des te grooter de ruimte, welke dit wezen inneemt. In dezen zin, waarbij het woord "in" een onvergelijkbaar hooger bedoeling dan hier op aarde heeft, zegt de Zoon tot den Vader: Gij in Mij en Ik in U. In God is de geheele hemelsche wereld. In den Godmensch leeft de menschheid, in beide de engelenwereld, en in deze is de natuurwereld levende. Wat den mensch betreft, reeds om deze heerlijkheid te kunnen dragen zal hem een nieuw, verheerlijkt lichaam

noodig zijn. Een voorspel daarvan is de glans op Mozes' aangezicht na zijn verblijf op Horeb, en in Jezus verschijning op den berg Thabor. Gelijk het metaal van den gloed des vuurs tot witgloeiing doordrongen, en daarna weder afgekoeld en donker wordt. Rachel Felix had geen lichamelijke schoonheid; maar in een verheven rol werd haar gestalte oogenblikkelijk grooter, haar geheele wezen van een hooger geest bezield, en in sommige, voor wie haar éénmaal zag, onvergetelijke, persoonsverbeeldingen boven alle beschrijving schoon. Nog veel werkelijker is de zedelijke verheffing, die het geheele lichamelijk wezen veredelt, ja als zij blijvend is, het lichaam meer en meer tot datgene waartoe het bestemd is, tot een tempel des Heiligen Geestes maken kan. Maar dit alles hebben wij nog slechts een voorspel genoemd. De eigenlijke verheerlijking is veel meer dan een veredeling, verfijning van het stoffelijke. Want al wat gevolg van den val is, moet niet worden gesublimeerd, veredeld, verhoogd: neen, het moet vernietigd worden. Wat uit vleesch geboren is, ook de hoogste verfijning en veredeling van het vleesch, dat is en blijft toch vleesch. Het geestelijke, het leven van boven, moet eerst de ware verheerlijking komen aanbrengen, omdat het niet iets vreemds is aan het waarachtig natuurlijke, maar de grond en dus ook het ware doel daarvan. Gelijk de overgang van het denken, d. i. van het trachten naar kennis, tot het geestelijk aanschouwen, d. i. de werkelijke kennis, levensgemeenschap, gelijk die overgang niet geleidelijk is, zoodat de aanschouwing slechts een zeer verhoogd en veredeld denken zou zijn, maar een hooger opheffing, een ekstase, vervuldheid met een hooger leven; alzoo is eveneens het hemelsche leven niet slechts een verhooging, veredeling van het aardsche, neen; maar van het standpunt des aardschen levens uit gezien is het hemelsche leven een wonder (het ongeloof zegt, een onmogelijkheid, inbeelding). En toch is het eerste,

aardsche leven in werkelijken samenhang met het tweede, gelijk de halm, het verheerlijkt leven des tarwegraans, met dat zaadjen in 't innigste verband is. De dood, de barensweeën des doods, liggen daartusschen (zie I bladz. 166), maar toch wordt het gezaaid in oneer, zwakheid, natuurlijkheid, en opgewekt in heerlijkheid en kracht als een geestelijk lichaam. In deze heerlijkheid is het dat de Idee geheel het bestaande doorlicht, m. a. w. dat de wil Gods geheel tot vervulling komt. Daarom ziet de biddende geloovige derwaarts op, en vraagt dat Gods wil geschiede gelijk in den hemel alzoo ook op aarde.

Het is voor ons denken en voorstellen zeer moeielijk, zich tot de idee van het eeuwige, d. i. niet het eindeloos in ruimte en tijd uitgebreide, maar het boven ruimte en tijd verhevene, op te heffen. Want wij zelf verkeeren nog in het begrensde, en voor de verheffing boven het gebied dezer aardsche ruimte bezit onze taal niet eens een woord. Het "boventijdelijke" laat zich eenigzins beter beseffen, schoon ook dit woord ongewoon is. Zwakke anologiën uit ons dagelijksch leven kunnen ons hiertoe een weinig helpen. Gelijk voor Jakob de zeven jaren, die hij om Rachel dienen moest, als eenige dagen waren, omdat hij haar liefhad, zoo kan in sommige uitverkoren oogenblikken onzes levens door de heilige wijding en zaligheid van het heden het geheel verleden en de toekomst als het ware weggevaagd, ja wij zelf boven den tijd verheven worden. Van de eeuwige zaligheid Gods een schemering, een kleinen aanvang beseffende, gevoelen wij dan hoe duizend jaren bij God zijn als één dag! Maar het boven de ruimte verheven, het geestelijk lichamelijke, hoe zullen wij het kunnen beseffen, daar al onze gedachten en voorstellingen aan deze bestaande wereld ontleend zijn?

Evenwel is dat gebied der verheerlijking niet een waan, een fantasie-beeld, maar het meest werkelijke van alle dingen.

Daarvan getuigt ons geweten, het heilig middelpunt van ons wezen, waar te midden van alle bevlekking de stem Gods blijft spreken van een wereld der volmaaktheid, welke wij, helaas! thans niet deelachtig zijn, maar die wij toch, zoodra zich de gedachte voor onzen geest plaatst, met gewijde blijdschap als ons eigenlijk vaderland begroeten. Gij leest van Stefanus, die vol des Heiligen Geestes en de oogen houdende naar den hemel, de heerlijkheid Gods zag, en Jezus staande ter regterhand Gods. Of van Paulus, die (of in het lichaam, of daarbuiten, weet hij niet, God weet het) is opgetrokken geweest tot in den derden hemel, in het paradijs, en gehoord heeft onuitsprekelijke woorden, die het een mensch niet geoorloofd is te spreken. Of van Johannes, die in den Geest de heilige verborgenheden der toekomst op Patmos aanschouwde. En gij gevoelt dat het heiligschennis zou zijn deze ervaringen als iets te beschouwen, dat niet werkelijk ware: deze heilige mannen, in die oogenblikken, beneveld in plaats van in Gods licht helderziende te noemen! Ja het werkelijk bestaan van deze dingen is geen inbeelding. Wat wij doorgaans zien, is slechts verschijnsel, en daarachter ligt het wezen der dingen. Kant's diepe geest sprak dit onderscheid uit; maar hij dwaalde daarin dat hij dit wezen der dingen voor ons onbereikbaar verklaarde, alsof er geen Heilige Geest ons gegeven ware, die alle dingen leert kennen en in de geheele waarheid leidt! Die hoogere, volmaakte, wereld is een eisch van Gods volmaaktheid zelf. Het gebrekkige, onvolmaakte, stervende en bevlekte, dat wij rondom ons zien en waarin wij ons bewegen, kan niet Gods eigenlijke, oorspronkelijke schepping geweest zijn, noch ook Zijn laatste doel. Evenmin een heelal van afgetrokken-geestelijke wezens, waarin de geest niet waarlijk geest zou zijn, omdat hij geen lichamelijken grond zou hebben, aan wien hij zijn kracht bewees door hem te doordringen. Neen, lichamelijkheid is het eind van alle wegen en scheppingen Gods, maar een waar-

achtige, geestelijke lichamelijkheid, die den Geest nergens hindernis biedt om haar geheel te doordringen en te verheerlijken. Het rationalisme, dat de grondslag is der moderne leer, houdt geest en natuur strak uit elkander; of als het zich consequent tot pantheïsme en naturalisme ontwikkelt, zoo mengt het geest en natuur in ijdel woordenspel dooréén; doch slechts de Heilige Schrift doet ons de ware vereeniging van geest en natuur door de leer der verheerlijking kennen.

God heeft, naar Zijn Woord, de wereld in een oorspronkelijke heerlijkheid, gelijk die aan het werk des Heiligen voegde, geschapen. Doch die glans moest door het schepsel niet slechts als gave ontvangen, maar ook in waarheid toegeëigend worden. Had God Zijn wil in de schepping gelegd, zoo moesten nu ook de schepselen hun wil weder in God terugleggen. Wat het schepsel van nature is, omdat God het geschapen heeft, dat moest het daarna (zie 1 bladz. 347) door vrije keuze worden; datgene wat in zijn wezen ligt, vrij en zelfstandig zich toeëigenen, en van zich afwijzen al wat, krachtens zijn schepping, met dat wezen niet strookt. Helaas, een deel der geschapen geesten en ook, door hun verleiding, de mensch, heeft zich tegen God en dus ook tegen hun eigen geschapen wezen gekeerd. De donkerheid, de banden der duisternis, waarin de mensch alzoo gevallen is, kan slechts de in 't vleesch gekomen Verlosser breken. Door Hem, door Zijn offer, waarin het Hoofd de verheerlijking gewonnen heeft, kan nu de mensch, en voorts het gansch geschapen heelal tot heerlijkheid verheven worden. Want Hij belooft, Zijn gericht te zullen doorvoeren tot overwinning van alle duisternis. Ja Hij roept: om Zions wil zal Ik niet zwijgen, en om Jeruzalems wil zal Ik niet stille zijn, totdat haar gerechtigheid voortkome als een glans, en haar heil als een fakkel die brandt. Hij geeft zich ons in het Sakrament, dat Zijn verheerlijkte lichamelijkheid tot en in ons doet neder-

dalen, opdat wij in deze Zijn kracht waardiglijk wandelen als Zijn leden, wier burgerschap in de hemelen is, bij Hem, het hoofd. En in elke leiding, die ons nader met Hem vereenigt, in elke aanschouwing, die ons naar Zijn heerlijk beeld mede van trap tot trap, hoe aanvankelijk ook, doet veranderd worden, openbaart en bewijst zich deze wondermacht Zijner liefde. Dit is het wonder van deze liefde, dat hetgeen haar gave is, ons eigen werk wordt door den Heiligen Geest, die alle gave, van Boven gekomen, tot ons eigen werk, tot ons zelfstandig verworven bezit maakt. Hij bekleedt ons met de kleederen des heils, doet ons den mantel der gerechtigheid om, gelijk een bruidegom zich met priesterlijk sieraad versiert, en als een bruid zich versiert met haar tooi. Want (zoo gaat het profetisch woord in één adem dóór, om te toonen dat deze kleederen niet van buiten omgehangen worden, maar van binnen uit wassen, gelijk het kleed waarmeê God de blanke lelie tooit) want gelijk de aarde haar spruit voortbrengt, en gelijk een hof doet uitspruiten wat in hem gezaaid is, alzoo zal de Heere Heere gerechtigheid en lof doen uitspruiten voor al de volken.

Wij hebben in zeer zwakke omtrekken den heiligen gedachtenkring geschetst, waarin Gods Woord en Geest ons binnenleidt, wanneer van opstanding, verheerlijking, geestelijk lichaam wordt gesproken. In deze gedachten voortgaande is de levens- en wereldbeschouwing des geloofs sterk tegen de bedenkingen der ongeloovige wetenschap, zoodra zij die slechts tot haar beginsel, tot haar uitgangspunt terugleidt. Men zal dan altijd bevinden, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, dat de bestrijdingen, die zich met het geroep: niet de letter, maar de geest! de geest! tegen de bepaaldheid des christelijken geloofs verheffen, niet dáárin falen dat zij aan den geest te veel, maar daarin dat zij hem te weinig eere geven. De geest is voor hen die aldus spreken niet een levend beginsel uit God, dat met vrijheid

het stoffelijke doordringt, maar een onpersoonlijk, nevelachtig denkbeeld, dat schuchter van het gebied der bijstaande werkelijkheid terugwijkt of daarboven zweeft. Terwijl men het christelijk dualisme, dat tusschen hemel en aarde onderscheid (geen afscheiding) maakt, verouderd noemt, is men zelf veel erger dualist; want men stelt een eeuwige, onverzoenlijke, in den aard der zaak zelf gelegene tweeheid tusschen het geestelijke en het stoffelijke. Het christelijk geloof daarentegen kan die tegenstelling slechts als tijdelijk, om der zonden wille, bestaande erkennen, maar predikt tevens dat zij, evenmin als zij oorspronkelijk door God geschapen is, evenmin altoos zal blijven: dat zij in de vleeschwording des Woords reeds overwonnen is, en verder voortgaat overwonnen te worden tot het einde toe. Het is met deze ongeloovige wetenschap als met de oude dualistische godsdiensten, b. v. de Perzische met haar tegenstelling tusschen den God des lichts en den God der duisternis. Wordt licht en duisternis, geest en natuur aldus tegen elkaar over gesteld, dan is bij alle sterke spanning van den geest tegenover de natuur, de geest toch nog niet werkelijk vrij, juist omdat hij nog door zijn vijand, de natuur, begrensd wordt. En in het pantheïsme over te springen, geest en natuur voor hetzelfde in werking, en straks ook in wezen, te verklaren, dat is slechts een schijnbare bevrijding van den geest, gelijk de speler aan de Faro-bank, die zich door de strikken zijner schuld beperkt gevoelt, een schijn van vrijheid zoekt te redden door in wilde wanhoop zijn geheele vermogen tot inzet te maken.

Nemen wij nog een van de gewichtigste toepassingen dezer waarheid. God is Geest, dat is: het geestelijke gaat tot het lichamelijke voort, waarin het zich verwerkelijkt en zijn openbaring voltooit — hiermede wijzen wij ook het grondelooze en geestelooze aan van de bedenkingen, die gewoonlijk tegen de menschvormige voorstellingen omtrent God in de

Heilige Schriften worden ingebracht. God is Geest, dit beteekent (zegt men) dat God geen lichaam heeft, en dat dus alles wat Hem eindig zou maken, al wat een beperking aan Zijn oneindig wezen zou toevoegen, als Gode onwaardig, of als kinderlijke voorstelling, die voor den ontwikkelde niet bruikbaar meer is, behoort te worden afgekeurd.

Na al het voorgaande zullen wij wel niet in het breede behoeven te betoogen, dat de uitspraak des Verlossers, welke opschrift en inhoud van dit vertoog is, niet beteekent: "God heeft geen lichaam." Voorzeker is dit zoo: God heeft geen lichaam. Maar deze uitspraak wordt, als verklaring van Jezus' woord tot de Samaritaansche, onwaar zoodra zij voortkomt uit die zucht tot vergeestelijken welke, hoe algemeen ook onder geloovigen en ongeloovigen heerschende, echter geheel en al tegen letter en geest van de Heilige Schriften gekant is. In deze toch wordt het geestelijke niet tegen het lichamelijke overgesteld, maar het laatste moet van het eerste doordrongen worden. De eerste Adam in zijn geheelheid is geworden tot een levende ziel; zoodat hier het woord "ziel" het lichamelijk leven mede insluit. De tweede Adam in zijn geheelheid is geworden tot een levendmakenden geest; zoodat hier het woord "geest" eveneens het lichamelijke mede insluit. Want onze Heer heeft door Zijn opstanding en verhooging wel het vleesch, d. i. zijn samenhang met de zonde, afgelegd; maar het lichaam heeft Hij niet afgelegd. Hij is geheel, ook wat Zijn verheerlijkt lichaam betreft, "de Geest" geworden, die zichzelf mededeelen en daardoor vrijheid scheppen kan. Deze tweede Adam nu is het ongeschapen, de eerste Adam het geschapen, beeld Gods. Beeld, die uitdrukking zal zich nooit zóó geheel laten vergeestelijken, dat uit dit denkbeeld alles zou weggenomen worden wat binnen het bereik van aanschouwen en voorstellen valt. Zoolang wij in dit lichaam der zonde zijn, kan nooit een gedaante Gods

door ons gezien worden. Doch ééns zal God niet in zwakke weêrkaatsing Zijner heerlijkheid, maar zelf gelijk Hij is, door ons met het gereinigd hart en het verheerlijkt lichaam aanschouwd worden, gelijk Augustinus op blz. 284 van het 1e deel ons leerde. Ja ook 's menschen lichamelijkheid is naar het beeld Gods gevormd. Voor ons vleeschelijk oog blijft God hier op aarde de Onzichtbare, die een ontoegankelijk licht bewoont. Maar die tegenstelling tusschen het geestelijke en het lichamelijk zichtbare bestaat slechts hier op aarde van wege de zonde. Oorspronkelijk was zij er niet, in de eeuwigheid zal zij er niet zijn. Wanneer de Schrift het beeld Gods in den mensch verklaart als zijn heerschappij-hebben over al het geschapene, dan blijkt ook daaruit de noodzakelijkheid om het lichaam er onder te betrekken als ons gezegd wordt dat (niet de geest, maar) de mensch naar Gods beeld geschapen is. Hebben wij reeds daaruit recht om te besluiten dat, indien de oneindige God zich volkomen en geheel openbaren zou, Hij zulks in het wezen des menschen zou doen, zoo leert ons de geschiedenis, dat Hij het inderdaad gedaan heeft. Wie den Zoon gezien heeft, die heeft den Vader gezien. Hij is de volkomen mensch, de volkomen of tweede Adam. Zijnen beelde zijn wij verordend gelijkvormig te zijn (gelijk wij in dat beeld ook zijn geschapen) en dan zal het beeld Gods in ons volkomen wezen. Daarom is de mensch zelf een gelijkenis Gods, en zoo hij in Christus is, mag hij veilig gelijkenissen maken, die waar zullen zijn. Daarom zal de gelijkenis van den waren Mensch, van Jezus Christus, ook niet slechts een onbetrouwbare vermenschelijking der waarheid zijn, maar de volkomenste uitdrukking der waarheid. In Christus heeft volle waarheid het diepe woord van Jacobi: toen God den mensch vormde, theomorfiseerde Hij (schiep Hij naar Zijn goddelijk beeld), noodzakelijk anthropomorfiseert daarom de mensch (schept hij naar

zijn eigen menschelijk beeld). Ja noodzakelijk; want het ligt in de natuur van den mensch, naar Gods in de schepping des menschen uitgedrukten wil, dat hij God wederom naar zijn eigen menschelijke natuur zich voorstelle. Hier hebben wij het uitheemsche woord genoemd: anthropomorfisme, voorstelling van God en het goddelijke onder menschelijke vormen. Tegen deze menschvormigheden hebben velen groot bezwaar. Ook zij, die ze als dichterlijke uitdrukkingen willen laten staan, en zonder ze met ruwe hand te willen afschillen, ze als symbolische aanduidingen liefhebben. Onder deze achting ligt een gevaarlijke minachting verborgen, gelijk in de schijnbaar-eerbiedige stichtelijkheid, met welke velen in onze dagen den Paus tot zijn geestelijke heerschappij willen beperken, onder voorwendsel dat de wereldlijke macht hem niet voegt, hem belemmert. Evenzoo wil men deze menschvormigheden tot een bloot poëtische, symbolische beteekenis beperken zonder dat zij op werkelijke waarheid mogen aanspraak maken. Anderen evenwel spreken bepaalder, en achten het stellig verkeerd, menschelijke gemoedsbewegingen, b. v. toorn, berouw, enz. op God over te dragen. Zij schrijven Gode een strakke bewegingloosheid toe, en stellen Zijn wezen zoo afgetrokken mogelijk. Wanneer men in deze afgetrokkenheid een zekere hoogte bereikt heeft, vergeet men dat elke uitdrukking, die men zelf waagt, hoe kleurloos ook, toch nog menschvormig blijft. Lankmoedig, barmhartig, rechtvaardig durft men God nog te noemen; maar als een ander den toorn Gods vreest, of van zijn gebed een verandering in Gods wereldbestuur hoopt, dan trekt men minachtend over dat bijgeloof de schouders op. Men vergeet dat, zoo men zelf in zijn afgetrokken redeneeringen slechts ver genoeg voorwaarts ging, nergens willekeurig een rustpunt nam, maar steeds voort en voort alle overdrachtelijkheid uit zijn denkbeelden verwijderde, men ten slotte de persoonlijkheid Gods zelf zou loochenen (zie 1 blz. 32),

daar toch een persoon zonder beweging van neiging en weerzin, zonder liefde en toorn, geen persoon maar een ledig gedachtenbeeld is. Klaar en krachtig heeft dan ook Ludwig Feuerbach aangetoond, dat de nieuwere godgeleerdheid zich niet anders dan door ijdele aanmatiging in dit opzicht boven de door haar verachte plompheden der groote menigte verheven kan wanen. Wat ons betreft, wij ontleenen uit de waarheid, dat wij naar Gods beeld geschapen zijn, de zekerheid dat wij onze gedachten niet aldus behoeven te ontledigen en vluchtig te maken, maar ze slechts hebben te reinigen, opdat zij het zuiver menschelijke uitdrukken, gelijk wij dat in Christus zien. Zoo wij in Christus zijn, mogen wij ons eenvoudig aan den drang naar vermenschelijking der bovenzinnelijke waarheid overgeven, zonder daarom met Tertullianus of Swedenborg Gode een zichtbare menschen-gedaante toe te kennen. In Christus is God en mensch één geworden. Nu behoeft de mensch niet langer, om van God te kunnen spreken, in ekstase, d. i. buiten-zich-zelf opgevoerd in verrukking, onverstaanbare woorden te spreken, wier overdrachtelijkheid hun éénig denkbare vorme ware. En ook God, in het menschelijke intredende, gaat niet buiten zich zelf; maar in Christus is God en mensch beide geheel en ongeschonden. Omdat niet God naar 's menschen beeld, maar de mensch naar Gods beeld geschapen is, zoo hebben wij niet het menschelijke van God af te zonderen, maar wij hebben het in ons zelve te reinigen. Niet hebben wij te zwijgen van Gods toorn, alsof dit een onwaardige menschvormigheid ware, maar wij hebben onzen toorn naar Gods toorn te zuiveren, dat hij ook heilig en liefdevol zij. Van een wijsgeerig denkbeeld omtrent God uit, komt men nimmer tot een ware voorstelling van de persoonlijkheid Gods; wèl van de persoonlijkheid Gods uit, tot de ware idee des levenden Gods. Er is een hoogmoedige godgeleerheid die, onder den schijn van het

anthropomorfisme te wraken, het echter zoo sterk mogelijk uitoefent, namelijk door op God over te brengen — niet het rein-menschelijke, maar de eigen dorheid en afgetrokken verstandelijkheid der wijsgeerige gedachte in welke men leeft; gelijk Anaxagoras, die het verstand, of ook wel gelijk Anaximenes, die de oneindige lucht, den onbepaalden aether, tot God maakte. In dezen zin stelt de rationalistische afgetrokkenheid God in de bedenkelijkste menschvormigheid vóór, en moet zich laten beschamen door Cicero, als hij in zijn Tuskulaansche gesprekken zegt: Homerus heeft het menschelijke op de goden overgebracht; liever ik, omgekeerd, het goddelijke op ons!

God is Geest. Dat is: op het geschapene, op het stoffelijke, lichamelijke in de wereld heeft God deze betrekking, dat Hij het doordringt en bezielt tot verheerlijking. Dit hebben wij tot nog toe beschouwd. Maar nu rest ons nog, de beteekenis van den Geest voor zoover met dat woord het wezen Gods op zichzelf bedoeld wordt, te trachten aan te duiden. Het woord van Jezus toch, tot de Samaritaansche gesproken, mag niet verward worden met de belijdenis van God, Vader, Zoon en Heiligen Geest, die Hij zelf door de doopformule den Zijnen in den mond gelegd heeft. Jezus heeft met Zijn eenvoudig woord deze geheimenis niet willen aanraken. Het woord "God is Geest" wordt niet gehinderd door de aanduiding van het drievuldig wezen Gods, zoo min als de waarheid dat "de mensch vleesch is", verhindert dat men evenwel, in een andere wending der gedachte, vleesch en geest als bestanddeelen zijns wezens van elkaar onderscheide. Zoo wordt het hier, bij den put van Sichar, van den Vader gezegd dat Hij Geest is (en niet aan het stoffelijke gebonden, maar het beheerschend en doordringend) en in den tweeden brief aan de Korinthiërs

wordt van Christus gezegd dat Hij "de Geest is" (en niet de letter der wet). Het Geest-zijn van God in betrekking tot de wereld heeft te doen met de tegenstelling tusschen geest en lichamelijkheid: het Geest zijn van God in betrekking tot Zijn eigen wezen heeft te doen, gelijk wij reeds aangeduid hebben, met Zijn eigen natuur. Wij aanbidden den Vader die niet in de wereld is gekomen, uit wien door Zijn eeuwig Woord alle dingen zijn, die den Zoon gegeven heeft, van wien de Zoon getuigt en tot wien Hij leidt; en den Heiligen Geest, die van den Vader uitgaat en door den Zoon gezonden wordt, door wien wij den Vader en den Zoon kennen en in den Zoon met den Vader vereenigd worden. En deze drievoudige ervaring des geloofs is één in haar wezen, en leidt ons, naar de Schrift, tot één éénigen en in deze heilige drievuldigheid zich ons openbarenden God terug. Want met hetgeen de Schrift ons van Vader, Zoon en Heiligen Geest leert, onderwijst zij ons omtrent een verhouding in het goddelijk wezen zelf: maar zij leert ons deze goddelijke geheimenis niet anders kennen dan volgens haar historische ontwikkeling, in de geschiedenis der wereld en in onze eigen ervaring geopenbaard. Daarom kan zij ons ook slechts van lieverlede volkomen helder worden, naarmate wij in de kennis en beschrijving des geestelijken levens verder voortgaan. Want schoon men niet uitsluitend de schepping aan den Vader, de verlossing aan den Zoon, de heiliging aan den Geest moet toeschrijven, daar de geheele goddelijke volmaaktheid steeds ongedeeld in elke dezer werkingen zich openbaart, zoo kan niettemin het persoonlijk wezen des Zoons ons eerst in het vervolg, bij de beschrijving van Zijn verlossingswerk, duidelijk worden, gelijk het persoonlijk wezen des Heiligen Geestes bij de beschrijving van Zijn heiligingsarbeid aan ons hart en leven. Hier willen wij dus er ons toe bepalen, om met woorden van den eerwaardigen Nitzsch de hooge

beteekenis dezer waarheid aan te duiden: "De leer omtrent den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest is geenszins buiten verband te stellen met de leer omtrent het wezen en de eigenschappen Gods. Dit schijnbaar driegodendom mag als de voltooiing van de ware dienst des éénigen persoonlijken Gods (theïsme), en als bescherming daarvan op de gewichtigste punten aangemerkt worden. De leer der Drieëenheid Gods bewijst aan de geheele Godskennis diensten, die met haar eeuwige geldigheid onscheidbaar verbonden zijn. God wordt of niet waar en verheven genoeg, of niet goed en heilig genoeg, of niet alwerkzaam genoeg gedacht. Dit zijn de mogelijke gebreken van eenig theïsme, dat men zich zou kunnen voorstellen. Zoolang het nu slechts God van de wereld en nog niet God van God onderscheidt, blijft het steeds in gevaar van terug te vallen tot pantheïsme of eenige andere verloochening van het oneindige Zijn. Volkomen bescherming tegen godloochening, veelgodendom, pantheïsme of dualisme kan er slechts met de drieëenheidsleer zijn. Want het volstrekt onderscheid des goddelijken wezens van de wereld wordt door hen, die den Drieëenige aanbidden, strenger vastgehouden dan door hen, die Hem niet vereeren. Desgelijks onstaat met de leer, dat het Woord, hetwelk God was, vleesch geworden is, evenzeer de noodzakelijkheid om God met den mensch zonder zonde persoonlijk vereenigd te denken, als de noodzakelijkheid om het goddelijk wezen en de menschelijke natuur bepaald te onderscheiden. Het geloof aan de eeuwige heilige liefde, die God is, kan slechts door de kennis van het volkomen, eeuwig voorwerp der goddelijke zelfkennis en liefde, d. i. door de gedachte der liefde des Vaders tot den eengeboren Zoon, theoretisch en praktisch volkomen worden. Eindelijk zal de volle, levenwekkende nabijheid en mededeeling Gods, die noch vermindering noch begrenzing van Zijn wezen is, slechts door de rinitarische leer omtrent den Geest bewaard kunnen blijven."

Of schijnt u dit alles, mijn lezer! wellicht afgetrokken en van weinig praktisch belang, meer op de godgeleerdheid dan op het leven des harten van den gewonen geloovige betrekking hebbende? Laat mij u dan met een voorbeeld uit uw dagelijkschen levenskring (namelijk op het gebied der gedachten) aanwijzen, wat men mist als men deze waarheid der heilige Drievuldigheid miskent. Ga tot uw Schiller, en hoor op nieuw een poos naar die klanken, die de schoonste wellust uwer strevende jeugd zijn geweest. Den dorst, de brandende begeerte naar het Ideaal, laat "de Pelgrim" u nog eens daarvan verhalen in zijn levenslied. Hoe eindigt hij dat lied? "Ach, geen pad wil dáárheen leiden, ach! de hemel boven mij wil nergens de aarde aanraken en het Ginds is nergens Hier!" Edele, ongelukkige zanger! u blijft niets over dan uit des levens drang naar het stil verborgen heiligdom des harten te vluchten; het Ideaal dat hier voor uw verrukten blik is opgerezen, door liefde en kunst zoo mogelijk in de wereld buiten u over te planten, en zóó de gewone werkelijkheid als het ware met bloemen des geestes te bekleeden, dat ze minder ondragelijk zij. Doch wáárom nu hield Schiller de verwerkelijking van het Ideaal niet voor mogelijk? Omdat voor hem, gelijk voor zoo velen in zijn rationalistischen tijd, de Idee van den waarlijk volmaakten God niet in haar heerlijkheid openbaar was geworden. Het woord natuurlijk wèl: niemand zal, ook in Schiller's tijd, Gods volmaaktheid ontkend hebben. Maar inderdaad kent en erkent de rationalist, die met zijn Ideaal dweept en klaagt dat het nooit verwerkelijkt worden kan, de volmaaktheid Gods in geenen deele. Want is het werk des eeuwigen Meesters noodzakelijk door zekere beperkingen en gebreken ontsierd, kan het doel der volmaaktheid bij alle inspanning nimmer bereikt worden, zoo moet deze volmaaktheid toch ook aan den eeuwigen Meester zelven ontbreken. En inderdaad, hoor verder hoe Schiller in zijn diepzinnig lied "de

goden van Griekenland," den staf breekt over het rationalistisch Godsbegrip, de kale éénheid, die van geen inwendige levensvolheid, van geen onderscheiden leven in zichzelven, kortom van geen Drieëenheid weet. Men heeft hem om dat lied dikwerf hevig aangevallen, als ware het goddeloos en heidensch. Wij voor ons houden het integendeel voor uit de diepste behoefte des menschen, uit een hart dat met zijn innigste behoeften vertrouwd was, opgeweld. Het redmiddel tegen de ondraaglijke eentoonigheid van dezen God, dien hij met zijn tijd aanbad, dat redmiddel kende hij niet. Van de volheid des levens, die in de drievuldige Gods-idee ligt, was hem niets gepredikt. Maar dat hij de behoefte uitspreekt en over de krankheid klaagt, al zoekt hij dan ook ten onrechte en vruchteloos bij Griekenlands goden genezing, dat is een schoon en kostbaar getuigenis voor de hemzelven onbekende waarheid.

Of zijt gij wellicht toch nog niet overtuigd dat de leer der Drieëenheid geen schoolsche spitsvindigheid, maar uitspraak van de diepste levenservaringen der gemeente is, zoo laat een blik op de vorming en wording van deze grondbelijdenis der gemeente gedurende de drie eerste eeuwen het u leeren. Deze heerlijke geschiedenis verdient meer bij de gemeente bekend te zijn, dan zij het is. Reeds meermalen (b. v. I bladz. 93) hadden wij gelegenheid op te merken, hoe in den voortgang van de overlevering der waarheid in de gemeente zich de werking des Heiligen Geestes openbaart. Zien wij datzelfde ook bij deze grondwaarheid. De christelijke aanbidding trad dan in de wereld. De christelijke aanbidding, zeggen wij; want wel konden wij ook van het christelijk Gods-begrip spreken, maar wij wenschen aan te duiden, dat van den aanvang af de leervorming niet een eenzijdig verstandswerk, maar beweging des harten, een zaak des diepsten geestelijken levens geweest is. Deze christelijk aanbidding, waarin is zij van de vroegere

der menschheid die haar voorging, onderscheiden? Daarin, dat de Heiden God en wereld voorbarig vermengde, omdat hij van Gods heiligheid niet wist: zijn voorstelling van God was natuurlijk, d. i. wat God was en hoe Hij stond tegenover de wereld, dat volgde uit een natuurlijke eeuwige noodzakelijkheid, en was niet in Gods vrijen wil, in Zijn daad, door welke Hij in de historie zou ingetreden zijn, gegrond. De aanbidding van den Israëliet daarentegen was geestelijk, zedelijk van aard. God was voor hem waarlijk heilig, hoog verheven boven de wereld, inderdaad op reinzedelijke wijze te aanbidden. Maar de éénheid tusschen God en mensch, de nederdaling van God tot Zijn schepsel, werd wel verwacht, maar nog niet gezien.

Die nederdaling geschiedde: het eeuwige Woord werd vleesch. Wat alle godsdiensten der volken zoeken, is in het christendom gegeven, de ware eenheid van God en mensch tot feit geworden, het ware in de strevingen van Heiden en Israëliet volkomen vervuld. Deze haar waarheid heeft de christelijke gemeente van den aanvang af in haar geheel bezeten, maar daarom nog niet klaar en volledig ontvouwd. Wat haar gegeven was, het was te groot om terstond in al zijn beteekenis te kunnen overzien worden. Wat het hart in zich voelde leven, dat moest nog lang, zeer lang door de gedachte worden her- en derwaarts gekeerd en van alle zijden bezien éér het in al zijn beteekenis ook voor het napeinzend verstand duidelijk was. Om haar in die beweging voort te doen gaan, openbaart zich de Heilige Geest in de gemeente als een geheimzinnig maar zeker werkende takt om het onware, onchristelijke gaandeweg te onderkennen en af te snijden van de belijdenis der waarheid. Het is op het gebied der leer evenzoo als op dat der daad en des levens. Het geweten is niet terstond en elk oogenblik gereed om over een bepaalde zaak onfeilbaar uitspraak te doen: en toch wordt gaandeweg het booze

onderkend en veroordeeld. Zoo is er nu ook een leerstellig geweten, of liever een geweten des geloofs, een takt om de waarheid te vinden, een plastische, vormende kracht des nieuwen geestelijken beginsels (zie I bladz. 62), waardoor de gemeente bijzonder in de eerste eeuwen met haar krachtvolle innigheid des geestelijken levens, de waarheid vond. Bewonderenswaardig is de gang der christelijke idee door de verschillende wegen heen, waarin de aanvallen der tegenstanders haar nopen zich voort te bewegen. Telkens heeft zij een hier of daar tegen haar opkomende dwaling te bestrijden en van zich af te weeren, maar zij komt uit dien strijd voor zichzelf verrijkt en bevestigd met nieuwe helderheid omtrent de waarheid te voorschijn. Het uitgangspunt der gemeente was hierbij dit: zij beaamde ten volle de uitspraken des Nieuwen Testaments, of liever de prediking der Apostelen en eerste getuigen des Heeren, omdat haar eigen ervaring die bevestigde. Dit toch was de stelligste uitspraak van haar zelfbewustzijn, dat zij door Jezus Christus den toegang tot den Vader had gevonden, en nu stond in den vrede en de zaligheid dezer gemeenschap. In deze ervaring lag de noodzakelijke drang om den persoon des Middelaars, als Schepper van dit haar nieuw leven, te verheerlijken door Hem in de innigste betrekking tot den Vader te stellen. En deze drang rustte niet vóór hij in de erkenning van de éénswezendheid des Zoons met den Vader zijn geheele voldoening verkregen had. In dit streven waren alle christenen het ééns. De stelling der moderne kritiek, dat in de eerste eeuw een ebionitische (op Joodsche wijze de menschheid des Heeren met ontkenning van Zijn Godheid leerende) opvatting geheerscht heeft, en dus het ebionitisme het eigenlijk oorspronkelijk christendom is, die beweering wordt door een onpartijdig aan 't woord laten komen van de oudste getuigenissen (b. v. de Apostolische vaderen, enz.) meer dan voldoende wederlegd. Maar ongelijk aan elkander

waren zoowel de Apostelen des Heeren en de eerste verkondigers des christendoms, als de latere tijden, wat betreft de mate en helderheid hunner kennis van de betrekking des Vaders tot den Zoon. Ongetwijfeld zijn er immers reeds in het Nieuwe Testament verschillende leertypen, wier onderscheid van elkander niet mag noch behoeft ontkend te worden: en des te meer bij de volgende geslachten.

De gemeente begint dan met de onmiddellijkheid des geloofs, de waarachtige éénheid, het een-geworden-zijn, van God en mensch in Christus vast te stellen en vreugdevol te belijden. Op den grondslag van dit geloof verheft zich van lieverlede het denken. Eerst stelt het de beide bestanddeelen van den persoon des Middelaars, het goddelijke en het menschelijke, eenvoudig als feit naast elkander, en doet beider zelfstandige werkelijkheid in het oog vallen; om dan later er over na te denken, hoe deze beide tot éénheid verbonden zijn. Eerst werd de werkelijkheid van 's Heeren lichamelijk leven, naar aanleiding van docetische (den Heer slechts een schijnlichaam toekennende) dwalingen vastgesteld. Op weg naar de martelingen prentte Ignatius het der gemeenten in, dat zoo wij in Jezus geen werkelijken Zaligmaker hadden, er ook geen werkelijk geestelijk leven, geen werkelijke vrede voor de eeuwigheid zou mogelijk zijn. De opstanding, de dood, de ware werkelijke ontwikkeling in het leven des Heeren, werden dien ten gevolge tevens erkend, en ten laatste ook Zijn wonderbare geboorte, Maria's hoogheerlijk geheim, dat uit den aard der zaak, gelijk het in de Nieuw-Testamentische oorkonde slechts enkele malen (reden van verdenking voor de geestelooze moderne kritiek!) genoemd wordt, zoo ook slechts van lieverlede gemeenschappelijke overtuiging van allen worden kon. Intusschen vindt men in dezen eersten tijd nog niet de erkenning van een waarlijk menschelijke ziel in Jezus. Van daar dat op sommige geschiedenissen in het

leven des Heeren, die met bewegingen der ziel (lijden, verzoeking, enz.) samenhangen, nog een onzeker licht valt, en ook niet klaar erkend kon worden, dat de verhoogde Middelaar in eeuwigheid als mensch ons ten Hoofd gesteld is; veeleer dacht men zich Hem als met Zijn geheele persoonlijkheid tot het goddelijk bestaan teruggekeerd, daarin weder opgelost. Dat echter in Christus de verzoening der wereld met God ook voor alle eeuwigheid in de toekomst vaststaat, dat alzoo in Hem de volkomen ware godsdienst geopenbaard werd, op welke alles in de schepping en den voortgang der wereld werd aangelegd, dit besef drukte de gemeente uit in haar eschatalogie, haar verwachting omtrent de Toekomst, de glansrijke Wederkomst des Heeren: een verwachting, wier algemeenheid en levendigheid in de eerste tijden der christenheid ook door de moderne kritiek niet geloochend wordt. Maar, was dit het schitterend goddelijk einde der geschiedenis van Christus, dan kon men niet nalaten, uit deze laatste en hoogste ontplooiing tot de kiem, den aanvang, terug te besluiten, omdat immers elke ontwikkeling niets anders in haar einde openbaart dan wat van den aanvang af in de kiem besloten is geweest. Zoo werd de goddelijke heerlijkheid van Christus in de vóórtijdelijke eeuwigheid helder voor het geloofsoog. Had God Hem gesteld tot een erfgenaam over alles, dan had Hij ook door Hem de werelden geschapen. Ziedaar twee helder brandende fakkels, één aan het begin, één aan het einde gesteld: hoe zouden ze kunnen nalaten, het midden op te helderen? In hooger lichtglans werd dan nu het aardsche leven des Heeren als goddelijke geschiedenis verstaan, bijzonder Zijn verzoeningsdood en hoogepriesterlijke offerande. Het goddelijke in Christus was nu erkend. Dit kon echter niet missen, een nieuw licht op het goddelijk wezen in het algemeen te werpen. In Christus profetisch werk als Verkondiger der waarheid op aarde is de goddelijke

wijsheid, in Zijn verhooging en koninklijke verheerlijking is de goddelijke macht, in Zijn hoogepriesterlijke offerande is de goddelijke genade en gerechtigheid, de verzoening van heiligheid en liefde gebleken — welke is de betrekking van dit goddelijke in Christus tot het goddelijke in den Vader zelven? Reeds zag men in, dat men met het Oud-Testamentisch Gods begrip, dat men aanvankelijk eenvoudig had overgenomen, niet zou kunnen toereiken: een schemerende erkenning van een drievuldige Gods-idee, als samenvatting van de door het geloof erkende éénheid tusschen Vader en Zoon (en van den eeuwigen Band tusschen beiden), brak door. Van zelf voerde hiertoe de door deze christologie veroorzaakte verrijking van den gezichtskring omtrent de goddelijke eigenschappen; gelijk het ons, daar wij bij de behandeling dezer eigenschappen gestadig op haar christologische beteekenis hebben gewezen, zal duidelijk zijn. Immers wij hebben telkens opgemerkt, dat eerst in Christus elke eigenschap Gods volmaakt geopenbaard blijkt te wezen. Maar zoodra het trinitarisch Godsbesef zich duidelijker en duidelijker in de gemeente aankondigde, verhief zich daartegen het door de macht des christelijken geestes teruggedrongen heidensch en joodsch besef met nieuwe kracht. Hetzij in heidensch-pantheïstischen, hetzij in joodsch-deïstischen vorm, d. i. hetzij God en wereld vermengende, hetzij scherp van elkaâr scheidende, verhief zich het Monarchianisme, de beweering dat de monarchie, de alleenheerschappij des oneindigen almachtigen Gods geen persoonlijke Godheid des Zoons (en des Heiligen Geestes) dulden kon. In dezen strijd werd het geloof der gemeente hoe langer hoe verder ontwikkeld en gelouterd. Het nam de bestanddeelen van waarheid uit de monarchiaansche bestrijdingen op, en zag hoe langer hoe meer de noodzakelijkheid in om in één Godsbegrip saâm te vatten de leer dat één en dezelfde God Schepper en Wetgever, Verlosser en heiligende

Voleinder is. Had men vroeger, gelijk wij zagen, de hoogheid des Zoons meer uit de eschatalogie, dus uit Zijn betrekking tot de wereld, opgemaakt en daarbij op Zijn onderworpenheid aan den Vader nadruk gelegd: nu begon men meer op Zijn onderscheid van, Zijn verhevenheid boven de wereld te letten, en Hem als den Eeuwige, den Geliefde des Vaders te eeren. Hierdoor kon dus de Patripassiaansche dwaling opkomen, d. i. de meening dat de Vader zelf in Christus was vleesch geworden en geleden had. En toen men, om deze dwaling te bestrijden, op het onderscheid tusschen den Vader en den Zoon de aandacht vestigde, was het gunstig tijdstip dáár tot een te voorschijn treden van het Arianisme, de groote dwaling van het begin der vierde eeuw, volgens welke in den Zoon van God een geschapen wezen werd gezien. In hoogstbelangrijke worstelingen, van welke de Kerkvergadering van Nicea, 325 na Christus, het hoogtepunt biedt, werd nu de wezens-eenheid van den Zoon met den Vader op zulk een wijze vastgesteld, dat van zelf de bijbelsche en speculatieve noodzakelijkheid om ook den Heiligen Geest in Zijn wezens-eenheid met den Vader en den Zoon te erkennen, in het licht trad. En de bestrijding van deze laatste waarheid, aan naam en invloed van Macedonius, bisschop van Konstantinopel, vastgeknoopt, diende slechts om de groote heerlijke waarheid van de wezens-eenheid tusschen Vader, Zoon en Heiligen Geest, den éénigen en drieëenigen God, voor altoos in het hart der geloovige gemeente te vestigen. Natuurlijk bleef nog veel onzekerheid, nog veel dwaling door gedurig wankelen der leerstellige gedachte naar de rechter of linker zijde heen, in de gemeente over. Maar wij hopen met deze korte uiteenzetting ons doel te hebben bereikt, om te doen zien hoe de gemeente, inzonderheid in de personen harer woordvoerders, de uitstekende bisschoppen en leeraars van die dagen, door den Heiligen Geest te midden van vele dwalingen

en verkeerdheden toch in de hoofdzaak "tot alle waarheid geleid" is geworden. En ook, overeenkomstig met den gang onzer beschouwingen in dit en de naastvoorgaande hoofdstukken, hoe de christelijke leer omtrent de goddelijke eigenschappen de noodzakelijke grondslag der Drieëenheidsleer blijkt te zijn, en deze laatste waarheid dan ook niet een spitsvindigheid van de school is, maar samenvatting der geestelijke ervaring van Gods kinderen, die van Hem geleerd zijn. Gelijk wij deze historische aanwijzing begonnen met haar de leer der aanbidding van de christelijke gemeente te noemen, zoo vangt ook het naar Athanasius genoemde, overigens zeker al te spitsvindige, geloofsformulier met deze diepe waarheid aan: het ware geloof in de Heilige Drievuldigheid is dat wij — aanbidden!

De geschiedenis der leer-ontwikkeling hier nog verder door te voeren, zou ons te zeer van ons hoofd-onderwerp afleiden. Wellicht beschrijven wij later in ordelijken samenhang de ontwikkelingsgeschiedenis van de leer omtrent den persoon van Christus door al de achttien eeuwen heen. Dan zal het ons nog nader blijken van hoe groot belang deze strijd op het gebied der leerstellige gedachte is voor het geestelijk leven der gemeente. Elk volgend vraagstuk toch, dat bij den voortgang der tijden in de plaats van een vroeger aan de orde komt, stelt de geheele waarheid, welke de gemeente bezit, wederom in kwestie. Zoodat de christelijke kerk, indien zij niet telkens tot nieuwe winst op dit gebied voortgaat, ook het tot nog toe gewonnene weder verliest. Maar, dit daarlatende, wijzen wij nu nog slechts een oogenblik op het bladz. 90 ontvouwde terug, namelijk dat de volmaakte Geest en de volmaakte Almacht één zijn. Is God niet de Drievuldige, d. i. ligt de noodzakelijkheid der menschwording niet in Zijn eigen wezen, dan kan ook die menschwording niet anders dan aan een, verder onverklaarbaar, besluit Zijner Almacht toegeschreven worden. Dan zijn het goddelijke en het menschelijke niet in

hun innigste wezen aan elkaâr verwant, God en mensch sluiten elkander uit. God kan dus slechts, naar Zijn almacht (al is die dan ook door de liefde aangedrongen) de menschheid hebben aangenomen in Christus, als een tempel waarin Hij wonen, als een kleed waarin Hij verschijnen wil; maar het komt niet tot een werkelijke menschwording. Het komt er niet toe, dat wij in Christus God zouden zien, die ook werkelijk Mensch *is*, neen, God *heeft* slechts de menschheid. De Almacht heeft zich dus hier bloot natuurlijk, d. i. onwederstaanbaar, getoond in haar werking: maar niet *geestelijk*. Wie zal den Almachtige verhinderen als Hij, op hoe onverklaarbare wijze dan ook, *wil* zich met de menschheid vereenigen? Maar dat die Almacht waarlijk meer dan natuurlijk, dat zij *zedelijk*, geestelijk zou zijn in haar werking en wezen, dat Almacht en Geest één zouden zijn, dat wordt alleen bij de belijdenis der H. Drievuldigheid ten volle erkend. Buiten deze belijdenis blijft God, de Ééne en Eenzame, de in Zijn wezen op zichzelf afgeslotene, het absolute *zijn*, dat wel zijn *werking* maar niet *zichzelf* kan mededeelen. Maar het absolute zijn, wij zagen het, is oneindig minder dan de absolute liefde, die Geest is. De Geest, de liefde als het wezen Gods beschouwd, dat is de overwinning van het vóór-christelijk Gods-begrip, in hetwelk de loochenaar van de H. Drievuldigheid nog altijd bevangen blijft. Dat Gods-begrip toch is óf Joodsch (wel te onderscheiden van het oud-Israëlitische, dat veel hooger staat) — *Joodsch*, d. i. God naar Zijn *gerechtigheid* in strakke afscheiding, tegenstelling tegenover het schepsel plaatsende. *Of* het is *Heidensch*, God in onheilige *goedheid* met het schepsel vermengende. De Joodsche God bewaakt Zijn grenzen, onmededeelbaar; hier is wel de gerechtigheid (in lager zin) maar nog niet de volle Almacht, (ofschoon hoog van de Almacht wordt opgegeven) nog niet de volle Almacht, die *zonder zichzelf te verliezen* over haar volheid beschikken, er uit nederdalen kan. Zou

God zich aldus mededeelen, spreekt de Jood of ook de hedendaagsche deïst, dan zou Hij zichzelf verliezen, vernietigen, daarom doet Hij het dan ook niet. De Heiden daarentegen laat God zich met de wereld, met het schepsel, in vele mededeelingen vermengen. Hier echter is wederom niet de liefde (ofschoon hoog van de liefde wordt opgegeven) maar slechts een goedheid, die bij haar geven, haar mededeelen, zichzelf niet handhaven kan; een emanatie, een natuurlijke uitvloeiing is de eigenlijke gedachte van den Heiden of ook van den hedendaagschen pantheïst. De Jood bewaakt jaloersch het wezen Gods, het onmededeelbare zijn; de Heiden strijdt voor de werking Gods, de uitvloeiende mededeeling; en deze beide strijden tegen elkander, zijn niet met elkaâr overeen te brengen, evenmin als strakke gerechtigheid en karakterlooze goedheid. Maar de eenheid dezer tegenstellingen, het woord der oplossing van dit raadsel, is de Geest. De Geest is persoonlijkheid, op zichzelf bestaande en zich handhavende, maar tevens zich mededeelende naar zijn innigste wezen. Met deze waarlijk zedelijke Gods-idee staat de christelijke gemeente boven de tegenstelling tusschen Jood en Heiden, gelijk de liefde tusschen gerechtigheid en goedheid, daar zij deze beide niet vernietigd, maar in zich opgenomen en tot hooger eenheid gebracht heeft. Zoo is Christus ook in dezen "onze vrede, Hij die den middelmuur des afscheidsels tusschen Jood en Heiden verbroken hebbende, de vijandschap in Zichzelf tot een nieuwen Mensch herschapen heeft."

Aldus hopen wij aangewezen te hebben de innige, de noodzakelijke eenzelvigheid van deze twee geloofsstellingen: God is Geest, en: God is de Drievuldige.

God is Schepper, Verlosser, Voleinder. In nieuwe heerlijkheid treedt alzoo uit deze beschouwing de groote waarheid: God is Geest voor onzen blik. God is Geest: het einde aller dingen, de slotsom waar alles heen gericht werd van den beginne en waar het ook aankomen zal, is de

verheerlijking. Dat waarborgt ook de drievuldige Almacht, Liefde en Getrouwheid. Ja voor de gansche natuur zoowel als voor de gemeente zal de belofte gelden: Gij verdrukte, door onweder voortgedrevene, ongetrooste! zie Ik zal uwe steenen gansch sierlijk leggen, en Ik zal u op saffieren grondvesten; en uw glasvensteren zal Ik kristallijnen maken, en uw poorten van robijnsteenen, en uw gansche landpale van kostelijke steenen; en al uwe kinderen zullen van den Heere geleerd zijn, en de vrede uwer kinderen zal groot zijn. Hij die ons Hoofd is, zal niet alleen de gemeente zich heerlijk voorstellen als Zijn bruid, maar ook deze aarde en deze hemelen zullen vernieuwd worden, en het nieuw Jeruzalem zal hun middelpunt zijn. Al weten wij wel dat deze vermelding van edelgesteenten, welke wij ons hier uit Jesaia herinnerden, niet in letterlijken zin is op te vatten, zoo houden wij toch aan de eigenlijke bedoeling dezer heilige Godsspraken vast. Het edelgesteente is niet anders dan de samenvatting, de concentratie, der aarde als tot een voorspel harer verheerlijking, gelijk de donkere kool in den diamant tot schitterende lichtstof is opgevoerd. Niet te vergeefs spreekt von Schubert in een schoon hoofdstuk van zijn "Geschiedenis der ziel" over de "magie van het mineraalrijk," de betooverende werking, die de heerlijke kleur- en licht-steenen op ons oefenen kunnen. Van het goud, doorzichtig als glas, dat de straten van het nieuw Jeruzalem vormt, spreekt Johannes' Openbaring ja beeldelijk, maar toch ook eigenlijk tevens. Wanneer eens de dood zal "verslonden zijn tot overwinning," of, gelijk er eigenlijk staat, tot vaste wezenheid en lichtglans; wanneer in alle kreatuur al wat schijn en dood is door de oorspronkelijke en eeuwige licht-natuur zal verslonden, te niet gedaan zijn, dan zal de Geest, de eeuwige Geest, die aan alles ten grondslag ligt, in waarheid triomferen, en niet in verwerpen en te niet doen, maar in volkomen doordringen en verheerlijken van

het lichamelijke Zijn almacht en heerlijkheid doen stralen.

Als ons oog en hart van deze dingen ook maar een weinigje heeft gevat, zoo grijpt een onbedwingbare verrukking ons aan, en alle gedachte lost zich op in dank aan dien God, wiens genade ons zulk een Evangelie leerde kennen en belijden. Want zie, wanneer wij het woord *natuur* in den diepsten zin nemen, gelijk wij in dit en vorige opstellen trachtten te doen, dan mogen wij met aanbiddende blijdschap zeggen dat dit Evangelie zich *aansluit* aan de natuur, ja er de hoogste *vervulling* van is. Inderdaad, de eeuwige, van God in den mensch gelegde behoeften der redelijke en zedelijke natuur worden hier volkomen bevredigd, en dit is de verklaring van het geheim der altoos blijvende kracht van het Evangelie des kruises en der opstanding. Geen verfijning der dusgenoemde kultuur of wetenschap leert den mensch *op den duur* tegen zijn innigste behoeften liegen: zoodat de ongeloovige wetenschap altijd slechts een betrekkelijk kortstondige, doch de waarheid een eeuwige gelding houdt. Geen sofisterij kan den mensch het hart uit zijn binnenste rukken, dat het niet meer in onwillekeurigen eerbied zou trillen bij het aanschouwen van den glans der bovenaardsche heerlijkheid, bij het aanraken van de dingen des eeuwigen levens. Lang kan ongeloof en bijgeloof de heiligste eischen der natuur ter zijde stellen, ontkennen, wederleggen. Maar op den duur laten deze ordeningen Gods zich toch niet tot zwijgen brengen. Gelijk een mensch in roekelooze uitspatting of in overspannen werkzaamheid wel een zeker geweld aan zijn lichaam kan aandoen, maar het heeft toch altijd een zekere grens, waar buiten het zijn verdere diensten weigeren moet, en machteloos in één zinkt: gelijk er alzoo in de stoffelijke natuur een grens is die op den duur niet kan overschreden worden, zoo is het eveneens in de geestelijke natuur. Ook deze heeft heilige ordeningen en (op den duur) onverzetbare grenzen die men wel een

tijd lang ontkennen, ja buigen, maar niet breken kan: en er is een veerkrachtige terugsprong die den beleediger zelven kwetst. De stelsels van den menschelijken overmoed die Gods Woord voorbijgaat en bestrijdt, blijken toch het één vóór, het andere ná, afgetrokken, onwaar en onmachtig te zijn omdat zij tegen eeuwige zedelijke en (in de diepste beteekenis) natuurlijke wetten die God in het heelal gelegd heeft, aandruischen. In het dagelijksch leven ziet men doorgaans dat de mensch in rijpere jaren meer of min conservatief wordt, al heeft hij in den gloed zijner jeugd getwijfeld, bestreden, ja in overmoedige ontkenning behagen geschept. Dit is dikwerf een vernederend verschijnsel. Ellendig is het als de vleugelslag des geestes zijn veerkracht verliest, en de frissche heilige moed der jeugd onder de persing van maatschappelijke en huiselijke noodzakelijkheden smadelijk uitgebluscht wordt. Maar, Goddank! deze treurige verklaring is niet de éénige. Ook menigwerf, en wij hopen zoo dikwijls als het mogelijk is dit te hopen, heeft het verschijnsel dat wij noemden een anderen grond. Namelijk dezen dat de eeuwige waarheid der zedelijke en natuurlijke ordeningen Gods zich doet gelden en de mensch er niet langer tegen strijden kan, zoo hij althans zijn diepste besef, zijn waarachtige menschelijkheid niet wil opgeven. Dat is de kritiek des levens, de macht der eeuwen met welke het christendom zich één weet. Ook in dien zin vervult het Gods beloften in de volheid des tijds: een of andere, ja vele der elkaar opvolgende tijden mogen het verwerpen, de volheid der tijden zal er niettemin het zegel der waarheid op drukken. Christus is eenmaal in deze wereld gekomen, en verlaat haar niet meer maar heft haar tot zich op. Hij is het middelpunt des levens, en van Hem uit wordt de gansche natuur, het geheele natuurlijk en geestelijk heelal bezield, als een cirkelomtrek zich rondom dat middelpunt meer en meer uitbreidende, als een lichaam, dezen Geest in verder en

verder overwinning van 't geen rondom hem ligt, dienende tot Zijn openbaring en heerlijkheid.

In Jezus Christus' hoogheerlijke persoon is de vereeniging tusschen geest en lichaamlijkheid welke de grondgedachte van dit ons hoofdstuk is: de eenheid tusschen het goddelijke en menschelijke ligt in Hem ons voor oogen. Hebben wij Hem als zoodanig door Gods genade leeren aanschouwen met het oog des geloofs, dan zien wij dit karakter in alles wat tot Zijn verschijning behoort. In Zijn taal, die nergens afgetrokken-wijsgeerig, maar steeds aanschouwelijk, ja verlichaamlijkte gedachte is. In Zijn daad, welke nooit is een ruw-stoffelijke macht, maar altijd geestelijk-lichaamlijk in de heerlijkste eenheid. Dan wordt het duidelijk, hoe het geloof in Hem de verzoening is der tegenstellingen tusschen het stoffelijke en geestelijke, het werkelijke en het ideale, het tijdelijke en het eeuwige, kortom van al die tegenstelingen die zoo pijnlijk, zoo verontreinigend, zoo smartvol ons leven verscheuren. Dan blijkt het op nieuw, hoe het christelijk geloof de vervulling is van de onverwoestbare algemeene beseffen der waarheid, die op zedelijk, godsdienstig, maatschappelijk gebied aan de menschheid eigen zijn. Waarlijk in verband met deze diepste behoeften der menschheid kan het alle uitwendige dwangmiddelen versmaden en, van zijn eindelijke zegepraal verzekerd, rustig toezien dat een of andere tijd, gelijk b. v. ook de tijd waarin wij leven, in massa met hem schijnt te breken. Het overwint de aloude tegenstelling tusschen het goddelijke en natuurlijke niet door miskenning van een dezer beide termen. In den bijbelschen Christus, die zijn beginsel is, wint zich het Goddelijke in het natuurlijke een grondslag, om zich binnen deze wereld te vestigen. In zijn levensbeginsel predikt het christelijk geloof een verzoening, die tevens een gericht voor datgene wat zich niet wil laten verzoenen, ten slotte worden moet. Geen tegenstelling tusschen geest

en lichaam, geest en natuur, maar tusschen geest en vleesch, d. i. gevallen natuur. Jezus Christus de Verrezene brengt in deze wereld het beginsel en de werkelijkheid van een geestelijk lichaam en een lichamelijken geest. Zijn waarheid is geen school of staat, maar de overwinning van alle scholen en staten. Hij zoekt geen hulp, geen bemiddeling voor Zijn zaak, maar Hij is zelf de groote bemiddeling tusschen al wat onrechtmatig tegen elkâar over staat, zelf de volbrachte wereldverzoening. Zijn arbeid, de gang Zijner overwinning is niet, een nieuwe leer voor te stellen, maar een nieuwen Mensch te maken. Want niet afgetrokken wijsbegeerte of geestelooze praktijk, maar leven, het eeuwige leven brengt en is Hij.

Deze Christus is God en de Geest, dien Hij zendt, is God en zal overwinnen. Gelijk wij het in de leervorming der eerste eeuwen zagen, dat Zijn verschijning in de wereld, de gisting Zijns levens zelf de oorzaak is, dat de tegenstand tegen Hem wordt wakker gemaakt en zich uit zijn sluimering opheft, alzoo is het ook nu en bij toeneming zal het aldus zijn, naarmate de laatste dagen naderen en de profetiën vervuld worden. Gelijk het christelijk geloof zelf, zoo is ook zijn bestrijding geen denken slechts, geen school van afgetrokken wijsbegeerte al is het dat zij zich in dien vorm hier en daar openbaart. Neen, leven is beide het geloof en zijn bestrijding. Het eene, leven van Boven: het andere, leven van beneden. In vroeger dagen kon het geloof zich als stelsel genoegzaam verdedigen toen de macht van bestaande overlevering, algemeene opvoeding naar zijn grondbeginselen, en de openbare meening het nog ondersteunde. Die steunselen vallen meer en meer: een beslissing dringt zich nabij, en de krisis zal radikaal zijn. Maar wie door Gods genade weet in Wien hij gelooft, die vreest niet tenzij alleen voor zijn ongelukkigen tegenstander.

DE VOORZIENIGHEID, OF: GOD DE SCHEPPER DER VRIJHEID

(EERSTE GEDEELTE.)

Gods majesteit poogden wij in de hoofdtrekken, die Zijn Woord ons voorstelt, te beschrijven. In plaats van de aanduiding: Gods wezen of majesteit, hadden wij ook die van "Gods persoonlijkheid" kunnen gebruiken. Want wat bedoelen wij met van Gods persoonlijkheid te spreken? Wij nemen dat woord van de menschelijke eigenheid over, en passen het op God toe. Wat beteekent nu de persoonlijkheid des menschen? Dit, dat hij in zijn eigenlijk wezen verheven is boven de natuur. De plant en het dier willen iets buiten zich: de mensch wil iets boven zich. Het dier wil zijn spijze en zijn dierlijke bevrediging; de plant, meer dan het dier een zinnebeeld des menschen, ja in de Schrift zeer dikwerf als profetiesch type van den mensch voorkomende, de plant wil het zonnelicht, en triomfeert, viert haar rust, heeft haar bestemming bereikt, als zij door huwelijk met de zonnestralen haar bloesem en vrucht heeft gezet. De mensch nu wil hetgeen boven hem is, het goddelijke. Een in waarheid menschelijk streven is zulk een, waar-

door de mensch datgene wil wat boven hem is. Het bovennatuurlijke is Zijn wezen. Het bovennatuurlijke is ook het eigenlijk wezen der persoonlijkheid Gods.

Wie nu zegt: ik geloof in God, die spreekt uit dat er een persoonlijke gemeenschap is tusschen hem en God. Een betrekking van vrijheid, van vrije onderwerping. Niet een verstandelijke overtuiging: deze toch is iets, dat ons door de noodzakelijkheid des denkens afgedwongen wordt, en dat niet vrij is. De duivelen gelooven ook, en zij sidderen. Beschouw den God der deïsten, d. i. van hen die buiten de daad Gods, buiten de overgave des Zoons om, tot den Vader meenen te kunnen komen. Deze God kan niet lief hebben, want Hij staat op Zijn recht, Hij wordt door noodzakelijkheid gedwongen. Er is geen schepping uit vrije liefde: slechts een koude, verstandelijk af te passen noodwendigheid. Ook aan den mensch deelt zich die kilheid mede. Ook bij hem is alles in evenwicht. God heeft alles van den beginne af zóó gesteld als het is: nu gaat het zoo voort, zonder de ontzaglijke, voor het leven en de eeuwigheid beslissende keuze, om of in zichzelf besloten te blijven, of in een heilige geestdrift zich zijn Schepper over te geven. Alles is berekend: zóó veel deugd zóó veel geluk, zóó veel zonde zóó veel rampzaligheid. Natuurlijk is er dan ook geen bijzondere openbaring noodig. Waartoe zou God persoonlijk spreken, als alle dingen zóó klaar en helder zijn? Zwijgend staan sedert eeuwen vader en kind tegenover elkander (I bladz. 48) en de een heeft den ander niets te zeggen.

Doch neen, er is een God die leeft, een sprekende God. Een God, niet der koude noodzakelijkheid, die aan Zijn schepsel geen vrijheid geven kan, omdat Hij ze zelf niet heeft: maar een God die de liefde, de hoogste vrijheid is, en wiens scheppende werkzaamheid juist daarin haar toppunt bereikt, dat Hij schepselen in het aanzijn roept, aan wie Hij Zijn wezen, Zijn vrijheid mededeelt. Dit is de grootste van alle

verborgenheden, dat er een God is en dat er vrije wezens bestaan dóór Hem: vrije wezens, die deze vrijheid Hem kunnen teruggeven, toewijden en alzoo in Zijn gemeenschap zalig zijn. Deze waarheid is de ondoorgrondelijkste van alle geheimenissen. Het menschelijk verstand kan haar, blijkens alle stelsels der wijsbegeerte, nimmer ten volle bereiken. God openbaart haar, en voor wie haar aanneemt is zij dan ook voortaan de sleutel van alle andere geheimenissen. Deze ééne ondoorgrondelijkheid leert alle andere dingen doorgronden. Dit ééne onverklaarbare geeft voor het geloof de verklaring des heelals.

In dien God te gelooven, dat is: den diepsten drang des harten te volgen, aan de waarheid gehoorzaam te zijn, uit de waarheid te wezen, het geweten onbelemmerd te laten spreken en heerschen. Dat geweten leert ons, een leiding Gods te erkennen, die en de wereld rondom ons, en ons zelf, door gezag tot vrijheid, door de wet der gehoorzaamheid tot de vrijheid der kinderen Gods, tot verheerlijking, tot zaligheid voert. Dit aan te wijzen is het doel van 't geen wij nu schrijven. Wij gaan uiteenzetten hoe de voorzienigheid Gods is het scheppen van de vrijheid: hoe God Zijn eigen verheerlijking in de schepselen, en daardoor het geluk van deze schepselen zelve, hun vrijheid, bedoelt en bereikt.

Er is een voorzienigheid, of gelijk onze oud-hollandsche uitdrukking zegt, een voorzichtigheid Gods. Voorzichtig is, om met da Costa te spreken, niet de locomotief die doorgaat om het even wat er op den weg door haar gedood en verbrijzeld wordt, maar de ruiter die in volle vaart ten juisten oogenblik zwenkt, om het spelend kind niet te kwetsen. Voorzichtig in den waardigsten zin is niet de moordenaar, die slechts zijn vijand doorboort, maar de edelman, die hem den degen uit de hand slaat zonder hem te wonden, en dan terstond den overwonnene de hand reikt, zeggende: laat ons

vrienden zijn. Deze voorzichtigheid wil de vrijheid niet vernietigen, maar die scheppen waar ze nog niet is.

In de dingen der natuur, in den gewonen loop der wereldverschijnselen, openbaart zich de werking Gods. Hiervan geeft ons de aandachtige beschouwing dezer dingen het voorbesef, en het wonder de zekerheid. Het wondergeloof toch is niet van den wetmatigen samenhang der natuur afleidende, daaraan vreemd makende, maar (zie bladz. 57) integendeel ons daarmede veel meer vertrouwd stellende. Het dient om ons juist den God der natuur, dien wij anders zoo licht achter den sluier der verschijnselen uit het oog verliezen, te doen terugvinden, opdat wij alzoo in blijde liefde ons aan de natuur sluiten. God geeft manna, wonderbrood, opdat wij ook in het gewone brood des dagelijkschen levens zullen opmerken, dat de mensch niet van dat brood alleen leeft, maar van alle woord dat uit Gods mond uitgaat, van de levenskracht door Hem in deze natuurlijke dingen gelegd. Daarom verwijlt het geloof ook in onze wonderlooze dagen met zoo innige blijdschap bij de geschiedenis van Israëls leiding door de woestijn, omdat het weet, dat al deze wonderbare besturingen des Heeren met Zijn volk zich ook in onze gewone natuurlijke toestanden, krachtens hun bewerktzijn door denzelfden God, herhalen. Ook wij worden door Hem van plagen bevrijd en door Zijn hoogen arm beschermd, ja op arendsvleugelen gedragen. Ook wij eten Zijn brood, Hij is ook onze Heelmeester, die het water van Mara zoet maakt, of het in dorre streken uit de rots doet vloeien. Ook wij zijn uit slavernij verlost en naar het beloofde land reizende, Gods volk, een koninklijk priesterdom, een heilig en verkregen volk, dat van Zijn liefde leeft.

Het ongeloof kent dezen God niet. Het kent slechts de albeheerschende kracht, die rondom het middelpunt harer noodzakelijke werking alle dingen samenbindt, zoodat niets meer zelfstandigheid behoudt. De vrijheid van het afzonder-

lijke moet zich aan deze ijzeren noodwendigheid van het algemeene opofferen. Gij herinnert u uit Rellstab's geschiedkundigen roman "1812" het gesprek tusschen den schilder Bernard en zijn vriend Lodewijk, bij een monstering der troepen, die onder Napoleon's bevel in Rusland zullen inrukken. Voor de geestdrift van Lodewijk is deze Napoleon de groote kracht, die wettiglijk, immers omdat hij er de macht toe heeft, al deze duizende stofdeeltjes rondom zich verzamelt. Of de afzonderlijke rechten daaarbij verstuiven, dat overweegt hij niet, dat mag hij niet overwegen: dergelijke kleingeestigheid wordt verpletterd onder de ijzeren knods, van uit het almachtig middelpunt over allen heen gezwaaid. Zoo is deze Napoleon een treffend beeld van den god der moderne wereldbeschouwing, of wel van den Antichristus, gelijk de profetische Schrift hem maalt.

Edeler besluit Johannes von Müller zijn "vier-en-twintig boeken der algemeene geschiedenis", in deze woorden:

Nu dan! gij in de rotshallen en burchten der oude wereld voor onzen blik schemerende reuzengestalten der eerste vorsten, der volken en zonen der goden: en gij wereldbestormers van Babylon en Macedonië, menigvuldige rijken der Caesaren, Attila, Arabieren, Mongolen, Tartaren; vorsten der geloovigen aan den Tigris, en vorsten der geloovigen aan de oevers van den Tiber; en gij, grijze hoofden, raadslieden der koningen of den koningen gelijk, gij triumfeerenden met uwe lauriteekenen en laurieren, consuls, dictatoren met verheven blik, ongebogen nek en onwrikbaren moed, als een Raad van goden-staat op! Wie waart gij? De eersten der menschen? Zelden. De besten der menschen? Weinigen uwer. De drijfkrachten der menschen, de scheppers hunner werken? Neen, werktuigen, raderen waart gij, door wier in elkaar grijpende bewerktuiging de Onzichtbare den geheimzinnigen wagen der wereldregeering onder onophoudelijk gekraak en geschreeuw over het veld der tijden heeft voortgeleid. Bij

iederen ommekeer van een rad, bij elke beweging klinkt van den Geest, die over de groote wateren zit, het gebod der wijsheid: "Matiging en orde!" Wie het niet hoort, die is geoordeeld. Menschen van aarde en stof, vorsten van aarde en stof, hoe schrikkelijk dit vervuld wordt, dat toont de geschiedenis!

Is het u niet, bij alle onmiskenbare verhevenheid dezer woorden, alsof gij den grooten afgodswagen van Jaggernauth in zijn jaarlijkschen ommegang de slachtoffers, die onder zijn wielen vallen, ziet verpletteren?

Dit fatalisme, (door von Müller trouwens later overwonnen) dat den mensch van zijn verhevenheid boven de natuur berooft, hem met haar onder één wet en met haar gelijk stelt, is niet alleen troosteloos maar tevens is het de gedachteloosheid zelf. Immers de natuurwet, die een werkelijke macht over het geschapene oefent, moet in een zelfbewusten wil haar grond hebben. De natuurwet is bewusteloos. Maar zeltbepaling en bewusteloosheid zijn twee dingen, die elkaar uitsluiten; dus is de natuurwet niet zichzelf bepalende, maar noodzakelijk door een hoogeren bewusten wil bepaald. Dat is de voorzienigheid, die alle dingen onderhoudt.

De scheppende en onderhoudende kracht Gods is één, en toch zijn beide van elkaar te onderscheiden. Vóór zijn tempel stelde koning Salomo twee pilaren. Die aan de rechterhand stond, heette Jachin, d. i. Hij richt op. De linker Boaz, d. i. in Hem is de sterkte. Zoo is God de Schepper, die opricht, tot bestaan roept, en tevens de Onderhouder, in wien de sterkte is, wiens zegen rijk maakt zonder smart er bij. Gelijk nu deze twee pilaren wel innig saamverbonden waren tot één doel, maar toch ieder hun eigen zelfstandigheid hadden, is het eveneens met de scheppende en onderhoudende werkzaamheid Gods. Het werd, naar het scheppingsverhaal, avond en het werd morgen den eersten, tweeden tot den zesden dag; maar op den morgen van den zevenden dag volgde geen avond, want de goddelijke Sabbath blijft

open, zweeft over de gansche geschiedenis heen, en zal die eindelijk weêr in zich opnemen als God en het schepsel in den eeuwigen Sabbath weder één zijn geworden. Van het aanbreken van dien Sabbath af rust God van al Zijn werken, en evenwel zegt de Zoon: Mijn Vader werkt tot nu toe, en Ik werk ook. De oplossing van deze schijnstrijdigheid is ons reeds bij onze beschouwing van de scheppingsgeschiedenis gebleken dáárin te liggen, dat na de eerste schepping het verdere werk der zes dagen een strijd tegen de ingedrongen booze macht was. Gelijk God bij Jesaia tot Zijn volk zegt: Gij hebt Mij arbeid gemaakt door uwe zonden, — zoo is des te meer het ontworstelen van het geschapene aan den vorst der duisternis een arbeid geweest, een arbeid Gods, welke nog voortduurt. Maar de nacht, die telkens op den dag volgt, is de tijd der stille voortgaande werkzaamheid, waarin datgene wat door het persoonlijk scheppingswoord des Almachtigen als het ware in de wereld in-gesproken is, nu verder de in haar blijvende, immanente wet harer ontwikkeling worden moet, de kracht die haar ordent en zich haar toe-eigent. Want wij hebben ook vroeger gezien, dat de scheppingsdagen langdurige tijdperken, perioden zijn. Hier valt een licht op de woorden des Heilands, als Hij zich tot Lazarus begeeft: Ik moet werken zoo lang het dag is; de nacht komt, waarin niemand werken kan. De dag is hier kennelijk de tijd Zijns levens, Zijns aardschen levens. Met Zijn dood begon de nacht, die echter Zijn werk, dat Hij des daags begonnen had, niet heeft afgebroken. Neen het is slechts op andere, meer stil en ongemerkt werkzame wijze, voortgezet. Het is begonnen zich, door den Heiligen Geest, als levenswet in deze wereld in te voegen, haar te ordenen en aan zich gelijk te maken. Het Woord, beide des Zoons en des Vaders, is een levend en krachtig zegenwoord, dat steeds voortwerkt totdat zijn doel bereikt is dóór allen tegenstand heen: gedachten Gods, die de verwarde en ge-

vallen wereld weder herstellen. Dat is de scheppende, onmiddelijk-persoonlijke werkzaamheid, de lichtende aanvang. Daarna volgt, daarop gegrond, als voortzetting de meer bedekte, de nachtelijke werkzaamheid der aanhoudende toeeigening, in welke onder zware worstelingen en oordeelen het aangevangen werk des lichts zich de duistere massa van lieverlede toeëigent, totdat de volle dag, de dag des Heeren, de groote dag aanbreken kan.

Reeds blijkt ons, ook hier weder gelijk bij alle christelijke waarheid, dat God de Vader nooit in Zijn persoon of werking moet gescheiden gedacht worden van die des Zoons; nooit anders dan in het licht des Heiligen Geestes, die den Zoon verheerlijkt, te beschouwen is. Met andere woorden: de christologische beteekenis van ook deze waarheid. Die beteekenis wordt geenszins door allen vastgehouden als zij van de voorzienigheid spreken; ja zelfs dat woord dient vaak bij voorkeur ter aanduiding van God in den mond van hen, die wel in deïstische algemeenheid van God willen weten, maar niet van Jezus Christus den Zoon. Waar en schoon zijn de woorden van onzen Catechismus: Door de voorzienigheid Gods verstaan wij de almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle kreaturen, gelijk als met Zijne hand nog onderhoudt, en alzoo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijze en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede en alle dingen niet bij geval, maar van Zijn vaderlijke hand ons toekomen. Opdat wij in alle tegenspoed geduldig, in voorspoed dankbaar zijn mogen, en in alles dat ons nog toekomen kan, een goed toevoorzicht hebben op onzen getrouwen God en Vader, dat ons geen kreatuur van Zijn liefde scheiden zal, aangezien dat alle kreaturen alzoo in Zijn hand zijn, dat ze tegen Zijn wil zich niet roeren noch bewegen kunnen. Maar wij hebben die waarheid christologisch op te vatten,

bedenkende dat er geen werkzaamheid des Vaders is dan in en door den Zoon. Gelijk toch alle dingen door het Woord gemaakt zijn, en de wereld in Hem gegrondvest is, zoo is ook haar ontwikkeling en besturing in Hem gesteld. Hij is vóór alle dingen, en alle dingen bestaan te zamen door Hem, zijn door Hem niet alleen, maar ook tot Hem geschapen. Christus is trouwens niet alleen de Eerstgeborene aller kreaturen (in den zin, dien wij in ons eerste deel ontwikkelden), niet slechts in Zijn eeuwig wezen de Middelaar der voorzienigheid des Vaders, maar ook haar hoogste voorwerp. Met hetzelfde Grieksche woord, waarmede Paulus te Athene leert dat God de tijden en bepalingen van de woningen der menschen geordineerd heeft, noemt hij aldaar, even als Petrus in het huis van Cornelius, onzen Heer den van God geordineerden man, die levenden en dooden zal oordeelen. Wie op dit middelpunt, dezen hoeksteen valt, die zal verpletterd worden; en op wien hij valt, dien zal hij vermorzelen.

De voorzienigheid, die de schepping der vrijheid is, voltooit haar werking triomfeerend in Hem, wien de Vader gegeven heeft, het leven te hebben in zich-zelf; en op Zijn toekomst, Zijn verschijning in heerlijkheid, loopt alle besturing der wereld uit en wordt daarheen geleid. Daarin, dat de schepping wordt gegrond, ontwikkeld en tot haar doel geleid in den Zoon, in het eeuwige persoonlijke Woord, is gewaarborgd dat wij nooit tot zulk een opvatting van de natuurwetten kunnen komen, als door welke Gods voorzienigheid slechts een werkeloos toezien worden zou. Het einde brengt tot ontwikkeling wat in den aanvang reeds als kiem bestaat; dus waar vrijheid het laatste doel blijkt te zijn, daar zit zij ook vóór bij den aanvang, de grondvesting. Hieruit blijkt de noodzakelijkheid van den weg der middelen, de waardigheid der middelen, die men niet met een beroep op de almacht Gods mag verwaarloozen of voorbijzien. Het werktuig, zegt Kalvijn, wordt daardoor

niet ijdel, dat God het tot Zijn doel gebruikt. Integendeel, daardoor wordt het geadeld, in zijn noodzakelijkheid gehandhaafd; al blijft het waar dat God, gelijk Jonathan tot zijn wapendrager zegt, machtig is om door veel of door weinig te helpen, en dit dikwerf door de vreemdste keuze Zijner middelen toont, een Elia door de raven spijst, of zon en maan voor Jozua laat stilstaan. Van het hoogste, den Eengeborene, en dóór Hem, daalt de zorg Gods tot het allerkleinste en nietigste af. Tot de hairen onzes hoofds en het muschjen, dat voor twee penningen verkocht wordt. De uim van een heerscher bewerkt den oorlog, die de gedaante van een werelddeel verandert; een woord des gunstelings beslist over het lot van duizenden. Had Lodewijk XVI (zegt v. Rotteck) in het posthuis te St. Menehould niet een verversching gevraagd; had Bonaparte, toen hij uit Aegypte terugvoer, een Engelsch schip ontmoet, de geheele gesteldheid der wereld zou thans anders zijn. Men verwissele echter bij deze en dergelijke beschouwingen niet oorzaak met aanleiding of middel, opdat men niet kome tot de geestelooze geschiedbeschouwing van b. v. Voltaire of van het ongeloof in 't algemeen, dat gaarne, als ware het om het Godsbestuur te bespotten, de grootste gevolgen aan de nietigste oorzaken hangt. Immers niet dat een appel viel in een Engelsch park, of een paar lampen slingerden in een kerkgewelf te Florence, niet dit was de oorzaak der ontdekking van de wetten der zwaartekracht en der slingerbeweging; maar dat het genie van een Newton en Galilei dit opmerkte. Niet het ééne zandkorreltje geeft op de in evenwicht hangende schaal den doorslag aan de ééne zijde waar het toegevoegd wordt, maar het gewicht dat er reeds lag. Niet de staartbeweging van het vogeltjen is op den top des bergs de oorzaak der lawine, die geheele dorpen begraaft, maar de sneeuw die over de helling ligt uitgebreid. Slechts klimme men van die kleine tusschenoorzaken tot de bestu-

ring Gods op om dan, van die hoogte op de lotgevallen der wereld en der menschheid terugziende, de onnaspeurlijke wijsheid Gods ook in de wending der kleinste dingen te bewonderen. Bij voorbeeld in 1536 woedde tusschen Frans I en Karel V een verwoestende oorlog. Die strijd schudde toenmaals geheel Europa, en is nu vergeten. Maar één kleine omstandigheid vloeide er uit voort, wier werking nog heden ten dage gewichtig blijft. De omstandigheid namelijk, dat een vluchteling, Johan Calvijn genaamd, van wege de krijgsverwarring niet door Lotharingen kon reizen en den weg naar Genève moest inslaan, waar hij door de stem van Farel werd vastgehouden. Ja, die zeer hoog woont, is dezelfde die zeer laag ziet, omdat Hij, voor wien niets groot is, ook niets klein achten kan. De jonge raven roepen tot God, het zwakste in de schepping dringt tot God door; en wederom zijn gansche volken Hem als een druppel aan den emmer, het stofken aan de weegschaal. Velen die wel eene voorzienige leiding Gods over de groote dingen der wereld willen erkennen, ergeren zich niettemin over de gedachte, dat die leiding zich tot de allerkleinste dingen zou uitstrekken. Want zonder het zelf te weten hebben zij toch eigenlijk deze voorstelling, dat zulk een bestuur Gods de vrijheid der schepselen beperkt. Daarom werpen zij zich bij groote en geweldige gebeurtenissen, die 's menschen onmacht kennelijk toonen, in aanbidding voor den Almachtige neder; maar als het eigen levensgevoel in de dagelijksche kleine ervaringen ons onze vrijheid leert, kunnen zij niet beseffen, dat juist deze vrijheid het hoogste bewijs voor Gods bestuur is. Hun meening is ongeveer die van den "Vreemdeling" in Plato's Politicus, die zegt dat God nu eens aan den loop en de wenteling van dit heelal deelneemt, en dan weder laat Hij het varen, als wanneer het uit eigen beweging (als een automaat, zegt het Grieksch) weêr terug wentelt — een rugwaartsche loop, dien het heelal krachtens een opgelegde

noodzakelijkheid volbrengt. Desgelijks wordt gezegd, dat deze aarde immers veel te klein en te nietig is, dan dat wij zouden kunnen gelooven dat God op haar zoo groot een wonder als de vleeschwording des Woords is, zou doen plaats vinden. Men blijft daarbij echter in gebreke, aan te geven hoe groot dan wel een aardbol zou moeten zijn, om het voor den Oneindige der moeite waard te maken, dat Hij dit doe! Men beseft niet, dat het zelfs bij ons menschen een teeken van ware grootheid wordt geacht, indien iemand bij de groote belangen, die hem op het hart wegen, tevens oog en belangstelling voor het geringe heeft, dat op zijn weg ligt!

De beroemde natuurkenner Lichtenberg, schrijvende over het punt, waaromtrent eerst hij met Lavater in strijd, later in volle overeenstemming was, de physiognomiek (de vaardigheid om uit de gesteldheid der uitwendige deelen des lichaams, vooral uit het gezicht, tot iemands geestelijken aard te besluiten), bewijst dat op deze wereld ieder deel een spiegel van het groot geheel is. Wanneer een erwt (zegt hij) in de Middellandsche zee werd geschoten, zoo zou een scherper oog dan het onze, maar nog oneindig stomper dan het oog van Hem, die alles ziet, de werking daarvan op de kust van China bespeuren. En wat anders is een lichtdeeltjen, dat op het netvlies des oogs stuit, vergeleken met de massa der hersenen en wat er mede samenhangt? Dit stelt ons dikwerf in staat, uit het nabijzijnde tot het verwijderde te besluiten, uit het zichtbare tot het onzichtbare, uit het tegenwoordige tot het verleden en de toekomst. Zoo bevat de vorm van elke landstreek, de gestalte van haar zandheuvels en bergen, in natuurlijk schrift de geschiedenis der aarde; ja elke afgeronde kiezelsteen, dien de wereldzee uitwerpt, zou haar vertellen aan de ziel, die zich aan hem zoo innig kon aansluiten als de onze aan het hersenstel. Ook lag inderdaad wel het lot van Rome in de ingewanden van het geslachte offerdier, maar de bedriegelijke priester

die voorgaf het daarin te lezen, zag het er niet in. Merk op deze woorden. In waarheid, alles hangt samen hier beneden. Het kleinste met het grootste: de beweging der ingewanden van het offerdier en het lot der wereldstad. En de overtuiging, dat het kleinste voor den Oneindige evenveel beteekenis heeft als wat wij het groote noemen, wel verre van bekrompen of bijgeloovig te zijn, is eenvoudig de uitkomst van dieper nadenken over den samenhang der wereld. Zoo zegt ook de Perzische Mahmud in zijn leerdicht "Rozenbed der geheimenis:" Wonderbaar is de wereld door elkaâr gemengd: Satan is in den Engel, de Engel in Satan. De wereld nam met haar aanvang ook een eind: tegelijk met Adam kwam Jezus in de wereld. Uit elk gelid van dezen kringketting ontstaat een nieuwe wereld op haar eigen wijze. Uit elk punt komt een nieuwe kring te voorschijn, die als kring zich rondwentelt, maar als middelpunt stilstaat. De diepzinnige dichter wil met deze laatste woorden aanduiden, dat elk groot organisme (bewerktuigd, levend geheel) op zich zelf een bestaand geheel, en toch tevens in betrekking tot een grooter organisme, slechts een deel is; gelijk b. v. de hand een geheel is met betrekking tot elken vinger, maar slechts een deel met betrekking tot den arm of het geheele lichaam.

In dit licht beschouwd wordt de geschiedenis der wereld eerst recht belangrijk voor ons. Met het oog des geloofs bezien, hebben al deze feiten orde en heerlijken samenhang, ook al kan die niet altijd in bijzonderheden worden aangewezen. Zoo blijven alle feiten, ook uit het grijs verleden, voor het nageslacht levend, en Gods lof verkondigende, gelijk b. v. in den 44sten en 105den Psalm. Ja in den 78sten wordt de geheele geschiedenis des voortijds voor den vromen zanger een gelijkenis, daar de Geest der profetie hem daarin waarschuwing, bemoediging, leering voor den tijd waarin hij leeft, doet opmerken en verkondigen. Met het

zaligst licht van Gods onnaspeurlijke en toch blinkende wijsheid, van Zijn almachtige getrouwheid, door welke hun die Hem liefhebben, alle dingen ten goede medewerken, wordt alzoo de geschiedenis overgoten. Zijn er dan geen raadselen in het Godsbestuur? Ach, talloos vele, en onoplosbaar voor het natuurlijke denken. Toch verheerlijkt zich in die alle de wijsheid Gods als verre boven menschengedachten verheven. In de ordeningen der natuur, en bovenal in het bepalen en daarstellen van den weg der verlossing, is die opperste Wijsheid onpeilbaar groot. Hoe heerlijk wordt in het 28ste hoofdstuk van Job beschreven, dat de mensch, onvermoeid en stoutmoedig in het doorworstelen van de diepten der aarde, toch de diepten der wijsheid Gods niet peilen kan, welk zich alleen voor het ootmoedig hart van hem, die in Gods vreeze wandelt, kunnen openen. Of elders: bij Hem is wijsheid en macht; Hij heeft raad en verstand. Ziet, Hij breekt af en het zal niet herbouwd worden. Hij besluit iemand, en daar zal niet geopend worden. Ziet, Hij houdt de wateren op, en zij droogen uit; ook laat Hij ze uit, en zij keeren de aarde om. Bij Hem is kracht en wijsheid; Zijne, onder Zijn bestuur staande, is de dwalende en hij die doet dwalen. Hij voert de raadsheeren als een roof weg, en de rechters, de verstandigen, maakt Hij uitzinnig. Hij beneemt den getrouwen de sprake, en der ouden oordeel neemt Hij weg. Hij giet verachting uit over de prinsen en verslapt den riem der geweldigen. Hij openbaart de diepten, die over de duisternis zweven, en des doods schaduwen brengt Hij voort in het licht. Dit alles doet Hij in de natuur; doch hoe veel te meer wordt door de Gemeente, door de heerlijkheid Zijner verlossende leidingen en geopenbaarde waarheid, aan de engelen en machten in den hemel de veelvuldige wijsheid Gods bekend gemaakt! Wie heeft de wateren met zijn vuist gemeten, en van de hemelen met de spanne de maat genomen, en heeft

met een drieling, een nietige menschelijke maat, het stof der aarde begrepen, en de bergen gewogen in een waag, de heuvelen in een weegschaal? Des te meer dan, wie heeft den Geest des Heeren bestierd, en Hem als Zijn raadsman onderwezen? Voorwaar, Gij zijt een God, die zich verborgen houdt, de God Israëls, de Heiland. Verborgen is Hij in de middelen en wegen, door welke Hij Zijn raadsbesluit uitvoert. Hij schijnt te rusten, Hij schijnt b. v. met Jozef het hemeltergendst onrecht toe te laten, en zie, Hij is juist bezig, het grootste en heerlijkste tot stand te brengen. Hij toornt en straft, maar om te verlossen; Hij besluit allen onder de zonde, om zich over allen te ontfermen. En in de geschiedenis van Israël, in alle leidingen van Zijn volk, van de oudste tot de laatste tijden, toont Stefanus aan den Joodschen raad een ondoorgrondelijke van raadselen vervulde wijsheid aan, opdat men zich, (dit is de bedoeling zijner rede) niet stoote aan het langzame, aan het allengs voortgaande van Jezus' geschiedenis; opdat Israël zijn Messias toch niet verwerpe omdat het Hem niet terstond, maar eerst na langen, smartvollen omweg, tot de rijksheerlijkheid ziet overgaan. Want de menschelijke wijsheid kan dit dwaze Gods niet vatten. De Epikureïsche, de goden in werkelooze zaligheid buiten de wereld bannende, en de Stoïsche, een pantheïstisch noodlot verkondigende, wijsgeeren twisten natuurlijkerwijze met Paulus op de markt te Athene. En liever dan een voorzienige Wijsheid te erkennen, spreekt de ijdele mensch van een n o o d l o t, hetwelk dan, volgens de merkwaardige woorden van Wilhelm Meister's reisgenoot, aan het t o e v a l een zeer eigenzinnigen en gebrekkigen uitvoerder van zijn bevelen heeft! Gods wijsheid openbaart zich in ondoorgrondelijkheden, in het oneffene, in bergen en dalen, bochten en duisternissen, terwijl het menschelijk verstand, gelijk de Lamartine het in zijn Girondijnengeschiedenis bij Robespierre prijst, over alles het waterpas

eener volstrekte gelijkheid trekken wil. Hoog boven deze armzaligheid is het aanbiddelijk Godsbestuur verheven. Juist het verblindende van den glans Zijns lichts doet Hem verborgen zijn, Hem in de donkerheid wonen, gelijk Salomo in zijn tempelwijdingsgebed zegt. Toen God van Theman kwam (aldus zingt Habakuk, de wetgeving beschrijvende), toen de Heilige van den berg Paran daalde, toen was er een glans als des lichts, stralen waren aan Zijn zijde, en daarin was Zijn sterkte verborgen. Gelijk Timotheus er op gewezen wordt, dat God een ontoegankelijk licht bewoont, wien niemand gezien heeft of zien kan, zoodat Hij alleen door Zijn eigen Woord en Geest, door eigen genadige opensluiting van Zijn wezen, gekend kan worden. Daarom wacht u, o mensch, van Gods weg te bedillen; want hebt gij (zegt Elihu naar waarheid) het gericht des goddeloozen vervuld, hebt gij met zijn vermetel oordeelen over den Heilige ingestemd, zoo volgen u het gericht en het oordeel Gods, Zijn straffe zal niet falen u te bereiken. Voor ons oog is het water het doorzichtige, heldere, tegenover de duistere ondoordringbaarheid der aarde; maar de sterrekunde leert ons dat de zeeën onzer aarde zich, van de overige hemellichten af gezien, als duistere, en het vaste land zich van daar als lichte vlakken moet vertoonen. Zoo is, van hooger standpunt uit gezien, vaak licht wat bij lager beschouwing duister scheen, en omgekeerd. Gelukkig hij, die in zijn aanvechtingen dit geloofsbesef vasthoudt, en aldus als het ware tegen zijn eigen twijfelingen protesteert, reeds in den strijd de overwinning vastgrijpt. Heere, zoo zegt Jeremia in die kinderlijke overgave te midden van zijn geestelijken strijd, o Heere, Gij zult rechtvaardig blijken ook al zou ik tegen U twisten; nogtans wil ik met U rechten — en nu stort hij verder, als Asaf in den 73sten of David in den 37sten Psalm, zijn smartvolle verbazing uit over het geluk der goddeloozen, terwijl Gods kinderen op

aarde verdrukt zijn. En voorwaar niet minder aandoenlijk dan dit, is een ander raadsel in Gods leidingen. Namelijk, de verstikking zoo menigmaal van het hooge en edele onder een lage omgeving, het onvruchtbaar verloren gaan van veelbeloovende kiemen. Gelijk in den grijzen voortijd, waarvan de dichters zingen, de edele Deensche koning Ragnar Lodbrog, die bij een inval in het Angelsaksenrijk gevangen en in een met slangen en giftige adders gevulden toren gesloten werd, waar hij een schrikkelijken dood vond. O, wij meenen in sommige dingen, die zich beter naar onze gedachten en plannen voegen, Gods wijsheid klaarlijk op te merken, ja te kunnen bewijzen. Maar laat ons toch voorzichtig zijn en erkennen, dat het ook dáár, waar die wijsheid Gods ons zonneklaar schijnt te blijken, bij ons alleen het geloofs-oog is dat haar zien kan, en nog niet het inzicht des verstands. Anderszins zijn wij aan groote slingeringen en bestrijding des geloofs onderhevig, waar wij die wijsheid niet zien; en die laatste gevallen overtreffen, helaas! verre de eerste. De ordeningen van den geschapen hemel boven ons hoofd kunnen ons hier weder tot beeld van de aardsche dingen zijn. Daar zijn in het zonnestelsel omstandigheden, die met onze denkbeelden van orde zeer wel overeenkomen, gelijk Newton de volmaaktheid Gods dáárin ziet, dat de planeten zich in den zelfden zin, uit de zon gezien, van de rechter- naar de linkerhand bewegen. Maar ook dingen worden aangetroffen, gelijk b. v. bij Neptunus en het negental kleine planeten, welke wij niet verklaren kunnen, en die tegen onze denkbeelden van orde ten eenenmale indruischen. Eigenen wij het ons nu toe, om uit hetgeen met onze denkbeelden van orde overeenkomt, de wijsheid Gods af te leiden, dan ligt het immers evenzeer voor de hand, om uit hetgeen daartegen strijdt, tot het tegendeel te besluiten!

De verschijnselen, die wij in de wereld aanschouwen, zijn niet zuiver, niet onvermengd. Wij zien geen volmaakte

deugd, voor welke wij van Gods voorzienigheid een volkomen geluk zouden kunnen verwachten; noch volstrekte zonde, die ons krachtens dezelfde voorzienigheid noodzakelijk tot de straffen Gods zou moeten doen besluiten. Wij weten niet, welke omstandigheden datgene wat wij voor onze oogen zien, soms zeer samengesteld maken, zoodat het vermetel zou zijn, een besliste uitspraak te doen. Daarom is Jezus Christus persoon en geschiedenis in deze donkerheden het middelpunt van alle licht en heilzame oplossing der raadselen. Want Hij is onvermengd rein, volmaakt heilig. In Hem, den Uitverkorene Gods, komt dus de voorzienigheid tot haar volkomen ontvouwing en wordt gerechtvaardigd. Laat ons zien, op welke wijze.

Welgelukzalig is de man, die niet wandelt in den raad der goddeloozen, noch staat op den weg der zondaren, noch zit in het gestoelte der spotters. Maar zijn lust is in des Heeren wet, en hij overdenkt ze dag en nacht. Want hij zal zijn als een boom, geplant aan waterbeken, die zijn vrucht geeft in zijn tijd, en welks blad niet afvalt, en al wat hij doet, zal wel gelukken. Dus spreekt Gods Woord van den rechtvaardige. Of zou dit Psalmwoord alleen een Oud-Testamentische belofte zijn, voor den tijd toen de mensch door aardsche belooning, zegt men, moest getrokken worden; terwijl daarentegen de Christus geleerd heeft dat het ware geluk het inwendige, de vrede des harten is, en men omtrent het uitwendige, dat van natuurtoestanden en levenswisselingen afhangt, geen aanspraken mag laten gelden? Zoo beweert men in het schijnbaar zeer geestelijk, inderdaad ruw-dualistisch (zie I bladz. 218) ongeloof, dat de natuur en de levenstoestanden tot een ondoordringbare macht nevens en boven den geest, ja tot een tweede godheid, een noodlot, een Ahriman maakt. En waarom doet men dat? Omdat men de heiligheid Gods niet kent, die ons leert, het leed der aarde en de overmacht der natuur over ons geenszins als een

natuurlijke regelmatige zaak, maar als gevolg der zonde te beschouwen. Neen, heiligheid en geluk moeten naar Gods oorspronkelijke ordening samengaan. Maar nu, hoe is den Heilige Gods geschied? Hij is uitgeworpen, gesmaad, gekruisigd. Hoe kan dit toch zijn? Omdat Hij onze schuld, onzen vloek heeft gedragen! Heerlijk licht dat alzoo op 's Heilands leven valt! Doch is daarmede de voorzienigheid Gods gerechtvaardigd? Neen, dat is zij slechts door de opstanding des Zoons. De opstanding, ja! die alleen heeft het woord tot waarheid gemaakt: Nu is de Vader in den Zoon verheerlijkt; en is God in Hem verheerlijkt, zoo zal God Hem ook verheerlijken. Dat is: indien in het leven des Zoons de volmaaktheid des Vaders op aarde is zichtbaar geweest, dan moet ook het volkomen geluk daarop volgen. En zie, het is geschied in de opstanding. Het kon ook niet zijn, dat Gods Heilige de verderving zou zien: het was onmogelijk, dat Hij van de banden des doods gehouden zou worden. En wat in Hem, die het Hoofd is, geschiedde, dat moet zich ook in ons, Zijn lichaam, herhalen. Hier is het nog het lijden, waarin het volmaakte geluk slechts aan het einde volkomen zichtbaar zal zijn, als het blijken zal, dat hun die God liefhebben, alle dingen ten goede medewerken, daar zij naar Zijn voornemen geroepen zijn, d. i. van den beginne af daar ook toe bestemd. Maar weldra komt ook voor ons de opstanding, als volle rechtvaardiging van Gods wegen. Eerst als wij aldus door de diepte naar de hoogte willen gaan, m. a. w. eerst in Christus, wordt de voorzienigheid Gods ons helder. Dóór de diepte. Gods wereldregeering toch kunnen wij niet in alle dingen erkennen, tenzij wij levendig doordrongen zijn van 't besef onzer zonde. Wat klaagt een levend mensch? een iegelijk klage van wege zijne zonde, roept Jeremia na Jeruzalems verwoesting. Maar ook: naar de hoogte. Alzoo zegt de Heere, uw Schepper, o Jakob, en uw Formeerder,

o Israël! vrees niet want Ik heb u verlost: Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt de mijne. Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u niet overstroomen. Wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken. Want Ik ben de Heere uw God, de Heilige Israëls, uw Heiland.

Indien het waar is, dat de geheele wereld in het booze ligt, zoo is de voorzienige zorg, welke haar in stand houdt, een werk van genade, omdat de wereld die liefde onwaardig is. Zoo is dan de waarheid, welke wij bespreken, niet een van het christelijk geloof onafhankelijke, niet een stuk van de zoogenaamde "natuurlijke godsdienst." Maar veeleer, indien God alleen in en door Christus Vader is, gelijk wij zagen, zoo geldt ook omtrent de mogelijkheid om Hem als zoodanig te kennen, het woord des Eengeborenen: Niemand komt tot den Vader, dan door Mij. Jezus geschiedenis hier op aarde loopt op verheerlijking, opstanding uit. En daar die geschiedenis het hoofdvoorwerp, het middelpunt van de zorg der voorzienigheid is, zoo blijkt het uit deze opstanding, dat het laatste woord der voorzienigheid Gods is: overwinning. Zij zegeviert ten slotte in de wereld. God is de God der overwinning, en allen die zich aan Hem vasthouden, worden glansrijk uitgered. Ik zal U verhoogen, Heere! want Gij hebt mij opgetrokken, ik heb tot U geroepen en Gij hebt mij genezen. Heere, Gij hebt mijn ziel uit het graf opgevoerd, Gij hebt mij bij het leven behouden, dat ik in den kuil niet ben nedergedaald. Psalmzingt den Heere, gij Zijn gunstgenooten, en zegt lof ter gedachtenis Zijner heiligheid. Want een oogenblik is er in Zijn toorn, maar een leven in Zijn goedgunstigheid. Des avonds vernacht het geween, maar des morgens is er gejuich. Looft den Heer, want Hij is goed, Zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid. Want Hij verzadigt

de dorstige ziel, en de hongerige ziel vervult Hij met goed. Die in de duisternis en schaduw des doods zaten, gebonden met verdrukking en ijzer, omdat ze wederspannig waren geweest tegen Gods geboden, en den raad des Allerhoogsten onwaardiglijk verworpen hadden. Waarom Hij hun het hart door zwarigheid vernederd heeft: zij zijn gestruikeld en daar was geen helper. Doch roepende tot den Heer in de benauwdheid die zij hadden, verloste Hij ze uit hun angsten. Hij voerde ze uit de duisternis en de schaduwe des doods, en Hij brak hun banden. Mijn ziel, keer weder tot uwe rust, want de Heere heeft u welgedaan. Want Gij Heere, hebt mijn ziel gered van den dood, mijn oogen van tranen, mijn voet van aanstoot. Ik zal wandelen voor het aangezicht des Heeren in het land der levenden.

God heerscht, en alles dient Hem. Hoe alle schepselen den mensch, en de mensch God heeft te dienen, dit drukt onze belijdenis in haar twaalfde Artikel schoon en eenvoudig aldus uit: "God heeft aan een iegelijk schepsel zijn wezen, gestalte en gedaante en verscheiden ampten gegeven, om zijn Schepper te dienen. Wij gelooven dat Hij ze ook nu alle onderhoudt en regeert naar Zijn eeuwige voorzienigheid en door Zijn oneindelijke kracht, om den mensch te dienen, ten einde dat de mensch zijn God diene. Hij heeft ook de Engelen goed geschapen, om Zijn zendboden te wezen, en Zijn uitverkorenen te dienen," enz. De mensch, die zich met den wil Gods niet vereenigt, verlaagt zich tot dienstbaarheid, niet als vrije beelddrager, maar als onvrij werktuig Gods: en toch is het vruchteloos zich tegen Hem te stellen. Te vergeefs tracht Jona voor den Heer te vlieden naar Tarsis. Daar is geen wijsheid, noch daar is geen verstand, noch daar is geen raad tegen den Heere.

Gij daarom, o mensch, zorg niet, maar vertrouw op Hem. De Heer is uw Herder, u zal niets ontbreken. Tot U, o Heer! hef ik mijn ziel op. Bewaar mij, want ik betrouw op U.

Even als de geloofswaarheid, dat Gods voorzienigheid over alles zorgend gaat, naar wij opmerkten, niet een stuk "natuurlijke godsdienst" is, maar alleen haar leven opensluit voor een hart dat in Christus vernieuwd is, zoo is desgelijks het vertrouwen op God niet een stemming des harten, welke ook den deïst, die aan een God gelooft maar Christus voorbijgaat, mogelijk ware. Neen, alleen de geloofsgemeenschap met Jezus Christus leert ons in waarheid op God betrouwen. In den heerlijken "brief aan Diognetus," dien ons de christelijke oudheid heeft overgeleverd, en waarin andwoord gegeven wordt op Diognetus' vraag: vanwaar de heldhaftige doodsverachting der Christenmartelaren? — in dien brief wordt naar waarheid betuigd, dat uit het besef der door Christus gerechtigheid bewerkte rechtvaardiging, het vertrouwen op de vaderlijke goedheid Gods ontspringt. Alleen wie naar Jeruzalem opgaat, mag zingen: ik hef mijn oogen op naar de bergen, van waar mijn hulpe komt: de bewaarder Israëls sluimert niet, en bewaart uw uitgang en ingang. Als mijn geest in mij overstelpt was, zoo hebt Gij mijn pad gekend; Heere, Gij zijt mijn toevlucht, voer mijne ziel uit de gevangenis om Uwen naam te loven. Welgelukzalig is hij, die den God Jakobs tot zijn hulpe heeft; wiens verwachting op den Heer zijn God is. De Heer zal in eeuwigheid regeeren: Uw God, o Sion, is van geslacht tot geslacht, Hallelujah! Ja welgelukzalig wie op den Almachtige vertrouwt; aan Zijn vastheid, onveranderlijkheid ontvangt hij zelf deel, en spreekt moedig tot zijn wankelende vrienden, gelijk David in bangen nood: Ik betrouw op den Heere, hoe zegt gijlieden dan tot mijn ziel: Zwerf heen naar uw gebergte als een vogel? of gelijk Lavater in zijn "verlichtingen des harten": De evangelische kinderzin, de verheven eenvoudigheid, zonder welke het christendom een ijdele naam is, en welke na te streven mijn eerste en laatste poging zal zijn, gebiedt mij ten on-

veranderlijken grondslag te maken: steeds meer voor mijn plicht, steeds minder voor mijn lot bezorgd te zijn. Hoe meer ik voor het eerste bezorgd ben, hoe zekerder ik ben dat God voor het laatste zal zorgen. Mijn zaak is het te doen wat ik doen moet: Zijn zaak, mij te leiden en te sterken. Hoe meer ik kind ben, zoo veel te meer is Hij Vader. Hoe trouwer ik mijn kinderplicht vervul, zoo veel te meer betoont Hij Zijn vadertrouw.

Op een groote waarheid wijst hier Lavater, namelijk dat God een komen tot Hem, een vertrouwen op Hem alleen beandwoordt, wanneer en naar mate de mensch met oprechtheid, in ernstige beslistheid om Gods wil en niet zijn eigen lust te zoeken, tot Hem komt. Zoo spreekt Ezechiel kort vóór Jeruzalems val, in zijn veertiende hoofdstuk: Er kwamen tot mij mannen uit de oudsten Israëls, en zaten neder voor mijn aangezicht. Toen geschiedde het woord des Heeren tot mij, zeggende: Menschenkind, deze mannen hebben hun drekgoden in hun hart opgezet, en hebben den aanstoot hunner ongerechtigheid recht voor hun aangezichten gesteld; word Ik dan ernstelijk van hen gevraagd? Daarom spreek tot hen: alzoo zegt de Heere Heere, een iegelijk die alzoo doet, Ik zal hem andwoorden naar de menigte zijner drekgoden! opdat Ik het huis Israëls in hun hart grijpe, dewijl zij allen door hun afgoden van Mij vervreemd zijn. Gelooft gij niet, zoo houdt gij niet stand, zegt Jesaia tot Achaz. Is de Heer met ons in het slingerend schip, dan mogen wij ook onder worsteling en nood zingen: De Heer is mijn licht en mijn heil, voor wien zou ik vreezen? De Heer is mijns levens kracht, voor wien zou ik vervaard zijn? Ofschoon mij een leger omringde, mijn hart zou niet vreezen; ofschoon een oorlog tegen mij opstond, zoo vertrouw ik hierop. Ik vertrouw op U, o Heere, ik zeg: Gij zijt mijn God, mijn tijden zijn in Uwe hand. O hoe groot is Uw goed dat Gij weggelegd hebt voor

degenen die U vreezen; dat Gij gewrocht hebt voor hen die op U betrouwen, in de tegenwoordigheid der menschenkinderen. Ja weggelegd, als een opgespaarden schat, als Jozefs korenrijkdom in Aegypte, opdat als de dag der benauwdheid komt, de lang schijnbaar teruggetrokken nabijheid Gods eindelijk des te heerlijker openbaar worde voor aller menschen oogen! Gij verbergt ze in 't verborgene Uws aangezichts voor de hoogmoedigheden des mans. Gij versteekt ze in een hut voor den twist der tongen. Geloofd zij de Heer, want ij heeft Zijn goedertierenheid aan mij wonderlijk gemaakt, mij voerende als in een vaste stad. Ik zeide wel in mijn haasten: Ik ben afgesneden van voor Uwe oogen: dan, nog hoordet Gij de stem mijner smeekingen als ik tot U riep! Ik breid mijn handen uit tot U, mijne ziel is voor U als een dorstig land, Selah! Verhoor mij haastelijk, Heere! mijn geest bezwijkt. Doe mij Uw goedertierenheid in den morgenstond hooren, want ik betrouw op U; maak mij bekend den weg, dien ik te gaan heb, want ik hef mijn ziel tot U op, en schuil bij U. Zoo sterkt zich David te midden van verschrikkingen te Ziklag in den Heer zijn God, en zoo Martha gelooft, ook zelfs bij het graf des geliefden zal zij de heerlijkheid Gods zien.

Daarom, wees niet twijfelend als de golf die, van den wind her- en derwaarts bewogen, geen vaste gestalte verkrijgen kan en onophoudelijk afhangt van elken drang aan alle kant; want een dubbelhartig man, die half op God, half op zich zelf en het schepsel vertrouwt, is ongestadig in al zijn wegen. Indien gij aldus, spreekt Zophar tot Job, uw hart bereid hebt, zoo breid uw handen tot Hem uit. Dat is Jesaia's groote hoofdgedachte in al zijn profetiën, het verbond dat God met Abraham heeft gesloten en over David en zijn gansche volk tot het laatste geslacht toe heeft uitgebreid, dat verbond zal Israëls sterkte zijn,

en in geen ander verbond met Aegypte of Assyrie, of met wien dan ook, mag een bedriegelijke sterkte gezocht worden. Wee den kinderen die afvallen, spreekt de Heere, om een raadslag te maken, maar niet uit Mij; en om zich met een bedekking te bedekken, maar niet uit Mijn Geest: om zonde tot zonde te doen. Want Aegypte zal ijdelijk en te vergeefs helpen, daarom heb Ik hierover geroepen: stilzitten zal hun sterkte zijn. Ja waarlijk, daarin is onze sterkte: het vertrouwen dat opleeft in ons hart, is op zichzelf reeds waarborg der hulpe; immers het is haar aanvang: gelijk het geloof spreekt: bewaar mij, o God, want ik betrouw op U. Zoo vervult zich het diepe woord van Bias, den Griekschen wijze, die "al het zijne met zich nam" bij de plundering zijner vaderstad, en sprak: Ongelukkig is slechts hij, die het ongeluk niet weet te dragen. Dat is: het ongeluk op zichzelf is nooit zóó zwaar, of de hulpe Gods kan het doen dragen; slechts hij die deze hulpe niet heeft, omdat hij op haar niet vertrouwt, slechts die is in waarheid ongelukkig.

Leert het Woord van God ons dan, in gevoelloos stoïcisme het leed te trotseeren? O ganschelijk niet. Integendeel het leidt ons er toe, om dat leed ten diepste te gevoelen, en het vooral niet in gemaakte vroolijkheid te ontveinzen, of in ijdel krachtbetoon te willen op zijde stellen. Gelijk Rehabeam, toen Sisak van Aegypte de gouden schilden van Salomo had weggeroofd, de koperen daarvoor in de plaats liet ophangen, die een schijnbare bedekking van het verlies moesten leveren. Of gelijk Jeremia over het verharde Jeruzalem klaagt: O Heere, zien Uw oogen niet naar waarheid? Gij hebt ze geslagen, maar zij hebben geen pijn gevoeld. Gij hebt ze verhard, maar zij hebben geweigerd de tucht aan te nemen. Zij hebben hun aangezichten harder gemaakt dan een steenrots; zij hebben geweigerd zich te bekeeren. Toen in den Peloponnesischen oorlog de vreeselijke

uitslag der Siciliaansche expeditie, de smadelijke dood en gevangenschap van zoovele duizenden burgers te Athene geboodschapt werd, zaten de Atheners in het theater. Bijna niemand was er, of hij had een zijner betrekkingen en vrienden daarbij verloren. Maar om de grootte van hun verlies aan de aanwezige vreemdelingen niet te laten bemerken, bleven zij zitten en verborgen hun tranen in de voor het aangezicht gehouden mantels. Dit schijnt groot, maar het is slechts ijdel. Zendt God een pijl in uw hart, zoo ontveins hem niet. Ja ook trek hem er zelf niet terstond uit. Is het verootmoedigend wat Hij u toebeschikt, zoo draag den smaad eenigen tijd. Zeg niet met Ephraim in de grootschheid zijns harten: De tichelsteenen zijn gevallen, maar met uitgehouwen steenen zullen wij wederom opbouwen; de wilde vijgeboomen zijn afgehouwen, maar wij zullen ze in cederen veranderen!

Tracht ook eigen en anderer smart niet te verdooven. Aan het kruis weigerde Jezus den verdoovenden mirrhedrank, niet de teug om Zijn dorst te lesschen. Wie liederen zingt bij een treurig hart, is gelijk hij die een kleed aflegt ten dage der koude.

Want veel te ontzaglijk is dan ook immers de eigenlijke oorzaak, veel te diep ligt de ware grond des lijdens. Alle lijden op aarde is om de zonde. Niet dat hij die bijzonderlijk lijdt, daarom een grooter zondaar zou zijn dan anderen. Tegen die onbarmhartige en vermetele gedachte heeft ons de Heer uitdrukkelijk gewaarschuwd. Maar toch, het algemeene deel der menschheid is de smart, omdat de zonde tot allen doorgegaan is. Voor allen, als één geheel genomen, geldt Elifaz' woord: Die ondeugd ploegen, en moeite zaaien, die maaien dezelve. Immers zijn het onze overtredingen, die scheiding maken tusschen ons en onzen God, en onze zonden, die Zijn aangezicht van ons verbergen dat wij niet gehoord worden. Ja de mensch is tot moeite geboren, gelijk de vonk tot omhoog

vliegen. In dezen zondigen, gevallen toestand is het lijden hem natuurlijk; het komt hem niet over als een onbegrijpelijke, redelooze macht, maar hij erkent die noodzakelijkheid, als hij waarlijk heeft leeren geestelijk onderscheiden. En het zalig onderscheid daarbij tusschen hen die dat lijden in blinde verhardheid, als een noodlot, zonder vrucht ondergaan, en tusschen hen die de bedoeling kennen en beamen, dat onderscheid is dit: Alle rank die in Jezus geen vrucht draagt, die snijdt de Vader af; en alle rank die vrucht draagt, die reinigt Hij opdat zij meer vrucht drage. Zoo spreekt David in den 38sten Psalm met aangrijpende klacht de erkenning uit dat de smartelijke krankheid is ten gevolge van zijn zonde, maar ook dat de hulpe des Heeren hem nabij is tot uitredding. En als hij, na den dood van zijn dierbaar kind, zijn angstvol worstelen staakt en goedsmoeds en getroost is, dan geeft hij ons daarmede het heerlijk voorbeeld eener onderwerping, die het bitterst lijden dragen kan, omdat de gewisheid van vergeving der zonden het teeken van de gevraagde opheffing van dit lijden niet noodig heeft. Verwant hiermede is de zoo vaak ten onrechte als matte twijfelzucht veroordeelde aansporing van den Prediker (b. v. in het 3de hoofdstuk) om in het besef dat Gods plan alle dingen wijs en goed heeft geordend, in eenvoudigheid, zonder eigen plan, alles op den tijd nemende waarin Gods leiding het ons geeft, Zijn gaven te genieten. Wat hier wordt voorgehouden, voltooit zich in den "vrede Gods, die alle verstand te boven gaat," t. w. een vrede, die niet slechts na den strijd met de moeiten en duisternissen des levens, maar in dien strijd gesmaakt wordt; zooals Paulus voor Agrippa en voor allen wenschte, dat allen mochten zijn gelijk hij, uitgenomen de banden die hem knelden. Want wij lijden opdat wij verheerlijkt worden. De ziel toch wordt geoefend door de beproeving; immers zij snijdt haar (zegt Chysostomus) den hoogmoed af, verdelgt haar traagheid, ontdekt haar de

nietigheid der menschelijke dingen, en zalft haar tot volharding. Als door stroomende wateren der beproeving wordt het rad der hoop tot den heerlijken kringloop voortgedreven, waarvan Paulus getuigt: Wij roemen in de hoop der heerlijkheid Gods; en ook roemen wij in de verdrukking, wetende dat zij lijdzaamheid werkt, en de lijdzaamheid bevinding, beproefdheid, en deze wederom werkt hoop. De lijdzaamheid die draagt, werkt de beproefdheid, de standvastigheid die opheft; gelijk het inademen de voorwaarde tot het uitademen is. De hoop is reeds aanwezig van wege het rechtvaardigend geloof; maar zij wordt door verdrukking, lijdzaamheid, ervaring als het ware op nieuw geboren, juist gelijk na het wonder te Kana van de discipelen geschreven staat dat zij in Jezus geloofden, ofschoon reeds vroeger Hem toegedaan, dewijl nu hun geloof vernieuwd, herboren werd. Immers is in het geestelijk leven elke bevestiging als het ware een nieuwe werking des levens. Terwijl onze Calvijn lag te sterven (schrijft Beza) sprak hij meermalen: Ik zwijg o Heer, want Gij hebt het gedaan. Gij verbrijzelt mij, maar ik ben voldoende getroost en lijd het gaarne, want het is Uwe hand. En Israël zegt: Ik hoop op den Heer, gelijk de wachters op den morgen; mijn ziel is als een gespeend kind in mij. Dit is de diepte, die opstijgt. Het zijn de goedertierenheden des Heeren, dat wij niet vernield zijn, dat Zijn barmhartigheden geen einde hebben. Zij zijn elken morgen nieuw, Uw trouw is groot. De Heer is mijn deel, zegt mijn ziel, daarom zal ik op Hem hopen. De Heer is goed dengenen die Hem verwachten, der ziele die Hem zoekt. Het is goed dat men hope, en stille zij op het heil des Heeren. Een zoodanige onderwerping is de grond tot den waren moed; dit nederliggen doet krachtiglijk opstaan. Hier is iets veel hoogers dan het elegisch besef des heidens, die zijn machteloosheid tegenover de natuur betreurt, gelijk Ovidius in zijn aandoenlijke treurzangen over

zijn verbanning naar het verre Tomi, van welke Schiller (in zijn verhandeling over het naïve en sentimenteele dicht) naar waarheid zegt: Daarin ademt wel is waar geen gemeene ziel, maar toch de gemeene stemming van een edeler geest, wien zijn noodlot naar beneden drukt. Neen, eerder is de stemming des lijdenden geloovige de h u m o r, d. i. het levendig besef des geestes omtrent het b e t r e k k e l ij k e van alle verschijnselen des levens in vergelijking met het Oneindige, het vroolijk gevoel van 't onvolkomene en dwaze daarvan in vergelijking met het Volmaakte. Hier wordt Salomo's spreuk bevestigd: Een blij hart is medicijn, maar een verslagen geest verdroogt het gebeente. De geest eens mans zal zijn krankheid ondersteunen, maar een verslagen geest, wie zal dien opheffen? In lijden standvastig te zijn en onder het knarsen van de schipbreuk niet te versagen, dat is de ware grootheid, zeer verheven boven 't geen onder de menschen glansrijk genoemd wordt. Toen Agesilaus na de nederlaag der Spartanen bij Leuktra zich achter den Eurotas terugtrekken, en onder den hoon der uittartende Thebanen, de woedende verwijten der Spartaansche vrouwen en de weeklachten der grijsaards, die de schande des vaderlands niet overleven wilden, het muurlooze Sparta door de kloekheid zijner burgerij dekken moest; of toen Hannibal, na zware nederlagen, zonder ondersteuning van zijn vaderstad, van alle kanten door den vijand bestookt, onder onbeschrijf bare moeielijkheden zijn afgematte en muitende huurtroepen jaren lang in het vijandelijk land moest handhaven: toen hebben deze groote mannen een zedelijken moed, een sterkte van geest getoond, met welke hun schitterendste overwinningen niet in de verte te vergelijken zijn. En waardiglijk werd het vertrouwen op God in den hoogsten nood met de daad gepredikt door den patriarch van Konstantinopel, die (627 na Chr.) toen ten Oosten de Perzen aan den Hellespont, ten Noorden de Avaren in de voorsteden der benarde hoofdstad te zien waren, met de

schatten der kerk een leger wierf, en den keizer Heraklius aan het altaar der Sophiakerk liet zweren, dat hij met het volk, dat God in zijn hand gegeven had, getrouwelijk leven of sterven zou. Dat is de sterkte Gods, die Hij Zijn kinderen schenken wil: ja dat is Zijn gebod, dat wij niet vreezen mogen, om Zijner eere wil. Door Jesaia's mond toornt de Heer over de vreeze Zijns volks, als het schrikt voor de grimmigheid des benauwers, en met gekwetste waardigheid vraagt Hij Zijn Israël hoe het toch durft te vreezen, hoe het toch den moed durft te hebben moedeloos te zijn, terwijl Hij toch hun God is? Ik, Ik ben het die u troost, wie zijt gij dat gij u vreest voor den mensch die sterven zal, voor eens menschen kind dat hooi worden zal, en vergeet den Heere, die u gemaakt heeft, die de hemelen heeft uitgebreid en de aarde gegrond?

Wederstaat dan den duivel, roept Petrus, en staat vast in het geloof, wetende dat hetzelfde lijden aan uw broederschap, die in de wereld is, volbracht wordt. Sterkt u in deze gemeenschap des lijdens; anderen worden geholpen, dus ook gij. Voorzeker, het lijden kan hooggaan. Het kan soms de gedachte aan Gods liefde en trouw ter zijde dringen, als in den troosteloozen 88sten Psalm, of zoo als het een Job doet uitroepen: Pijlen des Almachtigen zijn in mij, wier vurig venijn mijn geest uitdrinkt; de verschrikkingen Gods rusten zich tegen mij. Och dat het God beliefde mij te verbrijzelen: liete Zijn hand los, en maakte een einde met mij. Maar het geloofsvertrouwen kan dat lijden ook zóó geheel, wat zijn verzoekende kracht betreft, overwinnen, dat het hart de verwachting der zichtbare hulpe Gods niet ééns behoeft, om op Zijn verbondstrouw verzekerd te wezen. Reeds noemden wij David bij den dood zijns kinds, en herinneren verder aan de drie jongelingen vóór den oven, als zij zeggen: O koning Nebukadnezar, ookindien onze God ons niet zou uit het vuur verlossen, zij het u bekend dat

wij uw beeld niet zullen aanbidden. Of aan het woord des Heilands als Hij, Zijn discipelen voorzeggende dat zij gehaat en gedood zouden worden om Zijns naams wil, er in één adem bijvoegt: Maar geen hair van uw hoofd zal gekrenkt worden; in wezenlijkheid zal dit alles u niet schaden. Zoo heeft het trotsche woord van Epiktetus een diepe waarheid tot kern: Niet de dingen der wereld zelf doen ons lijden, maar slechts onze gedachten, inbeeldingen, die wij er over hebben. Ja, edele wijsgeer! doch het zijn niet slechts gedachten, die ons daar boven heffen kunnen, maar alleen de gemeenschap met den levenden God: slechts het waarachtige leven, dat van Boven komt, kan over den dood in waarheid doen zegepralen. Welke is de overwinning, die de wereld overwint? Niet onze gedachten, ook de beste en schoonste niet, maar enkel ons geloof!

Rabia, een Mohamedaansche profetes uit de 8e eeuw, werd in haar krankheid door de drie beroemde godgeleerden Hassan Basri, Malik Dinar en Schakik Balchi bezocht. Hassan sprak: Oprecht in zijn gebeden is hij niet, die de slagen zijns Heeren niet verdraagt. Daarop Schakik: Oprecht in zijn gebeden is hij niet, die in de slagen zijns Heeren zich niet verheugt. Maar Rabia, in deze beide gezegden nog de reuke der zelfzucht bespeurende, zeide: oprecht in zijn gebeden is hij niet die, als hij zijn Heer aanblikt, niet vergeet dat hij geslagen wordt.

Zóó is het. "Wanneer 't geloofsoog op U ziet, Dan kwelt de donkre toekomst niet." Zie de roeiers in het snelvarend bootjen arbeiden ingespannen en met den rug naar den oever gekeerd, waar zij willen aanlanden; zij zien slechts op den stuurman, die aan het roer staat en de richting bepaalt. De onverstandige kinderen des ongeloofs wentelen hun bekommernis als een sneeuwbal om en om op het veld, totdat hij reusachtig groot en niet meer te bewegen is. Maar het kinderlijk geloof wentelt alle bekommernissen op den Heer, want Hij zorgt. Langs dezen weg is er mogelijkheid om

naar Jakobus' voorschrift, het om der gezegende vruchten wil voor groote vreugde te achten zoo men in velerlei verzoekingen valt. Gelijk de godzalige Scriver zijn Gotthold prediken laat: De nachtegaal zou, als zij verstand had, van uit haar doornhegge roepen: hier is het goed zijn, omdat zij daarin voor den roofvogel beveiligd is. Het goud in 't vuur zou zeggen: hier is het goed zijn, omdat het nu gelouterd wordt. De wijngaard, als de gaardenier hem tegen den winter nederlegt en met eenige aarde bedekt, zou zeggen: hier is het goed zijn, omdat hij op deze wijze tegen den vorst bewaard wordt. Het kind in de school, als de straatloopers het willen lokken om met hen de vrijheid te gaan misbruiken, zou zeggen: hier is het goed zijn, want ik leer tot kennis en welvaart opstijgen. En ik, die door Gods genade en Geest het geheim van 't kruis en van het daarin verborgen goed heb leeren verstaan, ik zou niet van harte daarbij zeggen: hier is het goed zijn? Ja waarlijk, in het lijden is naar Gods bedoeling zegen en licht voor ons. God draagt eerst onzen last met ons, daarna heft Hij ons met onzen last op, als wij ons geheel aan Hem overgeven. Vele onzer beproevingen zijn slechts misverstand, door onze traagheid, omtrent Gods eigenlijke meening over ons. Wij zien onze zegeningen onder een verkeerd licht, en noemen ze dan rampen. Het doel Gods met onze tegenheden is, ons te louteren. Hij liet de heidenen in Kanaän blijven om Israël te benauwen, opdat Hij den geslachten der kinderen Zijns volks den krijg leerde. Hij doet den stroom onzer blijdschap verdroogen om toegang tot ons hart te verkrijgen, gelijk Cyrus na tweejarige belegering van het hoogbemuurde Babylon, den Eufraat naar elders afleidde en door de drooge bedding in de anders onverwinlijke stad drong.

Daarom, laat de tuchtiging Gods haar doel aan u bereiken. Wees niet gelijk de dwaas, van wien, al stiet gij hem in een mortier met den stamper, al verbrijzelde hem de

overmaat der smarten, evenwel de dwaasheid niet wijken zou. Maar laat u in het lijden overtuigen van de machteloosheid aller afgoden, die in druk niet helpen kunnen; gelijk Israël zich zijner boeleeringen schaamde, toen zijn weg met doornen omtuind werd; toen de kinderen Israëls (naar de profetie die haar laatste, volle vervulling nog van de toekomst wacht) vele dagen zijn blijven zitten zonder koning en zonder offer, noch opgericht beeld, en zonder efod en teraphim, totdat zij zich bekeerden, en een overblijfsel uit hen, wederkeerende, den Heer hun God en David hun koning zocht. Van uit den bodem eens diepen puts, zegt Aristoteles, worden op den vollen dag de sterren gezien, die door den glans van het zonnelicht op het bovenvlak der aarde voor ons onzichtbaar zijn. Zoo zijn van uit de diepten der smart vele dingen voor ons zichtbaar, die het licht des gewonen levens voor ons bedekt. Het ongeluk (dus spreekt in Bernardin de St. Pierre's "Indische hut" een verstooten paria tot zijn gast) het ongeluk gelijkt op den zwarten berg Bember bij de grens van de brandend heete streek van Lahore. Zoolang gij er op klimt, ziet gij vóór u slechts onvruchtbare rotsen. Maar op den top ziet gij den hemel boven uw hoofd en aan uwe voeten het verrukkelijk koninkrijk van Kaschmir. Evenwel deze schoone gedachten van den Griekschen wijsgeer en den Franschen deïst zijn toch slechts dán eerst volle waarheid, als de beproeving met het oog des geloofs wordt aangezien. Want het ongeluk brengt ons wel tot ons zelve maar niet tot God terug. Een Achaz, als het hem benauwd wordt, maakt des overtredens tegen den Heere nog meer en offert den afgoden der lieden van Damaskus, die hem geslagen hebben, zoodat de profeet van hem en zijn aanhang het vreeselijk woord moet spreken: waartoe zoudt gijlieden nog verder geslagen worden? gij zoudt des afvals slechts nog meer maken. Ja zoo de goddeloozen, gebonden zijnde in boeien, vastgehouden worden met banden der

ellende, zoo geeft de Heer hun te kennen hun werk, en hun overtredingen, omdat ze de overhand genomen hebben. En Hij openbaart het voor hunlieder oor ter tucht, en zegt dat ze zich van de ongerechtigheden bekeeren zullen. Indien zij hooren en Hem dienen, zoo zullen zij hun dagen eindigen in het goede en hun jaren in lieflijkheden. Maar zoo ze niet hooren, zoo gaan zij door het zwaard door, en geven den geest zonder kennis. En die met het hart huichelachtig zijn, leggen toorn op, en roepen niet als Hij ze gebonden heeft: hun ziel zal in de jonkheid sterven! Die buiten God leven, lijden eigenlijk het lijden niet, maar zij maken zich lijden, zonder vrucht. Onoprecht en ijdel is de nadering van Joram van Israël tot Elisa om den Heer te raadplegen; en het andwoord is: wat heb ik met u te doen? ga heen tot de profeeten uws vaders en tot de profeeten uwer moeder! En Jeremia moet 's Heeren toorn aanzeggen aan de schijnheiligen, die bij de nadering der Chaldeën hun Hebreeuwsche knechten, naar Jehova's gebod, in het Sabbathjaar hadden vrijgelaten, maar toen de vijanden het beleg hadden opgebroken, hen weer tot slavernij hadden teruggebracht.

Neen, het lijden op zichzelf brengt niet tot God. Het heeft geen verzoenende kracht in zichzelf; die heeft Christus offer alleen. Een geheel leven, in de smartvolste boetedoeningen berouwvol doorgebracht, zou evenmin onze zondeschuld kunnen uitdelgen als de offers des ouden Testaments daartoe in staat waren. Wel heeft elk geloovige, gelijk Paulus, in het eigen vleesch te vervullen de overblijfselen der verdrukking van Christus, en dat voor Zijn lichaam, de gemeente; doch dit is in de verte niet aldus bedoeld, alsof het lijden van Christus niet voldoende ware en een zekere aanvulling behoefde; er wordt slechts mede gezegd dat het recht der wet, die de dooding des vleesches eischt, niet alleen voor ons in Christus, maar ook in ons, die niet naar het vleesch leven maar naar den geest, vervuld

worden moet. Gelijk in schemerende profetie het woord van Elihu tot Job spreekt: is er voor den lijdende, die verbrijzeld en uitgeteerd in zijn smarten nederligt, is er voor hem een Engel, als Middelaar, een die boven duizenden heerlijkheid heeft, om den mensch te verkondigen wat hem dienstig is: zoo zal God zich zijner ontfermen, en spreekt: verlos hem, dat hij in het verderf niet nederdale, Ik heb een losgeld ontvangen! Hier wordt toch gesproken van een Middelaar, die onder de duizenden Zijns gelijke niet heeft, die den mensch verkondigt den weg dien hij behoeft om van zonde en dood verlost te worden, den weg der bekeering en des geloofs; en van de verzoening, de verlossing, die in Hem, in dien Middelaar, gevonden is. Kortom, hier is een schemerend besef van de waarheid, die in de dagen der vervulling in zalige klaarheid verkondigd is. God was in Christus en verzoende de wereld met zichzelf. Alleen voor het geloof erlangen de oordeelen Gods hun eigenlijke beteekenis, en hun verlossende kracht wordt ervaren. Van hen die Gode de eere niet willen geven, zullen er in de laatste dagen zijn, die hun tongen zullen kauwen van pijn en krimpende onder de folteringen den God des hemels zullen lasteren, maar zich niet bekeeren van hun booze werken. Daarom is voorspoed dikwerf zoo gevaarlijk, ja een oordeel in plaats van zegen voor hem, die den Heer niet kent. Voorspoed verhardt hem tot eigenbatige besluiting in zichzelf; maakt hem, om met Henry Ward Beecher te spreken, tot een draaikolk, die alles naar zich toetrekt en inzwelgt, in plaats van een fontein, die vruchtbaarheid en verkwikking uit doet stroomen. Ach hoe noodig bleek in later dagen Mozes waarschuwing: als gij zult gegeten hebben en verzadigd zijn in het goede land, waar u de Heer heen geleidt, zoo wacht u dat gij Hem niet vergeet, en uw hart zich niet verheffe en gij zegt: de sterkte mijner hand heeft mij dit vermogen verkregen, opdat gij niet vergaat gelijk

de heidenen, die de Heer verdaan heeft voor uw aangezicht. Werd niet een Hiskia trotsch in zijn geluk en voorspoed, hij die een zoo ootmoedig vertrouwen op den Heer had betoond toen hem bange was?

Dat geloofsvertrouwen op God, hoe heerlijk wordt het beloond als het, in de kracht Zijner genade, volstandig blijft! Hoe blinkt Gods almacht dáárin vooral met de wonderbaarste schoonheid, dat Hij het kwaad tot goede uitkomsten leidt, ja het goede daaruit doet voortkomen! Een grijze Izaak wil tegen Gods gebod den aartsvaderlijken zegen aan zijn oudsten zoon geven; een ruwe Ezau dien zegen verkrijgen, een listige Jakob met een voorbarige Rebekka samenspannen — allen gaan hun eigen zondigen, vleeschelijken weg, en toch geschiedt Gods wil. Des Heeren raad met Israël zal bestaan; des volks zonde zal de aankomst in Kanaän wel achtendertig jaren van vele ellende en schande vertragen, maar toch niet verijdelen. In het hart des mans zijn vele gedachten; talloos komen zij op en gaan weer onder, maar de raad des Heeren, die zal bestaan en heft zich als de vaste rots te midden van deze schuimende baren op. Plechtig eindigt het laatste boek der Kronyken met de aanduiding dat het land, in weerwil van Israëls zonde, die de sabbathjaren had doen verzuimen, toch evenwel ten slotte die sabbathjaren verkreeg, al was het dan nu door de eenzaamheid waartoe het gericht der zeventigjarige ballingschap dat land had doen verlaten worden!

"Waar de menschelijke vrijheid Gods wet niet vervullen wil, worden haar uitingen steeds door God zoo overmeesterd, dat zij, schoon werkingen der vrijheid schijnende te zijn, toch een den dader geheel vreemde, ja tegen hem vijandige, beteekenis aannemen. Terwijl hij vrede en vreugde in zijn daad zocht, geeft zij hem onvrede. Terwijl hij zijn zaak meende te dienen, moet hij in elke daad het koninkrijk Gods bevorderen. Zoo wordt het mogelijk dat hun, die

God liefhebben, alle dingen ten goede dienen. Hoe scherp is deze voorstelling der geheele Heilige Schrift, omtrent Gods werkzaamheid in het menschelijk handelen, uitgesproken met deze woorden: Bij den reine houdt Gij U rein, maar bij den verkeerde toont Gij U een worstelaar. Dat is: God, in de bedoeling des reinen ingaande, geeft aan zijn inwendige daad, aan zijn bedoeling werkzaam gevolg naar den wensch des vromen. Maar ook aan het willen des verkeerden geeft de Heer kracht om zich te uiten. Hij treedt in diens verkeerde bedoeling, en laat haar tot de gewenschte daad komen. Maar Hij toont zich toch bij hem een worstelaar, een verkeerde, daarin dat Hij hem juist door de vervulling van den verkeerden wensch bedriegt en een doel, dat de goddelooze haat, juist door hem bereikt doet worden. Een hooger openbaring van goddelijke wijsheid is er bijna niet dan die, met welke Hij de wijzen juist in hun arglistigheid vangt. Als het groote voorbeeld van dezen zich altijd, ook in de daden Zijner vijanden, verheerlijkenden wil Gods stelt de Schrift ons Farao vóór, van wien God zegt: juist daartoe heb Ik u verwekt, opdat Ik aan u Mijn kracht zou betoonen en Mijn Naam zou groot worden onder de volken. In de wereldgeschiedenis laat zich deze wijze van werkzaamheid Gods als met de handen grijpen. Tegen de revolutionaire beweging van Frankrijk had God geen krachtigen koning, geen groote geesten over gesteld: een Mirabeau moest sterven toen hij den strijd tegen de kinderen zijns geestes ondernemen wilde; geen uitwendige macht zou de inwendige beweging van Frankrijk kunnen tegenhouden, God toonde zich ditmaal werkelijk "goed Fransch." Maar wat is het gevolg geweest? Deze beweging heeft Gods gericht aan de Bourbons, den adel, de geestelijkheid, voltrokken, — en dat werd ook hoog tijd, als men niet aan Gods gericht zou gaan twijfelen — maar de omwenteling heeft niet slechts op deze, haar niet onwel-

kome, wijze God gediend. Zij heeft ook zichzelf wederlegd. Zij heeft in plaats van een gewenschte gouden eeuw der wijsbegeerte, jammeren op jammeren, verscheuring op verscheuring over Frankrijk gebracht. Ja zij heeft het bij haar gehaatte koninkrijk Gods moeten dienen. Want de katholieke kerk van Frankrijk heeft zich in die dagen krachtiger bewezen dan menschen mogelijk achtten. De kerk is sedert die dagen allengs weder meer een geestelijke macht geworden. Bovenal bij de volken, die onder den Bedwinger der omwenteling geleden hebben, is het geloof op nieuw verlevendigd. Dit tweeledig karakter van tegelijk openbaring der inwendige, zedelijk-godsdienstige 'gesteldheid des menschen en van het goddelijk oordeel daarover te wezen, heeft elke menschelijke daad, die aldus in het licht treedt. In den meest uitgebreiden, ook de kleinste bijzonderheden omvattenden zin is het woord waar: de wereldgeschiedenis is het wereldgericht." [1])

Hoe de geheele schepping Gode dienen moet om Zijn raadsbesluiten uit te voeren, heeft Amos in zijn reeds in ons 1ste deel bladz. 219 aangehaalde laatste hoofstuk heerlijk aangewezen. In dit verheven gezicht ziet hij den Heer staan op het brandofferaltaar, dat een type is van den berg Gods. Op zijn bevel wordt de tempel verbrijzeld, het volk wordt daaronder begraven, den ontkomenen gedreigd dat des Heeren strafgericht hen toch tot aan de uiterste einden der aarde zal achterhalen. Want bij den almachtigen en

---

[1] Deze bladzijde is ontleend aan Dr. Heinrich Vorreiter, Luther's Ringen mit den antichristlichen Principien der Revolution. De vroege dood van dezen schrijver, een nieuwe toelichting van hetgeen wij boven opmerkten aangaande het raadselachtige van Gods bestuur, dat vaak de edelste kiemen na korten bloei verstikt, heeft misschien er toe medegewerkt dat (indien wij ons niet bedriegen) dit geniale werk niet zoo algemeen bekend is geworden als het verdient, waarom het hier met een enkel woord aanbevolen zij.

rechtvaardigen Rechter heeft Israël niets boven de andere volken vooruit, dan dit ééne, dat die gerichten niet tot verdelging, neen, slechts tot heilzame zifting zijn. Als het zaad in een zeef, zoo wordt Israël onder de volken geschud, maar niet één goed graantjen valt ter aarde, totdat ten laatste de Heer de vervallen hutte Davids tot vernieuwing weder oprichten zal in de dagen des nieuwen verbonds. Hoezeer is diezelfde oppermachtige besturing Gods ook over het kwade en zondige in de geschiedenis openbaar! Israëls zondige begeerte naar een koning, Davids levensloop van de zalving af vol gevaren en afwisselingen, terwijl de zonde van Saul en zijn aanhang slechts dienen moet om het ware, voorbeeldige koningschap in Israël op te richten, geeft het ons niet te zien, hoe de Heer alles gewrocht heeft om Zijns zelfs wil, om Hem te dienen, ja ook den goddelooze voor den dag des kwaads, die hem richten moet? In den hemelschen raad Gods moeten zich, in Jobs geschiedenis, niet alleen Gods kinderen, maar ook de Satan met hen laten vinden, omdat ook hij, onvrijwillig, dienaar Gods is die Zijn raadsbesluit uitvoert. Groote dingen voert Hij uit, zegt Elifaz de Themaniter, die men niet doorzoeken kan, en wonderen die men niet tellen kan. Den vernederde stelt Hij in 't hooge; den rouwdragende verheft Hij door heil. Hij maakt te niet de gedachten der arglistigen, dat hun han den niets uitrichten. Hij vangt de wijzen in hun arglistigheid, dat de raad der verdraaiden gestort wordt. Des daags ontmoeten zij de duisternis, en gelijk des nachts tasten zij in den middag. Maar Hij verlost den nooddruftige van den zwaarde, van hun mond en van de hand des sterken. Zoo is voor den arme verwachting, en de boosheid stopt haar mond toe. Ziet, welgelukzalig is de mensch, dien God straft, daarom verwerp de kastijding des Almachtigen niet. Want Hij doet smart aan en Hij verbindt. Hij doorwondt en Zijn handen heelen. In zes benauwdheden zal Hij u verlossen,

en in de zevende zal u het kwaad niet aanroeren. Jesaia herinnert den vijanden Israëls, die des Heeren gericht over Zijn zondig volk uitvoeren, dat zij, bij al hun overmoed, toch slechts zijn een zaag in de hand desgenen die hem trekt, een boog in de hand desgenen die hem spant. De verheven slotzang van Jeremia's profetiën geeft ons te zien hoe de beker des toorn, die eerst aan het afvallig Israël, daarna aan acht volken van rondom was toegereikt, ten slotte aan het groote Babel wordt op de hand gezet, als een profetisch teeken ook van den laatsten en hoogsten tegenstand der boosheid, die zich aan het eind der dingen tegen den Heer verheffen en toch slechts Zijner verheerlijking dienen zal. En Kajafas moet, als hij aan den Joodschen raad Jezus ondergang voorstelt, als een andere Bileam tegen zich zelf onvrijwillig profeteeren. Gelijk in de profetische geschiedenis van Jozef, die verklaart dat niet zijne broeders hem naar Aegypte hebben gezonden, maar God die het kwade ten goede gedacht heeft, slechts voorgebeeld is hoe Herodus en Pontius Pilatus, de heidenen en het volk Israëls niet anders hebben gedaan dan uitvoeren wat Gods raad en wil te voren bepaald had dat geschieden zou. Hetzelfde is op zoo menige bladzijde der ongewijde geschiedenis te lezen. De Peloponnesische oorlog, voor Griekenland en bepaaldelijk voor Athene zoo verderfelijk, is toch het middel geweest om de enge grenzen van het leven eener kleine stad te doorbreken en ruimte te maken voor een meer algemeen worden van de Grieksche beschaving, die later voor Gods waarheid ten voertuig dienen moest. De bemoeiingen der Arabieren met de Grieksche letterkunde, voor het behouden overleveren van vele merkwaardige Grieksche schriften, tot op onze tijden zoo belangrijk, hadden hun aanleiding in de krankheden, die de van wellust vervulde khalifaten teisterden, en tegen welke de eigen artsen geen middel wisten. De invallen van verwoestende horden en de tyrannie des

adels hadden in Duitschland het vroeg bloeien van welbevestigde steden ten gevolge, terwijl b. v. in Zweden, dat van deze worstelingen verschoond bleef, ook het opkomen der steden en der beschaving veel langzamer ging. De zoogenoemde gouden eeuw der philologie, de uitsluitende beoefening der Grieksche en Latijnsche letterkunde in de zestiende eeuw, heeft de ontwikkeling der nationale litteratuur bij onderscheidene nieuwere volken wel aanmerkelijk tegengehouden, maar is toch naderhand gebleken, tot diezelfde nationale letterkunde een voorbereiding te hebben geleverd, zonder welke zij geenszins dezelfde degelijkheid en kracht zou hebben kunnen bereiken. De luim en doodaanbrengende liefde van den despoot Hendrik VIII was in Engeland de oorzaak der Hervorming, die zich later daar te lande zoo zeer gereinigd en krachtig betoond heeft. De smartelijke vroege dood van Gustaaf Adolf is toch zeker voor Duitschland en voor hem een geluk geweest, daar bij een langer leven de edele bevrijder een overweldiger zou geworden zijn. De Engelsche heerschappij in Indie, met hoeveel onrein geweld in haar vestiging ook bevlekt, is toch gewis met het oog op godsdienst, wetenschap en staatsleven voor die landen een gezegend werktuig Gods geworden. Zoo zien wij hoe het kwaad een betrekkelijk recht van bestaan heeft, namelijk als uitvoering van Gods gerichten in deze zondige wereld, en als wegbereider tot een zegen, dien God bedoelt te schenken. Dit kan ons in veel moeielijke vraagstukken licht geven, b. v. in de vraag, of men den gekroonden roover van gisteren, omdat zijn gewelddaad gelukt is, heden als wettigen heerscher huldigen moet? Een der sterkst sprekende voorbeelden van hetgeen in dezen de eisch der waarheid is, geeft ons de Heilige Schrift in de geschiedenis van Jerobeam, die tegen zijn wettigen koning Rehabeam opstaande, het afgodisch en ook voor Juda zoo verderfelijk koninkrijk van Israël gegrondvest heeft. De tien stammen

vergeten alle herinneringen van dankbaarheid, alle beloften Gods aan Davids stamhuis verbonden. Trotsch is hun opstand tegen Salomo's zoon, vermetel en dwaas het andwoord van den koning. In dit alles is niets dan zonde en verkeerdheid der menschen. Maar zie, reeds vóór den opstand wordt in het eenzame veld door Ahia den profeet in 's Heeren naam aan Jerobeam beloofd dat, zoo hij in Gods weg zal wandelen, zijn koninkrijk zal bevestigd worden gelijk dat van David. Is dit om de daad van den opstand te wettigen? O neen, slechts om vooruit aan te duiden, dat deze menschelijke zonde aan Gods opperbestuur onderworpen was. Had Jerobeam dit vastgehouden, hij zou geen afgodendienst te Dan en te Berseba hebben ingericht; had Rehabeam het beseft, ook hij van zijn zijde zou geen vruchtelooze poging hebben aangewend om het geschiedde weder ongedaan te maken. Want dit eenmaal gebeurde heeft een recht, het recht niet van Gods goeden en welbehagelijken wil, maar van Gods oordeel, (zie bladz. 111) dat in straffende heiligheid de zonde achterhaalt. Op dezelfde wijze erkent de Zaligmaker het recht van het gebeurde, het nu eenmaal naar Gods heilig gericht geschiedde, in de overheersching der Romeinen over Gods volk, en beveelt den keizer te geven wat des keizers is, en Gode wat Gods is. Wie deze oordeelen Gods ootmoedig aanneemt, zich er door laat heiligen, voor dien kan hetgeen oorspronkelijk een straf, een vloek was, ten zegen worden. Van Levi's gruweldaad spreekt de stervende Jakob: vervloekt zij hun toorn en verbolgenheid; ik zal ze verdeelen onder Jakob, en zal ze verstrooien onder Israël. Maar als Levi zich later in ijver voor den Heer uitnemend heeft betoond, wordt die verdeeling onder Israël wel ten uitvoer gelegd, maar is van vloek tot zegen geworden. Even als de verstrooiing van het ongehoorzaam Israël onder de volken later, als Israël zich bekeert, een zaaiing van goddelijken zegen over de geheele aarde zal

blijken te zijn, opdat de volkomen overwinning van de zonde en haar gevolgen door Gods Almacht openbaar worde.

Dat is de heerlijkheid der voorzienige leiding Gods ook met de menschelijke zonde. De kortzichtige sterveling begrijpt het luttel, en kiest naar eigen gevoel zijne Rachel, en betreurt het zoo hem Lea wordt toegevoegd door donkere beschikking — maar hij weet niet, dat evenwel Lea de rechte, de stammoeder van het beloofde zaad is. Hij ziet niet in, dat uit de allerdiepste verlatenheid van God, zich in den smartkreet aan het kruis uitende, de innigste verbinding met God, de hoogste zaligheid voortkomt. Toch is het alzoo, dat "de werken Gods aan den blindgeborene moesten openbaar worden," het werk der goddelijke genade de werking des gerichts moest overwinnen, en de laatste alzoo blijken, slechts middel tot openbaring van de eerste geweest te zijn; even als Lazarus' krankheid in hoogeren zin niet ten doode, maar tot heerlijkheid Gods was. Alle oordeel Gods is tot verlossing, tot opstanding. En op ons allen doelt het profetisch woord van Hosea, dat in den dood en de opstanding van ons Hoofd letterlijk vervuld werd: de Heer heeft verscheurd, Hij zal ons genezen; Hij heeft geslagen, Hij zal ons verbinden. Hij zal ons na twee dagen levend maken, op den derden dag zal Hij ons doen verrijzen, en wij zullen voor Zijn aangezicht leven. En is dit in elk bijzonder deel niet dadelijk zichtbaar, het wordt toch duidelijk als wij dat bijzondere met het groote geheel in verband beschouwen. Daarom, o mensch, als uw eigen leed u nederdrukt, denk aan Gods barmhartige zorg voor dat groote geheel, en richt u op. Jona treurt over zijn eigen kleinen boom, die verdord is, en acht zijn toorn billijk ontstoken tot den dood toe. Maar God spreekt: zie op het geheel, op de groote stad Nineveh, over welke Ik mij ontferme. Niet om het leed gevoelloos klein te achten: o neen! het hart kent zijn eigen bittere droefheid. Doch er is ver-

troosting in de aanschouwing van Gods raad, door het geloof in Jezus Christus. Ook met betrekking tot het licht, dat Hij over de raadselen van des Vaders bestuur spreidt, is de Zoon de opstanding en het leven. Hij kan troosten, Hij alléén. De vertroostigen, die van beneden zijn, vergelijkt Job treffend met de beeken, die des zomers, als men ze het meest noodig heeft, verdroogen en de hoop der karavanen van Thema beschamen. Maar wèl sprak de Heiland te Nazareth, dat in Hem vervuld was de Schrift, die daar verkondigde: de Geest des Heeren Heeren is op Mij, en Hij heeft Mij gezalfd om een blijde boodschap te brengen den zachtmoedigen, om te verbinden de gebrokenen van harte, om den gevangenen vrijheid uit te roepen en den gebondenen opening der gevangenis; om den treurigen Sions te beschikken dat hun gegeven worde sieraad voor asch, vreugdeolie voor treurigheid, het gewaad des lofs voor een benauwden geest: om alle treurigen te troosten.

Zalig wie aldus de almachtige Barmhartigheid heeft leeren kennen in den geloove. Dat geloof is de rechte bron van den moed, den waren moed, die niets anders is dan vertrouwen op God. Onder de menschen geldt vaak voor moed wat niet anders is dan een vermetel God verzoeken. Maar de rechte moed, dat kind des geloofs, staat in ootmoed zoowel tegen overmoed als tegen kleinmoedigheid over. Hoe moed en vreeze van elkaâr verschillen, is zeer duidelijk; minder, hoe moed en overmoed, God verzoeken, tegenover elkander staan. Laat ons dat nog ontwikkelen.

God verzoeken is juist het tegendeel van het geloof. Het geloof wacht, vertrouwt en gehoorzaamt. God verzoeken daarentegen is: eigenwillig Zijn macht oproepen om ons te helpen naar onzen wil; dus ongeloof, ongehoorzaam bepalen van onzen eigen weg. In de dorre wildernis verbitterden zij den Allerhoogsten, en verzochten God in hun hart, begeerende spijze naar hun lust. En zij spraken tegen God;

zij zeiden: zou God een tafel kunnen toerichten in de woestijn? God wil niet dat wij ons zullen helpen langs eigen wegen, al is het wachten een moeielijke beproeving voor geloofsmoed en geduld; gelijk Saul te Gilgal, door voorbarig te offeren en niet op Samuel te wachten, zijn afval en ongeluk begon. Bezit (d. i. behoudt ten leven) uwe zielen in geduld, in vertrouwend en standvastig uithouden. Hierin ligt ook de veroordeeling der tooverij in al haar vormen. Zij is het bijgeloovig, en toch tegelijk vermetel, oproepen van een blinde macht om ons te dienen en zich naar onze luimen te schikken. Want de denkbeelden noodlot en toeval zijn nauw verbonden, gelijk wij hier boven, reeds opmerkten. Van daar de weerzin der ernstige Christenen tegen het hazardspel, ja der Christenen niet alleen: b. v. in het oude wetboek van Manu is het ook den Indiërs verboden. Immers ook van het lot, dat in den schoot geworpen wordt, is het beleid van den Heere; gelijk Hij daardoor in Ansgar's tijd in Zweden vrije invoering aan de prediking van het Evangelie beschikt heeft. En al wat hiermede samenhangt, is eveneens van den diepsten ernst. Tooverij, waarzeggerij, vragen van de dooden, enz. wordt in Gods Woord niet als een kinderachtig bijgeloof met schouder ophalen voorbijgegaan, maar met den hoogsten nadruk verboden als de zonde van het voorbijgaan van den levenden God, die Zijn stem duidelijk genoeg geeft aan Zijn volk, zoodat het niet noodig heeft zich tot andere machten te wenden. De Heer uw God heeft het u niet toegelaten, wat bij de heidenen geschiedt, zegt Mozes tot zijn Israël. Onder u zal niet gevonden worden die de dooden vraagt, of waarzeggerij pleegt, want de Heer uw God is in het midden van u, en Hij zal u, om Zijn openbaring te voltooien, een profeet verwekken gelijk mij, naar Dien zult gij hooren. Is er dan geen God in Israël, (dus toornt Elia tegen Ahazia) dat gij heengaat om Beëlzebul den afgod van Ekron, te vragen? En Jesaia: wanneer zij

tot ulieden zullen zeggen: vraagt de waarzeggers en de duivelkunstenaars, die daar hun tooverformulen fluisteren en binnensmonds mompelen, zoo zegt: zal niet een volk zijn God vragen? zal men voor den Levende de dooden vragen? Tot de wet en tot de getuigenis! zoo zij niet spreken naar dezen woorde het zal zijn dat zij geen dageraad zullen hebben. Te Samaria en te Efesus was het, toen het Evangelie van Jezus Christus was aangenomen, met de tooverijen van Simon en de tooverboeken der priesters gedaan. In zijn geschrift tegen de astrologie, de sterrewichelarij, die in zijn tijd nog zoo algemeen gehuldigd werd, komt Kalvijn dan ook nadrukkelijk tegen alle deze dingen als tegen omleidingen des Satans op.

Maar nu, geheel iets anders dan dit vermetel God verzoeken is de ware moed. Hij is zoo zeer een zaak des geloofs, dat naar Gods Woord de vreeze zeer bepaald een vrucht des ongeloofs is. Adam vreest voor God na zijn overtreding. Israël rebelleert te Kades Barnea tegen God, omdat het in weerwil van Jozua en Kaleb voor de inwoners van Kanaan vreest. De goddeloozen vlieden daar geen vervolger is, maar elk rechtvaardige is moedig als een jonge leeuw. De vermetele gelooft aan zichzelf, aan eigen kracht, eigen fortuin, maar is dan ook gansch en al gebroken als die eigen kracht hem begeeft. Zie het dezer dagen in Erckmann-Chatrian's merkwaardige tafereelen naar het leven geteekend, hoe de Fransche strijder, een leeuw zoolang hij vooruitrukt en overwint, daarentegen als er een nederlaag geleden is zich moedeloos en versaagd door een kind laat gevangen nemen, of ijlings vlucht, zonder ommezien tot Parijs toe. Doch de ware moed vertrouwt niet op zichzelf, maar op een hoogere leiding, welke men zich bewust is te dienen. Zelfs al kent men slechts een noodlot, een onbekende macht, die ons beheerscht. Caesar roept op de holle zee den stuurman toe: houd goeden moed, gij draagt Caesar en zijn geluk in uw bootjen. Na-

poleon treedt in den benevelden sterreloozen nacht met zijn generaal, die hem een veldtocht ontraadt, aan het venster, en zegt, naar boven wijzende: ziet gij daar die flonkerende ster?... Niet? welnu, ik zie haar, en dat zij u genoeg; ik zal overwinnen. Maar des te meer waar de mensch in den waarachtigen levenden God gelooft, dáár is de moed des geloofs in zijn vollen glans; en juist als de natuurlijke kracht blijkt niets te zijn, juist dan, als de vermetele versaagt, vlamt die moed volheerlijk op. Zie David, den jongeling, die in den naam des levenden Gods met gladde steenen den gepantserden Filistijn tegemoet gaat. Jonathan alleen de steenrots opklimmende naar het leger der vijanden heen, en sprekende tot zijn wapendrager: bij den Heer is geen verhindering om te verlossen door velen of door weinigen. Luther, gevangen op den Wartburg en zeker van de overwinning. Kalvyn, van den kansel te Genève tot de dichte drommen zijner vijanden sprekende: gij weet dat de Heer mij een standvastigen moed heeft gegeven, en ik zal liever sterven dan de H. Sacramenten uitreiken aan hen, die door den raad der kerke daartoe onwaardig gekeurd zijn. Dit innig verband tusschen geloof en moed duidt ons ook de Heiland aan, als Hij wel de bekommerden, de treurigen troost, maar, in onderscheiding van een kortzichtige zielzorg, die dezen samenhang vergeet, troost Hij de vreesachtigen niet; neen integendeel, Hij bestraft hen. Een krachtig verwijtend woord van Hem ontboeit in hun binnenste den moed, die onder nederbuigende indrukken en machten gebonden was. Ongeveer gelijk ik op een gevaarlijk punt van een Zwitserschen bergpas onzen veertienjarigen gids aan eene van ons reisgezelschap, die haar angst openbaarde, terwijl hij haar paard in den teugel greep, een forsch verwijt hoorde toevoegen. Met bewondering merkte ik op hoe de gevatte knaap met dien welberekenden toorn haar vrees verdreven had, terwijl onze bemoedigende woor-

den vooraf niet hadden gebaat. Deze moed houdt stand door de kracht Gods, ook al is al het uitwendige tegen ons. Blijft dit beginsel behouden, dan is al het overige gewaarborgd, ook al is het tijdelijk verloren. Toen Frederik Barbarossa na de nederlaag bij Legnano gesneuveld geacht werd, maar vier dagen daarna gewond en haveloos bij zijn deerlijk verzwakt leger te Pavia terugkwam, toen zeiden de overwinnende Lombardijers tot elkander: nu hebben wij nog niets wezenlijks gewonnen, want hij leeft nog! In hooger zin mag de geloovige zeggen: er is nog niets verloren, want Hij leeft nog, die ten laatste over al het stof zal staande blijven als mijn Verlosser en Koning. En Hij geeft Zijn kracht ook in hen die gelooven. Het geloof deelt in Zijn almacht, omdat het Hem vastgrijpt. Het is de genade, die niet alleen Timotheus, maar elken geloovige sterk maakt. Word gesterkt in de genade! Op genade te steunen gansch alleen, de eigen onwaardigheid, nietigheid, onreinheid, te kennen en aan zichzelf verloochend, van God alleen het leven te ontvangen, dat is de ware kracht, de ware vrijheid Zijner kinderen. Doch hiermede zijn wij ongevoelig reeds op het gebied getreden van het onderwerp, dat wij ons tot het volgend vertoog hadden voorbehouden. Wij hebben de voorzienigheid Gods, de almachtige werking van Zijn wereldbestuur in de wereld overdacht; zien wij nu verder hoe dat bestuur in hem, die de kroon der schepping is, ook het hoogste toppunt zijner werking bereikt. De kroon van Gods werkingen is de schepping der vrijheid. Die vrijheid wordt door het gansche overige geheel der schepping slechts genaderd, door den mensch, als hij in Christus, tot zijn ware bestemming, tot de ware menschelijkheid gekomen is, wordt de vrijheid bereikt. In hem dus viert de voorzienigheid Gods haar triomf. Dit is het, wat wij thans willen beschouwen.

DE VOORZIENIGHEID, OF: GOD DE SCHEPPER DER VRIJHEID.

(TWEEDE GEDEELTE.)

De vrijheid vóór te bereiden, in 't leven te roepen, te beschermen, dat is — wij zagen het — de heerlijke arbeid der Voorzienigheid Gods in de wereld. Dit geldt voor alle aardsche dingen, maar bovenal voor den mensch, die het hoofd der schepping is. In zijn levensleidingen wordt de Voorzienigheid Gods als voorbeschikking kenbaar. De leer der eeuwige verkiezing is niet anders dan uitspraak der geloofservaring, die terugziet op den afgelegden weg, en dan erkent dat het alles was genadeleiding Gods. Van die hoogte ziet men dan alle dingen als het ware van boven af. Men kan ze echter ook van beneden af beschouwen. Alle waarheid kan alzóó van twee standplaatsen uit beschouwd worden. Van boven af gezien vertoont zij zich als het volstrekte, voltooide. Het is volbracht: gij zijt met Christus in den hemel gezet; gij zijt gestorven en uw leven is met Christus in God verborgen; gij zijt in Hem volmaakt. Maar van beneden ziende merken wij het onvolmaakte, het wordende en voortgaande op: wordt gesterkt opdat Christus meer en meer in uwe harten wone: meent niet het gegrepen te hebben, maar benaarstigt u om de roeping en verkiezing vast te maken, want wij struike-

len allen in velen. Het geestelijk-levende is namelijk tegelijk voltooid en nog te voltooien. Dit is geen onoplosbare strijd, geen zich zelf tegensprekend dualisme. Neen, God is de Drieëenige: Hij is niet alleen boven het geschapene verheven, maar ook er indalend, om het naar boven tot zich op te voeren: niet alleen Vader, maar ook Zoon en Heilige Geest. Er is als het ware een overgang in deze dingen, waarbij de Vader geeft aan den Zoon, en de Zoon weder aan den Heiligen Geest, gelijk Hij spreekt: Dit is de wil desgenen, die Mij gezonden heeft, dat een iegelijk, die den Zoon aanschouwt en in Hem gelooft, het eeuwige leven hebbe, en Ik zal hem (door den H. Geest) opwekken ten uitersten dage.

Welnu, wij zien hier de waarheid van beneden af. Wij beschouwen de Voorzienigheid gelijk zij alle dingen, en bepaaldelijk den mensch omsluit, en zich bij hem als voorbeschikking, verkiezing verheerlijkt. Velen willen in deïstische oppervlakkigheid gaarne van Voorzienigheid, zeer ongaarne van voorbeschikking hooren. Als zij nadachten, zouden zij zien dat de voorbeschikking slechts de hoogste verheerlijking der Voorzienigheid is, als het ware haar zilverblik, de schoonste speling der zonnestraal op de bovenste krulling der golf. Voorbeschikking is de kern der Voorzienigheid; alle dingen der wereld groepeeren zich rondom de uitverkorenen. Hij die alle dingen werkt naar, in overeenstemming met, den raad Zijns wils, laat rondom dien raad als middelpunt de wijdere kringen van Zijn voorzienig wereldbestuur zich vormen. De menschheid is in den Zoon verkoren: dat is, de menschheid heeft een eeuwig bestaan in God! en daarom heeft God, in den Zoon, een eeuwige betrekking tot de menschheid. De vleeschwording is niet een daad van afgetrokken Almacht, maar is gevolg der noodzakelijke strekking van het goddelijk Wezen, dat op de menschheid een eeuwige betrekking

heeft. Wat de Zone Gods historisch geworden is in den tijd, dat is Hij eeuwig in Zijn wezen. En in dezen zin is ook de schepping zelf van het heelal noodzakelijk als vorming van den bodem, waarop de mensch moet staan, het voetstuk waarop zijn beeld zich verheft. Christus is de uitverkorene. Die Koning kan niet zonder onderdanen zijn: maar ook Zijn volk niet zonder woning, zonder lichamelijken bodem waarop het rust.

Van Koning en volk spreken wij. Dit leidt ons tot de gedachte, om alles wat wij in dit hoofdstuk wenschen te behandelen, vooraf op te helderen door het voorbeeld van de staats-ordeningen in de menschelijke samenleving. Inderdaad, daar is een overeenstemming, een analogie tusschen beide. De staats- instellingen moeten, indien zij waarlijk de vrijheid der menschen zullen verzekeren, een navolging van Gods wereldordeningen zijn. Donoso Cortes heeft eenige jaren geleden die overeenkomst in den Spaanschen senaat van zijn Roomsch- katholiek oogpunt uit ontwikkeld. Wij nemen zijn hoofdgedachte over, maar komen, Gods woord onafhankelijk van de Roomsche kerkleer ten grondslag leggende, niet met hem tot dezelfde slotsom. Onze hoofdgedachte is deze: de volmaaktste regeringsvorm is het ware constitutioneele koningschap. Dat is: een zoodanig, waarin de rechten des volks en zijner vertegenwoordiging niet op den bodem van een afgetrokken constitutioneele theorie rusten, d. i. op de theorie eener (al of niet getemperde) volks-souvereiniteit; maar op de geschiedenis des volks en die van het koningschap zelf. Welnu, dit is een afbeeldsel van de goddelijke Voorzienigheid, gelijk zij bij den mensch de vrijheid schept. Zulk een koning, die waarlijk aan den eisch van dezen regeeringsvorm voldoet, maakt zijn volk waarlijk vrij. De vergelijking is, natuurlijk, slechts benaderend en onvolkomen. Want de aardsche koning schept de vrijheid niet, hij vindt ze slechts voorhan-

den, en heeft ze te handhaven. Maar het is ons hier om te doen, dat wij erkennen hoe Gods almacht zich, als Voorzienigheid, dáárin verheerlijkt dat Hij van uit Zijn machtsvolheid den mensch vrij maakt: hem als het ware laat mede-regeeren en juist in 's menschen vrijheid Zijn volle almacht betoont. Treden wij dan eenige oogenblikken op het staatsgebied over, en onderzoeken wij hoe de ware constitutioneele koningsmacht de ware vrijheid des volks eerbiedigt en handhaaft.[1]

Wat is vrijheid op het staats-gebied? Vrijheid is niet, gelijk het liberalisme beweert, de macht om naar alle zijden heen te doen wat onze willekeur ons ingeeft; om ons zelf tot middelpunt te stellen onbekommerd om hetgeen rondom ons is, ons aan geen algemeen heerschende overtuigingen, rechthebbende staatsbeginselen en overleveringen storende. Op deze wijze zou de mensch ook vrij zijn als hij in de woestijn Sahara stond, met vrijheid om zich ongehinderd naar alle richtingen heen te bewegen. Dit is de gemeene en geestelooze beschouwing van het liberalisme, hetwelk tegen de vrijheid, tot haar beperking, niets anders over weet te stellen dan de uitwendige orde, opdat de menschen niet tegen elkander stooten en zich bezeeren. Neen, men moet tegen de vrijheid overstellen, of liever rondom haar stellen, als het gebied waarop zij werken en leven kan, den zedelijken inhoud van het openbare leven, de bestaande maatschappelijke instellingen, de overleveringen, die door den loop der geschiedenis gewettigd zijn en de levenskracht des volks uitmaken. Want het eigenlijk wezen des menschen, in welks onbelemmerd ontplooide werking toch zijn vrijheid bestaat, is niet zijn individualiteit, zijn persoon slechts als bestaand afzonderlijk wezen; maar zijn zedelijk wezen, door hetwelk hij aan de wereld, aan haar groote door de

[1] Over deze uitweiding, zie de voorrede van dit deel.

scheppingsorde gevestigde levensbeginselen, en aan haar Schepper zelven gebonden is. Wanneer nu 's menschen hart niet leeft in God, dan verbreekt het verstand zijn samenhang met de andere geestelijke vermogens, en stelt zich afgetrokken voorop (I bladz. 29). Dan komen overal voor de van God gestelde persoonlijke realiteiten, werkelijkheden des levens, schaduwachtige algemeenheden, algemeene woorden, (b. v. staat, vrijheid, enz.) in de plaats. God heeft overal organismen gesteld, levende samenstellingen, die zich ontwikkelen; het verstand daarentegen in zijn afgetrokkenheid stelt daar overal mechanismen, werktuigelijk samengevoegde algemeenheden, voor in de plaats. Het is gelijk wij vroeger reeds opmerkten: het verstand werkt van buiten naar binnen door samenvoeging van deelen; de natuur, Gods werk, gaat van binnen naar buiten door ontwikkeling van kiemen. Dr. Fabri, zendings-Inspector te Barmen, heeft in een hoogst aantrekkelijke levensbeschrijving van zijnen kleinen Robert, een vroeg tot den Heer genomen veelbelovenden knaap, ook vermeld, dat het kind in de laatste lente zijns levens eens over het veld wandelde en zich verheugde in de ontluiking van planten en velden. Op eens bleef hij staan, en vroeg: maar, lieve vader, hoe leeft en wast toch alles? en na een poos stilzwijgens: maar vader, kan de aarde dan zichzelf niet geschapen hebben? Alles wast toch van binnen naar buiten uit! In deze laatste woorden sprak de knaap een dieper waarheid uit, dan hij zelf besefte. Dit is juist het werk Gods in de natuur, dat Hij haar een betrekkelijk zelfstandig, zelfwerkzaam leven, gegeven heeft, met welks beschrijving wij dit ons 2e deel hebben aangevangen: een groeien van binnen naar buiten, van een levensmiddelpunt uit naar den omtrek, terwijl daarentegen het menschelijk verstand van buiten naar binnen, van de verschijnselen zoo dicht mogelijk tot het levensmiddelpunt, de oorzaak,

tracht te gaan. Aldus stelt het verstand, waar het buiten de van God gestelde scheppingsorde om, zelf de toestanden wil herscheppen, voor de levende organismen overal werktuiglijke samenvoegingen, mechanismen, in de plaats.

Voor de vrijheid, gelijk God ze gesteld heeft, t. w. de onbelemmerde ontwikkeling der personen en instellingen naar hun eigen door de scheppingsorde bepaald wezen, komt dan in de plaats de vrijheid als een afgetrokken gedachte, een logische algemeene regel. Maar evenals b. v. gezondheid slechts is de regelmatige, ongestoorde ontwikkeling van het geheel lichamelijk organisme, geen realiteit op zichzelf, — zoo is desgelijks de vrijheid de gezondheid des volks, de natuurlijke ontwikkeling van al zijn voorwaarden des levens: geen tyrannische afgetrokken gedachte, naar welke alle werkelijkheid zou moeten gewrongen worden. Denken wij b. v. aan den edelen Schiller met zijn zedelijke afgetrokkenheden, zijn "deugd," die niet in den persoonlijken God geworteld, maar een realiteit op zichzelf zijn wil. En wat wordt ze dan nu? Het beeld van een, niet eens meer naïf en levenskrachtig, maar van een onnatuurlijk in afgetrokkenheden opgeschroefd heidendom. Wat wordt Schiller's "vrijheid"? Zij heeft, gelijk H. Leo met recht opmerkt, geen werkelijkheid, noch op de Zwitsersche bergen noch in het Spaansche koningspaleis.

De eerste en hoogste eisch der ware vrijheid daarentegen is: instandhouding van de natuurlijke en zedelijke goederen des volks. Alzoo niet slechts godsdienstvrijheid voor het individu, maar vóór alle dingen de godsdienst zelf en godsdienstige opvoeding van het volk. Niet vrijheid der zeden (vrijheid om b. v. in concubinaat te leven) maar reinheid der zeden en gewoonten. Niet slechts leervrijheid, maar veeleer bloei en degelijkheid der waarachtige leer, der beschaving. Niet vrijheid van eigendom en bezitverwerving

maar vrijheid en bezitverwerving zelf, dus welstand van alle klassen des volks. In het bezit van deze goederen bestaat de hoogste vrijheid; immers de hoogste en wezenlijkste bevrediging der volken. Eerst van den tweeden rang is de verhooging van het recht der individualiteit, zoodat de staatsburger grooter ruimte van individueele beweging en streven, en een grooter aandeel aan het bestuur van deze zedelijke goederen verkrijge. [1])

Maar dit, wat in de tweede plaats en aan het eerste ondergeschikt moest blijven, is het eerste geworden, en van daar het verkeerde der thans heerschende zucht naar vrijheid. Men kan als een bijzonder karakter der 18de eeuw opgeven de zucht naar afgetrokkenheid d. i. den weerzin om de waarheid, die in de dingen zelf ligt, te erkennen, terwijl men daarentegen in dezelfde mate zich aan afgetrokken redeneeringen bond. Niet zoozeer de waarheid, hoezeer men haar ook in geestdrift prees, begeerde men, maar de logische juistheid. Zoo werden uit de stelling van den "absoluten staat" de gewichtigste gevolgtrekkingen afgeleid. Is het recht van willekeurig-menschelijke inzetting, dan kan het zijn gelding ook slechts hebben door den gemeenschappelijken wil van allen, die er zich aan moeten

[1] Deze begripsontleding is grootendeels ontleend aan het uitnemende werk van Stahl, "de hedendaagsche partijen in Staat en Kerk." Ook in de volgende ontwikkeling van het onderscheid tusschen constitutioneele monarchie en constitutioneele theorie zijn wij Stahl gevolgd. Onze instemming met dit geschrift is overigens niet onbepaald. Het voornaamste staatkundig deel des werks stellen wij hooger dan het theologisch, of de kleinste tweede helft. In Stahl's onjuist en onrechtvaardig oordeel over de zoogenaamde Bemiddelings-theologie vertoont zich de groote fout zijner levensbeschouwing, welke o. i. bestaat in het miskennen van het tusschengebied, over hetwelk wij pag. 67 hebben gesproken. Het verband tusschen liberalisme (of conservatisme) en radikalisme werd overigens reeds twintig jaren geleden door onzen Groen van Prinsterer in zijn "Ongeloof en Revolutie" op onvergetelijke wijs in het licht gesteld.

onderwerpen. Deze gevolgtrekkingen maakte men evenwel, in zekere schuwheid, doorgaans niet op. De oude organisatie der samenleving werd opgelost, maar het nieuwe mechanisme stelde men ongaarne zoo dadelijk er voor in de plaats. Voor de consequente stellingen van het radikalisme deinsde men terug, en vergenoegde zich met een halfheid, die tegenover de oude toestanden liberalisme, tegenover de nieuwe, radikale die in het verschiet opdaagden, conservatisme genoemd werd. Het oude was verbrijzeld, en van de losdrijvende stukken zonken natuurlijk de zwaarste naar beneden, het lichtste dreef boven. Dat is: de rijke middelstand verkreeg overwicht, de lagere stand, de arme, de arbeider, werd dienstbaar aan kapitaal en concurrentie, aan bezit en beleid zijner meerderen. Deze overgang van het oude tot het nieuwe is echter niet recht vermiddeld. Men heeft de overgangen verzuimd, daarom kan hetgeen gevestigd is, ook niet duurzaam blijven. Reeds zien wij de dreigende verheffing van den laagsten stand allerwege zich baan breken; wat onder lag wil boven op komen, en op zijn beurt willekeurig heerschen. Want waar de evolutie, de regelmatige ontwikkeling van het bestaande ontbreekt, daar ligt de revolutie, van 't afgetrokken verstand uitgaande omwenteling, voor de deur. De juiste overgang is verzuimd, zeiden wij. In vroegeren tijd was schier de geheele staats-macht, privaat eigendom der vorsten en standen. De koning b. v. kon het land naar goedvinden deelen of afstaan als een persoonlijk eigendom; evenzoo hadden de adel, de geestelijkheid, de gilden hun bijzondere rechten. Thans is deze zeer groote vooruitgang geschied, dat al deze machten met en voor elkander samenwerken. Het publiekrechterlijk karakter van alle staats-instellingen verbindt ze alle tot één organisme, door één hoogere noodzakelijkheid, die boven vorst en volk staat. Maar deze voortgang is, helaas! meestal geschied onder den invloed van de theorie

der volks-souvereiniteit. Dat is: de oude standen, gilden, instellingen zijn in stukken geslagen; de afzonderlijke personen, los voor zich zelve staande, hebben als volks-massa, als aggregaat (samenhooping) van de volksmenigte, hun recht om te regeeren geëischt en, in beginsel, verkregen. Dit is het valsche denkbeeld der volks heerschappij. Er is ook een ware, bijbelsche voorstelling hiervan. Als het oude Godswoord zegt: wie des menschen bloed vergiet, diens bloed zal door den mensch vergoten worden, dan wordt hier "de mensch" tot zijn eigen overheid gesteld; doch niet in ordelooze massa, maar als leden eens lichaams, gerangschikt in zekere, op grond van huwelijk en familie, van God in de natuur gevestigde ordeningen. Gelijk in het Oude Verbond de rechten des priesterdoms in den grond aan geheel Israël toebehooren: gelijk in het Nieuwe Verbond de rechten van het geestelijk ampt eveneens der geheele gemeente voorrecht zijn: alzoo behoort naar dit woord Gods tot Noach en de zijnen de overheid bepaald aan de menschheid. Ja aan de menschheid, dus niet aan den ordeloozen hoop, maar aan de menschheid, gelijk zij zich als volk, als gemeente, als stand, kortom als levende lichamen, waarvan elk zijn hoofd heeft, in ordelijke eenheid samenvoegt. Ziedaar de diepe beteekenis van de gedachte "volks-souvereiniteit," welke wij volstrektelijk niet onbepaald verwerpen; slechts komt het er op aan, wat het volk is: de samenvoeging der losse, op zichzelf staande individuen, gelijk de theorie des ongeloofs leert, of het samengevoegde lichaam, dat hoofd en leden heeft, gelijk de Schrift verklaart. Het Hoofd moet vrij zijn, van Goddelijk recht gesteld, d. i. gebonden aan Gods scheppings-orde in de geschiedenis van het volk openbaar, aan de levensbeginselen van het geheel dat hij geroepen wordt te beheerschen. Hierin ligt, gelijk wij opmerkten, het verschil tusschen de geschapen, menschelijke macht en de ongeschapen opper-

macht Gods: de mensch schept de toestanden en de vrijheid niet, hij vindt ze als voorhanden en heeft ze slechts te handhaven. Doch vrij, van Goddelijk recht gesteld, is de macht des Hoofds; en dit is niet zoozeer een recht als wel een verplichting, namelijk om niet naar persoonlijk goedvinden, naar individueele willekeur, maar volgens de van God gevestigde ordeningen te regeeren. Zoo zal de vorst zijn ware persoonlijkheid ontwikkelen, zijn ware beteekenis hebben als samenvatting van het wezenlijk leven des volks: zóó een afschaduwing zijn van het Hoofd der Gemeente, in Wien het leven der menschheid samenvloeit als in een middelpunt; gelijk in Baumgarten's geschrift over "David, den koning zonder gelijken" zoo heerlijk aangewezen is. Vroeger was het heerschend beginsel de persoonlijkheid. De beteekenis van een mensch hing af van 't geen hij was. Ik ben vorst, edelman, burger van deze stad of van dien staat: dit besliste over iemands geheele levensstelling. Van zijn keuze voor individueele willekeur of wel voor zedelijke gehoorzaamheid aan de gevestigde ordeningen Gods in het volkswezen en in zijn eigen menschelijke natuur, hing het nu af of zulk een vorst, edelman, burger in schijn of in waarheid vrij zou wezen. In onze tijden daarentegen treedt het bezit meer op den voorgrond; de vraag is niet zoozeer wat men is, als wel wat men heeft. Ik heb een fabriek, een handelszaak, een grondbezit, een post, of -- geld. De persoonlijkheid treedt terug achter het kader, de lijst waarin zij gevat wordt, den toestand, het onpersoonlijke dat haar beheerscht. Men spreekt niet van "den koning" maar van "de regeering" enz. Dit hangt samen met de, ook door een verkeerde natuurstudie beschermde, voorliefde tot het natuurlijke en onpersoonlijke, boven het geestelijke, persoonlijke. Op staatkundig en maatschappelijk terrein vertoont zich deze richting in het overwicht van den bezittenden middelstand. Hij

beheerscht de regeering door de kamers, de gerechtshoven door de jury, de militaire macht door de nationale garde, de openbare meening door de tijdschriften en dagbladen; kortom door de macht van geld, handel en wetenschap. En zoo worden alle toestanden zooveel mogelijk in een soort van rustige middelmaat gehouden. Maar de mensch is tot persoonlijkheid geschapen. De onderdrukte persoonlijkheid van den lageren stand gromt in de diepte en bereidt een schrikkelijke omwenteling voor, bij welke de naakte, woeste persoonlijkheid zich op het bezit en de bezittenden zal werpen om ze te verdringen. Dit zal toepassing wezen van de verkeerde, tegen Gods woord gekantte, theorie der volks-souvereiniteit. Gelijk de theologie veelszins verzuimd heeft, het menschelijk verstand vrij te maken, en dit verstand nu, ongeduldig over zijn lange verdrukking, zich tegen de theologie keert, alzoo ook het volk, daar de overgang van privaat tot publiek recht niet langs den weg der historische voortontwikkeling der bestaande machten en instellingen, maar langs den weg der revolutie geschied is. Zoo is veelszins niet een ware constitutioneele monarchie, maar een valsche constitutioneele theorie, in den vorm eener papieren grondwet, die met de historie en de ware levensbeginselen des volks gebroken heeft, op den troon gekomen. Constitutioneel beteekent: datgene wat tegen willekeur overgesteld is: het ordelijke, wetmatige. Maar de constitutioneele theorie, die op den bodem der volks-souvereiniteit rust, beschermt niet tegen willekeur, zij bevordert die veeleer door het vestigen van den toestand van naijver aller machten onderling; omdat ieder, van het valsche denkbeeld der vrijheid uitgaande, zichzelf zooveel mogelijk tegen de anderen wil handhaven. Zoo is de leugen allerwege. "De regent liegt als hij zijn aanhankelijkheid aan de Grondwet roemt; de ministers liegen wanneer zij zich als dienaars van het algemeen belang voordoen; de volksvertegenwoor-

digers liegen als zij verzekeren, niets anders te willen dan de strenge naleving der wet; het volk liegt als het anderen naspreekt dat het hierbij zich zelf regeert." [1]

De ware constitutioneele monarchie daarentegen staat geheel op den bodem der geschiedenis. Zij eert het historisch gewordene als werk Gods en des menschen. Het recht ontstaat geleidelijk langs historischen weg uit de bij het volk bestaande zeden en gewoonten. Om dezen voortgang te verduidelijken kunnen wij hem best met de vorming der taal vergelijken. De taal (zegt Wilhelm von Humboldt) is diep in de geestelijke ontwikkeling der menschheid ingewikkeld. Zij begeleidt haar op elken trap van haar plaatselijk vooruit- en achteruit gaan, en de telkens bereikte stand der beschaving is uit haar op te maken. Maar er is een tijdperk, waarin wij slechts haar zien; waarin zij niet de geestesontwikkeling slechts begeleidt, maar geheel hare plaats inneemt. De taal ontspringt wel is waar uit een diepte der menschheid, welke verbiedt, haar ergens als een eigenlijk werk, als een schepping der volken zelve te beschouwen. Zij bezit eene zich ons zichtbaar toonende, al is het ook in haar wezen onverklaarbare, zelfwerkzaamheid, en is, van deze zijde beschouwd, geen gevolg van opzettelijke werkzaamheid maar een onwillekeurige uitvloeiing des geestes: niet een werk der natiën, maar eene haar door innerlijke leiding toegevallen gave. Zij bedienen zich van haar zonder te weten hoe zij zich haar gevormd hebben. Evenwel moeten zich de talen toch altijd met en door de vooruitstrevende volksstammen ontwikkeld,

---

[1] Zie de eenigzins eenzijdige, maar geestvolle en van gewichtige waarheden op het gebied van Staat en Kerk overvloeiende "Gesprekken uit de tegenwoordige dagen over Staat en Kerk" van von Radowitz. De aangehaalde zinsnede is niet van Waldheim, den R. C. en aan het oude gehechten schrijver zelf, maar van Detlev, den radikaal, met wien Waldheim, door gemeenschappelijken afkeer van beiden tegen de liberale of conservatieve halfheid, veelszins overeenstemt.

en uit haar geestes-eigenaardigheid, die haar vele beperkingen opgelegd heeft, als het ware ontsponnen hebben. Het is geen zinledig woordenspel, wanneer men de taal voorstelt als in eigen werkzaamheid slechts uit zichzelf ontspringend en goddelijk vrij, de talen daarentegen als gebonden en van de natiën tot welke zij behooren, afhankelijk." Zóó door menschen gebruikt en ontwikkeld, dagelijks toegepast, onophoudelijk veranderend, zijn de talen in haar onzichtbaren en onnaspeurlijken levensgang boven alle opzettelijke inwerkingen verheven. Slechts als een taal reeds voorhanden is, als zij feitelijk ontwikkeld dáár staat, vermag de taalkunde haar in regelen saam te vatten, te beschrijven en voor te stellen. Evenzoo is het nu met de wetten. Eerst als het recht werkelijk voorhanden is en onder het volk gelding verworven heeft, eerst dan vermag wetboek of grondwet het bestaande recht te regelen, te beschrijven en door die beschrijving te zuiveren en tot zelfstandigheid te brengen. Wanneer daarentegen een enkel mensch, een geleerde, een volksleider, of een wijsgeerige school, een bovendrijvende partij, ja een gansche menigte, een buiten het spoor zijner geschiedenis verdwaald volk op een bepaald tijdpunt in dat bestaand recht door willekeurig wijzigen, door inzettingen of afschaffingen wil ingrijpen, dan ontstaat er absolutisme, dwangheerschappij, om het even of zij van een koning of een volksvertegenwoordiging uitga. Het recht komt niet uit de telkens ingestelde of veranderde wetten voort, maar omgekeerd, de wetten hebben uit het recht voort te komen. Het recht in den hoogsten zin is Gods gebod, op den Staat en de samenleving toegepast. Dit is de Goddelijke zijde des rechts, die in het minst niet de menschelijke zijde hindert, t. w. de bepaling wat nu voor ieder mensch in elk bijzonder geval recht en billijk zij, een vraag waarover het positieve menschelijk recht te beslissen heeft. Dit menschelijk recht is, zoo het slechts met de hoofdtrekken, de duidelijke

eischen der geschiedenis des volks overeenstemt, even weinig willekeurig als die geschiedenis zelf. Waar het uit de bestaande zeden en gewoonten ontstaande gebruik gapingen heeft, onzekerheden of tegenstrijdigheden toelaat, of waar men aan vaste bepaling en een overzicht van het vastgesteld gedeelte behoefte gevoelt, daar ontstaan de wetten. Zoo is de Staat noch opperregeerder, noch b. v. opper-paedagoog in de schoolzaak, maar hij regelt, beschermt en zuivert het bestaande, namelijk datgene wat langs natuurlijken, historischen weg ontstond.

Dat wij bij dit alles de monarchie, bepaald het koningschap, hebben ondersteld, is niet omdat een Nederlander dit schreef, maar omdat het naar onze overtuiging de meest waarlijk schriftmatige regeeringsvorm is. En zulks niet zoo zeer omdat het koningschap dikwerf in de Schrift vermeld wordt, maar omdat de vrijheid, die der Israëlitische en Christelijke konings-idee ten grondslag ligt, buiten het Christendom niet wordt aangetroffen. De oude Staten hadden slechts afwisseling tusschen de republiek en de zich uit haar ontwikkelende, onbeperkte alleenheerschappij, tyrannis. Deze laatste is in de christelijke tijden meest keizerschap genoemd, en als zoodanig bepaald tegen het koningschap overgesteld. De enkele poging om den Heer, die in de Schrift de Koning der Koningen genoemd wordt, één oogenblik den "Keizer der keizers' te betitelen, wijst dit uit. In het echte koningschap heeft de koning de macht, het volk of zijn vertegenwoordiging den invloed: juist gelijk de betrekking tusschen man en vrouw in het huwelijk behoort te zijn. De betrekking van overheid en onderdaan onder het beeld van een vader en zijn kinderen voor te stellen, is meer Oud-testamentisch; die van man en vrouw duidt de Nieuw-testamentische prototype dezer verhouding aan, (gelijk God onder het Oude verbond de Heer en Vader, in het Nieuwe in den Zoon de Bruidegom der gemeente wil zijn) zooals Dr. A. Capadose in zijn

ten onrechte thans vergeten, aan schoone diepe gedachten rijk geschrift "het despotismus zich uit het liberalismus ontwikkelende" overtuigend heeft aangewezen.

De miskenning dezer gewichtige waarheden zal vroeg of laat huiveringwekkend gewroken worden. Het radikalisme, de consequente voortzetting van het liberalisme, bereidt, gelijk wij reeds opmerkten, een geheele omwenteling der bestaande toestanden voor. Hoe doortastend de groote Fransche revolutie der vorige eeuw ook moge schijnen geweest te zijn, zij bleef toch nog voor zekere grens staan. In den grond was het toch, gelijk in later jaren na kalme opklaring der toestanden gebleken is, de middelstand der bezittenden, die van haar het grootste voordeel getrokken heeft. Maar nu wacht de laatste stand (die nooit had moeten bestaan, noch als bestaande erkend worden, maar die thans deze erkenning meer en meer afdwingt) nu wacht en eischt de laatste stand zijn beurt. Hij wil niet slechts een staatkundige maar een maatschappelijke omkeering; niet in naam van menschen- of burgerrechten, of welke andere staatkundige theorie dan ook, maar eenvoudig in naam van de macht des hongers en der naaktheid. Het vuistrecht van den sterkere tegenover den zwakkere, thans onder den vorm der zoogenaamde concurrentie bestaande, zal dan zijn eenvoudiger vorm aannemen, die in de hedendaagsche grèves der werklieden reeds aanvangt dóór te schemeren. Tegen de rechte, in den aanvang door ons genoemde, bijbelsche beschouwing der vrijheid, namelijk die 's menschen levensdoel in heiligheid, het dragen van Gods beeld, stelt, zal zich dan praktisch doen gelden de nu reeds theoretisch door velen aangenomen grondstelling, dat het doel des menschen is gelukkig te worden, te genieten de bevrediging van alle lusten, die dit aardsche leven kunnen vervullen.

Wat wij in al deze beschouwingen op staatkundig ter-

rein opmerken, laat zich evenzoo op staathuishoudkundig gebied bewijzen. Wij noemden zoo even de onbeperkte concurrentie een vuistrecht van de sterken, de bezitters en kapitalisten, tegenover den bezitloozen arbeider en arme. Ook hierin bewijst de vrijheid, hoe edel ook bedoeld en hoezeer ook tegenover onredelijken dwang betrekkelijk gerechtigd, toch een valsche, gevaarlijke vrijheid te zijn als zij niet op den grondslag van Gods Woord en Gods historische ordeningen en instellingen rust. Terwijl de communisten en socialisten van den Staat alles verwachten, laten de veelszins voortreffelijke Adam Smith en zijne school alles aan het vrije handelen der bijzondere personen, het vrije onderlinge spel hunner belangen over. Men meent dat tot den welstand des volks het meest dienstig is, zoo men het slechs aan zijn goed geluk overlaat. Indien er één beschouwing is, die den blaam van geesteloosheid verdient, dan is het wel deze. Althans indien de Staat, de maatschappij een levend lichaam is, dan moet het door een geest bestuurd worden, d. i. door een levensbeginsel, welk dan ook, hetwelk van het middelpunt uit de deelen des lichaams beheerscht, bezielt en ze in onderlingen samenhang stelt. Die samenhang nu wordt door zulk een beschouwing geheel aan het toeval overgelaten. Men ziet dan in de bestanddeelen des grooten geheels slechts atomen, losse stukken die ordeloos door elkander zweven. De éénige orde die er dan overblijft, is de rangschikking der deelen volgens de natuurwet der zwaartekracht. Wat het zwaarst is, zinkt op den bodem, het lichtste drijft boven. Of wel, voor de organische samenwerking der deelen treedt de chemische, scheikundige, in de plaats, een toestand die bij het menschelijk lichaam de dood genoemd wordt! Tenzij men meent dat deze deelen, in hun volstrekte vrije, onbelemmerde beweging zich van zelf een zekeren wetmatigen gang banen, dien men dan voor het door ons vermiste levensbe-

ginsel zou mogen houden. Maar deze gedachte houdt geen rekening met het feit der zonde, die den wetmatigen gang der maatschappelijke verschijnselen onophoudelijk door het spel en de berekening der hartstochten verstoort. En zoo blijkt ook hier wederom de theorie omtrent bloot-maatschappelijke verschijnselen in het innigst verband met de hoogste zedelijke en godsdienstige vragen te staan. Ook hier is de groote vraag: wat dunkt u van de zonde? En van deze tot de volgende: wat dunkt u van den Christus? is maar ééne schrede!

Doch genoeg. Keeren wij van deze lange uitweiding tot ons eigenlijk onderwerp terug. De gedachte der vrijheid, die in den welgeordenden Staat, naar wij zagen, behoort te gelden, is afdruk van de vrijheid, tot welke Gods Voorzienigheid den mensch wil opleiden. Het moge ons uit de nadere ontwikkeling van dit voorbeeld duidelijk zijn geworden, dat wij de vergelijking, die wij tusschen Gods oppermacht en het constitutioneele koningschap waagden te maken, geenszins in den zin des ongeloofs bedoelen. Het ongeloof, dat Gods oppermacht onder schijn van haar ten hoogste te verheffen, inderdaad vernietigt, hetzij onder pantheïstischen hetzij onder materialistischen vorm, verdient den blaam dat het God tot een constitutioneelen koning in modernen zin maakt, d. i. tot een schijnkoning, wiens machteloosheid men onder diepe buigingen bespot. Maar het constitutioneele koningschap, dat wij bedoelen, en dat de vrijheid des volks niet van een onhistorische, uit de volks-souvereiniteit voortgekomen grondwet maar uit de geschiedenis en de leiding Gods zelve afleidt, dat is een onvolkomen, doch waardige afschaduwing van Gods oppermachtige Voorzienigheid. Deze toch heeft tot kenmerk, dat zij geenszins tyrannisch alleenheerscht, noch ook de vrijheid der onderdanen in levenloos dualisme naast zich duldt, maar dat zij die vrijheid schept en handhaaft, gelijk wij nu verder willen ontvouwen.

God, de waarachtige God, de God die zich laat verbidden, de levende, drieëenige God, heeft inderdaad, o wonder Zijner almacht! den mensch een zekeren invloed in Zijn wereldbestuur gegeven. Het meest oorspronkelijke, als wij zoo durven spreken, het diepste, het eerste in Gods wezen is het Vader- bestaan. Dit grondleggende in Zijn eigen drieëenig Wezen heeft Hij den mensch, Zijn beeld, ingeplant, opdat de mensch, aldus in Zijn beeld geschapen, zichzelf nu tot Gods gelijkenis volmake door zich ook den Zoon en den Heiligen Geest toe te eigenen. Dus is het eigenlijk wezen des menschen een peilloos diepe honger naar God, een honger die slechts door God zelven, door God den Zoon en den Heiligen Geest, gestild worden kan. Zoo lost de almachtige wijsheid Gods het raadsel op, dat de mensch beelddrager Gods zij. Want, wat ligt er in die schepping? God heeft het leven in zichzelf. Maar hoe kan nu een wezen geschapen zijn, d. i. het leven van God ontvangen hebben, en toch tegelijk beeld Gods zijn, d. i. het leven in zichzelf, onafhankelijk, hebben? Zóó, dat de mensch een schepsel zij, in hetwelk des Vaders wezen ingeplant is; daardoor is hij afhankelijk als schepsel — maar tevens, dat het zijn levensdoel zij, den Zoon en den Heiligen Geest zich vrijelijk, op grond van zijn geschapenheid, toe te eigenen; daardoor toch zal hij, als dit doel bereikt is, het leven in zichzelven hebben (Zie I bladz. 347). God de Vader is niet zonder den Zoon en den Heiligen Geest. God de Vader in den mensch verlangt, hijgt, hongert eveneens naar den Zoon en den Heiligen Geest. Daarom trekt Hij den mensch tot den Zoon, (in een trekking, die dus tevens de diepste oorspronkelijkste uiting van 's menschen eigen wezen is) en de Zoon, in den mensch verheerlijkt, geeft hem den Heiligen Geest. De zonde heeft den mensch van God vervreemd. De oorspronkelijke verbinding met God den Vader, de grond zijner geschapenheid, kan niet wor-

den vernietigd of de mensch zelf zou vernietigd worden. Maar de beweging tot den Zoon en den Geest wordt nu door een afstootende kracht tegengewerkt; zoodat de mensch, eer hij in den drieëenigen God zijn rust heeft gevonden, als een planeet door het evenwicht der middelpuntzoekende en der middelpuntschuwende kracht in dien rusteloozen kringloop wordt rondgedreven, van welken het eerste hoofdstuk van den Prediker de aangrijpende schildering levert.

God de Vader gaat als het ware uit zichzelven uit, stelt zich tegenover zichzelven in den Zoon, en keert tot zichzelf terug in den Geest. Van deze heilige levensbeweging in God is des menschen geestelijk leven een afbeeldsel, bewijzende dat hij in en tot Gods beeld geschapen werd. Het geschapen beeld Gods is gegrond in het ongeschapen Beeld, in den eeuwigen Zoon, wien de Vader in de hoogste oorspronkelijkheid, van welke 's menschen leven een afdruk is, gegeven heeft "het leven te hebben in zichzelven." En de Zoon, het vleeschgeworden Woord, heeft "door den eeuwigen Geest" zichzelven Gode opgeofferd, en is alzoo weder tot den schoot, de heerlijkheid, des Vaders teruggekeerd. Zóó had de mensch de bestemming, uit zich zelf uit te gaan in de wereld, haar te beheerschen, met God te vervullen, en Gode weder toe te brengen als een heilig offer der toewijding. Maar hij is gevallen, van God afgedwaald en daardoor ook onder de macht der natuur, in den dood, vervallen. Nu is de liefde Gods, in haar onbeschrijfbare afdaling, tot genade geworden. De Vader heeft in den mensch geworden Zoon de zaak des gevallen menschen tot de Zijne gemaakt, opdat de mensch nu door den Heiligen Geest in Christus de zaak Gods tot de zijne zou kunnen maken, en tot Hem terugkeeren. De Vader neemt ons aan in den Zoon, wij nemen den Vader aan eveneens in den Zoon. En nu ontvangen wij ook de kracht weder om in de wereld, zonder door haar overstelpt en gedood te worden, onze bestemming ten uitvoer te brengen, d. i. om vrij te zijn.

De mensch kan zich niet waarlijk denken, zijn eigen wezen niet ten volle dóór-denken, dan in God. God is de onderstelling van 's menschen bestaan, de diepste bodem van zijn wezen. Daarom moet de mensch, door zijn bestemming te bereiken, door te doen zien hoe de binnenste kern van zijn wezen naar buiten komt, door zijn volkomen vrijheid, aan de wereld God bewijzen, in plaats dat de wereld aan den mensch het bestaan van God zou moeten bewijzen, gelijk men zoo vaak meent. Het geweten leert, dat de mensch in God vrij moet zijn. Door de hooge zaligheid, die in ons gevoel het doen van enkele goede daden begeleidt, leert ons het geweten zoowel dat onze bestemming is, dit gevoel tot een blijvend, altoosdurend besef van ons binnenste te verheffen, als dat, helaas! deze zaligheid ons zeer ongewoon is, ja slechts nog in enkele uitverkoren oogenblikken ons vervult. Met andere woorden, dat wij diep gevallen zijn. Het schepsel zucht, verlangende naar de openbaring der vrijheid van Gods kinderen. Maar het onbewuste schepsel kan zichzelf in dat zuchten niet verstaan, en is er daarom toch nog vrolijk en gelukkig bij. De mensch daarentegen verstaat het schepsel en zichzelf, en is in die mate nameloos ongelukkig; naar Salomo's diepe spreuk, dat wie wetenschap vermeerdert, die vermeerdert de smart.

Het ideaal staat nu boven den mensch en boven de wereld. Het ideaal klaagt hem aan. Dat is: God is boven de wereld, de heilige, de bovennatuurlijke. Er is wel een stelsel, dat de bovennatuurlijkheid Gods wil loochenen, het pantheïsme. Maar hier, in dezen samenhang van gedachten, zien wij dat het pantheïme niet zoozeer een wijsgeerige dwaling is, als wel een arglistigheid des harten, een proef om den prikkel des gewetens te verstompen. Het geloof aan den Bovennatuurlijke is niet in de eerste plaats een wijsgeerige of godgeleerde, maar een zedelijke overtuiging. Daarom is het vruchteloos, haar aan den mensch, wiens

geweten, wiens zondebesef nog niet ontwaakt is, te willen bewijzen. Hij daarentegen, wiens oog des geestes door ontdekkend licht geopend werd om den Bovennatuurlijke te aanschouwen, den Heilige te gelooven, wordt wederkeerig in zijn diepste binnenste van zonde overtuigd. De sterrekundigen leeren ons, dat de zoogenoemde zonnevlekken niets anders zijn dan openingen in de lichtende atmosfeer welke het zonnelichaam tot een hoogte van vele honderden mijlen omgeeft. Hun gewapend oog heeft niet zelden daardoor heen kunnen zien tot op de oppervlakte der zon, welke dan d o n k e r bleek te zijn. Zoodat het duidelijk is, dat de zon zelf haar licht slechts van boven uit de haar omhullende lichtsfeer ontvangen kan. Zoo is het binnenste leven des menschen, ja ook van hen, die als zonnen een zee van licht schijnen rondom zich te spreiden, toch donker in zichzelf, en het licht komt niet van hen, maar van boven alleen!

Is dit zoo, hoe zou het dan anders kunnen dan dat Gods weg, waarin Hij ons tot vrijheid voert, een veelszins donkere, raadselachtige zij? Onnaspeurlijk zijn des Heeren wegen en hooger dan de onze. Als de Heilige Israëls door Jesaia's mond den Zijnen heeft toegezegd: zij zullen niet hongeren noch dorsten, en de hitte en de zon zal hen niet steken. Want hun Ontfermer zal ze weiden, en Hij zal hen aan de sprinkaders der wateren zachtkens leiden — dan spreekt Hij nog deze heerlijke aanwijzing daarbij uit: En Ik zal al Mijn bergen tot een weg maken, en Mijn banen zullen verhoogd zijn. Dit is iets anders dan wat de wereld doorgaans ten opzichte van 's werelds raadselen wil. Zij beproeft de steile bergen te effenen, met hulp van allerlei redeneeringen en vergoelijken en ongegronde hoop. Maar God zal Zijn bergen, Zijn eeuwige heuvelen en hoogten niet effenen, niet met het gewone pad der alledaagsche menschen gelijk maken, zoodat zij het voet voor voet zullen kunnen bewandelen en met hun gezond verstand begrijpen.

Neen, de Heilige Israels zal Zijn banen verhoogen, zoodat de geloovige, ook als hij stil en eenvoudig als een lam zachtkens geleid wordt, op gelijke hoogte met de bergen wandelt. Aldus zal er niets hoogs meer zijn voor hem, die op de vlakke velden wandelt; want deze zullen even hoog zijn als de bergen. En niets laags meer voor hen, die over de bergen reizen; want de vlakke weg komt hun tegemoet. De geheele levensbeschouwing des geloofs doet Gods kinderen hoog in de sterkende berglucht verkeeren, en ook het gewone des levens wordt met heilig licht van boven heerlijk gemaakt. Zoo hebben zij vrede, d. i. (naar de beteekenis van het Hebreeuwsche woord, van 't welk ook de naam Salomo, vredevorst, afkomt) geheelheid, heeling, genezing, herstelling van het gebrokene tot een geheel: het afgebrokene, de gapingen en duistere, pijnlijke plekken worden geheeld, en welgemoed kan de weg vervolgd worden zonder vrees van hier of daar in de diepte te storten. Na de schrikkelijke nederlaag bij Moncontour reikten twee zwaar gewonde strijders, Coligny en de oude l'Estrange elkander, ieder van de baar, op welke hij weggedragen werd, de hand, en het éénige wat zij uit konden brengen was het woord van l'Estrange: Onze God is toch een goede God! Verheven, eenvoudige geloofstaal, aanduidende dat hun, die met dat woord een handdruk wisselden, in de diepte der smart toch gegeven was, het geheel van Gods leidingen te zien, en alzoo ook nu vrede te hebben! Gelijk eenige jaren later, in denzelfden worstelstrijd der Fransche Protestanten, du Plessis-Mornay, zijn geschrift over de waarheid der christelijke godsdienst aan Hendrik IV, toen nog koning van Navarre, opdragende, hem schreef: Welke andere is de waardigheid, het laatste doel, het hoogste goed des schepsels, dan om zijn Schepper geheel toe te behooren? Ja waarlijk, hij voor wien de wereld gemaakt is, hij is zelf ook voor meer dan deze wereld gemaakt,

Hij, voor wien een zoo vaste en duurzame zaak als deze wereld voorhanden is, hij moet tot een hooger dan dit vergankelijk en ellendig leven, ja tot een eeuwig leven bestemd zijn. Inderdaad, zoo is het; en wederom is het aldus de beschouwing des geheels, die vrede geeft aan verstand en hart. Ja het is des Vaders welbehagen, dien vrede, die geheelheid, welke ons geloof reeds heden vastgrijpt, ook ééns volheerlijk te voorschijn te doen treden voor het oog des heelals. Het is des Vaders welbehagen, in de volheid der tijden al wat door de zonde gescheiden is, weder tot één te brengen. Onder één Hoofd zal Hij samenvatten in Christus, beide wat in den hemel en op de aarde is. De hoogere schepping, de hemelsche geesten hebben wel niet gezondigd gelijk wij, maar al het geschapene is toch één lichaam, en alle leden lijden betrekkelijk mede als één lid lijdt. Daarom zal de heeling ook voor de reine hemelingen een oorzaak van vreugde wezen als de tweespalt, tusschen hemel en aarde door de zonde gekomen, zal weggenomen, de vrede weer hersteld, de aarde hemelsch en de hemel aardsch zal geworden zijn. Maar ook nu reeds zij wij toegetreden tot den berg Sion en de stad des levenden Gods, het hemelsch Jeruzalem en de duizenden der engelen, tot de algemeene vergadering en gemeente der eerstgeborenen, die in de hemelen opgeschreven staan, en tot den Rechter, den God van allen, en tot de geesten der voleindigde rechtvaardigen, en tot den Middelaar eens nieuwen Verbonds, Jezus, en tot een bloed der besprenging, dat betere dingen spreekt dan Abels bloed. Door het geloof is dit alles ons tegenwoordig geworden, omringt ons, vult onze wereldbeschouwing tot vollen vrede aan; het zijn de dingen, in welke de engelen begeerig zijn in te zien, in wier inzicht zij met ons en de gansche schepping rondom den troon zullen juichen, als het Lam zal blijken ook het laatste zegel te hebben geopend. In ons Hoofd zijn wij tot

deze heerlijkheid reeds verheven, tot deze rust reeds ingegaan. Hem zijn alle dingen (met hun duisterheden en vijandige raadselen) aan de voeten onderworpen, en Hij, voor wien dat alles in hemel en op aarde en onder de aarde nederligt, Hij is het Hoofd der gemeente. Dat is: de gansche scheppingsorde is tot grondslag, werkkring voor de heilsorde gesteld. God heeft alle dingen Zijnen voeten onderworpen, en Hem der gemeente tot Hoofd gegeven: zoo is dan dus de gemeente in Hem, wiens lichaam zij is, die tegelijk haar Hoofd en medelid is, boven die "alle dingen" verhoogd.

Daarom zal die leiding Gods ten slotte in ons zegevieren door alle worstelingen heen. De vrijheid van Gods kinderen zal het loon der vaderlijke zorgen, ja der moederlijke smarten zijn, door welke Hij, die ons niet vergeet al zou een moeder het haar zuigeling doen, ons naar Zijn wil volkomen zal hebben tot het levenslicht gebracht door het Woord der waarheid, opdat wij eerstelingen Zijner schepselen zouden zijn. Eerst dan zal Hij volkomen heerschen, wanneer Hij in ons heerschen, ons tot Zijn vrijheid gebracht hebben zal. Eerst als Heiland is God waarlijk onze God. Is God een God der Joden alleen? vraagt Paulus. Neen, ook der heidenen. Dat God als Vader, als Opperheer, ook over de heidenen gelijk over al het geschapene gebood, behoefde Paulus niet op te merken: daarom als hij verkondigt, dat God "ook der heidenen" God is, wil hij zeggen, dat God voor den heiden gelijk voor ons, slechts waarlijk God is zoover Hij Heiland is. Alzoo in ons levende en werkende zal Hij het ook door ons doen, ons in den Geest vernieuwen, opdat het ook ons gelde: zoovelen als er door den Geest Gods geleid worden, die zijn kinderen Gods.

Deze gemeenschap met God, waarom is zij de wezenlijke vrijheid? Omdat daarin al onze begeerten heiliglijk vervuld worden, ons eigenlijk wezen zich volledig ontplooien kan. Als beelddragers Gods hebben wij de roeping der heerschappij

over de wereld. Na den val is de blijvende werkzaamheid dier bestemming in ons geworden tot een jagende begeerte om de geheele wereld te omvatten. Ons hart "dat eind'loos blijft begeeren," kan zich met niets minder dan de geheele wereld tevreden stellen. Zijn er tevreden, vergenoegde menschen of naïeve kinderen, die met hun kleine bezitting, met hun speelgoed, gansch voldaan en gelukkig zijn, de aanblik van die voldaanheid moge bij het eerste beschouwen aantrekkelijk wezen, zij is niettemin slechts een beperktheid van 's menschen verstandelijke bevatting of van zijn wil, een beperktheid, die bij het volle inzicht in zijn wezenlijke bestemming wijken zou, en voor een verteerenden honger naar het genot, de beheersching der gansche wereld plaats maken. Daarom is de begeerlijkheid, ook naar Paulus diepe opvatting in zijn 7de hoofdstuk aan de Romeinen, de eigenlijke zonde, de eigenlijke wetsovertreding. Want God heeft gezegd: Gij zult, o mensch! aan Mij genoeg hebben en in Mij de wereld beheerschen. Maar de mensch, aan de schepselen in de wereld namen gevende en haar overziende, toonde reeds in de opmerking dat er niet voor hem, gelijk voor de dieren, een hulpe tegen hem over aanwezig was — dat hij aan het jagen en streven en aan de aaneensluitingen en verscheidenheden der wereld een gevaarlijke aandacht begon te wijden. Nu had hij aan God den Heer niet genoeg: God schonk hem de "hulpe tegen hem over," — om den val te beperken — maar langs het hellend vlak der verleiding viel de mensch, helaas! in des Satans strik. Nu is in hem de begeerlijkheid, een honger van onmetelijken eisch, een ledig, dat met niet minder dan de gansche wereld vervuld kan worden, omdat hij oorspronkelijk geroepen was haar in God te beheerschen. En die begeerlijkheid, in overspelig verbond met de wereld ontvangen hebbende, baart zonde, en de zonde voleindigd zijnde, baart den dood.

Daartegenover zegt de wet: gij zult niet begeeren, en bewijst 's menschen verdoemelijkheid door het onmogelijke van dezen eisch. Maar hoe, langs welken weg is nu de genade de vervulling van dien eisch der wet en der menschelijke natuur? Hoe kan de mensch van zijn begeerlijkheid verlost worden? Een edel maar vruchteloos andwoord was door de Stoïcijnsche wijsbegeerte gegeven, en wordt ook binnen den kring der christelijke gemeente door ernstige gemoederen, die de volheid der genade nog niet kennen, dikwerf herhaald. Dat antwoord was: doodt uwe begeerten. Om uit de banden van knechtelijke vrees, smart, lust, neiging bevrijd te worden, moet gij geheel zonder eenige dergelijke aandoening zijn, zonder vrees of smart hoegenaamd. Maar behalve dat hier het onmogelijke geëischt wordt, blijkt de heerlijkheid van het christelijk leven ook bij deze levensvraag overtuigend en schoon. Namelijk het geloof leert den Christen, al deze neigingen van het onreine, gemeene, aardschgezinde dat haar aankleeft, te ontdoen, maar voert ze dan overigens niet tot vernietiging, maar tot volmaaktheid. De lage zinnelijke vrees wordt niet door een hersenschimmige ontkenning der vrees, maar door de volmaaktheid der vrees, door de vreeze Gods overwonnen; gelijk het in den bekenden dichtregel heet: Mijn Abner, 'k vreeze God, en heb geen andre vreeze! De liefde wordt niet gedood, maar door de hoogste liefde, de liefde tot God, vrij gemaakt en verheerlijkt. De gansche menigte van kleingeestige, neerdrukkende, aardsche zorgen en smarten wordt als het ware verzwolgen in ééne groote smart: de droefheid over de vervreemding van God, de droefheid naar God, die dan trouwens door de enge poort der onberouwelijke bekeering tot een eeuwige zaligheid leidt. Alle valsche lusten, jagende begeerten, her en derwaarts dwalende liefde des harten worden in één heiligen vasten wil, den wil om God te dienen, opgelost. Dit is de diepe zin van 's Hei-

lands woord: zoek eerst het koningrijk Gods en zijn gerechtigheid, en alle andere dingen zullen u toegeworpen worden.

Want het zwaartepunt van 's menschen geestelijk wezen wordt zóó van eenzijdige verstandsbespiegeling op den wil, op het hart overgebracht. Deze onmetelijke verandering beslist over alles, stelt al het verwarde weder in de van God gewilde oorspronkelijke orde.

Feuerbach, de godsdienst voor een terugspiegeling van den menschelijken geest verklarende, (zie I pag. 2) zegt dat de geheele theologie anthropologie moet worden, d. i. dat de leerstellige bespiegelingen over God eigenlijk niets anders zijn dan 's menschen beschrijving van zijn eigen wezen. De mensch meent (zoo beweert deze wijsgeer) dat hij te doen heeft met een goddelijk wezen buiten zich, en hij weet niet dat hij in den grond toch niets anders doet dan zichzelf, zijn eigen zelfbewustzijn, beschouwen en beschrijven. Deze gedachte, zooals zij daar ligt, is de bepaaldste Godloochening, en daarbij, om honderd redenen, de grofste zielkundige dwaling. Maar zij heeft, gelijk elke belangrijke leugen, een bestanddeel van waarheid in zich, waaruit zij haar levenskracht put. En gelijk elke dergelijke dwaling, moet zij op haar eigen terrein bestreden worden. Op deze wijze: Gij zegt: ik heb alleen met den mensch te doen. Alles wat zich niet uit zijn wezen laat afleiden, verwerp ik, en alles wat in dat wezen des menschen ligt, erken ik en bouw er mijn wetenschap op. Welnu, ons andwoord is: gij doet niet wat gij zegt te doen. Dat wezen des menschen beschouwt gij eenzijdig, slechts van de zijde des denkens, des verstands, kortom der zelfbepaling, door welke de mensch zich zijn eigen beweging en richting des geestes kiest. Gij erkent ook wel het gemoed, het leven des harten, maar toch slechts als een lager gebied van geesteswerkzaamheid. Ziedaar uw dwaling. Even werk-

zaam, even machtig als de verstandelijke zelfbepaling is in den mensch het tegenovergestelde verlangen, de behoefte om door iets anders bepaald te worden, afhankelijk te zijn. Van de allesbeheerschende wetten des denkens spreekt gij, en vergeet, een even bepaalde gelding te laten aan de hoogste van alle geesteswetten, de wet die zich uitdrukt in het gansche onbewuste heelal als het "zuchten met opgestoken hoofde," waarvan Paulus gewaagt, en in den mensch als de kreet: gelijk het hert schreeuwt naar de waterstroomen, alzoo schreeuwt mijn ziel tot U, o God! Deze twee richtingen in 's menschen geest zijn even diep in zijn wezen geworteld; maar de laatste, het leven des harten, de behoefte aan afhankelijkheid, is het oorspronklijkste in den mensch, die Gods beeld draagt. Uit den trek tot zelfbepaling, tot verstandelijk denken, komt datgene voort wat de menschen scheidt, wat iederen mensch zelfstandig tegenover de anderen stelt. Uit den trek tot afhankelijkheid komt datgene voort wat den mensch met de menschheid verbindt, hem in éénheid met het groot organisme der menschheid samensluit. Indien nu, op de wijze die wij in ons eerste deel in het tweede hoofdstuk beschreven, het verstand zich aan het hart, het afgeleide leven zich aan het oorspronkelijke, naar Gods scheppingsorde, onderwerpt, dan komen deze twee richtingen in 's menschen geest tot die heerlijke eenheid, welke vrijwillige gehoorzaamheid, of in de Schrift geloof heet.

Dat geloof is een zaak des harten, zich levend en waakzaam toonende niet slechts in beweging des gevoels, maar in krachtigen wil. Want welke is de overwinning, die de wereld overwint — is ze niet het geloof? Heerlijke woorden spreekt daarover in zijn Monologen de man, wien velen, hem misverstaande, beschuldigen dat hij, de godsdienst tot een zaak des lijdelijken gevoels makende, de wilskracht van haar gebied zou uitsluiten. Krachtens zijn wil

(dus profeteert Schleiermacher) is de wereld voor den geest aanwezig. Het is niet waar, dat een dichte sluier voor den mensch verbergt wat hij zijn zal, en dat des noodlots blinde macht, al is die dan ook de vreemde willekeur van een hoogere Voorzienigheid — deze beide zouden mij in dit opzicht even veel gelden — met onze besluiten even als met onze wenschen speelt. Maar welkom zijt gij mij in elk oogenblik, waarin ik de slaven zie sidderen, telkens op nieuw welkom, geliefd besef der vrijheid! schoone rust van den helderen zin, in welken ik vrolijk de toekomst, wel wetende wat zij is en wat zij brengt, als mijn vrij eigendom, niet als mijn beheerscheresse begroet. Mij verbergt zij niets: zonder aanmatiging van geweld nadert zij mij. Over de verdichte goden slechts heerscht een noodlot, omdat zij in zichzelf niets te werken hebben, en over de slechtsten der sterfelijken, omdat zij in zich niets werken willen. Maar niet over den mensch, die zijn handelen op zichzelf richt gelijk het betaamt. Waar is de grens mijner kracht? Waar zou het dan toch beginnen, dat vreeselijke, vreemde gebied? Onmogelijkheid is voor mij slechts in datgene wat uitgesloten wordt door de oorspronkelijke daad der vrijheid in mij, door haar innige vereeniging met mijn natuur. Slechts datgene kan ik niet, wat dezer natuur wederspreekt; maar hoe zou ik ook kunnen willen wat dien eersten wil, door welken ik ben wat ik ben, zou ongeschied moeten maken? Doch ik leef in het bewustzijn mijner geheele natuur. Steeds meer te worden wat ik ben, dat is mijn éénige wil. Wat ik van tijd tot tijd uit het oog verlies, dat verlies ik daarom niet uit den wil. Steeds wil ik ook dat nog, wat ik niet werkelijk doe. Slechts door zelfverkoop geraakt de mensch in slavernij; slechts hem waagt het noodlot aan te grijpen, die zijn eigen prijs bepaalt en zich veil biedt.

Dit is wáár en schoon gezegd; doch vergeet niet, dat

deze vrijheid alleen langs den weg verkregen wordt, op welken de Zoon, de eenig vrijmakende, ons leidt: den weg der erkenning van schuld en der aanneming van verlossende genade. Reeds ontwikkelden wij bladz. 197 hoe de leer der erfzonde de krachtvolste opheffing van 's menschen vrijheid boven de noodzakelijkheid der natuur rondom hem is. Hier voegen wij er dit bij: het schuldgevoel is de waarborg voor de hooge beteekenis der menschelijke persoonlijkheid. De schuld heeft een oneindige gelding, niet slechts voor ons, maar voor God zelf. Want zie, Hij heeft noodzakelijk geacht, tot verzoening Zijn eigen Zoon te zenden! Hoe veel, hoe oneindig veel ligt er dan Gode aan gelegen dat de mensch goed zij! Als de zondige mensch dit beseft, dan andwoordt hij op deze onuitsprekelijke genade door wederkeerig alles, alles dáárvoor te geven dat aan Gods gerechtigheid genoeg gedaan worde. Neen het is hem, als hij waarlijk begonnen is zijn schuld voor God te beseffen, niet bloot om straffeloosheid te doen. Dit zou hem niet bevredigen, dat God eenvoudig de schuld zou voorbijzien, dat God een liefde betoonde gelijk de wereld haar wil, een liefde die zegt: ik heb u te lief om te toornen en te straffen. Gelijk zulk een liefde tegen den eisch der waarachtige liefde Gods strijdt, (bladz. 143) zoo doet zij niet minder tegen den eisch van het menschelijk geweten als het ontwaakt is. Want die eisch is geen mindere dan: verzoening der goddelijke gerechtigheid wegens het kwaad dat geschied is. In dit schuldgevoel nu staat de mensch eerst waarlijk voor God als persoonlijkheid, als vrij. Hij erkent zich als diep onwaardig en verdoemelijk; maar op grond der ontferming Gods, die getoond heeft welk een onbeschrijfelijke beteekenis hij, de verlorene, doemschuldige, voor God heeft, gevoelt hij de oneindige majesteit der gerechtigheid Gods en de noodzakelijkheid harer voldoening. Hij zelf echter is machteloos om die verzoening te volbrengen. Nu zegt hij ja en amen

op de troostvolle verkondiging van het bloed van Golgotha dat van alle zonden reinigt. Door het geloof erkent hij deze plaatsbekleedende liefde in haar verzoenende, levendmakende kracht. Ja, de Heer en Heiland wil onze plaats bekleeden, om onze persoonlijkheid te redden, haar den Vader rein te kunnen voorstellen. In de kracht dezer liefde geven wij onze persoonlijkheid op, worden wedergeboren en vernieuwd, en hebben juist daarin het waarachtige leven door den dood heen, de ware vrijheid ontvangen. En nu komt, gelijk wij zeiden, de wil, de sterke wil, die het leven Gods ontvangen heeft, inderdaad tot zijn gelding. Nu wordt op de wisseling der zielstoestanden, op het rijzen en dalen des gevoels niet meer zoo angstvallig gelet. Want beide blijdschap en smart, licht en donkerheid des zielelevens hebben hun rust gevonden, hun kalme bevestiging daarin dat zij beide op één en hetzelfde voorwerp, op de gerechtigheid van Christus betrokken worden. Ik weet dat ik, in de bekeering, mijn persoonlijkheid heb in den dood gegeven, heb laten verdoemen door de gerechtigheid Gods; maar ook dat een reddende genade die persoonlijkheid heeft willen behouden, rechtvaardigen en tot nieuw leven brengen. Nu is er groote blijdschap der verlossing, op grond van blijvende smart over de zonde. Nu eerst heeft het leven de rechte beteekenis verkregen: het is een gestadig sterven, om gestadig wederom op te staan: een onophoudelijk zichzelf gevangen geven, om telkens dan de vrijheid, de eenige waarachtige vrijheid terug te ontvangen: een nimmer rustende strijd tegen de zonde en het vleesch, op grond van de ervaring, door Novalis bezongen:

Ik hebbe nu den grond gevonden
Waarin mijn anker eeuwig rust.

God is vrij en maakt vrij. In de Grieksche wereld wist men het onuitdelgbaar besef van de eenheid Gods niet anders te bewaren dan door nog boven de glanzende per-

soonlijke heerlijkheid van Zeus, den oppergod, een donker, onpersoonlijk Noodlot, de onverbiddelijke Moira, te stellen. Maar de waarachtige God is vrij, omdat Hij liefde is. Daarom ook maakt Hij ons vrij en brengt ons tot vrijheid. Gelijk Debora Israëls vrolijke bereidvaardigheid om tot den krijg te trekken verheft in haar wonderschoon zegelied, en de Psalm den Messias belooft, dat Zijn volk zeer vrijwillig zal zijn in den dag Zijner heirkracht. De mensch leeft in waarheid zichzelven, als hij niet meer voor zichzelf, maar in den Heer en de Heer in hem leeft. Ook zichzelf vindt hij, als God hem gevonden heeft. De gemeenschap met God maakt den mensch tot een blijvend wezen in het afwisselend komen en verdwijnen van de dingen dezer wereld; gelijk Jezus de Sadduceën wijst op Gods verbond met Abraham, Izaak en Jakob ten bewijze dat deze patriarchen eeuwig zijn. Heeft nu de mensch een eeuwig wezen, dan heeft hij ook een eeuwige bestemming. In God wordt de mensch van zich zelven vrij: zijn stoffelijk leven, de nawerking zijner geboorte en uitwendige toestanden, dat alles is geen blijvende hindernis, die zijn eigenlijk wezen zou binden. God heeft in Zijn genade gedaan wat wij in onze hoogste liefde jegens anderen slechts zeer flauw en aanvankelijk vermogen. Hij heeft in ons de schuld afgescheiden van de persoon des schuldigen. Zoo heeft die persoon kunnen leven, terwijl zijn schuld werd vernietigd. In den Zoon overgezet, kan de geloovige zelfs de eerste aanvangen zijns levens als het ware weder over-maken, weder-geboren worden. Alles moet tot middel worden. De geheele wereldgeschiedenis, hemel en aarde werken samen om den mensch tot het eigenlijk leven te voeren, tot het volle werkelijke bezit van hetgeen hem reeds geschonken is.

Gij wilt vrij wezen, sprak eens Mirabeau tot de nationale vergadering, en gij hebt nog niet eens geleerd, rechtvaardig

te zijn! God nu bouwt voor ons de ware vrijheid op den grondslag der rechtvaardigheid op. Des menschen vrijheid is zijn afhankelijkheid van God. Dit is de eeuwige paradox, ja ongerijmdheid voor het ongeheiligde denken. Wil men den dwaas trekken (zegt Jezus Sirach), zoo stelt hij zich aan als wilde men hem boeien aan handen en voeten leggen; maar een wijze acht het voor een gouden halsketen en een sieraad aan den rechterarm. Wat de valsche vrijheid is, kwam schrikkelijk aan den dag in de woestheden der Fransche revolutie, toen zij die den stier ontbonden hadden, zich naderhand ontzetteden over zijn stooten; toen Lavater aan het Directoire schreef: Volk der Franken, noem u niet de groote natie: kolossale grootheid is de ware niet; noem u de kleinste onder alle natiën. Ten alle tijde spreekt gij van vrijheid, die leven, eer, eigendom, trouw en onschuld beschermt, en deze vrijheid verdient ook alleen haar naam. Maar vrijheid om te verdrukken, te rooven, uit te zuigen, te moorden, is de vrijheid — ja ook eener groote natie, die des Satans en zijner dienaren!

Door de zonde des éénen heeft de dood geheerscht, de vreemde, verstorende macht der natuur. Door de volheid der genade en de gave der gerechtigheid heerschen wij in het leven door Jezus Christus; worden niet slechts vrij van de overmacht der zonde en der natuur, maar zullen heerschen in het leven. Onze oude mensch is met Christus gekruisigd, opdat het lichaam der zonde te niet gedaan worde en wij voortaan de zonde niet meer dienen. De oude mensch leeft nog slechts in het vleesch; de kracht des nieuwen levens beperkt den ouden mensch tot het sterfelijk lichaam, totdat dit eindelijk sterft, en het leven der verheerlijking zijn nieuwe vlucht neemt. De erfgenaam Gods heeft aandeel aan alles wat God heeft: alle dingen moeten samenwerken tot zijn heil, hem ten goede. Wie opgehouden heeft, iets voor zich te willen zijn of hebben, die ontvangt den rijkdom Gods te genieten en alles

is het zijne. Alle dingen zijn mij geoorloofd, zegt Paulus, maar ik zal mij onder de macht van geen laten brengen. Dat is: ik heb macht, ik wil ook van die macht zelve niet beheerscht worden, zoodat ze mij zou tot willekeur brengen. Gij zijt niet meer onder den tuchtmeester, o Galaten: gij zijt allen zonen Gods, door het geloof in Christus Jezus; staat dan in de vrijheid, waarmede Hij u heeft vrijgemaakt. Ook in ketenen kan de mensch nog vrij blijven, al kon de edele Cato na Caesars overwinning niet gelooven, dat het leven zonder de republiek nog waarde had. En hij ging groothartig in den dood, omdat hij de liefde niet kende, de hoogere liefde die, zoo als Perthes aan Jacobi schrijft, de zichtbare gestalte der vrijheid is. Ja in de liefde die zich opoffert, ligt de sterkste macht om zichzelf te behouden, de zekerste waarborg der persoonlijkheid. Napoleon, de geweldige der wereld (schrijft dezelfde Perthes) is één, zeker en vast in zichzelf, gelijk niemand anders, dewijl hij, gelijk geen ander, niets wil dan zichzelven. En gelijk geen ander is hij des duivels geworden, omdat hij, gelijk geen ander, zichzelf tot zijn God maakte. Hij wil niet, hij wordt gewild, is het treffend woord van Baggesen. Onderwerpt u Gode, wederstaat den duivel, roept Jacobus, en hij zal van u vlieden; onderwerping aan God is overwinningskracht tegen den duivel. Vrije dienstknechten Gods, zegt Petrus. Want de gemeenschap met God is de volle handhaving der menschelijke persoon. Zij is niet een opgaan, zich verliezen in God, gelijk de Oostersche mystiek leert. Neen, het individueel (d. i. letterlijk: ondeelbaar) wezen des menschen is als zoodanig vastgesloten rondom een middelpunt des levens, en alleen wat deze individualiteit niet heeft, kan zich laten versmelten. Met het persoonlijk onderscheid zou ook de levende eenheid, dat is: de waarachtige liefde, verdwijnen. Juist door gemeenschap, verbond met God, wordt de mensch, gelijk wij zagen, in de eeuwige beteekenis van zijn persoonlijk wezen openbaar. Zich aan dien God opgevende, ver-

krijgt hij zichzelf eerst waarlijk in bezit: wie zijn leven verliezen zal om Mijnentwil, die zal het vinden. Evenmin als de enge gemeenschap met God kan die met de menschen aan onze wezenlijke vrijheid afbreuk doen, maar slechts ze bevorderen. De afzonderlijke leden van het dierlijk lichaam zijn bij geen dier volkomen vrij van elkander, elk voor zich beweeglijk: deze vrije beweeglijkheid bestaat alleen bij den mensch, en wel dààrom alleen, omdat zijn lichaam rechtop staat, en dat der dieren niet. Rechtop, naar God gericht, dat geeft de ware vrijheid; hier verkrijgen de woorden oprecht, orthodoxie, en dergelijke, eerst haar ware beteekenis. Zoo is het in het groote lichaam van Christus, de Gemeente. Het gaat rechtop, en de leden zijn innig met elkaar verbonden, doch vrij.

Deze vrijheid is meer een plicht dan een recht. Zij eischt kruisiging des vleesches en overwinning van de natuurlijke neigingen. Al schijnt de wet met haar vloek zeer hard en het Evangelie der genade liefelijk en mild, toch snijdt die genade dieper in het vleesch in, omdat zij den natuurlijken hoogmoed des menschen ganschelijk ter neder slaat. Daarom, niemand die van den ouden wijn der wet drinkt, begeert terstond den nieuwen: hij zegt, de oude is beter. Van buiten gezien is het zachte juk een smadelijke slavernij, de lichte last een ondraagbare zwaarte, en de natuurlijke trots spreekt: laat mij de banden van God en Zijn Gezalfde verscheuren, en die touwen van mij werpen. Maar de geestelijke ervaring leert deze beide, vrijheid en gebondenheid in Gods gemeenschap als één en hetzelfde kennen; en wat Livius van Hannibal getuigt, laat zich in hooger beteekenis op elk geloovige overbrengen: nooit was een en dezelfde geest tot het tegengestelde, bevelen en gehoorzamen, geschikter. Als Christenen huldigen wij het determinisme, de leer dat de mensch bepaald, gedetermineerd wordt in alle betrekkingen, waarin zijn wezen voorkomt. Doch het is geen physisch, maar een

ethisch determinisme: dat is, wij gelooven niet dat de mensch, als hij waarlijk mensch is geworden, in Christus geloovende, door de noodzakelijkheid der natuur bepaald wordt. Neen, hij staat in gemeenschap met den levenden God, die door de opstanding van Christus de fataliteit der natuur heeft doorbroken, en door den Geest een nieuw, vrij, geestelijk leven in den geloovige schept. Dit leven is niet anders dan het leven van Christus zelf in ons. Het leven van Christus, dat Hij door den Heiligen Geest in ons overplant, is geen ander dan het leven, dat Hij hier op aarde in het vleesch geleid heeft. En hoedanig was dat leven? De gemeente spreekt het uit in de juiste belijdenis, dat Hij den ganschen tijd Zijns levens en inzonderheid aan het kruis, den toorn Gods tegen de zonde van 't gansche menschelijk geslacht gedragen heeft, en ons alzoo door Zijn zoenoffer met God verzoent, door Zijn bloed reinigt van alle zonden. Dit beteekent, dat de Christus Gods in de hoogste mate bepaald, gedetermineerd is geweest door de gevallen natuur en de zondige menschheid, in wier midden Hij leefde en wier schuld hij plaatsbekleedend droeg tot den dood toe. Zoo is Hij een vloek geworden voor ons. Maar daardoor is Hij zelf eerst van alle gebondenheid verlost, opgestaan uit elken dood, uit den dood en uit de dooden, en vrij geworden, met alle macht bekleed in hemel en op aarde. Zoo heeft Hij ook ons verlost van den vloek der wet, de gebondenheid aan de gevallen natuur, de zonde, den dood en het eeuwig verderf. Zoo heeft Hij den Zijnen de heerlijkheid gegeven, die Hij zelf hier op aarde getoond heeft, namelijk van te kunnen betuigen: niemand neemt mijn leven van mij, maar ik leg het van mij zelven af (ik begeef mij vrijwillig onder de hoogste gebondenheid, en maak elke noodzakelijkheid tot een vrije handeling). Ik heb macht, dat leven af te leggen en het wederom te nemen; dit gebod heb ik van Mijn Vader ontvangen.

Des menschen zonde bestaat nu daarin, dat hij zonder

toeëigening van het bloed van Christus wil zalig worden; dat hij de heerlijkheid zonder het kruis, het leven der vrijheid zonder den dood der gebondenheid wil. Zoo wordt hij schuldig niet alleen, maar ook rampzalig. Want de vrijheid willende vastgrijpen, omknelt hij slechts een verraderlijk beeld, dat bij zijn aanraking een strik rondom hem slingert en hem gevangen houdt. Ik zal Aegypte tegen Aegypte wapenen, spreekt de Heer door Jesaia, en toont ons hoe de natuurlijke mensch tegen zichzelf woelt; Ik sluit de Aegyptenaren in de hand eens harden heeren, en een gruwzame koning zal over hen heerschen. Die harde heer is de booze wil, van den vijand der ziele beheerscht, door wien de valsche inbeelding van eigen kracht en wijsheid wordt te schande gemaakt. Gelijk in de Fransche revolutie gebleken is dat de mensch, als hij zijn eeuwigen grond, die in God ligt, verlaat en alleen van zichzelf wil afhangen, met zijn menschenrechten als uit het niet te voorschijn wil springen om te heerschen — dat hij dan niets anders doet dan een onzelfstandig stuk van een onpersoonlijke massa, de horde en hoop des "volks," (des volks zonder historische overleveringen) te worden, ja dikwerf door de botsing met die kracht gekneusd of verbrijzeld.

De ware afhankelijkheid kan ook niet anders dan den waarachtigen levenden God tot voorwerp hebben. Het heidensch besef erkent wel in algemeene bewoordingen dat de mensch, gelijk elk schepsel, in alles van God afhankelijk is. Maar ook het noodlot is een harde heer, en de stoïsche wijsgeer ontkomt hem door trotschelijk te verklaren, gelijk bij monde van Seneca: Daar is iets, waardoor de wijze God te boven gaat. Dat God wijs is, heeft Hij Zijner natuur te danken, en niet Zichzelven; dat is: wat de Goden zijn, of wat God is, dat is Hij door de noodzakelijkheid van het goddelijk wezen; daarentegen de mensch verkrijgt zich zijn wijsheid en deugd door eigen inspanning!

Opdat de mensch dezen valschen waan late varen, opdat hij tot de waarachtige vrijheid kome, laat hem God den schijn der

kiesvrijheid, en belemmert hem niet in zijn beslissing, opdat hij zien moge en ervaren dat zijn natuurlijke, vleeschelijke neiging ten kwade is. Ik leerde Efraïm gaan (getuigt de Heer bij Hosea). Ik nam hem op Mijn armen, gelijk een vader zijn kind; maar zij bekenden niet dat Ik ze genas. Ik trok ze met menschenzeelen, met koorden der liefde, en was hun als zij die het juk van de kinnebakken des lastdiers oplichten om voeder toe te reiken. Maar ook, Israël heeft hardnekkig wederstreefd; nu zal dan ook Assur hun koning zijn, omdat zij weigeren zich te bekeeren. Op deze wijze moet de kennis rijpen, dat het bedenken des vleesches vijandschap is tegen God, omdat het vleesch zich der wet Gods niet onderwerpt, en dat ook niet kan. De wet is machteloos tegenover het vleesch, vermag het niet te overwinnen, maar slechts tot zonde te prikkelen; en het vleesch wederom is machteloos tegen de wet, vermag haar niet te vervullen en ontbrandt daardoor in haat tegen haar, den haat der vleeschelijke onmacht tegenover den Geest. Met diepen zin herinnert v. Baader aan de wijze, waarop de verleider, Mephistopheles, aan Göthe's Faust, wien hij naderhand geheel beheerscht, bij zijn eerste optreden als poedel verschijnt, die rondom hem kringt en zich dienend aan zijn voeten legt. Zoo doet de Booze: eerst behandelt hij ons als waren wij zijn heer en meester, en hij slechts ons gehoorzaam werktuig; weldra echter verheft hij zich tot onzen gezel, en eindelijk is hij de onbepaalde gebieder, die met ons speelt naar zijn wil. Daarentegen de heilige Liefde wil, dat wij haar eerst als werktuig dienen; hebben wij deze dienst vervuld, zoo worden wij tot gezel, tot zelfstandig orgaan verheven, en gelijk bij de middeleeuwsche gilden de leerling gezel, de gezel meester werd, zoo laat ons de hoogste Liefde eindelijk zelfstandig vrij met haar medewerken. Uit vrije keuze toch wil de Heer gediend zijn. Gij zult de waarheid verstaan, zegt Hij, en de waarheid zal u vrijmaken. Verstaan, d. i. niet blootelijk voelen, u haar voorstellen in donkere onbewuste gemoedsbeweging; want dan kon uwe

aansluiting nog onvrij, een medesleeping, een onbewuste drang zijn; doch neen, gij zult de waarheid verstaan, opdat gij met heldere keuze u haar toeëigenen, en door die toeëigening de ware vrijheid verwerven moogt.

Wij mochten dezer dagen het 350ste Eeuwfeest van de Kerkhervorming vieren. Zalig wie het vieren mocht in de gemeenschap des geloofs met den grooten man Gods, die tot dezen zegen het voornaamste middel geweest is. De Heer heeft groote dingen door hem gedaan, omdat bij Luther inderdaad persoon en roeping één was. Luther stond zelf in de vrijheid, tot welke hij de kerk van Christus heeft mogen terugroepen. In zijn geschrift "tegen de bulle van den Antichristus" (gevolgrijke dwaling, den Paus voor den Antichristus zelven te verklaren!) in dat geschrift mag hij naar waarheid betuigen tegenover vriend en vijand: Ik ben door Gods genade vrij, en niemand uwer kan mij dienst of verdriet doen. Hier echter mogen wij ons voornamelijk herinneren aan zijn vertoog "Van de christelijke vrijheid," waarin hij deze heerlijke woorden schrijft: Een christenmensch is ter eener zijde een vrijheer over alle dingen; een christenmensch is ter anderer zijde een dienstbare knecht aller dingen en aan iedereen onderdanig. Vrij is hij door het geloof, dienstbaar en onderdaan door de liefde. Het geloof vereenigt de ziel met Christus als de bruid met haar bruidegom; zoodat ook beider goederen, voorspoed en ongeval, en alle dingen hun gemeen zijn, ja al wat Christus heeft, dat is eigendom der geloovige ziel, en wat de ziel heeft, dat wordt eigendom van Christus. Zoo wordt de ziel van haar zonden rein door die verbindtenis, en begiftigd met de eeuwige gerechtigheid van haar bruidegom Christus. Welaan, mijn God heeft mij, onwaardigen en verdoemden mensch, zonder éénige verdienste, louter om niet en uit enkel barmhartigheid Christus gegeven, en in Christus vollen rijkdom, alle vroomheid en zaligheid, zoodat ik nu voortaan niets meer noodig heb dan maar te gelooven dat het alzoo is. Ei, dan wil ik

zulk een Vader, die mij met Zijn onuitsprekelijke goederen alzoo overstort heeft, ook wederom vrij, vroolijk en om niet terug doen wat Hem behaagt!

Hier spreekt Luther de groote waarheid uit, welke wij vreugdevol beamen, dat boven alle strijdredenen over vrijheid en noodzakelijkheid, boven alle afgetrokken bespiegeling de ervaring des harten gewisheid geeft. Gelijk een bode des Griekschen keizers het van den wijzen Omar hoorde: komt in uw hart des Geestes licht, dan verdwijnt alle ja en neen en moeten en willen. Zijn wij dwazen, dan zijn wij Gods kerker; zijn wij wijzen, dan wandelt God dóór ons als door een zuilengang heen. Weenen wij, zoo zijn wij wolken Zijns toorns; lachen wij, Zijn liefde straalt door ons. Onze strijd is het afschijnsel Zijner sterkte, onze vrede de glans Zijner barmhartigheid. Of gelijk Tegner alle bespiegelen over het samengaan van genade en vrijheid voor hetzelfde houdt als indien men wilde vragen of de vonk in het staal dan wel in den steen ligt, daar zij immers slechts door beider samentreffen ontstaan kan!

Zoo is het dan de leiding der Voorzienigheid Gods, die den mensch van lieverlede tot het vervullen van zijn bestemming, tot de vrijheid voert, en hem als het ware des te meer loslaat naarmate dat hij zich vaster aan God klemt, inniger in Zijn gemeenschap leeft, zoodat de mensch zelf Gods werk wordt, en dan voorts het geheele leven des menschen werk is. Wij zijn Zijn maaksel, geschapen in Christus Jezus tot goede werken, voor welke God alles heeft toebereid, opdat wij in dezelve zouden wandelen. En hier valt nu een duidelijker licht op de vroeger (bladz. 81 enz.) met een enkel woord aangeroerde waarheid, dat bepaaldheid geen beperktheid is, noch voor God noch voor den mensch. Door bepaaldheid verstaan wij, omschreven te zijn binnen bepaalde grenzen: aan een bepaalde orde, wetmatigheid, regelmaat verbonden te wezen: niet in het eindelooze als

't ware naar alle richtingen heen uit te vloeien, maar geconcentreerd, tot één middelpunt saamgebonden te zijn. Abigaïl gevoelt er iets van, als zij de bepaaldheid van David, aan zijn voeten neergevallen, tegen de woeste onbepaaldheid, verlatenheid zijner vijanden stelt, sprekende: de ziel mijns heeren zal ingebonden zijn in het bundelke der levenden bij den Heere uwen God; maar de ziel uwer vijanden zal Hij slingeren uit het midden van de holligheid des slingers. Even als bij de profeeten en in de historie-boeken dikwerf de uitdrukking voorkomt: Ik de Heer zal uitroeien den beslotene en den verlatene in Israël: d. i. den aanzienlijke, aan wien gewicht wordt gehecht, want wat men belangrijk acht, dat sluit men weg, beveiligt het achter een bedekking: en den geringe, want wat men van onwaarde acht dat verlaat men, laat het zijn gang gaan. Deze waarheid is van het hoogste gewicht, hoe afgetrokken en onpraktisch ze ons voorkome moge. Zonder haar kunnen wij de menschwording Gods niet eigenlijk erkennen, met het wezen Gods in verband stellen, daar menschwording de hoogste bepaaldheid Gods is. Is bepaaldheid nu beperktheid, dan kan immers de Oneindige zich niet in de perken der menschheid laten insluiten zonder aan Zijn oneindigheid, d. i. aan Zijn eigenlijkst wezen, te kort te doen. Hier echter houden wij ons nog bij den mensch en zijn levensleiding op. Beschouwen wij een oogenblik nader deze gewichtige stelling.

Wat is des menschen eigenlijk wezen? Is hij slechts een deel der wereld, gelijk elk dier, berg, zee of eenig ander schepsel? Neen, want dan zou hij zich niet zoo in het besef zijner waardigheid van de geheele wereld onderscheiden en boven haar kunnen stellen. Hij is dus niet een deel der wereld, maar het middelpunt of het hoofd der wereld: in hem spiegelt de gansche wereld zich af: hij is niet een enkel wezen, een exemplaar der soort, naar een eenig wezen, persoonlijkheid. Des menschen persoonlijkheid ligt

in zijn zelfbewustzijn. Zich zelf bewust zijn, in die vereeniging der woorden ligt het beginsel van 's menschen heerschappij en waardigheid. Het zijn is in hem bewust, door de kennis verhoogd en veredeld: het kennen gaat bij hem uit van het zijn, van de diepste werkelijkheid, tot welke het ook terugkeert. Zijn zelfbewustzijn is het beginsel van de kennis der geheele wereld. Het wezen des menschen is een afschijnsel van de Drievuldigheid Gods. In zijn zelfbewustzijn onderscheiden wij drie momenten: het gekende, het kennende en het kennen. Als ik mijns zelfs bewust ben, dan stel ik mij tegenover mijzelven: alsof ik een vreemde, iemand anders beschouwde of met hem sprak; ik zie het gekende. Maar ik, ikzelf ben het daarbij, die deze gedachte en aanschouwing vorm: ik ben de kennende. En de band tusschen deze beide is het kennen zelf. Zoo openbaart zich dus het bewustzijn als wezen, als daad, als geestelijk leven. Dit alles nu is de mensch niet dadelijk, maar slechts in langzame ontwikkeling. Eerst is hij er: maar nog niet eigenlijk bewust. Het kind onderscheidt zich nog niet van de wereld, spreekt van zichzelf in den derden persoon, komt eerst langzamerhand tot die onderscheiding, die kennis van zichzelf als persoon, die noodig is om ik te zeggen en te denken. De bewustheid komt dus voort uit het zijn, en eerst daarna zijn geestelijk leven uit de wederkeerige werking van beiden op elkander. Des menschen bewustheid is dus bepaald door zijn zijn; zijn geestelijk leven is bepaald door beide. Zoo is dus de mensch als persoon het beeld van die oneindige, scheppende Persoonlijkheid, die haar eigen onderstelling is, die eeuwiglijk uit zichzelf voortkomt en bestaat, wier wezen eigen daad is, d. i. van God die Geest is, gelijk wij het in een vorig hoofdstuk ontwikkelden. Wanneer dus nu deze bepaaldheid in den mensch op het hoogst ontvouwd zal zijn, tot haar volle ontplooiing gekomen, dan zal de mensch het volkomenst beeld Gods, vrij en goddelijk

zijn; in plaats van dat de volle vrijheid des menschen in de opheffing, vernietiging van zijn bepaaldheid zou bestaan, gelijk het misverstand meent, b. v. als men zegt: het lichaam des menschen is een kerker der ziel; hij zal vrij zijn als hij lichaamloos, zuivere geest zal zijn geworden. Het is juist omgekeerd. De mensch is op de meest volstrekte wijze bepaald, veel meer dan éénig ander wezen der wereld, en juist dáárom is hij zoo boven alle schepselen groot. Het natuurlijk determinisme (dat wij boven verworpen hebben om daarentegen het ethische te belijden) zegt: hoe bepaalder de mensch is, des te beperkter is zijn vrijheid. Daar nu de menschelijke zelfbepaling slechts het gevolg is van de op hem werkende krachten, en ook de in hem werkende slechts gegeven, slechts slotsom van werkingen buiten hem zijn, zoo is er in 't geheel voor den mensch geen werkelijke vrijheid. Dit is een misverstand van die opstijgende linie in het leven der natuur, welke wij bladz 3 beschreven als een voortgang van het onbewerktuigde tot het bewerktuigde, van stof en steen tot plant, dier, mensch. Men meent dan, dat het hoogere uit het lagere ontstaat; en toch komt het er slechts uit voort, terwijl juist omgekeerd het hoogere het doel, dus de grond van bestaan, voor het lagere is. Wat dus tijdelijk het laatste is, dat is geestelijk, eigenlijk, wezenlijk het eerste: alles wat vroeger komt, kan als Johannes de Dooper zeggen: wat na mij komt, is vóór mij geworden, want het was (in den diepsten zin) eer dan ik. In de geesteloos deterministische opvatting, die dit ontkent, wortelen al de plompheden, met welke vele hedendaagsche theoriën het stoffelijke boven het geestelijke stellen: b. v. de getalsmeerderheid der stemmen boven het talent, het genie van den enkele; ook de walgelijke "emancipatie der vrouw" die het edelste, fijnste, het diepst in den geest aangelegde der vrouwelijkheid ten gevalle van uitwendige voorrechten prijs geeft. Wanneer nu de mensch daarentegen zijn geestelijke vrijheid

als roeping erkent, dan komt hem, ja, het stoffelijke, zijn lichaam en de natuur, wel allereerst als een beperking voor, die hem overweldigt en machteloos maakt. Maar weldra ziet hij in, dat het slechts een bepaaldheid aan zijn geestelijk wezen mag geven: hem tot bevriend werktuig moet dienen, de bodem moet worden, waarop staande hij zijn geestelijke werkzaamheid ontvouwt en juist zijn vrijheid door den strijd leert oefenen en voltooien. In de menschheid rondom hem en in de natuur die hem beperken, ziet en ervaart hij dan ook wederom zoo veel goedheid, zooveel heilzame werking op hemzelf, dat hij aanvangt als achtergrond, die dit alles draagt, een oneindige goedheid te beseffen, een heilig G ij, die op zijn I k andwoord geeft. De beperkingen toch die hij ondervindt, zijn nooit volstrekt, zoodat zij alles in den mensch binden, neerdrukken zouden; want dan ware des menschen wezen vernietigd. En wanneer derhalve slechts een deel zijns wezens beperkt, gedrukt wordt, dan strekt dit juist om het andere deel door des te krachtiger werking tot des te hooger vrijheidsgevoel op te wekken, en dus des menschen persoonlijkheid te verhoogen. Gelijk in de levensgeschiedenis der grootste geniën meestal te lezen is hoe zij met allerlei gebrek, tegenwerking, hindernissen hebben te worstelen gehad, en juist in dien strijd geworden zijn wat ze zijn. Wat de mensch dus als een tegenwerkende kracht, als een beperking, in zijn bewustzijn opneemt, wat hij leert kennen, dat leert hij ook beheerschen, tot een voetstuk, een werktuig, een uitdrukkingsmiddel voor zijn eigen persoonlijkheid maken. Wat hem aanvankelijk beheerscht, door het vrijelijk te willen beheerscht hij het. De geest des menschen, het "eerst gewordene" (in den Eerstgeborene gegrond) heeft dus zijn levensgrond in de diepten der eeuwigheid. Des menschen aanvang is in den diepsten grond der schepping zelve, in den eeuwigen raad Gods gegrond. De menschheid is in Christus eeuwiglijk uitverkoren; die dit inziet, leert in de heerlijke

waarheid der voorbeschikking den waarborg der eeuwige persoonlijkheid van den mensch, dus niet (gelijk het vooroordeel altijd zegt) een neerdrukking van den mensch, maar juist de majesteitelijke bevestiging zijner vrijheid zien. De eeuwige bepaaldheid van den mensch is in de voorbeschikking dezelfde als de eeuwige bepaaldheid Gods. God kent geen andere keuze dan de keus der verkiezing, die den Zoon verkiest en in den Zoon de wereld. Gods verkiezing is e e u w i g: d. i. Hij kan, krachtens Zijn heilig wezen, niet anders dan wat Hij doet. Hierin bestaat de v r ij h e i d der verkiezing Gods; dit is tevens Zijn volstrekte bepaaldheid; daarom is Hij de Liefde, want liefde is toch niets anders, dan volkomen vrijheid. Evenzoo nu is het met den mensch. Zoolang hij nog willekeurig kiezen kan, is hij nog niet waarlijk vrij. B. v. een dichter kan in het eerste tijdperk zijner ontwikkeling wankelen in de keuze tusschen juiste en verkeerde, overdrevene, effectmakende schilderingen. Maar van lieverlede, naar mate zijn smaak zich louteren, heeft hij die keuze n i e t meer; nu k a n hij, door een sterken tegenzin van zijn juist gevoel tegen alle overdrevenheid en onnatuur, niet meer andere dan waardige uitdrukkingen kiezen. Zou hij nu beperkt en onvrij geworden zijn?

De bepaaldheid des menschen, de hinderpalen die hij ontmoet op zijn weg, moeten in hem opgenomen, door hem aanvaard en alzoo overwonnen, tot voorwaarden zijner kracht gemaakt worden. De mensch is van nature het allerbepaaldste, behoeftigste wezen. Geen dier komt zoo hulpeloos ter wereld, is zoo lang zwak en teer, onontwikkeld en leerende, aan een heirleger van krankheden, storingen, gevaren onderworpen. En juist daaronder leert de mensch door zijn geest het lichaam, door zijn geest en lichaam de aarde, de natuur doordringen, beheerschen, verheerlijken. Dit geldt voor het hoogste even als voor elk lager levensgebied. Herinner u in de heerlijke redenen van Adolphe Monod over den apostel Paulus de vierde, getiteld: "zijne persoonlijkheid of zijne zwakheid," waarin hij

aanwijst hoe juist elke belemmering van Paulus hem een aanleiding tot krachtsontwikkeling is geworden; elke doorn in 't vleesch, elke zwakheid van Saulus een kracht voor Paulus; zoodat hij met de diepste waarheid betuigen kon: a l s ik zwak ben, d a n ben ik machtig. Desgelijks andwoordde, in lager gedachtenkring, de eerlijke Franklin op de klachten van een handwerker, die met zijn beroep ontevreden was: uw beroep schijnt u niet voordeelig genoeg, dus zijt gij hebzuchtig; het schijnt u te lastig, dus zijt gij traag: te roemloos, dus zijt gij ijdel. Derhalve hebt gij juist het rechte beroep om van al deze ondeugden bevrijd te worden. Voorzeker, de inwendige, in onzen geest gelegen hindernissen zijn niet minder gewichtig dan de uitwendige. En voor b e i d e geldt het, dat onze zwakheid ons tot kracht worden kan, door de kracht Gods die i n d e n g e l o o v e de onze wordt. Zoo kan alle smart tot blijdschap worden, alle verzoeking tot overwinning, elk ledig van God vervuld en zoo tot een heerlijkheid gemaakt; alle afhankelijkheid tot hoogere v r i j h e i d. Die den mensch langs anderen weg een overwinning over de natuur willen voorliegen, zijn als de vleiers, die de almacht van Kanut den Groote prezen, en tot wier beschaming de edele vorst zich voor hun oogen in het vloedgetij aan het strand nederzette, en de golven gebood zijn voeten niet te bevochtigen. Maar in Jezus, den Koning en het Hoofd heeft de menschheid macht ontvangen, ook den golven der wereldmacht stilte te gebieden, ja er de sporen zijner voetstappen op te drukken.

De schepping van onze vrijheid is de voltooiing, de triomf der Voorzienigheid Gods. Deze waarheid is bij uitnemendheid gewichtig, als een beginsel van wereldbeschouwing, dat op elk gebied zijn toepassingen heeft. Terecht schreef in de vorige eeuw de eerwaardige Zwitsersche godgeleerde Stapfer dat, wie de betrekking der menschelijke vrijheid tot de goddelijke Voorzienigheid onjuist bepaalt, in alle leerstukken noodzakelijk tot dwalingen moet vervallen. Doch niet alleen

voor alle leerstukken geldt dit, maar ook, gelijk wij zeiden, op elk levensgebied. Nemen wij slechts een enkel voorbeeld op het gebied der letterkunde, de dramatische poëzy. Zij splitst zich voornamelijk in tragische en komische. De tragische leert ons de overwinning der noodzakelijkheid van de natuur en de bestaande orde de dingen over de menschelijke vrijheid zien, de komische de overwinning der menschelijke vrijheid over deze noodzakelijkheid. Maar het edele van de tragedie boven de komedie is hierin gelegen, dat in de echte tragedie de vrijheid der menschen juist door die noodzakelijkheid verkregen wordt, in de komedie daarentegen slechts ten koste van haar. Nu kan men tegenover de noodzaaklijkheid der wereld, waarin zich de wil Gods openbaart, drieërlei houding aannemen. Men kan haar trachten te trotseeren, en alzoo na vruchteloozen worstelkamp vol majesteit bezwijken. Men kan zich in weemoedig zwakheidsgevoel onderschikken, en klagend zijn noodlot ondergaan. Maar men kan ook zich met het noodlot vrijelijk verzoenen, en de noodzakelijkheid niet op zich laten drukken, maar in zich opnemen, zoodat ze tot vrijheid wordt verheerlijkt. Deze drie vormen vinden wij in de bekendste en grootste drie treurspeldichters der Grieksche oudheid terug. Bij Aeschylus laat de held met titanische kracht zijn vrijheid tegen de overmacht des noodlots gelden. Bij Euripides zijn de hoofdpersonen gebroken van hart en moed, en jammeren over de machteloosheid waarmede zij hun lot moeten ondergaan. De taal van den eerste is dan ook streng, verheven, die van den laatste weekelijk, gevoelvol lyrisch. Maar Sophocles, de grootste der drie, heeft doorgaans de strekking om den held met zijn lot te verzoenen, en hem door zijn onderwerping te verheffen zoowel boven de onverbiddelijkheid van het lot als boven den vruchteloozen trots, die het niet wil erkennen. Zijn stijl is volkomen harmonisch en schoon: hij nadert het meest tot de christelijke

idee. Doch zoo volkomen als het mogelijk is (geheele bereiking is der menschelijke kunst niet mogelijk) is die idee bereikt in Shakespeare. In hem is de ware christelijke vrijheid litterarisch getoond in de verzoening van de romantiek, welke de persoonlijke willekeur ten troon heft, met het klassicisme, de heerschappij van de objectieve, boven den mensch staande, machten des levens.

Shakspeare noemt den Christus bijna nooit: maar hij ziet toch inderdaad het gansche leven in Zijn licht. Hij schijnt bij het eerste aanzien een heidensch krachtbesef te verkondigen, zoodat de som zijner geheele levenswijsheid schijnt te wezen de stelling van Heraklitus, dat des menschen gemoedsaard en karakter zijn noodlot is. Maar dit is slechts schijn. Wel ligt voor hem de uitkomst, de verzoening der tegenstellingen, de oplossing der raadselen, bepaald in de handeling zelve, en niet in een bovennatuurlijk ingrijpen van een daar buitenstaande macht, gelijk in zoovele oudere tragediën b. v. in Vondel's Gijsbrecht van Aemstel. Doch de vrijheid der handelende personen is eene, die zich waarlijk aan de goddelijke (niet fatalistisch, maar diep-zedelijk opgevatte) wereldorde aansluit of, waar dit niet het geval is, er zwaar voor boet en door de straf gelouterd wordt. En waar de mensch zich niet wil laten leiden en louteren, hoe vreeselijk schildert Shakspeare daar de macht des kwaads als overmacht boven den ongelukkige, die zich meent vrij te maken door goddelijke en menschelijke wetten te vertreden. Zou hij aan geen duivel gelooven? Wat zou dan beteekenen de persoonlijkheid-vernietigende, ijselijke macht des kwaads, die in Macbeth, Jago, Richard, te voorschijn treedt?

Komt herwaarts tot mij, spreekt de Booze als met Goliath's taal, en ik zal uw lichaam geven den vogelen des velds en uw leven der verderving! Helaas! die taal wordt niet herkend: alleen de valsche belofte der vrijheid, waarmede zij vergezeld gaat, wordt verstaan. Is er iets vreeselijk

nog boven de vreeselijkheid van den afval van God, dan is het de waan dat men daarbij toch in vrede verkeert. Dit is de volledige heerschappij des duivels, de bekoring des kwaads die in slaap doet vallen. Gelijk reeds de edele heiden Plutarchus betoogt, dat "iemand niet gelukkig kan leven naar de leer van Epikurus," want (zegt hij) juist door zijn onwetendheid omtrent de ellende, waarin hij verkeert, is hij des te ongelukkiger, even als de waanzinnige daarom juist voor den rampzaligste gehouden wordt, omdat hij over zich zelf lacht, terwijl anderen over hem weenen.

Maar een ander "komt herwaarts tot Mij" wordt vernomen. Komt herwaarts tot Mij, o gij die vermoeid en beladen zijt, ook als gij nog niet weet het te zijn — komt herwaarts tot Mij, en Ik zal u rust geven. Mijn juk is zacht, mijn last is licht. Ja het is het zachte juk der liefde: der liefde, die alléén de waarachtige vrijheid is. In de liefde is de verzoening der vrijheid met de noodzakelijkheid. De meest vrije van alle levensbewegingen, want onvrije liefde, dat is een ongerijmdheid, een tegenspraak in de woorden zelf. Maar de hoogste gebondenheid aan den ander, dien men liefheeft, gaat er mede gepaard. De betooning, de levensadem, de hoogste verwerkelijking dezer eenheid des menschen met God is de vrijheid der liefde, is het gebed. En de hoogste uitdrukking van het gebed is: Vader, niet mijn wil, maar Uw wil geschiede. In dit verzaken van den eigen wil is de hoogste vrijheid van den wil. Gelijk al het geschapene eerst dan zijn doel, zijn hoogste heerlijkheid bereikt, als het op het altaar — niet der Buddhistische levens ontvluchting maar — der zedelijke vrijwilligheid Gode ten offer gebracht wordt.

In dit verzaken van eigen wil is niet alleen de hoogste vrijheid van den wil, maar ook de wezenlijkste zaligheid. Gelijk onder Israël de offeraar het vleesch van sommige dieren, wier bloed en vet hij tot het altaar gebracht had,

van Jehova terug ontving als spijze des nieuwen levens, zoo keert hetgeen den Heer is opgeofferd in rijken zegen, onder anderen vorm, terug.

In zijn "uitlegging van het Onze Vader voor eenvoudige leeken" zegt Luther: de mensch moet zich oefenen om een hoogeren wil (einen Ueberwillen) te hebben tegenover zijn wil, en nimmer onzekerder zijn dan wanneer hij bevindt dat slechts één wil en niet twee willen tegen elkander in hem zijn, en alzoo zich gewennen om den hoogeren wil te volgen tegen zijn eigen wil. Want wie zijn eigen wil heeft en doet, die is gewisselijk tegen Gods wil. Nu is er geen ding dat den mensch zoo lief, en zoo moeielijk te laten is, als zijn wil. Velen doen groote en goede werken, maar hun wil en hun neigingen volgen zij daarbij geheel en meenen toch daarbij dat het goed met hen is en zij niets kwaads doen, omdat zij hun wil voor goed en recht houden. Maar God breekt zelfs dikwerf den goeden wil in Zijn geloovigen, opdat niet onder goeden schijn een booze goede wil insluipe! — — Van andere menschen aangevochten en bespot te worden, moeten wij voor een onschatbare kostelijke zaak houden. Zulke aanvechters moet men met al zijn goed koopen, want zij zijn het, welke dit gebed (de derde bede) in ons werken, door welke God onzen wil breekt opdat Zijn wil in ons geschiede. Daarom zegt Christus: wees haastelijk welgezind met uw wederpartijder op den weg, d. i. wij moeten onzen wil laten varen en de wil des wederpartijders moet recht hebben, zóó wordt onze wil gebroken. In het breken van onzen wil geschiedt dan Gods wil. Daarom als iemand ons voor een dwaas uitscheldt, moeten wij ja daarop zeggen, en als iemand ons iets afnemen wil, moeten wij het laten gaan als geschiedde ons daarbij recht." Dit is het geheim, niet der krachtelooze lijdelijkheid, maar van den waren moed tot allen arbeid, dien God ons opleggen kan. Wie in zichzelf niets ziet, zou geen taak durven aanvaarden in

het besef zijner onmacht: maar wie daarbij dan ook in zichzelf niets wil, die heeft gehoorzaamheid en moed om den wil Gods te doen, of er voor te lijden. Gelijk Basilius van Caesarea, door den keizerlijken prefect met alle mogelijke straffen bedreigd, hem rustig andwoordde: "Hoe zullen mijn goederen verbeurd verklaard worden, daar ik er geene bezit? Verbanning ken ik niet, daar ik aan geen plaats gebonden ben: de aarde is des Heeren, en ik ben op haar een vreemdeling. Voor martelingen ben ik ongevoelig, daar ik mij reeds van het lichaam losgemaakt heb; en de dood hij is mij een weldoener: hij brengt mij sneller tot den Heer, wien ik leef, ik die grootendeels reeds gestorven ben."

Tot deze vrijheid dan, die in de volkomen overgave van den wil aan Gods wil, in den werkenden en lijdenden heldenmoed haar triomf viert, tot deze heerlijke vrijheid ons te leiden, dat is het doel der voorzienige besturing Gods. Zal ik het geheele onderwerp van dit opstel in drie woorden samenvatten? GOD WIL GODEN, zegt Novalis. Ja God wil ons deelgenooten maken, wij zagen het, van Zijn "het leven hebben in zichzelven." Door den Zoon, wien Hij dit in volle mate gegeven heeft, wil Hij het ook ons geven, zoover een schepsel het ontvangen en dragen kan. Maar dit doel Gods, de schepping der vrijheid, het wordt niet bij allen, helaas! het wordt bij de minsten bereikt; want eng is de poort, smal is de weg die ten leven leidt, en weinigen zijn er die het vinden. Zoo komt de ontzaglijke vraag op: kan God, de Almachtige, bedoelingen hebben die Hij niet bereikt? Reeds hebben wij die vraag bij onze behandeling van de Almacht Gods ontmoet en besproken. Wij hebben daar gezien dat de Almacht Gods de doordringende kracht der liefde is, niet die eener onweerstaanbare, alles voor zich nederwerpende noodlotswet; en dat zij dus zich niet verwerkelijken kan, omdat het tegen Gods heiligheid strijdt het te willen, dáár waar de tegen-

stand des zondaars zich tegen Hem verhardt. Heeft God eenmaal den mensch geschapen, d. i. een wezen dat groot genoeg is om de onmetelijke roeping te vervullen eener eeuwige heerlijkheid, of den onmetelijken last te dragen eener eeuwige rampzaligheid, ja dan heeft Hij dat wezen ook sterk genoeg moeten scheppen om zich tegen Hem, tegen de eeuwige Liefde te stellen ten einde toe. En nergens is Gods almacht grooter, dan waar zij er in toestemmen kan, zich aldus te beperken: zulk een grootheid onder zich te scheppen, die zich ook tegen Hem stellen kan. Maar laat ons hier, alvorens verder te gaan, deze vraag nog eenigzins nader onderzoeken, en het licht dat het tot nu toe behandelde ons schenkt, daarover trachten te spreiden.

God heeft in de wereld menschen geschapen, d. i. wezens die een historisch, niet een bloot natuurlijk, bestaan hebben. Wezens die niet, gelijk de plant of, grootendeels althans, het dier, tot hun bepaalde grootte en ontwikkeling met noodzakelijkheid uitgroeien, omdat zij geen wil hebben die zich daartegen stellen kan: maar die een historischen ontwikkelingsloop hebben, dien zij zelf kunnen stremmen of te niet doen. Het begrip mensch is een zoodanig, dat het niet alléén door God, maar slechts door den mensch zelven in gemeenschap met God, kan worden verwezenlijkt. In den eersten Adam is het niet verwerkelijkt; ook zelfs in den tweeden Adam niet vóór Zijn opstanding; toen Hij van alle gemeenschap met de zonde bevrijd was, toen eerst was Hij in vollen nadruk de mensch, de tweede mensch. Hiermede hangt nu samen, dat God doeleinden heeft gehad in betrekking tot den mensch, welke Hij inderdaad niet bereikt heeft. De wet, geheel op zichzelf genomen, had ten doel de menschen tot de volkomen gerechtigheid te leiden. Dat doel heeft zij niet bereikt. Sedert Christus verscheen, heeft de prediking des Evangelies aan een volk of aan een enkele toch geen ander doel, dan om

dat volk, dien mensch tot aannemen van die boodschap en zoo tot de zaligheid te leiden. En toch zijn er volken, voor wie, in hun geheel genomen, het Evangelie slechts tot een getuigenis over hen komt, en menschen die het verwerpen. Maar mogen wij dan Gode een vergeefsch pogen toeschrijven, een streven dat verder reikt dan Zijn vermogen? Is dat niet, de almacht van de alwetendheid losmaken? Immers zelfs een mensch kan zich toch geen doel stellen van hetwelk hij vooruit met zekerheid weet dat hij het niet bereiken zal. In dat geval kan immers toch dat doel niet ernstig gemeend zijn? Hoe veel te minder dan bij God!

De zwarigheid wordt dan alleen opgelost (zoo ver namelijk in deze heilige donkerheden licht te vinden is) wanneer wij bedenken dat God niet onvoorwaardelijk Zijn doel bereiken wil. Of liever, Zijn doel zelf is geen ander, dan dat de Goddelijke wil door den vrijen menschelijken wil verwezenlijkt worde. Met andere woorden: God wil gehoorzaamd zijn. Gelijk wij reeds vroeger opmerkten, aan de natuur geeft Hij wetten, die uitdrukking Zijner onvoorwaardelijke onwederstandelijkheid zijn; maar aan den mensch geeft Hij geboden. En daar die geboden het te doen hebben met een wezen, aan hetwelk Hij zelf de kracht tot wederstand gegeven heeft, omdat zonder deze mogelijkheid de gehoorzaamheid geen gehoorzaamheid ware, zoo blijft ons ten allerlaatste omtrent het doel des Alwetenden met elken bijzonderen mensch een onbegrijpelijkheid over. Wij zeggen: met elken bijzonderen mensch, en bedoelen daarmede: elken mensch die zich nu eenmaal op verkeerde wijze tot een bijzonder, van het groote geheel der menschheid afgezonderd, wezen gesteld heeft. God wil dat alle menschen zalig worden en tot kennis der waarheid komen. Alle menschen hoofd voor hoofd? Ja gewis: doch alleen als zij blijven in het Hoofd. In de menschheid als één geheel, als een levend lichaam, in de menschen zoo als zij waarlijk

dat begrip verwerkelijken, heeft God welbehagen. Maar wat dan nu als de mensch zich afscheurt, zich van het herstelde, in Christus weder herstelde lichaam, weder losrukt en daardoor den weg der ware menschheid, op welken hij gesteld was, weder verlaat? Ja omtrent dien enkele blijft ons geen ander woord dan Paulus' vraag over: wie heeft den zin des Heeren gekend, of wie is Zijn raadsman geweest? Wil eenmaal de mensch zich voortdurend tegen God verharden, dan is de Messias gesteld tot een val en opstanding in Israël, opdat de gedachten veler harten openbaar worden. Tot een oordeel, een krisis, een scheiding, is Hij in de wereld gekomen, niet alleen opdat zij die niet zien, mogen ziende worden, maar ook opdat zij die zien, mogen blind worden. Een hoeksteen des heils, maar ook der ergernis en des aanstoots. De wan is in Zijn hand om den dorschvloer te doorzuiveren, ook om het kaf te verbranden. En de gemeente die Zijn werk voortzet op aarde, heeft de macht ontvangen niet alleen om te ontbinden, maar ook om te binden zóó dat het in den hemel gebonden blijft.

Doch zoodra wij ons van dit bijzondere, waar raadselen overblijven, tot het algemeene, alles omvattende verheffen, daar wordt het ons licht. God wil dat Zijn koninkrijk zal komen. Dat is het doel der geheele geschiedenis: het gewisse doel, het doel dat zoo zeker zal bereikt worden, als God almachtig en getrouw is. En even zeker als dat dit bereikt zal worden, even zeker is het dat eeniegelijk die zich bekeert en gelooft, daaraan deel zal verkrijgen, en dat Gods voorzienige leiding, ons tot dat geloof, d. i. die vrijheid voerende, ons alles gegeven heeft wat tot het waarachtige leven en de zaligheid dient. Ja tot hen die aan Zijn rechterhand zijn, zal de Heer ten jongsten dage zeggen: beërft, o gezegenden des Vaders! het koninkrijk, dat u was weggelegd vóór de grondlegging der wereld. En daarbij niet tot hen die ter linkerhand staan: beërft het

eeuwige vuur dat u was weggelegd vóór de grondlegging der wereld. Neen, maar: dat den duivel en zijnen engelen, (die later afgevallen zijn) bereid is. Er is geen verkiezing tot eeuwige rampzaligheid. Deze schrikkelijke leer is ook bij Kalvijn slechts een logisch aanhangsel (in lageren zin des woords) niet in de eigenlijke diepte zijner heerlijke en volkomen schriftmatige leer der Voorbeschikking geworteld. Gods leiding wil brengen tot vrijheid, en niet tot ongeloof en verderf. Zekerlijk, tot Jesaia werd gesproken: verstok het hart van dit volk, o mijn profeet, opdat Ik niet kome en hen geneze! Wij willen het woord opdat niet verzwakken tot zoodat of iets dergelijks. Neen, even als wij van het geheel spraken waarover God de zaligheid besloten heeft, de menschheid die Hij heeft uitverkoren, zoo zien wij ook dat over een zeker geheel het verderf besloten is, als lang, lang en tergend uitgedaagde vergelding. Ja, nu zal dan eindelijk het verderf komen. Maar dit verhindert nu elken enkele niet, zich door geloof en bekeering daarvan af te zonderen en behouden te worden. Neen, juist integendeel. Juist opdat velen (o mochten het toch allen zijn!) nog tot dat geloof mogen komen, juist daartoe wordt deze schrikkelijke dreiging uitgesproken tot afschrik en om wakker te schudden en tot behoud om des levens wil te dringen. Zoo hebben wij met recht bladz. 166 in den toorn des Lams, als hij zich over de verstokten huiveringwekkend uitgoot in de woorden: gij slangen, gij adderengebroedsels, hoe zult gij de helsche verdoemenis ontvlieden? — een laatste poging om hen te schokken en te redden, een laatsten kreet der liefde gehoord. En ditzelfde geldt eveneens als van een enkele gesproken wordt, gelijk van Farao, wiens hart God verstokt heeft. Behalve dat Hij het gedaan heeft juist dóór de roepstemmen Zijner liefde, die den ongelukkige nog tot gehoorzaamheid en behoudenis wilden brengen, gelijk de zon even weldadige stralen schiet

op het slijk dat er door verhard als op het was dat er door verteederd wordt: behalve dat wij het gewichtig onderscheid tusschen Gods goeden en welbehaaglijken (d. i. Gods eigenlijken) wil en den wil des toorns (d. i. den afgepersten wil) moeten bedenken, zie bladz. 111: behalve dit alles wil God ook in Farao zelf met Zijn woord dezelfde scheiding daarstellen tusschen ziel en geest, opdat, (o mocht het zijn!) de gansche Farao behouden worde, als tusschen zijn volk, dat gedeeltelijk Israël eerde en volgde en behouden werd, gedeeltelijk onder de rechtvaardige oordeelen bezweek.

Zoo is er dan een raadsbesluit Gods ter verlossing. Een raadsbesluit Gods over de menschheid en over de aarde. Het verbond, in de Paradijsbelofte bezegeld, gaat tot de allerlaatste tijden voort, en omvat dóór Israël alle volken der aarde. "De aan Adam gegeven belofte wordt tot een eeuwig verbond, dat met Noach, Abraham en Israël gesloten, op elken ontwikkelingstrap zich steeds verder ontvouwt. De ster van Jakob glanst op het hoofd van den Leeuw uit Juda. Die Leeuw vindt een rustplaats onder de twijgen van den stam Isaï. Uit dien stam ontspruit een rijsjen, een Spruite, wien de troon en heerschappij Zijns vaders Davids eeuwig verzekerd is." [1] En van diezelfde heerlijkheid is ook aan de aarde, aan het zuchtend schepsel, een mededeel beloofd. Gelijk God de menschen door den Godmensch beheerscht, die hun Hoofd is, d. i. medelid van hun geheelheid en toch van Boven hen gekomen: zoo ook beheerscht Hij de natuur door den mensch, eveneens medelid van haar geheelheid en toch van boven haar gekomen, daar hem de adem des levens van Boven was ingeplant. Had de mensch na zijn zonde de heerschappij over de natuur behouden, en ook in dien zin "van den boom des levens gegeten," hij zou de valsche gelijkheid aan God, die hij door de zonde

[1] Zie Caird en Lutz, ü. den Rathschluss Gottes mit der Menschheit und der Erde, I pag. 2.

had nagestreefd, werkelijk tot zijn blijvende rampzaligheid verkregen hebben: en der grootheid zijner ellende en vernedering zou geen einde zijn. Maar neen, de natuur is van hem losgescheurd: echter daardoor ook in zich zelve verscheurd, evenals de menschheid zoolang zij haar Hoofd ontbeert. Ook in de natuur siddert en verweert zich het leven tegen den dood, en tracht door den dood heen die nu eenmaal in haar is, het leven uit zich te baren, in dien barensnood zijnde tot nu toe. Ja, tot nu toe, zegt weemoedig en in heilig ongeduld de Apostel. Want het duurt lang, lang. De Heer des huizes, die een wijngaard plantte en een wijnpersbak daarin groef, en hem aan landlieden verhuurde, schijnt toch waarlijk buiten 's lands gereisd te zijn, ja een langen tijd: en Jozef schijnt wel geheel een Egyptenaar te zijn geworden, eer hij zich zijnen broederen te kennen geeft. En toch spreekt de Heer in onbeschrijfbare vertroosting tot Zijn Israël: zie, Ik heb u in de beide handpalmen gegraveerd, uwe muren zijn steeds vóór Mij. Bij alles wat Ik doe, daar Ik steeds aan u en uwe muren bouw, ben Ik aan u gedachtig en aan uw heerlijk doel. Ik kan in Mijn altijd werkende handen niet zien, zonder dat Ik u zie, en in Mijn handen staat reeds uw voltooid beeld ingegraven. Uw licht zal voortbreken als de dageraad, en uw genezing zal snellijk uitspruiten. En uw gerechtigheid zal voor uw aangezicht heengaan, en de heerlijkheid des Heeren zal uw achtertocht wezen. Ja gerechtigheid, de Heer onze gerechtigheid vóóraan, om ons den weg te wijzen: en dan Zijn heerlijkheid de achtertocht, het einde, de uitkomst: ziedaar de wonderbare, de oneindig troostvolle orde des heils.

En hier zijn wij in staat, een leerrijken blik achterwaarts te werpen op onze behandeling van Gods eigenschappen, de verschillende straalbrekingen in welke wij het licht Zijner majesteit zich zagen verdeelen. Waar wij van Gods alwe-

tendheid, almacht, heiligheid en al het verdere spraken, hebben wij steeds opgemerkt, dat al deze eigenschappen eerst recht gekend worden als wij ze in haar christologische beteekenis leeren opvatten: als wij des Vaders openbaring door den eengeboren Zoon voltooid zien. Dit is niet bloo-telijk een godgeleerde gedachtengang: ook voor het geestes-leven des menschen is hij van beslissend gewicht. Op deze wijze. Zoo lang de Vader ons nog niet tot den Zoon, en in Hem tot de ware vrijheid (gelijk wij haar nu aanvankelijk ontwikkelden) geleid heeft, zoolang blijven al die eigenschap-pen ons nog slechts een natuurlijk, nog niet een zede-lijk karakter vertoonen. Wat wij bedoelen, laat zich best ophelderen door de eigenaardige wijze waarop de onbekeerde deïst, de rationalist, die ook zonder den Zoon meent den Vader te hebben en te aanbidden, zich de eigenschappen Gods voorstelt. Hij denkt ze zich bij voorkeur (indien hij althans eerlijk is en niet van het positief-christelijk gebied allerlei waarheden steelt, maar eerlijk blijft bij hetgeen zijn eigen standpunt hem leveren kan) hij denkt ze zich bij voorkeur als volmaaktheden Gods in gelijkmatige wijze over het gansche heelal uitgebreid, zoodat als het ware elk schep-sel er een gelijk aandeel aan heeft. Hij spreekt van Gods alwetendheid waardoor Hij alle dingen kent, van de almacht die alle dingen vermag enz., gelijk die alwetendheid ook in de geheimste dingen der natuur indringt, en die almacht met vaderlijke goedheid en rechtvaardigheid het kleinste plantjen zoowel als den onmetelijken sterrenhemel in stand houdt en alle bezielde en onbezielde schepselen bestuurt. Maar ééne waarheid is hem daarbij verborgen. Het is die voor welke Jesaia den Heer ten tolk dient in deze woorden: uw ongerechtigheden maken een scheiding tusschen ulieden en tusschen uw God, en uwe zonden verbergen Zijn aange-zicht van ulieden, dat Hij u niet hoort. Wat volgt hieruit? Dat er een zijde van Gods wezen is, welke door onze zonden

voor ons verborgen blijft. Dit nu is niet Gods alwetendheid, almacht, wijsheid, enz. in bovengemelden rationalistischen zin opgevat. Want deze omringt en doordringt, bestuurt en regeert ons toch evenzeer, hoe zondig wij ook zijn mogen. Die zon gaat op over boozen en goeden, die regen valt op rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Maar daarom voldoen deze eigenschappen Gods, aldus opgevat, dan ook niet aan onze diepste behoeften, zoodra het geweten begint te spreken. Dan toch hebben wij aan de rationalistische dogmatiek niet genoeg meer. Want die gemeenschap met God, welke ons door onze zonden niet kan ontnomen worden, is toch slechts iets wat wij met de lagere natuurwezens, met planten en dieren gemeen hebben. Datgene waarin onze zonden geen scheiding maken tusschen ons en onzen God en ons Zijn aangezicht niet verbergen, zoodat Hij ons niet hoort, dat kan ons ook niet waarlijk gemeenschap met Hem geven, ons niet tot vrijheid, tot persoonlijkheid opleiden, zoodat we met Hem kunnen en durven spreken. Neen, langs dezen weg hebben wij nog niet wat ons hart bovenal in brandenden dorst begeert, namelijk gemeenschap, persoonlijke gemeenschap des vragenden en andwoord ontvangenden gebeds met Hem. Wanneer ons de genade Gods in Christus nu inderdaad tot die gemeenschap, d. i. tot de werkelijke vrijheid, brengen zal, dan kan het langs geen anderen weg dan door wegneming van datgene wat scheiding maakt tusschen ons en onzen God. Dat zijn onze zonden: dus er moet in ons iets weggenomen worden, namelijk de vijandschap tegen God, het bedenken des vleesches. En zoo blijkt het dat er een tweeledige, ja weldra openbaart het zich nader dat er een drieledige gemeenschap met God, een drieledige mededeeling, betrekking Gods tot ons bestaat, en wel naar mate van onze ontvankelijkheid voor Hem. Aan deze ervaring des geloofs wordt in Baader's wijsgeerig stelsel een juiste uitdrukking gegeven. God heeft

drieërlei wijze van met de schepselen in betrekking te staan. Doorwoning, bijwoning, en inwoning. Hij doorwoont als Vader alle schepselen in alomtegenwoordige almacht, alle ruimten des onmetelijken heelals, en ook den natuurlijken mensch. Maar bijwoning in den Zoon, Immanuel, God met ons, en inwoning, door den Geest, die is dáár alleen mogelijk, waar een zedelijke ontvankelijkheid voor Hem bestaat en zich Hem opent om Hem op te nemen. Eerst dáár kan Zijn macht zich tot liefde ontplooien, tot persoonlijke liefde, die den beelddrager Gods in onderscheiding van alle andere schepselen, levend maakt. Buiten God in den natuurlijken zin kan geen schepsel zijn, ook in de helle niet. Maar in dezen hoogeren, geestelijk-zedelijken zin geldt het woord: buiten zullen zijn de honden, de afgodendienaars, de leugenaars. En naar mate van onze ontvankelijkheid ontplooit zich voor ons de heerlijkheid Gods steeds volledíger en troostrijker, en steeds hooger klimt voor ons Zijn heilige Majesteit en evenredig daarmede onze zaligheid. Gelijk hetzelfde Oratorium ons steeds heerlijker wordt om te genieten, naar mate onze muzykale ontwikkeling, onze ontvankelijkheid voor de toonen, toeneemt. Zoo heeft met recht Angelus Silesius gezongen:

God is den knecht een Heer,
Een Vader voor Zijn kind,
En Bruidegom, waar Hij
Zijn bruid, Sophia, vindt.

Sophia, dat is eens menschen hart, dat door de hemelsche wijsheid levend gemaakt, voor de hoogste inwoning Gods ontsloten werd. Zoo spreekt de Heer Jezus van een water des levens, eerst door Hem aan den mensch gegeven (dit is de genade des Zoons) en dan in den mensch wordende een zelfstandige bron van levend water, springende tot het eeuwige leven (dit is de gemeenschap des Heiligen Geestes.) En hier laat ons opmerken dat in de genoemde drie-

ledigheid der vereeniging Gods met den mensch nog een ander mysterie ligt. Wij hebben gesproken van een zeker deïstisch rationalisme dat bij den Vader, buiten den Zoon aanschouwd, blijft staan en dan in gebrek aan ervaring van de zonde zijn ledigheid en ijdelheid verraadt. Maar vergeten wij niet dat deze geestelijke gesteldheid ook, schoon eenigszins gewijzigd, kan voorkomen dáár waar de belijdenis volledig christelijk is, doch waar eveneens de ervaring des harten, de diepste ondervinding des levens, ontbrak. Ja ontroerende voorbeelden, ook in mijn pastorale ervaring, zijn dáár om te bewijzen dat een mensch den Heer Jezus kan belijden niet alleen, maar ook kennen, aanvankelijk of zelfs langeren tijd, als den Weg en de Waarheid, maar nog niet als het Leven. De fantasie kan zich een beeld van Hem scheppen volkomen naar Zijn woord, onberispelijk van samenstelling: en men kan dan, gelijk Wilhelm Meister het met het tooneel trachtte te doen, zich geheel daarin overplaatsten met al de liefde van een begaafden en vurigen geest, en er langer of korter tijd in leven, totdat men langs verschillende, soms zeer diepe wegen, bemerkt dat de fantasie in de plaats van het geweten was getreden. Opdat dan de Heer het leven worde voor zulk een ziel, daartoe is geen andere weg dan dat zij zich Hem overgeve gansch en al met de offerande van een door diepe schaamte verbrijzeld hart. Zoo kan de Heer haar alsdan, gelijk Hij haar nu in haar diepsmartelijke ontdekking, ten dood is, ook ten opstanding en langs dien weg, in den Heiligen Geest, in waarheid datgene worden wat vroeger vooruitgegrepen was, en daarom eerst teruggegeven worden moest, opdat men het nu eindelijk inderdaad ontvangen zou — het leven, de Heer des levens, de waarachtige God en het eeuwige leven.

De hier door ons genoemde drieledigheid der werking en inwoning Gods is een gedachte van zeer uitgebreide toepassing. Bij voorbeeld, zij laat zich ook op den voortgang

der wereldgeschiedenis overbrengen. Dan komen wij tot deze indeeling, dat van de schepping der menschen af de tijdkring des Vaders geweest is tot aan de komst des Zoons in het vleesch. Sedert 1800 jaren leven wij dan in de tweede periode, die des Zoons. En met Zijn toekomst, met de oprichting van het koninkrijk, de duizendjarige heerlijkheid, zal dan de tijd des Heiligen Geestes aanbreken. Doch in deze verheffende beschouwingen treden wij thans niet verder. Wij spreken slechts van onze persoonlijke en gemeentelijke leiding door de Voorzienigheid Gods, tot de geestelijke vrijheid, van welke wij in deze bladzijden de wording hebben aangeduid. Wij noemden haar die gemeenschap met God, welke het gebed, het waarachtig gebed mogelijk maakt. En hier blijkt het duidelijkst voor het geestelijk oog dat de vrijheid, ja het deelgenootschap aan de besturing Gods over de wereld, bereikt is. "God regeert de wereld door de gebeden Zijner kinderen." Voor het zinnelijk oog en het ongeheiligd verstand is de eigenlijke werkelijkheid het gewoel dezer wereld, haar drukte, haar strijd en rustelooze inspanning: en het gebed der vromen in de binnenkamer, of in de samenkomsten der gemeente, dat is een gepeins van sommige welmeenende doch droomende geesten, dichterlijk schoon maar zonder praktisch gevolg. Gelijk Napoleon, op het vernemen dat de Russen overal tot het gebed samenkwamen, het land binnenrukkende sprak: met mijn zeshonderdduizend bajonetten zal ik al die gebeden der Russen wel te schande maken. Maar voor het geestelijk oog is al het gedruisch der ademlooze jacht van de gebeurtenissen der wereld slechts de uitwendige zijde, de naar buiten gekeerde zichtbaarheid van hetgeen tusschen den Heer en Zijn gemeente voorvalt, en dit laatste is de kern aller dingen Om der gemeente wil, die toch in haar diepste vernedering en onzichtbaarheid bindt en ontbindt op aarde en in den hemel, om der

gemeente wil geschieden al deze dingen. In de binnenkamer, dáár is de zetel der regeering, de troon van waar alles uitgaat. Het nieuwe leven, Gods arbeid in de harten der Zijnen, dat is de werkplaats, dat zijn de geboorte weeën tot het ontstaan en den voortgang van alle dingen, die dan verder op het groote tooneel der zichtbaarheid aanschouwd worden. Hier zijn geen gestaltelooze gevoelswiegelingen, weeke droomerijen, stichtelijke gepeinzen zonder werkelijk gevolg: maar daden der hoogste kracht, gebeurtenissen die de onmetelijkste nawerking hebben tot in de verste einden des heelals. Elia was een mensch van gelijke bewegingen als wij: en hij bad een gebed dat het niet zou regenen, en het regende niet, drie jaren en zes maanden: en hij bad wederom en de hemel gaf regen en de aarde bracht hare vrucht voort. Ook zal het gebed des geloofs den zieke behouden, en den van de waarheid afgedwaalde bekeeren van de dwaling zijns wegs, zoodat een ziel van den dood behouden en menigte der zonden bedekt worden. Een engel stond aan het altaar, hebbende een gouden wierookvat, en hem werd veel reukwerks gegeven, opdat hij het met de gebeden aller heiligen zou leggen op het gouden altaar dat vóór den troon is. En de rook des reukwerks, met de gebeden der heiligen, ging op van de hand des engels voor God. En de engel nam het wierookvat, en vulde dat met het vuur des altaars, en wierp het op de aarde: en er geschiedden stemmen en donderslagen en bliksemen en aardbeving. Zal God dan geen recht doen Zijnen uitverkorenen, die dag en nacht tot Hem roepen, hoewel Hij lankmoedig is over hen? Ik zeg u, dat Hij hun haastelijk recht doen zal.

Indien dan alle deze dingen alzoo zijn, tot welk einde zullen zij uitloopen? Tot die slotsom met welke wij dit opstel en ook dezen jaargang onzer Blikken in de Openbaring willen eindigen, namelijk de verheerlijking des Vaders in den Zoon. Vader, verheerlijk Uwen Zoon — dus bad de

Eengeborene — opdat ook Uw Zoon U verheerlijke! daar Hij zou ten hemel verheven worden om de volmacht uit te voeren, Hem ter verlossing des menschdoms van den Vader gegeven. Als voor den doorn een denneboom, voor den distel een mirteboom zal opgegaan zijn, dan zal het den Heere wezen tot een Naam, tot een eeuwig teeken dat niet uitgeroeid zal worden. Zij zullen zijn een spruit Mijner plantingen, spreekt de Heer, een werk Mijner handen, opdat Ik verheerlijkt worde. Daarin dat Hij in menschen welbehagen heeft, zien de Engelen te Bethlehem Gods verheerlijking, Zijn eere in de hoogste hemelen. En zij geven tegelijk een schoon andwoord op de vraag, welke van beiden het einddoel Gods is, Zijn verheerlijking of het heil, de zaligheid der schepselen. Dat andwoord is: deze twee zijn onafscheidbaar verbonden: het eene bedoelt het andere en bewerkt het. De aanschouwing der heerlijkheid Gods is de zaligheid Zijner kinderen, en hun zaligheid is de openbaring der heerlijkheid Gods. Des Drieëenigen voltooide openbaring zal het glanzen Zijner heerlijkheid in de zaligheid Zijner schepselen wezen. Dan keert het leven en de zaligheid, aan de schepselen gegeven, tot den Schepper terug, en wat een dichter aan het welbehagen eens menschen over een daad van groote liefde ergens [1] toeschrijft, het wordt dan (zoo wij deze overbrenging durven wagen) met het oog op het gansch heelal, dat in liefde saamverbonden is, voor den Oneindige tot waarheid:

> Du bonheur des amants goutant la haute image,
> Dans leur félicité j'adorais mon ouvrage,
> Et je me témoignais dans mon coeur satisfait:
> Ce bonheur est à moi, car c'est moi qui l'ai fait.

Aan het slot van zijn laatste lied vat daarom Mozes de gansche zaligheid van het uitverkoren volk, van Jeschurun, in deze woorden samen: de eeuwige God is U een woning,

[1] Lamartine, Jocelijn.

en van onder eeuwige armen. Want God is Zijner schepselen oorsprong en doel tegelijk: de woning, het beschermende dak boven het hoofd, en met eeuwige armen hen van onderen dragende: de Alfa en de Omega, het begin en het einde. Daarom verkondigt de alfabetische 145ste Psalm in geestdriftvolle woorden den lof van God, die de schepselen uit het stof tot deelgenootschap aan Zijn zaligheid opheft. O mijn God, Gij Koning, ik zal U verhoogen en Uwen Naam loven in eeuwigheid en altoos. De Heer is groot en zeer te prijzen, en Zijn hoogheid is ondoorgrondelijk. Ik zal uitspreken de heerlijkheid der eere Uwer majesteit en Uwe wonderlijke daden. De Heer is aan allen goed, en Zijn barmhartigheden zijn over al Zijn werken. De Heer ondersteunt allen die vallen, en Hij richt op de gebogenen. Aller oogen wachten op U, en Gij geeft hun hunne spijs te zijner tijd: Gij doet Uw hand open en verzadigt al wat er leeft naar Uw welbehagen. De Heer is rechtvaardig in al Zijn wegen en goedertieren in al Zijn werken. De Heer is nabij allen die Hem aanroepen, allen die Hem aanroepen in der waarheid. Hij bewaart al degenen die Hem liefhebben, maar Hij verdelgt de goddeloozen. Mijn mond zal den prijs des Heeren uitspreken, en alle vleesch zal Zijn heiligen Naam loven in eeuwigheid en altoos. Merk op het slot van dit lied, waar het zegt dat des menschen of des dichters mond den prijs des Heeren zal uitspreken, en *daardoor* dan alle vleesch Zijn heiligen Naam zal loven. In het geschapene toch kan nooit de volle heerlijkheid Gods zich uitdrukken, want tusschen het schepsel en den Schepper zal altijd het onderscheid van het eindige en den Oneindige blijven. Maar toch zal God zich op volkomen wijze daardoor openbaren, dat Hij den persoonlijken Beelddrager in zijn volkomenheid de aanschouwing Zijner heerlijkheid vergunt. Zalig zullen zijn de reinen van harte, want zij zullen God zien. Nu door een spiegel in een duistere rede, *dan* zullen

wij zien aangezicht tot aangezicht. Dit weten wij dat als Hij zal geopenbaard zijn, wij Hem zullen gelijk wezen, want wij zullen Hem zien gelijk Hij is. Alles in hemel en op aarde wordt dan in Christus, in Wien het oorspronkelijk gegrond is, tot hooger zaligheid dan in den nog ongestoorden aanvang onder één Hoofd weder saamgevat. Aan den dichter van het Paradiso werd gegeven, die samenvatting vooruit te aanschouwen, en er aldus van te stamelen: steeds klarer werd het voor mijn aangezicht en meer en meer drong door den glans naar Boven mijn blik tot het hoogste, in zichzelf ware, Licht. Gelijk hij wien na zijn droom nog diep in het hart blijft liggen wat hem vervuld heeft, hoewel hetgeen hij zag hem reeds lang weder ontging, zoo is mijn aanschouwing reeds weder van mij voorbijgegaan, maar de eeuwige blijdschap, in mijn hart er door geboren, vervult mij onverganklijk. O wonderrijke genade! ik heb het durven wagen aan te zien den glans des eeuwigen lichts en den blik tot in het oneindige te dragen. De dingen die in de wereld zich uitbreiden, zag ik door de liefde in den innigsten samenhang. Het wezen en het bijkomstige, en hun geschiedenis en bestemming, dit alles was in één onvermengd licht gevat. En den vorm, den algemeenen, van dien band heb ik, zoo geloof ik, mogen zien, want deze beelden zijn slechts schaduwen, maar de volle zaligheid blijft mij bij.

Is nu dit alles slechts een genotrijke profetie, een droomend en werkeloos zich verdiepen in dingen die toch te hoog zijn om in de werkelijkheid onzes levens te kunnen overgebracht worden? O neen, voor het praktisch leven heeft het de uitgebreidste, de heerlijkste beteekenis. Wie deze dingen gelooft, mag den moed hebben, in de kracht des Heeren dat doel vast te grijpen en alles wat in het leven hem wedervaart, alles wat hij doet, daaraan dienstbaar te maken. Alles wat natuurlijk goed en schoon is, moet dienstbaar worden aan de verheerlijking Gods. Dit is de verruk-

kelijke beteekenis van de leer omtrent het duizendjarig Rijk, zoo vaak door het kortzichtig misverstand des ongeloofs als een onpraktische droomerij veroordeeld. Wel verstaan, biedt deze leer (zegt von Gerlach) den grooten zegen dat zij ons alles wat op aarde tot heil en voltooiing der Kerk, ja wat geschiedt om 's menschen heerschappij over de natuur te bevorderen en uit te breiden, als geenszins vergeefschen arbeid leert aanzien. De aardsche gemeente is geen nachtherberg slechts voor enkele naar den hemel reizende pelgrims. Haar leeraars en voorgangers planten en begieten niet alleen daartoe, opdat enkele bloesems voor de hoogere gemeente uit haren hof mogen worden afgeplukt. Hun nasporen en bidden, hun bouwen en nederwerpen, hun bewaren en genezen van de breuke Sions brengt reeds voor deze wereld een woonstede Gods in den Geest allengs tot voltooiing, in welke Gods aardsche gaven niet meer schandelijk tot eigen eer en lust ontwijd, in welke alle menschelijke uitvindingen en ontdekkingen en de daardoor verkregen heerschappij over de natuur Gode en Zijner gemeente op aarde dienstbaar gemaakt zullen worden. Zoo blijkt ons dan dat geen vooruitgang in kunst en wetenschap, geen bevordering der gemeenschap onder de menschen iets onheiligs of onverschilligs is. Dit alles, wij gelooven het vastelijk, zal nog ééns zijn van God gestelde bestemming bereiken. De tijd komt, dat op de bellen der paarden zal staan: de heiligheid des Heeren. En de potten in het huis des Heeren zullen zijn als de sprengbekkens voor het altaar: ja al de potten in Jeruzalem en in Juda zullen den Heere der heirscharen heilig zijn, en er zal geen Kananiet meer zijn in het huis des Heeren der heirscharen te dien dage.

Naar waarheid zegt Augustinus over het heerlijke loflied, den 148sten Psalm, waarin hemel en aarde tot verheerlijking Gods worden opgeroepen: het bedenken des tegenwoordigen levens moet Gods lof zijn. Want die lof zal de eeuwige zaligheid van

het toekomstig leven wezen. En niemand kan geschikt worden voor dat leven, die zich niet hier er toe bereid heeft. Zoo loven wij dan tegenwoordig God, maar wij bidden Hem ook. In onzen lof heerscht de blijdschap, in ons bidden het zuchten. Want er is ons iets beloofd, en daar Hij die het toezegde, getrouw is, zoo verblijden wij ons in hope: maar dewijl wij het nog niet hebben, zuchten wij van verlangen. Het is goed, in dat verlangen te blijven totdat komt wat ons beloofd is, en het zuchten verdwijne en alleen de lof daarop volge! Maar bij deze woorden mag niet voorbijgezien worden, dat ook reeds hier op aarde de aanvanklijke vervulling dezer heerlijke verwachtingen in het duizendjarig Rijk te hopen is. Een al te eenzijdig puritanisme of methodisme (door de Liefde in zijn "waarschijnlijkheid of zekerheid?" terecht gewraakt, overigens ten onrechte "streng gereformeerd" genoemd) miskent deze waarheid doordat het de theokratie, de regeering Gods, reeds in deze tegenwoordige bedeeling tracht vooruit te nemen, als het b. v. er aanspraak op maakt dat de Staat in zijn wetten en handelingen reeds nu christelijk zij. Door dit vooruitnemen van de theokratie in het tegenwoordige verkwijnt de hoop op de Toekomst, althans voor dit leven. Men minacht dan allerlei natuurlijke toestanden en natuurlijk streven, in plaats van ze met vroolijken moed aan te vatten en te trachten tot de christelijke wijding te helpen. Een merkwaardig verschijnsel is er het gevolg van. Kunst, wetenschap en al het hoogere en fijnere in 's menschen ontwikkeling wordt, als aardsch en onheilig, ter zijde gesteld. Doch daar de mensch toch zich voeden en kleeden moet, daar de zinlijkheid, ter eener deure uitgewezen, vaak ter andere bedektelijk weder insluipt en men zijn "geestelijk gezind zijn" genoeg meent door verachting van aardsche en ongeloovige wijsheid bewezen te hebben, zoo ziet men met deze richting toch meermalen een groote ontwikkeling van fabrieknijverheid en streven naar

pracht en gemak des uitwendigen levens gepaard gaan. Zoo kiest men ten slotte het lagere, en laat het hoogere ter zijde.

Hoe hoog staat boven dit puritanisme de heilig-ernstige, en daardoor alzijdige eenvoud der Schrift! Hier wordt al wat schoon, edel, liefelijk is, in zijn wezenlijke waarde geschat. Neem b. v. de muzyk. Hoe wordt in de Psalmen de cither en harp geprezen, de speelman niet slechts ter afleiding voor den rampzaligen Saul maar ook ter opwekking van Elisa's profetische stemming ontboden. Zoo is het dan een voorspel van de Christelijke waardeering der kunst, als Empedokles een jongeling door muzikale voordracht van een gedicht heeft afgebracht van een voorgenomen moord, of de Kretenzer Thaletas naar Sparta geroepen werd om de door twisten verscheurde stad tot eendracht terug te brengen. Of nog meer wanneer Plato leert dat schoonheid is de juiste betrekking tusschen vorm en geest, het bewegende en het bewogene, of wel de overeenstemming; en dat de zuiverste voorstelling van het schoone is de muzyk, als de uit de natuur-zelf te voorschijn stroomende harmonie, welke den menschelijken geest den eeuwigen welluidenden rhythmus wil doen hooren, die het heelal doorklinkt en op welks tonen de sterren zich in de maat bewegen. Wij bepalen ons hier bij dit enkel voorbeeld der muzyk, zonder hetzelfde bij andere edele bewegingen des geestes op het gebied van kunst en wetenschap aan te wijzen: deels omdat wij reeds in ons eerste Deel, sprekende over "het Oude en het Nieuwe Testament" daarover uitvoeriger handelden, deels omdat de zaak zelf voor het christelijk en welverlicht geweten volkomen duidelijk is.

Voorzeker de geloovige heeft de stroomingen des geestelijken levens, die in alle richtingen door de wereld gaan, ook op het gebied van kunst en wetenschap, in zich op te nemen, opdat de natuurlijke gaven geheiligd en tot nieuwe levenskracht opgewekt mogen worden, en de Heer, de rechte

Eigenaar, de vrucht ontvange. Gelijk de Bruid in het Hooglied roept: ontwaak, noordewind! en kom, gij zuidewind! doorwaait mijn hof dat zijn specerijen uitvloeien. O dat mijn geliefde tot zijn hof kwame en ate zijn edele vruchten! De gelijkenis van de verschillende talenten, die de verreisde heer aan zijn dienstknechten, een iegelijk naar zijn vermogen, gegeven had en die verschillende vrucht, in evenredigheid, aanbrachten, houdt ons de belangrijke waarheid vóór, dat de verschillende genadegaven, die de Zoon in het rijk der genade uitdeelt, zich richten naar de verscheidenheid der natuurgaven des Vaders in het rijk der schepping. De genade des Geestes loutert het natuurlijke en bereidt het ter heerlijkheid, totdat alle schepsel, gelijk in het vijfde hoofdstuk der Apokalypse, alle schepsel in den hemel en op en onder de aarde en al wat daarin is, Hem die op den troon zit en het Lam de dankzegging en de eer en de heerlijkheid en de kracht in alle eeuwigheid toebrengt.

Trouwens buiten Gods gemeenschap worden de natuurlijke gaven weldra verdorven. De verloren zoon, al heeft hij overvloed in 's vaders huis ontvangen, lijdt honger in het vreemde land. Het geld wordt uitgewogen voor wat geen brood is, en de arbeid voor hetgeen niet verzadigen kan. Maar wie gelooft, heeft te roemen in de hoop der heerlijkheid Gods, aan welke de gemeente deelnemen zal. Die gemeente gelijkt op het koor der oude Grieksche treurspelen. Terwijl de gebeurtenissen op dat tooneel verhaald worden of geschieden, bezingt het koor der edelsten de heerlijkheid van den held, beweent de slachtoffers, heft een hymne van troost en hoop tot God op. Een gewond soldaat heeft dat in 1757 in een schoon zinnebeeld voorgesteld na de roemrijke doch bloedige overwinning bij Leuthen. De vermoeide Pruissen lagen op het veld hunner zegepraal: de snijdende Decemberlucht, het gekerm der gekwetsten en

stervenden vervulde ieders hart bij den vallenden nacht met huivering. Op eens begint een soldaat luid en plechtig het lied: "Nu dankt gij allen God!" te zingen: snel vallen een paar hoornblazers hem bij, en na een oogenblik zingt het gansche leger mede, en wordt zoo gesterkt tot den verderen tocht. Aldus toont zich ook hierin de heerlijke vrijheid der kinderen Gods, dat zij een oog hebben voor het einde en dus ook blijvenden moed in het midden. Het geopend oog des geloofs ziet daardoor de dingen in hun samenhang, die eerst aan het einde blijken kan, maar door het geloof aan Gods openbaring kan worden vooruitgevoeld. Want dáárin ligt (zegt Duplessis- Mornay in het op bladz. 334 aangehaalde geschrift) daarin ligt het verkeerde der menschen, dat wij het onvergelijkelijk werk onzes Scheppers en Verlossers slechts in brokstukken zien, hetzij uit onverstand of uit lichtzinnigheid: en zoo oordeelen wij er dan over als een die uit den nacht alléén of uit één jaargetijde de wereld, uit één hoeksteen het gansche gebouw, uit eenige lettergrepen een geheele rede zou willen beoordeelen. In deze wijde omvatting van den blik des geestes, die ook tot aan het einde doordringt, omdat hij niet anders is dan eenvoudige gehoorzaamheid aan Gods woord, ligt de eigenlijke adel, de waarde des menschen. Want de mensch (d. i. niet het lichamelijk leven slechts, maar vooral het eigenlijke wat zijn naar Gods Beeld geschapen wezen uitmaakt, de mensch naar zijn eeuwig wezen) de mensch leeft niet van brood alleen, maar van alle woord dat uit Gods mond uitgaat. Als Nebukadnezar zijn hoogmoed verzaakt en zich onder God verootmoedigt, dan wordt de vloek van het dierlijke afgenomen en hij tot de waarde der menschen verheven. Gelijk boven het dierlijke slechts het menschelijke is, evenzoo is boven den mensch slechts God. Daarom is het naar boven zien, de bewondering (volgens Plato de aanvang van alle wijsbegeerte) reeds op zich

zelf een verbinding des menschen met God; gelijk trouwens het feit dat al wat het geweten mij herinnert, om het even of het twintig jaar of één dag geleden is, steeds even sterk door mij wordt goed- of afgekeurd, ten bewijze strekt dat het zedelijke in het boven den tijd verhevene, in het eeuwige, in het Goddelijke geworteld is: derhalve dat er geen van de godsdienst onafhankelijke zedelijkheid is en de mensch buiten God zijn eigenlijke hoogheid mist. De aarde was in den aanvang en zal eens weder worden het middelpunt des heelals, en de mensch is geroepen om die bestemming tot werkelijkheid te brengen. Hij kan dit slechts doen wanneer in hem de geheele schepping haar toppunt, haar kroon heeft. Om zijnentwil, omdat God in den mensch de geheele schepping aanziet (gelijk den mensch weder in zijn Hoofd, den eeuwigen Zoon) dáárom alleen is die schepping, dat "alles wat God gemaakt had," zeer goed. Daarom roept de ootmoedige Scriver: houdt u dan nu, gij geloovige zielen, van harte voor Gods kinderen: houdt u voor Gods oogappel en eigendom, houdt u voor erfgenamen Gods en medeerfgenamen van Jezus Christus: houdt uzelven in Christus voor hoog, dierbaar en waard. Houdt u voor paarlen en diamanten, voor saffieren en robijnen, voor leliën en rozen, ja voor zonnen en sterren des hemels. Wat deze dingen zijn in de wereld, dat zijt gij in den hemel. Zoo hoog het geliefde kind des huizes staat boven de kostelijkste versierselen en schilderijen in dat huis, zoo hoog staat gij boven alle schepsel: want wat is de geheele wereld, met de ziel vergeleken?

Ja in deze vrijheid, en eerst in haar, bereikt de mensch zijn bestemming gelijk ze hem van God voorgesteld is. Vrijheid (zegt de diepzinnig-vrome Tauler) vrijheid is de ware reinheid, zoekende de eeuwigheid. Vrijheid is een boven alles verheven wezen, hetwelk God is of God aanhangt. Vrijheid is zoo edel, dat niemand haar

geeft dan God de Vader. Want zij is een kracht die zonder middelen uit God den Vader in de ziel stroomt. Goddelijke vrijheid ontspringt uit waren ootmoed en eindigt in ootmoed en geduld, en in alle deugden en in God. Rechte vrijheid is een vermogen tot alle deugd en een nalaten van alle ondeugd. Het is natuurlijk dat zij die met het tijdelijke beladen zijn, op de vrijheid schelden, want zij bezitten haar niet. En wat men niet bezit, dat kan men niet prijzen.

Overzien wij nu nog eens het geheel onzer uitvoerige beschouwing der Vrijheid, zoo zal het wel overbodig zijn, op te merken dat een volledige oplossing van de wijsgeerige bezwaren, aan dit onderwerp verbonden, niet door ons bedoeld is. Slechts van de praktische zijde, in haar belang voor het geestelijk leven, hebben wij de vraag trachten te behandelen; en het andwoord dat wij ontvingen op de groote, alle eeuwen dóórgaande vraag: is de mensch vrij of niet? — was het volgende: de mensch is noch vrij noch onvrij, maar de ware mensch, d. i. de christen, wordt vrij. Hij wordt het door de leiding der Voorzienigheid Gods, die hij zelf met voortdurende inspanning zich moet toeëigenen. Zijn eigen geestelijke arbeid is het, door welken alzoo zijn karakter, zijn vrijheid zich vormt.

Hij moet de noodzakelijkheid der wet Gods in zich opnemen, eer hij tot de vrijheid der kinderen Gods kan komen. Door de wet tot de vrijheid.

Een schrikkelijke dwaling vertoont zich in de wereld in allerlei vormen als een vrijbrief voor de met talent gepaarde zonde. Het is de zoogenaamde culte van het genie — de beweering dat het genie de vrijheid mag aangrijpen niet dóór de wet heen, maar buiten de wet om. Dat het genie aan de geboden Gods niet onderworpen is, daar zijne adelaarsvlucht immers zeer verre boven den top van den kalen Sinaï naar boven stijgt! Welnu, tegenover al die beroemde

namen, de mannen van name die men meent aldus boven de wet Gods te mogen verheffen, stelt het geloof den Eénige die een naam boven alle namen ontvangen heeft, maar die, geworden uit een vrouw, ook geworden is onder de wet, ja Hij in den meest bepaalden zin, in de ontzaglijkste diepte des woords onder de wet, opdat Hij degenen die onder de wet waren verlossen zoude, en opdat wij de aanneming tot kinderen verkrijgen zouden. Langs dien weg verkrijgt ook voor ons de strijd des levens eene heerlijke beteekenis. Wij zien hoe alles moet dienen om ons karakter, onze geestelijke vrijheid, te vormen. Wordt gij dag aan dag belast, heen en weder getrokken door drukten zonder tal, bemoeiingen die u ademloos elken avond naar de rust doen hijgen, of, wat veel smartelijker is, teleurstellingen die uw geloof aan 's menschen waarde onophoudelijk op de proef stellen? O zie hierin de leiding Gods die uw karakter wil sterken, u tot wezenlijke vrijheid voeren. Het hoofddoel mijns levens (dus schreef aan zijn verloofde de wijsgeer dien wij vroeger noemden, de krachtvolle Fichte) is, mij op alle wijze te vormen. Niet wetenschappelijke vorming bedoel ik: daarin merk ik veel ijdels op. Maar ik bedoel karaktervorming. Van deze moet de leiding mijns levens mij zoo veel geven, als mij maar eenigzins vergund kan zijn. Ik spoor den gang der Voorzienigheid in mijn leven na, en ik bevind dat juist dit wel het eigenlijk plan der Voorzienigheid met mij kon zijn. Want over het geheel heb ik gevonden, dat door alle voorvallen des levens mijn karakter steeds meer bepaald en vast geworden is.

In den liefelijken familiekring, welks hoofd bladz. 317 genoemd is, bracht ik eenige genotvolle zomerdagen in het buitenland door. Een der kinderen van het huis, zich spelend in 't gesprek van ons mannen mengende, vroeg aan een hunner: Zeg, wie heeft u toch zulk een gezicht gemaakt als gij hebt? De vriend des huizes bedacht zich een

oogenblik om een juist en toch kinderlijk andwoord te geven: maar de vroolijke Jonathan kwam hem vóór, en in de handen klappend van 't genoegen, een niet op te lossen raadsel te hebben opgegeven, riep hij uit: de lieve God, de lieve God, die heeft het u gedaan! Juist zóó, dacht ik: gelijk doorgaans sprak de kindermond hier weder dieper dingen dan het kinderverstand nog beseft. Het gelaat des menschen is de afdruk van zijn geheel wezen; zijn gansche karaktervorming ligt daar op afgespiegeld, hetzij dan dat de mensch het vermogen hebbe deze trekken te lezen, hetzij niet. En deze loop der inwendigste geschiedenis van den mensch, deze vrije vorming van zijn bepaald, persoonlijk eigen karakter, wie heeft haar geleid? Gelijk het kind sprak: de lieve God, de lieve God, die heeft het gedaan!

In dit licht alleen is de mensch in staat zich met den nood en de lasten des levens te verzoenen, niet door ze lijdelijk te ondergaan, maar door zich krachtvol daar boven te heffen: ze niet ter zijde te stellen of te ontvluchten, maar in kloeken arbeid te overwinnen, zoo ver het zijner beperktheid mogelijk is. Hooren wij hoe de edele Pestalozzi de taak van het meer bevoorrechte deel der menschheid, dat geroepen is het andere, lijdende deel tot die vrijheid op te heffen, beschrijft: de arme en hulpelooze kan slechts door de kracht om het lijden te dragen, er toe gebracht worden om het te overwinnen en zich daar boven te heffen. De menschheid die hem tot die kracht opvoeden moet, kan hem echter den weg daartoe niet met rozen bestrooien. Zij is hem dat ook niet schuldig. Maar verschuldigd is zij hem, de ijdele en dwaze belemmeringen der hartstocht en laagheid, in wier samenknoopsel hij zijn kracht onnoodig en tot verlamming toe uitput, uit den weg te ruimen. Zij doet dit wezenlijk altijd slechts voor zoo verre als zij hem tot de rustige kracht om zich zelf te helpen, weet op te heffen. Het is niet de nood die den mensch doet

verwilderen: de willekeur, de hartstocht, de laagheid door welke de menschen zich het leven bitter maken, dat is het wat het binnenste onzer natuur bovenal doet verwilderen. Wat ooit de menschelijke kracht verhoogt, dat vernedert hem inwendig niet: en terwijl ik hem tot onderwerping onder allen nood des levens krachtvol opvoede, wil ik voorwaar niets minder dan hem in zijn binnenste vernederen. Integendeel: door de ijdele begeerte naar alle schijnhoogte die niet voor hem past, in hem uit te dooven, verhef ik hem tot de kracht van de inwendige ware hoogheid op welke hij rechtmatige aanspraak heeft. Midden in de laagste diepte zijner uitwendige verschijning doe ik hem zichzelf gevoelen in de volle waarde zijner natuur: ja ik doe hem zichzelf, in den geheelen omvang des woords, als Mensch gevoelen.

Hoe deze voorstelling van Pestalozzi, die trouwens zeer gewoon is bij edeler geesten, nog aanvulling noodig heeft door de waarheid dat het inwendig geluk zich nog tot het uitwendige moet ontplooien, hebben wij bladz. 282 gezien. Maar de grond dezer gedachten is evenwel juist: het is niet zoozeer de uitwendige toestand op zichzelf als wel de geestelijke gesteldheid des menschen daarin, die zijn wezenlijke verhevenheid, zijn vrijheid uitmaakt. Helaas! dat een ondankbare menschheid in maatschappij en kerk en wetenschap de vrijheid buiten God zoekt, buiten Hem die alleen die vrijheid schenken kan! O dat het getal vermeerderde van hen die dezen innigen, noodzakelijken samenhang van de dienst van God met de waarachtige vrijheid inziende, met den edelen Eduard Irving kunnen zeggen: dagelijks bid ik tot God dat Hij ook heden ten dage weder mannen van de oude kracht moge verwekken, die deze twee gezegenden, maar thans zoo onnatuurlijk gescheidden, godsdienst en vrijheid, in zich vereenigden!

Hier staken wij onze beschouwing. Moge zij dienen om

hier en daar het besef te verlevendigen van de heerlijkheid des Evangelies ook in de oplossing van deze levensvraag. Een levensvraag is het, hoe de Voorzienigheid, de almachtige besturing Gods, met onze menschelijke vrijheid kan samengaan. Gewoonlijk nu, daar men of van God of van den mensch uitgaat in zijn redeneering, komt men tot de gedachte: God is allesbesturend, maar toch ook is de mensch meer of min vrij. Of men vereenigt beide God en mensch op pantheïstische wijze, en verstaat, met woorden spelende, onder vrijheid den in ons menschelijk binnenste opgenomen natuurdwang die alles beheerscht. In de bladzijden die wij nu eindigen, is het beginsel toegepast, waaraan wij reeds in ons eerste deel, bladz. 281 herinnerden. Namelijk de noodzakelijkheid om uit te gaan niet van God noch van den mensch, beide onverzoend nevens elkander gesteld, maar van Christus den Godmensch. Zóó hebben wij de slotsom verkregen dat Gods Voorzienigheid niet de belemmering der vrijheid, maar de schepping der vrijheid is[1] voor ieder die in Christus gelooft en des nieuwen levens door Hem deelachtig werd. Want in hem wordt vervuld de bede, door ons Hoofd uitgesproken in Zijn hoogepriesterlijk woord: Dat zij allen één zijn, gelijkerwijs Gij, Vader! in Mij, en Ik in U. Ik in hen en Gij in Mij: opdat zij volmaakt zijn in één, en opdat de wereld bekenne dat Gij Mij gezonden hebt en hen lief gehad hebt gelijk Gij Mij lief gehad hebt.

Met deze heerlijke zekerheid is de strijd des levens vol te houden in vroolijken moed.

---

[1] Het woord Schepping is hier misschien minder juist gekozen, omdat deze vrijheid toch altijd uit het reeds voorhandene ontwikkeld wordt, en dus slechts oneigenlijk kan heeten, geschapen te zijn. Maar het woord is gekozen om reeds door den titel van dit opstel een scherpe tegenstelling te vormen met het gewone dualistische vooroordeel, dat Gods voorzienigheid en 's menschen vrijheid beide min of meer meent te moeten beperken om ze met elkaar in overeenstemming te brengen en niet de eene door de andere te vernietigen.

Kent gij ze niet, hebt gij geen herinnering aan de bruischende jongelingen die ter wereldverovering bestemd schenen, wier vlucht des geestes gij in het zomernachtelijk gesprek alles zaagt omvatten wat voor den menschengeest bereikbaar schijnt? Twaalf, vijftien jaren zijn sedert de Akademie voorbij gegaan. Wat is er van hen geworden? Helaas! hoe vele verwachtingen, op menschen gebouwd, zijn verijdeld. Voorzeker, maar zeg het niet te spoedig en pas het niet te algemeen toe. Want schoon en heerlijk is het werk Gods, aan velen dezer harten in alle stilte verricht. Ziedaar dezen zeer bedaarden huisvader. Hij is geworden wat de wereld noemt een gewoon mensch, een achtbaar lid der maatschappij. Maar de wereld heeft het niet gezien wat het hem gekost heeft, langzamerhand de ijdelheid in zich te dooden zonder het heiligdom van het Beeld Gods in zich te beschadigen. Wat oefening, wat inwendige louter ing langs allerlei moeilijken weg is er noodig geweest opdat hij leeren mocht de heerlijkheid van het alledaagsche, gewone, middelmatige te zien en er in te gaan zonder zich er mee te vereenzelvigen. Welk een schat van geduld, van zelfverloochening, van liefde er elken dag noodig is om in deze roeping getrouw te zijn — getrouw, dat is: alzóó te leven dat van de hoogste gedachten en besluiten die ooit het hart hebben verrukt, niet één verloren ga, niet een vergeten worde. Als gij in het geheim van zulk een leven ingewijd wordt, hoe vervult dan op nieuw een stille bewondering voor de leidingen der Voorzienigheid uwe ziel. Hoe was het ook hier noodig, dat deze zou tot vrijheid geleid worden langs een dikwerf harden en onbegrijpelijken weg: dat hij op allerlei wijze het woord des dichters zou leeren verstaan:

> Nu dringt, o Heer! de lijdensgloed
> Mijn ziele lout'rend binnen:
> Gesmolten wordt mijn euvelmoed,

Geschuimd dit al te heftig bloed,
Verdampt de droom der zinnen.
Gij doodt mijn ongehoorzaam vleesch,
Gij breekt de banden mijner vrees,
En staalt mij tot verwinnen.

Nu is dat helder voorhoofd van rimpels gegroefd: dat vroeger zoo stralend oog heeft vele tranen geschreid: die stem is zoo luid, die tred zoo veerkrachtig niet meer. Maar o hoe veel krachtiger in de schatting van hen die geestelijk onderscheiden, is deze gerijpte strijder geworden. Hoe veel hooger is inderdaad die geest en reiner die gedachten. Hoe dichterlijk schoon is dit verdwijnen der poëzy: hoe krachtvol levend dit dood zijn, dit gekruisigd zijn aan de wereld! Hier, indien ergens, is vrijheid: en hier, indien èrgens, is genade Gods!

Parcival, de held van Wolfram von Eschenbach's schoon en diepzinnig riddergedicht, kan zijn ingeschapen drift tot groote daden en lust tot wereldbeheersching in het liefelijk woud zijner kindsheid niet doen zwijgen voor het gezang der vogelen en de leeringen eener teedere moeder, noch zelfs in later tijd voor de bekoring zijner beeldschoone Conduiramour. Hij kan niet rusten vóór hij de heilige Graal zal gevonden hebben, de kostbare schaal, die Christus bloed heeft opgevangen en die men slechts door de reinste gezindheid en de volkomenste ridderdeugden verwerven kon. Helaas! op het beslissend oogenblik laat hij na, het woord te spreken dat hem in het bezit van de burcht waar het heiligdom bewaard wordt en van al haar heerlijkheid zou gesteld hebben. Nu moet hij door zware beproevingen en loutering naar die volkomenheid streven, die hem door inwendige reinheid het verbeurde koningschap weder tegemoet voeren kan. Parcival brengt den wereldlijken ridderzin en het zinnelijk genot, dat hem vroeger zoozeer medesleepte, ten offer, wordt door een vromen grijsaard omtrent God,

het verlossingswerk en de menschelijke bestemming onderricht, en bereikt eindelijk de geestelijke reinheid die hem waardig doet verklaren om koning der heilige burcht en bezitter van den wonderschat te worden. Maar aan het eind zijner lange omzwerving wordt wel de ernst en reinheid van zijn streven erkend, doch onverwachts en ten volle buiten zijn toedoen of verdienste valt hem zijn geluk uit enkel genade ten deel.

In die worstelingen van Parcival spreekt het heerlijk gedicht den inhoud, en in die ontknooping de slotsom uit, waartoe ook wij geleid worden wanneer wij in al het voorgaande de Voorzienigheid Gods als de schepping der vrijheid beschouwden. Gij hebt te strijden, o mensch! te verzaken de liefelijkheden der rust, en de bekoringen ook van het schoonste des levens, te boeten voor schuld en verzuim, om deze vrijheid te verwerven, de heerlijke vrijheid der kinderen Gods, die zich Gode ten offer mogen brengen. Maar dit offer is enkel in de kracht der zoensofferande van Jezus Christus. De vele offeranden der wettelijke reiniging baten niet, doen niet anders dan telkens op nieuw de zonde in gedachtenis brengen, zonder haar uit te delgen. Uw Heiland alleen heeft met één offerande in eeuwigheid volmaakt degenen die geheiligd worden. Gij hebt ten bloede toe tegen te staan, strijdende tegen de zonde, kruisigende het vleesch en zijn begeerlijkheden: maar ten slotte valt u het leven en de heerlijkheid uit enkel genade ten deel. Gij hebt te loopen en te werken, want niemand erlangt den prijs, die niet wettiglijk gestreden heeft. En toch is het niet anders dan de genade, de volkomen vrijheid Gods, die zich in uwe vrijheid verheerlijkt: toch is het niet desgenen die loopt, noch desgenen die werkt, maar des ontfermenden Gods.

EVANGELISCHE ALLIANTIE.

18—27 Augustus.

Bij gelegenheid van de vergaderingen der Evangelische Alliantie, zijn de ondergeteekenden door het Hoofdbestuur in de gelegenheid gesteld, om elken dag een kort Verslag van het behandelde in druk te geven, op de wijze ongeveer zoo als dit vroeger met het behandelde in de bijeenkomsten te Genève en Berlijn heeft plaats gehad.

Zij twijfelen geenszins aan de belangstelling van het publiek in deze onderneming, en stellen zich voor om tegen een geringen abonnementsprijs aan velen de gelegenheid te geven, alzoo dagelijks kennis te nemen van hetgeen in de vergaderingen van 18 tot 27 Augustus ter sprake gebragt zal worden, en alzoo degenen, die verhinderd worden persoonlijk aan deze gewigtige bijeenkomsten deel te nemen, geenszins onkundig te laten aangaande de voor ieder Christen zoozeer belangrijke zaken, welke reeds door het uitgegeven programma zijn medegedeeld.

De abonnementsprijs is gesteld op slechts *f* **1,—**; *franco* per post *f* **1,25.**

Men wordt beleefdelijk verzocht onderstaand Inteeken-Billet in te vullen en *franco* aan den uitgever te doen toekomen.

Amsterdam, 18 Julij 1867.

H. HÖVEKER.
H. DE HOOGH.

INTEEKEN-BILLET.

De Ondergeteekende verlangt bij uitgave te ontvangen:

Een Exemplaar van de **Berigten en Mededeelingen, aangaande de Vergaderingen der Evangelische Alliantie.**

Woonplaats. Naam.